

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG

NÉPRAJZI, TÁRSADALOMRAJZI, NYELVÉSZETI ÉS IRODALOMTÖRTÉNETI SZAKOSZTÁLYAINAK
ÉS A SZEGEDI EGYETEM BARÁTAINAK EGYESÜLETE TÁMOGATÁSÁVAL MEGJELENŐ

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

SZERKESZTI

BIBÓ ISTVÁN

SZEGED

KIADJA A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG

1934

TARTALOMMUTATÓ

a Népünk és Nyelvünk 1934. évfolyamához.

	Oldal
<i>Bálint Sándor</i> : Régi tervek a közlegelő hasznosítására — —	218
<i>Baranyay Erzsébet</i> : A budapesti Új Iskola és Leányliceum növendék munkáinak kiállítása — — — — —	222
<i>Bátkj Zsigmond</i> : Alföldi kandallós istálló és ősi magyar tűz- helyes ház — — — — —	8
— Csicsó és társai — — — — —	190
— II. Géza, IV. Béla és a magyar urak székei. (Válasz Cs. Sebestyén Károlynak) — — — — —	141
<i>Beke Ödön</i> : Kopaszi kákó. — — — — —	147
— Sárhotik — — — — —	195
<i>Bibó István</i> : A számok szerepének és jelentésének kialakulása az emberiség történetében. I. — — — — —	113
<i>Csefkó Gyula</i> : Üszögös Szent Péter — — — — —	17
— Szamártemetés — — — — —	186
<i>Deér József</i> : Magyar trónöröklés a XI—XII. században — —	50
<i>Érdei Ferenc</i> : Egy parasztváros társadalmi szerkezete I—II. 89, 167	
<i>Fél Edit</i> : Ruházkodás Hartán — — — — —	80
<i>Gunda Béla</i> : Földberejtett kincs a békésmegyei nép képzeleté- ben — — — — —	21
<i>sz. Győrffy István</i> : A matyók mezőgazdasága I—II. — — —	1, 63
<i>Honti János</i> : Mesekutatás és mesegyűjtés — — — — —	151
<i>Horger Antal</i> : Trádor — — — — —	19
— Gregus és Gégus — — — — —	75
— Bámul és családja — — — — —	196
— A teremburáját — — — — —	199
<i>if.</i> : Hengerbóc — — — — —	20
<i>Implom József</i> : Trádor — — — — —	148
<i>Kiss Lajos</i> : Szellemlátók — — — — —	29
<i>Mészöly Gedeon</i> : Móra Ferenc — — — — —	49
<i>Moór Elemér</i> : Helynévkutatás és nyelvészet. (Megjegyzések egy könyv módszeréhez.) Schwartz Elemér: A nyugat- magyarországi német helynevek c. könyvének ismerte- tése. I—II. — — — — —	37, 101
— Még egyszer a nyugatmagyarországi német helynevek kérdéséhez — — — — —	224

	Oldal
<i>Nyíri Antal</i> : Berze Nagy János szólásmagyarázatai — — —	200
<i>Ortutay Gyula</i> : Nyíri, rétközi nóták — — — — —	78
— Szegedi Kis Kalendárium — — — — —	100
— Szerelem Ajakon a házasesetig. I—II. — — — —	159, 211
<i>S.</i> : Madarassy László, Barna János a feszületfaragó — — —	223
<i>Cs. Sebestyén Károly</i> : II. Géza, IV. Béla és a magyar urak székei — — — — —	14
— Felelet Bátky Zsigmondnak — — — — —	144
<i>Szendrey Zsigmond</i> : Apróbb szokások, népszokás töredékek I. —	24
<i>Túri Károly</i> : A fonás és a cifra — — — — —	207
<i>Viski Károly</i> : Szültü — — — — —	71
— A képmutogató — — — — —	177
<i>Kisebb közlemények</i> : — — — — —	14, 71, 141, 190
<i>Társadalomrajz</i> : — — — — —	29, 89, 167, 218
<i>Könyvismertetések</i> : — — — — —	37, 100, 223
<i>Kérdések és feleletek</i> — — — — —	47, 111, 173, 229
<i>Néphagyományok</i> :	
néphiedelmek — — — — —	21
népdal — — — — —	78
népmese — — — — —	151
népszokások — — — — —	24, 159, 207
<i>Népvisélet</i> — — — — —	80
<i>Helynévmagyarázatok</i> — — — — —	37, 101, 190, 224
<i>Szó- és szólásmagyarázatok</i> — — — — —	14, 71, 148, 190, 200
A borítékon: Tartalom. Tudnivalók. A Szegedi Alföldkutató Bizottság Néprajzi, Társadalomrajzi és Nyelvészeti Szakosztályának kiadásában megjelent művek jegyzéke.	

SZÓ- ÉS TÁRGYMUTATÓ¹

a Népünk és Nyelvünk 1934. évfolyamához.

Agyalás 66
 ágyazás 64
 ágyvitel 215
 ajándék 213
 ajtó 214
 áldomás 24, 164
 aljhajtó 67
 álom 154
 * álom 22
 andrásnap 166
 aratás 7
 arculütés 24
 * asszony 21
 * átok 22
 * avatás 24

Bábu 208
 bakaras 112
 bál 162
 ballagás 24
bamba 198
bámul 196
 * bárány 21, 22
báva 197
 béles 6
 bérc 112, 173
 besenyők 57
 * beszéd 21
 Boldogasszonyhalma 174
 bombi 6

borona 5
 * botlás 21
 brúgó 7, 66
 búcsú 161
 búcsúzás 24, 216
 buksengel 20
 * buza 19
 buzamosás 68
 buzavirág 111
 bükköny 71

Cifra-vivés 210
 cirkóles 4
 család 171
 cséplés 63, 65, 70
 cseréput 11
csics 191
csicsó 190
 csihés 231
 csók 26, 210
 csűr 67

Dikó 3, 65
 * disznóól 167

Égredobott kő 204
 együttmegy 205
 * éjszaka 21
 eke 5
é > ő 77

¹ A *dőlt* betűvel szedett adatok a nyelvészet keretébe tartoznak, a *-gal jelöltek pedig babonák.

előkészület 213

* első 24, 214

elsőház 215

cisőszülöttség 62

erénydíj 25

esztringa 2

Faldisterium 143

faltestuhl 142, 145

farmrendszer 96

fejekender 209

* fekete hét 18

* fekete kakas 21

* fekete kutya 23

fekete ugar 2

fenyőmagverés 27

* férjjóslás 166

foglalkozás 117

fonálvizsga 26

fonás 209

fonó 25

fonóház 164, 210

* földberejtett kincs 21

fölöző 67

früstök 27

Fülöp-Jakab 27

Gancs 5

garmadás 3, 67

gége 77

Gégus 75

gereben 208

gereblyélés 7

gólyakörömke 173

gomolya 3

gölöncsér 35

Grégus 75

gugyela 208

guzsaly 208

guzsalyos 26

gyalog 205

gyalogszék 14, 141, 146

gyapjúfeldolgozás 89

* gyerek 216

gyóntatójáték 165

Hajviselet 80

* halál 214

halálnak halálával 203

halott esküvője 47

* harang 23

* három 21

háromláb 10

határ 28

ház 10

házasság 114

hengerbógáz 20

herélés 173

* hét 18, 21, 23

hirdetés 212

hivogatás 213

hivatlanok 28

* holdvilág 21

hordás 7

hunok 55

húshagyókedd 217

húsvét 162

Idegenbemártás 24

ige 209

ing 6

irdoló 47

iskolabúcsú 24

istálló 8

Járatás 64

játék 159, 164, 165

jegy 212

jegygyatya 215

jegyíng 215

* jövedőbelijóslás 166

juh 2

juhtúró 69

* Kakas 21

kákó 147

kaláka 26

kalászkodás 64

* kanál 216

kandallós istálló 8

kántálás 47

kányaköröm 174

* kapca 22
 karimázás 64
 * káromkodás 22
 katicabogár 229
 kazal 7, 63
 kazárok 57
 kecskebukáz 20
 kékláng 21, 22
 kelepce 67
 kemence 12
 kender 208
 kenderdörzsölő 163
 kendermegmunkálás 87, 208
 kendőfa 27
 kendőlakás 27
 kendőosztás 213
 * kenyér 216
 képmutogató 177
 keresztel 6
 keresztelőpénz 24
 kétágú 173
 kétszeres 5
 kettes számrendszer 120
 * kettő 22
 kéz 124
 kézfogás 212, 215
 kikérőbemenés 214
 * kincs 21, 22
 kispazda 100, 167
 kitáncolás 27
 kóc 208
 koma 211
 kongózás 217
 kontyolás 217
 kopaszi kákó 147
 kosárláték 165
 * kotló 22
 * köd 21
 közlegelő 219
 krumpliszedés 71
 * krumpliültetés 18
 * kukorékolás
 kukorica 5
 kukoricafosztás 70
 kukoricahántás 27
 kun 48, 111

* kút 21
 kutya 23
 kutyaházforma 12
 kutyára harangoz 190
 * küszöb 22

Lakodalom napja 212
 lakodalmi ebéd 214
 lakodalmi vacsora 216
 láncrakötés 24
 lapáttánc 24
 leányfürdés 25
 leánykérés 211
 leánykiadó 213
 leánykivetköztetés 25
 leányvásár 27
 legényavatás 24
 legénybíró 166
 legényjáró nap 160
 legénypárbaj 24
 locsolás 162
 lóhajtó 65
 lovaggáütés 24
 lovasgazda 3

Májusfa 7, 162
 marok 6
 marokszedő 6
 marokverő 7
 maskara 210
 maskarajáték 164
 matyók 1
 máz 29
 mázskólíka 30
 * meddő 163
 * megcsapás 24
 menyasszonyavatás 217
 — erdő 28
 — koszorú 214
 — pogácsa 215
 mesegyűjtés 155
 mesekutatás 151
 mezőgazdaság 1
 mirhó 230
 morzsolás 4
 motollálás 209

mora 26
munkaszervezet 171

Nádibotikó 147
nap alatt 48
napi juh 2
násznagy 213
negyven 209
nemzettség 53, 171
nyargaló 111
nyomtatás 63
nyoszolyólány 213

Ocsú 67
ól 3
olajos kenyér 4
ólaskert 7
ólommérgezés 29
orsó 208, 210
osztályharc 98
osztályöntudat 98
osztályrétegeződés 168
ördög 33
öröklésjog 50
óslap 24
őszülés 22
* öt 21

Pad 4
pampucka 6
pap 6
* páros 166, 167
parasztközösség 94
* páratlan 21
páskakalács 215
pelyvás szín 3
Peselődomb 28
pest 12
pinatódó 217
pofázófa 33
polyva 67
próbajegy 212
* püskösd 25

* Rámutató nap 19
rázott 69

rendiség 91
répacsirázás 26
* rontás 214
rosta 67
rózsaünnep 25
rugtató 64

Sár 196
sárgulás 24
sárhotik 195
sárlík 195
sátor 12
sisa 194
sisal 192
siska 193
sok 125
summás 6
susol 192
süvölt 72
süvöltyű 72
szabadtűzhely 9
szállás 1
számárháming 6
számártemetés 186
számok jelentése 116
számrendszerek 120, 124
szántás 70
szárnyék 111
szék 14, 141
szellemlátók 29
* szenteltvíz 214
* szerencse 21
* szerencsétlenség 21
szeretőszerzés 159
szérő 63
* szoptatás 22
szórás 67
szóró 67
szórórosta 67
szöllőőrzés 26
szösz 208
szültü 71

Takarás 7
takarmány 69
* táltos 22

tánc 161
tanyakérdés 95
tanyatelepítés 218
tanyázás 4
tarló 5
tátogató 28
* tej 173
telhetetlen papzsák 203
* templomajtó 214
* templomküszöb 22
tengeritörés 70
teremburáját 199
terhesség 211
termésértékesítés 97
tiltás 18
tiszajárás 25
török 67
* török 22
tőzsérkeresztelés 24
trádor 19, 148
tripoda 141
trónképeség 53
trónöröklés 50
* tükör 23
tülök 176, 230

tüzelősol 11
tűzhely 10

Ugar 1
újév 47
üst 10, 11
üszögös szent Péter 17
üszök 68

Vacsora 4
vadászavatás 24
vásár 161
verem 68
verőce 215
vérrokonság 119
világközepe 174
viselet 80
* vissza 217
* visszalépés 216
vőfély 213
vőfélypálca 213
vőlegénybokréta 214

Zsebkendőkérés 161
zsöllye 15, 143
zsup 65

Volk und Sprache.

Zusammenfassung des Jahrgangs 1934.

A Népünk és Nyelvünk 1934. évfolyamának kivonata.

Heft 1—3.

Stephan sz. Györffy, Die Landwirtschaft der Matyós. In der Mitte des vorigen Jahrhunderts geschäftigten sie sich hauptsächlich mit Viehzucht; Getreide wurde nur zu ihrem eigenen Gebräuch angebaut. Leben auf der Heide; Schafzucht und der Schafhirt. Lebensweise des kleinen Landwirtes.

Sigismund Bátky, Kamin-Stall und altungarisches Haus mit Herd auf der Tiefebene. B. Gunda (Ethn. Ert. 1933) rekonstruiert nach Erzählung alter Leute die mit Kamin versehenen Stallungen in Gehöften. Dieser offene Herd hat seinen Ursprung in den mit offenen Herd versehenen Wohnhäusern. Diese Bauart kann bis auf die Árpádenzeit zurückgeführt werden.

Kleinere Mitteilungen.

Karl Cs. Sebestyén, Géza II., Béla IV. und die Stühle der ungarischen Herren.

Julius Csefkó, Üszögös Szent Péter (üszög = Brand; Sankt Peter-Tag am 22. II.)

Anton Horger, Trádor (Worterklärung).

if., Hengerbóc (Nachtrag, S. Népünk és Nyelvünk 1933).

Volkssprache, Volkstradition.

Béla Gunda, Verborgener Schatz in der Erde in der Phantasie des Volkes vom Komitat Békés.

Volksbeschäftigung, Volkssitten.

Sigismund Szendrey, Kleinere Sitten, Sitten-Bruchstücke.

Soziographie.

Lajos Kiss, Geisterseher.

Rezensionen.

Elemér Moór, Ortsnamenforschung und Philologie I. (E. Schwarz, Deutsche Ortsnamen in Westungarn.)

Fragen, Antworten.

Heft 4—6.

Gedeon Mészöly, Franz Móra.

Joseph Dér, Ungarische Tronfolge in dem X. bis XII. Jahrhundert.

Übersetzung des V. Abschnittes der Abhandlung: Heidnisches und christliches in der altungarischen Monarchie. (Szeged, 1934).

Stephan sz. Gyórfy, Die Landwirtschaft der Matyós. II. Arbeitsweise auf dem Felde. Feldarbeiten.

Kleinere Mitteilungen.

Karl Viski, Szültü (Ein altungarischer Musikinstrument-Name).

Anton Horger, Gregus, und Gegus (Familiennamen).

Volkssprache, Volkstradition.

Julius Ortutay, Lieder aus Nyír und Rétköz. IV.

Volksbeschäftigung, Volkssitten.

Edith Fél, Kleidertracht in Harta.

Soziographie.

Franz Erdei, Die soziale Struktur einer Bauernstadt. I.

Rezensionen.

O. Gy. Der Kleine Kalender von Szeged, 1934:

Elemér Moór, Ortsnamenforschung und Philologie II. (E. Schwarz, Deutsche Ortsnamen in Westungarn).

Fragen, Antworten.

Heft 7—9.

Stephan Bibó, Entwicklung der Rolle und Bedeutung der Zahlen in der Geschichte der Menschheit. Die Kulturhistorische Schule und R. Thurnwalds Auffassung. Die Ausbildung der Bedeutung der Zahlen: die ursprüngliche Vielheit der Beschäftigungen, das Vordringen von einigen. Das Zweier-Zahlensystem bei den Jagdvölkern und bei den Nomaden; die übrigen Zahlensysteme. Anmerkungen.

Kleinere Mitteilungen.

Sigismund Bátky u. Karl Cs. Sebestyén, Géza II., Béla IV. und die Stühle der ung. Herren (Debatte).

Ödön Beke, Kopaszi Kákó (Scherzname; Erklärung).
Joseph Implom, Trádor.

Volkssprache, Volkstradition.

Johann Honti, Märchenforschung und Märchensammlung.

Volksbeschäftigung, Volkssitten.

Julius Ortutay, Die Liebe in der Gemeinde Ajak bis zum Ehe-
leben. I.

Soziographie.

Franz Erdei, Die soziale Struktur einer Bauernstadt. II.

Fragen, Antworten.

Heft 10—12.

Karl Viski, *A képmutogató* (Markschreier). Der ung. Markschreier
und der deutsche Bänkelsänger. Das ähnlich betitelte Gedicht
von J. Arany. Eine ung. Bildertafel. Texte zur Tafel.

Julius Csefkó, *Eselsbegräbnis*. Das ung. Wort bedeutet ebenso wie
das entsprechende deutsche ein Begräbnis ohne Glockengeläute
und kirchliche Zeremonie. Ursprung. Wendungen.

Kleinere Mitteilungen.

B. Zs., Csicsó und ähnliche. Dorfnamen.

Ö. Beke, Sárhotik. Worterklärung.

Anton Horger, Bámul (gafft) und seine Familie.

Anton Horger, Teremburáját (volkstümliches Fluchwort).

Volkssprache, Volkstradition.

Anton Nyíri, Phrasenerklärungen des Berze Nagy János.

Volksbeschäftigung, Volkssitten.

Karl Túri, Fonás és cifra (Gebräuche beim Spinnen).

Julius Ortutay, Die Liebe in der Gemeinde Ajak bis zum Ehe-
leben. II.

Soziographie.

Alexander Bálint, Alte Pläne zur Nutzbarmachung der Gemeinde-
weiden zu Szeged.

Elisabeth Baranyai, Ausstellung der Arbeiten der Neuen Schule und
des Mädchenliceums zu Budapest.

Rezensionen.

Johann Barna der Kreuzschnitzler von L. Madarassy.

Elemér Moór, Noch einmal zur Frage der westungarischen deut-
schen Ortsnamen.

Fragen, Antworten.

A matyók mezőgazdasága.

I.

Még a mult század derekán a matyók is jobbadán állattenyésztéssel foglalkoztak s gabonát csak saját szükségletükre termeltek. Igás jószágait, továbbá a tehenet, disznót, juhot a község határában részint a legelőn, részint az ugarban hagyott határrészen legeltették.

A Tisza mellékén Poroszlótól Mezőcsát vidékéig most is nagy kiterjedésű réteket, kaszálókat találunk, melyek a régebbi időben, a Tisza szabályozása előtt még terjedelmesebbek voltak. Ezekre a rétekre járt a matyó ember szénát kaszálni s itt tartotta a szilaj jószágot is. A szénát résziben kaszálták, s a maguk illetményét rendszeren a helyszínen etették fel télen, részint pedig hazahordták.

A pusztán nagy ólak voltak s ott élt a sok marha, a matyó ember ingó vagyona. A jószágot gondozó férfiak egész télen a pusztán laktak. Élelmiszert a községből vittek s az ólban — melyet szállásnak is neveztek — főzték meg. Egy ilyen ólban 12 férfiember is telelt. Volt köztük nem egy, aki csak József napkor jött haza. Télen nád, gyékényvágással foglalkoztak, tavasszal, nyáron meg szénát kaszáltak. A Tisza azonban sokszor kiöntött és gyakran elvitte a szénájukat. Ilyen esetben, vagy ha nem volt széna, télen a rét avar fűvén legeltették a jószágot. Ma már ezeket a nagy tiszamelléki réteket a közelebb fekvő községek lakói kaszálják, akik régen kevesebben lévén, a maguk határával is beérték.

Kövesden a nép szaporasága miatt 1884-ben az egyik legelőt eke alá fel kellett osztani. Legelőjük, melyen a csorda és csürhe jár, ma mindössze 800 hold. A legelőinségen némileg segített az ősi ugarrendszer, mely Borsodmegyében még legtöbb helyütt ma is megvan. A határt ugyanis három nyomásba osztják, egyikbe tavaszt vetnek, másikba őszt, a harmadik

vetetlen marad *fekete ugar*nak. A földek szerepe aztán évről-évre változik. A feketeugart közlegelőnek szokták használni. Ez az ősi sok évszázados szokás azonban a múlt években Kövesden módosult és a fekete ugart többé közlegelőnek nem használják, hanem a földtulajdonos azt teheti vele, amit akar, tehát be is vetheti.

Szentistvánon még a határnak mintegy ötödrésze közlegelő, s a szántóföld egyhatod része fekete ugar. Tavasszal a fekete ugarra megy a gulya és a sertésnyáj. Az őszi vetés tarlóját közösen legeltetik. A közlegelőre a csorda jár, pár év előtt a ménes is ott legelt. A tehén és borjúcsordát reggel kihajtják, estére ismét hazajön. A gulya tavasztól őszig künn van. A ménes is künn hál.

Tardon is három nyomásban van a határ. Itt is, mint Szentistvánon a fekete ugart két felé osztják, egyik felében takarmánynövényt termesztenek (zöld ugar). Az őszi vetés tarlója közlegelője a csordának.

Közlegelőre régen mindenki verhetett, még az a zsellér is, akinek szántóföldje nem volt, és pedig annyi jószágot, amennyit akart. Ezelőtt a matyók sok juhot tartottak. Ma már juhhúst sem igen esznek, de a lakodalmat ősi hagyományképpen juhhúsos káposztával lakják el. A juhot a szomszédos Gelejről hozzák. A szép magyar juhok emlékei azok a remekbékészült nagybundák, melyek egyes darabjai még egy-egy öreg matyó gazdán láthatók. A pásztorok is mind matyó emberek voltak.

A juhtartás rendje Tardon is az volt, mint egyebütt az Alföldön. Több gazda tartott egy juhászt. Húsz fejős juh volt egy *napi juh*, tehát aki negyven juhot adott a juhász keze alá, annak joga volt hetenként két napon megfejni az egész nyáját. Aki nem tudott húsz juhot adni a nyájba, az tízet adott. Ilyen kisebb, félnapi juhos gazdának azonban kettőnek vagy párosnak kellett lennie. Ezek aztán minden második héten felváltva fejték a nyáját. 120 fejős juh volt egy *számban*. A gazdák hat napon fejték felváltva, a juhász pedig a hetediken. A vasárnapi tej volt az övé. A juhász kenyeret attól kapott, akinek aznap fejt. Még a kutyájának is vittek kenyeret. Demeter napig fejték a juhot, akkor széthányták.

Az a gazda küldött gyereket *esztringát hajtani*, akinek fejték. Az esztringák Tardon a falu körül voltak, Szentistvánon pedig a *kertség* közötti tereken, melyek ősidők óta esztrinhelynek voltak kihagyva. Dézsával hordták be a tejet. Egy fejésen a 120 juhtól mintegy 50 litert fejték. Mivel kétszer fej-

ték a juhokat, a *napi tej* 100 liter volt. A tejet fejőteknőben tartották a pincében és a gazdasszony maga dolgozta fel. A tejből *zsengicét*, *keserű túrót*, vajat csináltak. A *gomolyát* elreszelték és begyúrták túrónak, a héját pedig serpenyőben megolvasztották. A zsengicét úgy készítették, hogy beoltották a tejet és ha megaludt, a felét leszedték s a tejet megfőzték. Tésztát juhtúróval sütöttek, főztek.

Tardon a szérűk a telkek hegyoldalra felnyúló felső végein voltak s a szérű mellett egy kis épület volt, a *pelyvás szín*, vagy *garmadás*. A juhokat télen ebben tartották.

Szentistvánon künn a legelőn három ágú karámok is voltak a juhok számára. Ha a hó leesett, a juh a kertekre szorult, ahol a gazda többi jószágával tanyázott.

A nagyjószág ma télen jászlón van. A szarvasmarha töreket, kukoricát eszik, a ló töreket, szénát, a disznó árpadarát, tengerit, moslékot, tököt. A jószág gondozása, még a fejés is a férfi dolga. A baromfival azonban nem törődik, annak gondozása az asszony tiszte.

A férfiak állandó szállása az ól. A fiúgyerek, — attól kezdve, hogy az iskolát elhagyja és amíg *félkezes korba* nem jut, vagyis *suhanc* nem lett, — az ólban hál. Akárhányan vannak férfiak, az ő állandó tartózkodási helyük az ól. Csak az öregedett férfi húzódik be a házba, feltéve, ha van fia vagy veje, aki az ólban őt helyettesítheti. Sok vén ember sohasem költözik be a házba, holtig az ólban hál. A férfiak csak enni járnak be a házba.

Aki zsellérember, ennél fogva földje, jószág, óla nincs, az természetesen nem így él. De az is a ráérő téli időszakot rendszeren valamely közeli *lovagazda* szomszédjánál tanyázza el. Esténként odajár tüzelni, szalonnát sütni, beszélgetni. A fiatalabbja meg ott is hál.

A kispazda ötödmagával 15 hold földből már megél. Ha kevesebb földje van lovat nem tarthat. Ez esetben mással dolgoztatja, maga pedig elmegy *summásnak*. Ha pedig lovat tart, akkor fuvaros munkát vállal.

Hogy s mint él egy 15 vagy több holdas gazda?

Télen nem sok dolga van. Ha az idő engedi, januárban trágyát hord.

Künn alszik az ólban a *dikón*. Éjjel két óraker már felkél és etet, négy óraker pedig már itat. A lovakat kivezeti a kúthoz és azok a válun isznak. A tehénnek azonban helyébe viszi a szükséges 1—2 veder vizet.

Lassanként megvirrad s eljön a *früstök* ideje úgy hét óra tájban. Ekkor bemegy a házba, beköszön és reggelit kér. A család még nincs rendben, de ő azért enni kap. Ha nincs bőjt, szalonna, kenyér a reggeli; ha bőjt van, olajos kenyér. Kenyeret maga szel. Az olajos bögre ott van az ablakban s tollpamaccsal beolajozza a kenyeret. Az asztal mellett ül a sarokpadon. Ha van öreg ember a háznál, aki már benn hál, az is vele eszik, a fehérnép azonban inkább a gyerekekkel.

Az öreg gazda reggel elmegy a templomba, 9 óra tájban kerül haza ismét. Délelőtt jön, megy, pipál, egyetmást tesz, vesz. A fiatal gazda, amint megette a reggelit, rágyújt a pipájára és kimegy az ólba. Körülnéz, hogy a jószág rendben van-e. Azután felmegy a *padra* (= padlás) kukoricát morzsolni. A morzsolás gyalogszék segítségével történik. A szék végébe egy nyeletlen ócska késpengét vernek be, ráülnek a székre, s erélyes odadörzsöléssel a kukoricacsőről lemorzsolják a szemet. A gazda addig morzsolja a kukoricát, míg etetnie nem kell, legkevesebb 10 óráig. Ekkor lejön az istállóba etetni, meg egy kicsit melegedni, mert bizony a padon hideg van. Fél 12 óra tájban a jószág jóllakott, ekkor megitatja. 12 órára kész az ebéd, bemegy a házba s a család nagyja az asztalhoz ül, a gyerekek a kemence patkáján esznek. Az ételt a fiatalabb nők valamelyike szolgálja fel. Ha cseléd van, az a gazdával eszik az asztalnál. Az ételből mindig a cseléd szed először. Az étel legjava őt illeti. Szedhet annyit, amennyit a *szeme el lát venni*, kétszer vennie azonban nem szabad.

Ebéd után a fiatal gazda megint a padlásra megy tengerit morzsolni, az öreg kosarat fon, vagy *cirkölest* tisztít, vagyis a magvát fésüli ki, hogy a kórójából aztán seprút kössön.

A fiatal gazda annyi tengerit morzsol, hogy eladásra is jusson. Télen ebből kapnak egy kis pénzt. Fél 3-kor lejön a padlásról etetni. Ha a jószágot megetette, megint itat. Hat óra felé bealmoz. A disznót is megeteti. Most már gyülekeznek az ólba a szegényebb szomszédok, akiknek nincs óluk. Pipázgatnak, elbeszélgetnek, *szóval tanyáznak*.

7 óra tájban van a vacsora, ekkor bemegy a házba s asztalhoz ül. A vacsora déli maradék. Ha nem elég, szalonnát, kenyeret eszik utána, esetleg kenyeret *pirít* és szalonnát süt az ólban a szomszédokkal, akik szintén idehozzák megpirítani a kenyerüket vagy megsütni a szalonnájukat. 10 óráig a szomszédokkal beszélget; pipáznak, politizálnak. 10 óra tájban a szomszédok hazamennek, ő is lefekszik a dikóra és alszik, míg

megint etetni nem kell. Ez a kövesdi matyó gazda rendes napi foglalkozása télen.

Régen télen csinálták meg a kévekötéshez való zsupkőtelet is az aratásra.

Amint az idő megjavul, az összes téli ganajt kihordja a gazda a szántóföldjére, hol szántás előtt elteríti.

Márciusban megkezdődik a tavaszi szántás, ha a föld fagyja enged. Ekkor először elveti az árpát, azután a tengerit *ülteti* el, majd a krumplit.

A matyó ma is nagyrészt a Vidacs-féle ekét használja, mely Tardon a faekét 1860–1870 körül szorította ki. Itt a váltó ekét nem ismerik, csak kerülő ekét. A henger 1890 táján terjedt el, azelőtt nem használták. Még a fogas boronát sem ismerték gyermekkorukban a mai öreg emberek, a föld megmunkálására csak három szerszámuk volt: az eke, tövisborona és a kapa. Ma már sokféle gazdasági gép van a matyó ember kezén s a földből igyekszik minél több terményt kihozni.

Vetés után a szőlőmunkához fog. Mire ezzel végzett, a búzát lehet hengerezni. Azután *kigazolják*, *míg pici a gurdony*. Ebben napok telnek s nemsokára itt a kukoricakapálás. Ezután ismét a szőlőben dolgoznak, zöldséget vetnek a szőlőben, dinnyét, káposztát, krumplit a városhoz közelebb eső szántóföldbe.

A kukoricát egyszer megkapálják, másodjára meg feltöltögetik. Ekkor meg is fattyazzák, illetőleg megritkítják. Tardon régebben több kukoricát termeltek, mint ma. A kukoricaföld szélére tányérvirágot (= napraforgó) vetnek, közibe pedig babot.

A régi időkben inkább rozsot és gabonát (= kétszeres) vetettek. Búzát kevesebbet. Ma fordítva van a dolog, sőt kétszerest ma már alig vetnek. A régi kétszeresben Tardon több volt a búza, mint a rozs. Szentistvánon is inkább kétszerest termeltek, a búza 1863 óta hatalmasodott el. Tavaszbúzát akkor vetnek, ha az ősibúza kivész.

Az aratás június végén kezdődik, Péter Pálkor már van rozs kereszt. Leginkább júl. 6–7-én kezdik meg az aratást.

Régen sarlóval arattak, de ennek már van vagy 60–70 éve. Sarlóval férfi, asszony egyformán aratott. Tardon öreg emberek emlékeznek arra is, hogy hajdan a kasza kisebb volt, mint most. Ezelőtt magas tarlót hagytak; Tardon például térdig érőt. Szentistvánon a gabonát a második *gancson* vágják el. Hordás után a csordát, csürhét ráverték a tarlóra. Ősszel

a letiport magas tarlót a szegénység gereblyével összegyűjtötte s ezzel fedte a házát, s ezzel tüzelt. A gazda is összekaparta s ölfedésre használta. „Tallóval fedtük az ólat“, mondták Szent-Istvánon.

A mai gazda marékszedőt fogad. 15 holdhoz két pár kell. Kövesden a férfi jobban kitelik a háztól, de a marékszedő nem, mert aratáskor 3–4 féle ételt is készítenek, e miatt otthon két asszonyra van szükség, mert egy nem győzné a főzést a többi házi munka mellett. Kövesden azok állnak el marékszedőnek, akik pl. szoptatás miatt nem mehetnek summásnak. Ezek nappal dolgoznak, éjszakára meg hazamennek a gyermeket megszoztatni. Nappal meg a gyereket viszik ki az anyjához. Az arató egyébként hétfőn megy ki reggel és szombaton este jön haza. Este 11 óráig vágja, ekkor a rendben lefekszik egy marok búzára és 2 óráig alszik. Ha eső jön, 2–3 kereszt búzát összevetnek, az alá húzódnak. Takarója legfeljebb az asszonynak van, valami lópokróc. 2 órakor felkelnek és ha van kötetlen, mindjárt harmaton felkötnek. A kötelet régen zsupból még télen elkészítették. Most jobbadán magából az életből csinálnak kötelet a bekötéskor. Ha ezzel készen vannak, megreggeliznek. A früstök édes tej; kenyér, szalonna. A tejet kora reggel a gazdasszony hozza ki.

Reggel früstök után *keresztelnek*, vagyis a bekötött kévét keresztbe rakják. Aztán tovább vágják délig.

Az arató férfi a kaszával *rávágja* az életet, a marókszedő meg életlen sarlóval szedi az ölébe. Kövesden kamóval nem szednek, inkább kézzel. Jobb gazdánál két marokból van egy kéve, szegényebbnél háromból. A *marok* elnevezés még a sarló korából maradt, amikor a balkézzel markolták meg az életet s annyi volt egy marok, amennyit balkézzel megtudott fogni. Most az ölébe gyűjti a kalászos életet s amennyi bele fér, az egy marok. Ha szűrős a gaz, a marókszedő karkesztyűt használ. Régen, míg a férfiak rövid derekú *számárhám inget* viseltek, az ing derekát aratásra elül kitoldották, hogy a gaz ne szűrje a hasukát. Lóval való nyomtatáshoz nagyobb kévét csinálnak, mint a cséplőgéphez.

12 órakor van az ebéd. Marha vagy csirke húsleves, meggy- vagy egyéb mártás; *béles* vagy *pampucka* és valami gyümölcs. Csak addig pihennek, amíg az ebédet megették. Az ebédet az egyik gazdasszony hozza ki kocsival. Ezután ismét kötnek, keresztelnek. A ló nincs künn az aratásnál. Ekkor ha nincs férfi a háznál, az asszony gondoza.

Az uzsonna aludt tej, meg a déli maradék sütemény. Uzsonnakor a férfiak megverik a kaszát, aztán vágnak, amíg csak látnak.

11 órakor ismét esznek, s felhagynak a munkával. A vacsora kenyér, szalonna, gyümölcs.

Tardon délben bejöttek enni, a vacsorát meg kivitték.

Kút nincs a szántóföldön. Vizet délben hoznak ki a szekéren hordóval.

Egy keresztben 18 kéve van. A 18-ik a kaparék vagy *bombi*. Ez van felül, alul pedig a *papnak* nevezett kéve. A kereszteteket lekötik, hogy a szél el ne hányja. Akkor gereblyélnak, ha már learattak és *felsomóztak*. A gereblyélés *brügövel* történik, ez egy nagy, másfél méter széles gereblye.

Csak a rozsot, kétszerest, búzát szokták kévébe kötni és keresztbe rakni, az árpát, zabot boglyába hányják. Az aratást régen *takarásnak* mondták, a marékszedőt *marékverőnek*.

Az aratás, ha ideje van, 14 napig tart. A marékszedő jó termés esetén, 7 véka búzát kap, meg egy fejre való kendőt. A matyóknál a jó gazda felesége is szedi a markot az ura után, nem úgy, mint a Nagykúnságon, ahol a gazdasszonyoknak még a fiatalja sem igen segédkezik a gazdasági munkában.

Aratás után a hordás következik. A kocsi éjjel-nappal folyton jár, legfeljebb éjjel két órát pihen. A marékszedő vagy a menyecske hányja a kévét, a férfi rakodik. Vendégoldalra és nyársra rakodnak. A vendégoldal a keresztfán belül van, a keresztfa pedig a szekéroldalakon keresztben nyugszik. A nyárs a keresztfába van erősítve. Ha a szekér meg van rakva, keresztbe lekötik. Lészorító rúd nincs, azt a vidéken használják ökrösszekerekhez. 1—2—3 lóval hordanak. Egyik szekér jön, a másik megy. A marékszedő vagy az asszony a szekérrel bejár, mert ő hányja le a kévét. A *kazlat* (= asztal) a kocsi ember rakja. Ha az idő megfelelő, két és fél hét múlva nincs egy kéve sem a határban, s a tarló felszabadul és közlegelő lesz, míg fel nem szántják.

A határban sohasem csépelnek vagy nyomtatnak. A tanyarendszer itt ismeretlen. Tanyarendszer ott nem lehet, ahol háromnyomásos rendszer van vetéskényszerrel. A matyóknál nem szokásosak a községen kívül levő rakodó kertek. Náluk az ólas kert a rakodó- vagy szérűskert. Vagyis azt mondhatnánk, hogy a matyó tanyája még az ősi mód szerint bent van a községben, annak perifériális részén. Lakóháza ettől függetlenül a falu belső részén van. Azonban a lakosság elszaporodá-

sa miatt már ez az ősi rendszer nagyon megbomlott, az ólas vagy szérűs kertek megteltek házakkal s a két beltelekkel bíró gazdák száma nagyon megfogyott.

(Folytatjuk.)

sz. Györffy István.

Alföldi kandallós-istálló és ősi magyar tűzhelyes-ház

GUNDA BÉLA a Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának kiküldött gyűjtője, a gyoma—endrődi tanyavilágból, *korábbi kandallós istállókról* hozott hírt s öreg emberek elbeszélése alapján rekonstruálta e kandallók képét is. (*Ethn.-Ért. 1933.*) E szerint ezek a tüzelők $1\frac{1}{2}$ —2 m. magas, fa vagy sárlábakon álló, sövényből font, tapasztott, fölfelé vékonyodó, a tetőt áttörő kémények voltak a mennyezetlen istállók közepén. Alattuk egy kis gödörben égett a tűz s a tüzet fekvő-padka (padkák) vette körül. A kandallóba bográcsot is akasztottak, tehát főztek is az istállóban. (A nagykun tüzelős ólakban is főztek szolgafás bográcsban.)

Itt tanyáztak-háltak a férfiak.¹

Felhasználom ezt az alkalmat, hogy e híradáshoz kapcsolva, a *N.* és *Ny.* hasábjain az ősi magyar ház kérdését röviden szóba hozzam.

GUNDA lelete két szempontból értékes. Egyrészt azért, mert jelentékenyen megnagyobbította alföldi tüzelősólaink elterjedésének mindjobbban táguló területét, másrészt és főképpen azért, mert igen becses formával gazdagította tüzelősólaink füstfogóinak fejlődéssorozatát.

Ez a gyomai kandalló ugyanis közbülső tag a matyó tüzelősólak kiirtótlén szikrafogó cserénylapja s a nagykun tüzelős tanyaólak „pendelykéményszerű füstfogói között, melyeknek csak két oldala támaszkodik falra, míg a másik kettőt egy sarokágasfa tartja“, aminőket GYÖRFFY ISTVÁN írt le.²

¹ A tüzelős ólra az *Okl. Sz.*-ban is találunk egy 1597-ből való adatot. Így szól: „Az ló istállónak fele vékony náddal földött, az többi pusztá. Egy *kü kemen* benne, az is törődött“. A Nádasdyak sopronmegyei birtokáról lévén szó az összeíró levélben, bizonyos, hogy úri istállóval van dolgunk, amit ez a további adat is bizonyít: „Egy kerek skatulában lófösteni való kánna teli“. Az istállóban tanyázhattak a cselédek s a pontosabban nem ismert kéményszerű tüzelőt nem csupán fűtésre, hanem pld. orvosság-főzésre és a fiatal jószágoknak abrakmelegítésre is befoghatták. (Ez többféle szokásos kontinensünkön, istállóknban.)

² A tüzelősólak részletesebb bemutatására itt nem térek ki. Az érdeklődők megtalálhatják azt *Görffy* és *Kőrös*, képekkel felszerelt cikkeiben. (*Ethn. Ért. 1905 és 1910.*)

Kérdés már most honnan került a gyomai kandalló az istállóba? Azt hisszük már neve is elárulja, hogy a parasztházból. Onnan, ahol a pendelykémények is otthonosak. Különben is a Felső-Tiszavidék és Erdély kandallói, kabolái, gógányai és hornyai, a *házbeli szabad tűzhelyek* szikra-füstfogói, tökéletes alakpárjai a mi kandallónknak. Köztük csak annyi a különbség, hogy azok csupán vakkémények vagy kürtők, azaz nem mennek ki a háztetőn, hanem a padlástérbe torkollanak, hogy a füst a padláson tartogatott holmikat és a tetőt konzerválhassa. Hogy a gyomai kémény közvetlen házbeli elődje szintén ilyen vakkémény volt, azt más országokból vett példákkal tudjuk igazolni.³

De még tovább is mehetünk és azt is állíthatjuk, hogy a matyó ólak szikrafogó cserénylapja is a házakból vándorolt ide. Erdélyi nyílttűzhelyes konyhákban, ill. fűstházakban, vagy ereszekben még találunk ilyen cserényből font, lapos vagy felfordított teknő alakú szikrafogókat, viszont találunk ilyeneket déldunántúli présházakban is, a földszínen fekvő nyílt tűzhelyek fölött, a tűzhelyeken bográcsokkal, háromlábakkal és nyeles serpenyőkkel. Ezek a présházak nemcsak pinceszerezgető férfiak futólagos tanyái, hanem nagyobb munkák idején állandó hálójárlékok is, akárcsak az erdélyi kalyibák a szénacsinalás évadján. Bizonyára vannak ilyenek az Alföldön is. (L. pld. *Ehnt.-Ért.* 1909, 65.)

Ha tehát azt mondjuk, hogy a kandallók a házakból szállottak ki alföldi istállóinkba, akkor ebből házaink alakulása szempontjából az a nagyjelentőségű tétel következik, hogy ez a kezdetleges nyílttűzhelyes tüzelésmód a mai, minden bizonytalansággal későbbi kemencés-keskenypadkás tüzelésmóddal szemben, sokáig és makacsul tartotta (sőt tartja máig) magát itteni parasztházainkban.

Kérdés azonban így van-e ez, más szóval tudjuk-e történeti adatokkal igazolni azt, hogy alföldi parasztházaink régebben is nyílttüzelős házak voltak s a mai gazdasági melléképületek — istállók, présházak — tüzelői nem alkalmi, kezdetleges készülétek, vagy esetleges ősi visszaütések-e, hanem egy szabad tűzhelyes házkultúra alacsonyabb létszintbe süllyedt *megszakítatlan szerves maradványai*, melyek tehát együtt fejlődtek a parasztházzal?

Ha első pillanatra különösnek tetszik is, mégis fel kell vetnünk e kérdést, és felelnünk is kell rá, mert ha történeti em-

³ L. pd. *Zelenin*: Russische (ostslav.) Volkskunde 1927, 282. *Dackler*: Zeitschrift für österreichische Volkskunde 1911, 43.

lékekkel igazolható az, hogy a régi magyar házban terebélyesebb nyílttűzhely volt, akkor abból a magyar ház multjára, sőt legrégibb multjára, a honfoglaláskori ősi magyar házra is igen nyomós, sőt döntő bizonyítékok adódnak.

Írott feljegyzések a korai magyar házról sajnos nincsenek. Régészeinket a magyar parasztház történeti sorsa a leges-legújabb időkg nem foglalkoztatta. De szerencsére mégis van két idevonható ásatag feltárásunk a Kiskunságból, ill. Kecskemétről. Ezeket, mint legrégibb történeti emléküket szolítjuk hát ide tanúnak. Az elsőt PAPP LÁSZLÓ, a másodikat SZABÓ KÁLMÁN mutatta be (*Ért. 1931. és N. és Ny. 1929.*).

A kiskun ásatások Kecskemét körzetében a XVI. sz.-ból valóságos házakat tártak fel sok gazdasági szerszámmal és még több cserépedénnyel. A lakosság az ottani sirleletek tanúsága szerint a Kiskunságban jómódú lehetett ez időtájt. A házak kétosztásúak, szobából és konyhából (pitarból) állottak. Úgy látszik a konyha volt a főhelyiség, amennyiben csaknem mindig tágasabb, mint a szoba, bizonyára azért, mert nemcsak főző, hanem munka- és hálóhelyiség is egyben, míg a szoba csak parádéra való.⁴ A szobában csupros kemencék állottak, rendszeren a földön, a konyhákban pedig a szobabeli kályhák, vagy a konyhabeli sütőkemencék szája előtt, *ugyancsak a föld színén, kerekalakú tűzhelyek* voltak. *A szabadttűzhelyek vezérszerszámát, az üstöt* is meglették, sőt akadt egy szolgafára való vas cövekvég is. Az üstök rézből és cserépből készültek. Különösen sok cserép üst-töredék került elő, ép példány egy se.

Az elmondottakból megállapítható, hogy jellegzetes, mégpedig feltűnően kezdetleges tűzhelyű (tehát föltehetőleg nem idegen származású) ház áll előttünk.⁵

Ezt igazolja a kecskeméti lelet is a XIII–XIV. sz. fordulójáról. Ez nem rendszeres ásatás eredménye s a ház tagolódására vonatkozólag nem is szolgál felvilágosítással, amennyiben csupán különféle házbéli és gazdasági szerszámokat tartalmaz, melyek „egy magában álló ház nem is szegényes felszerelését alkották”. A szerszámok közül kettő érdekel most bennünket, az *üst* és a *háromláb*. Ez az utóbbi a kerekformájú típuscsoportba tartozik, melyet később a háromszögű s ma is használatos forma váltott fel. Az egyik (mizsei) kun ház kisebb helyiségének közepén 1½ m. átmérőjű kerekformájú nyílt

⁴ E házak rendszerbeli helyzetéről, a házákat környező területek házaival összevetve, más alkalommal szölok.

⁵ Hogy volt-e ennek valamilyen kéménye, nem tudjuk, de nagyon valószínű, hogy lehetett.

tűzhelyet konstatált PAPP LÁSZLÓ. Az ugyanott lelt kampós jászolkarika és ökörpatkó-darabok a szennyes padlaton — szerrinte — istállót sejtették. Valószínű, hogy tüzelősól volt. Hogy honnan került a háromláb a magyar konyhaszerszámok leltára, ez alkalommal nem foglalkoztat bennünket. Most csak arra mutatunk rá, hogy ez szintén jellegzetesen *tűzhely-főzőszer-szám*. Vörösréz üsttöredékeken kívül két ép *cserépüstöt* is találtak Kecskeméten. Az üstök szájrperemén lyukak voltak, amikbe hűrt vagy kenderzsineget fűzhettek s úgy akaszthatták őket fel, talán a ház gerendájára vagy a lázsafára, de aligha főző- vagy szolgafára. Alakjukkal és származásukkal ezeknek sem foglalkozunk, de annyit mégis megjegyzünk, hogy semmi okunk sincs feltételezni azt, — amit SZABÓ KÁLMÁN is mond — hogy a honfoglalók üstöt (fémüstöt) nem hozhattak magukkal, lévén az üstfőzés Keleten valaha is, ma is közönséges.⁶ Itt ismét csak azt emeljük ki, hogy a fémüstök cserépből való utánzása a főzésforma (köleskása, vagdalt hús! stb.) szívós és hagyományokban gyökerező gyakorlatára mutat.

E szerencsés lelet tehát az Árpádkorig vezeti vissza a tűzhelyes ház eredetét Kecskeméten. Kérdezzük már most, vajjon másmilyen volt-e ennek a háznak elődje? Aki néprajzilag gondolkodik, nem mondhat mást, mint azt, hogy — mutatis mutandis — ugyanolyannak kellett annak lennie századokkal azelőtt is, tehát a honfoglalás korában is, amiből nyilvánvaló, hogy az alföldi őltüzelőkben a legrégibb magyar ház tüzelőberendezésének kiindulását láthatjuk vagy kereshetjük.⁷

Azokat, akik a házeredet-problémákat nem kívülről szokták tekinteni és kezelni s akik azt mondják, hogy az ősi magyar házról mit sem tudunk, az itt felhozott történeti tények talán mégis gondolkodóba ejthetik?

⁶ Ezzel szemben az oroszok sem az üstfőzést, sem a tűzhelyet nem ismerik. Délorosz területeken mindkettőnek — sőt a háromlábának is — török neve van. Érthető így, hogy akad olyan orosz tudós is, aki azt állítja, hogy mindkettőt pusztai népek vitték be itt-ott a muszák közé.

⁷ „Földől és tüzelősól” című értekezésemben (*Ethn. Ért.* 1929.) azt próbáltam valószínűsíteni, hogy a tüzelősól a földőlből keletkezett s hazája alkalmasint Keleten keresendő. A földől — szerintem — a *pásztorok téli óla* volt, tüzelővel. Ez a tüzelő azonban nem *tűzhely*, értve ezen az *aszszonyi* konyhaműveletek végzésére szánt *főző-sütő* készüléket s a matyóól nem lakóház, olyan értelemben, mint azt egyes német bűvárok vélték.

Kezdetleges fokon tehát elképzelhető, hogy az őltüzelők és konyhai tűzhelyek között nincs különbség, amint lényegileg nincs egy mai matyókun tüzelő s egy korai magyar ház tűzhelye között se. Mindössze annyi, hogy az őltüzelőkben a tűz még ma is gödörben ég, de pld. a prэшázakban már nem. Az ől ólnak indult s abban a tüzelő csak az emberek behúzódsával költözött be, pásztori és konyhai gyakorlattal és fölszereléssel.

Vannak azután olyan tudósok is, akik azt hirdetik, hogy a honfoglalóknak a magyar ház terminológiájának tanúsága alapján, az itt talált szlávok építettek hajlékot. A problémának ezzel az oldalával, a tárgytörténetre is kiterjeszkedve, bőven, eddig mindenkinél bővebben foglalkoztam egyik cikkemben, (*Ethn.-Ért.* 1930.) amit ők nem vettek figyelembe. Hogy sikeres-e vagy sem, nem tudom, mert komoly hozzászólással magyar oldalról eddig még nem tiszteltek meg.

Nem térek ki tehát erre, — legalább itt nem — hanem egyenesen föladam a kérdést szláveredetet hirdető tudósainknak, mondanák meg melyik szláv nép volt az, amelyik a honfoglalás korában ilyen szabadtűzhelyes házban lakott, ilyen tűzhelyen főzött-sütött, amelyik tehát ilyenek építésére is megtaníthatott volna bennünket? Én ugyanis ilyen szláv népről a mai napig nem tudok, mert a szlávok kivétel nélkül mindnyájan, a Krisztus utáni első századoktól kezdve a *kemencefőzés kultúrkörzetébe tartoztak* (és tartoznak jórészt ma is), akiknek tűzhelyük nem volt, legfeljebb piciny zsarátnok-padkájuk az ősi kemence szája előtt s ha egyeseknek lett is apró padkájuk, azt — mint kimutatták — jóval később, vagy éppen pár száz évvel ezelőtt, német kultúrhatásra kapták, amint erre több ízben hivatkoztam. Egyedül némely délszlávok azok, akik őszláv sütő- és főzőkemencéjüket balkáni új hazájukban cserben hagyták s egyéb, jelesen klimatikus és történeti okok mellett (amelyek között még a „horvát“ törzset letelepítő avaroknak is szerepet juttatnak a német bűvárok), talán óillir hagyományok befolyása alatt, a nyílttűzhelyes berendezésre, az u. n. *kutyaházformára* tértek át.

Amde ez később, századokkal betelepedésük után és lassanként ment végbe, mert pld. — hogy csak ennyit említsünk, — a honfoglaláskor a bolgárok még használták az őshazabeli kemencét, a *pestet*, hiszen tőlük vettük át, bizonyára magyar földön mi is és csak *később* ismerkedtünk meg a szintén szláv — úgy látszik északi szláv — *kemencével* (majd a német *szobával* és szláv *banyával* s legutóljára a német *kályhás kemencével*), amint erről több alkalommal részletesebben szóltam, hangsúlyozván azt is, hogy ezek az új készülékek a tűzhelyes ősi magyar ház belsejét már korán alaposan átalakították s annak a magyar tűzhely és szláv kemence lassú összeházasításával ilyenképpen is erős szláv arculatot kölcsönöztek.*

* Hogy a honfoglalók egy része (t. i. csak szerintem egy része) nemezsátorban lakott, vitán felül áll. Sőt én még azt is mondtam (*Ethn.-Ért.* 1930.), hogy nemcsak nemez, hanem (a szegényebbje) másféle sátor-

De minden írásomban hangoztattam azt is, hogy a magyar ház multja fölött terjengő sötétségben csak az élő és elpusztult házemlékeknek az eddigieknél tüzetesebb vizsgálata által gyűjthetünk világosságot. Addig a föltételezésektől és nézetváltoztató bukdácsolásoktól nem menekedhetünk meg. Ennek a néhány alkalmi sornak is buzdítás a célja.

*
*
*

A mult év (1933) nyarán a szekszárdi múzeum őre Dr. CSALOGOVITS JÓZSEF végzett ilyen természetű ásatásokat a tolna —sárközi Decs határában levő *Ete* elpusztult község területén s a többek között egy érmeikkel hitelesített tatárjáráskorabeli pompás, terjedelmes, sározott házbeli, valószínűleg kenyérsütő sövénykemencét is feltárt. Ez idáig a legrégebb kemence Magyarországon. E korai kemencét joggal gyanúsíthatjuk a bolgár *pest* eredettel, melyről egy alkalommal azt írtam, hogy a X. sz. közepén még nem költözött ugyan be a magyar házba, akkor még a *tűzhely mellé*, de alkalmasint nem soká váratott magára. Feltárt azután egy XVI. sz.-ból származó gölöncsérkemencét is, olyan kályhaacsuprok társaságában, amilyen csuporos kályhát én 1903-ban még használatban találtam egy decsi házban. Erre sincs még példa idáig.

Ime ilyen fontos és megbecsülhetetlen magyar műveltség-történeti tanúságokkal szolgálnak középkori parasztházaink kutatása érdekében végzett ásatásaink. Kecskemét város múzeumáé, Dr. SZABÓ KÁLMÁN igazgatóé (és munkatársáé Dr. PAPP LÁSZLÓÉ) az érdem, hogy ebben (és középkori magyar temetőink rendszeres feltárásában) mindnyájunk okulására példát mutatott. Hisszük, hogy követői is lesznek.

Bátky Zsigmond.

ban (pld. nádsátorban) is lakott. A nádépítés technikájával kapcsoltam aztán össze a Dunántúlon „legjobban elterjedt nádházakat” is, melyekről hiteles külföldi szemtanú tudósít a XII. sz. első feléből. (Vajjon ezeket is a *taház és sövényházépítő* szlávok csinálták a magyaroknak?). Készséggel megengedem tehát, hogy ez a sátorbeli nyílt tüzelés átvándorolt már az óházában a házakba is, sőt még azt is, hogy ilyen sátorok (rudakból, nád-ból, sövényből) egyideig nyári konyhák is lehettek a házak mellett (amint nyári lakások a mezőkben csakugyan voltak is). De hogy „házas-tüzes” magyarok ne lehettek volna közöttük, a nyelvi anyag vallomása alapján — szerintem — elfogadhatatlan, amihez ismét sietek megjegyezni, hogy a honfoglaláskori ház- és sátorkultúra között valami lényeges különbség általában alig lehetett. Azt persze, hogy a tisztára *finn-ugorkorbeli házmu-szavak a török nemezsátorra* mentek volna át s azokat *annak eltűnte után a szlávok építette ház vette volna át* és örököltette volna mai napig ránk — amint azt némely tudósaink vallják — teljességgel elfogadhatatlannak tartom, mert erre példát nem tudok. Ha ők tudnak, álljanak elő vele.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

II. Géza, IV. Béla és a magyar urak székei.

A magyar történeti irodalomban már többször idézték vagy említették *Freisingi Ottó* krónikájának ezt a helyét: „Királyunk (II. Géza) udvarában összejönnek, amikor is az előkelőbbek közül némelyek *széket visznek magukkal* és országuk állapota fölött tárgyalni, tanácskozni el nem mulasztják, a téli hideg alatt ezt a saját hajlékaikban cselekszik“. (Gombos F. A. Középkori Krónikások XV—XVI, 32, 108). *Rogerius* mester siralmas énekének ugyancsak e székekről szóló részlete is közismert, amely szerint IV. Béla király „az országnagyok dolyfös merészségét fékezve, megparancsolá, hogy ha valamely országnagy egyháznagyain, az érsekeken és püspökökön kívül, jelenlétében *valami székre merne ülni*, kellő büntetéssel lakoljon, megégettetvén ottani székeiket, melyeket találhatott. Mit a bujdosók vérei s a foglyok barátai, jövőben magokat is féltve, nem csekély bajnak tekintettek. S ezért közöttök botránkozás támadt“. (Szabó Károly, *Rogerius* mester, 1861. 6.)

Magyarázni tudtommal még csak *Bátky Zsigmond* próbálta ezt a két idézetet A magyar szék eredetéhez c. cikkében: Népr. Ért. XXIII. 32. Szerinte itt úgynevezett *gyalogszék*-ekről, vagyis apróbb, hordozható székekről van szó, olyanokról, amelyeneket öregasszonyok a templomba, fonólánnyok a guzsalyasba, általában közös összejövetelekbe ma is magukkal szokták hordani. Azt hiszi, hogy a magyar uraknak ez a *Freisingi Ottó*tól feljegyzett cselekedete valami különleges magyar szokás lehetett, mert ha az általa jól ismert német császári udvarban is látta volna bizonyára nem jegyezte volna fel. Azt is valószínűnek tartja *Bátky*, hogy régi, eleinte talán úri szokás lehetett ez a gyalogszékre való telepedés, pl. tanácskozás, vagy kitüntető vendégfogadás alkalmával, mert eleink úgy látszik öröklött, talán előjogú hagyományossággal ragaszkodtak hozzá. E szék-kérdésnek *Bátky*-féle magyarázata azonban nézetem szerint egészen téves. Először is nagy kérdés, hogy vajjon az a ma itt-ott észlelhető szokás, hogy öreg asszonyok vagy leányok templomba vagy összejövetelekre magukkal visznek egy kis széket, ősi szokás-e. De még ha ősi szokás is, semmivel sincsen bizonyítva, hogy ez valamikor az urak, előkelő társadalmi osztályok körében is dívott volna, pláne tanácskozás vagy kitüntető vendégfogadás alkalmával. Sőt ebben az esetben teljesen

érthetetlen volna, hogy mi kifogása lehetett ezen ősi magyar szokás ellen IV. Béla királynak, s mi ingerelhette őt fel annyira, hogy felégettette a magyar báró székeit-kivéven az érsekeket és püspököket! Ellenben teljesen érthetővé válik ez a székekkel azzal a természetes feltevessel, hogy a magyar királyok udvari élete a középkorban nem igen különbözhetett a nyugat-európai királyi és fejedelmi udvarokétól.

Az európai civilizált népek úri osztályai a középkorban kizárólag *padokon* ültek, otthon a lakosztályukban, a templomban, a bíróságnál, ünnepek alkalmával, mindenütt és mindig. Mai értelemben vett *széken*, vagyis *egy* ember részére való ülőbútoron ülni — akkor még a kiváltság jelképe volt. Csak uralkodók, főpapok, magas rangú ítélkező bírák ültek ilyen székeken, s ezeknek mindig magas háttámlájuk és két kartámaszuk volt, tehát *trónusok* voltak. A trónus ülőlapja pedig mindig olyan magas volt, hogy *zsámoly* kellett a rajta ülőnek a lába alatt. Ez a zsámoly feltétlenül hozzá tartozott a trónushoz. Százával maradtak fenn gyűléseket, tanácskozásokat ábrázoló régi képek, festmények, fametszetek és rézkarcok, s ezeken mindig csak *egy* trónus-szerű széket látunk, amelyen vagy az uralkodó vagy a püspök ül, mindenki más pedig áll, vagy a terem szélein végigfutó (beépített, mozdíthatatlan) padokon ül. Még a XV. században is ez volt a divat. Olyan képeken is, amelyekeken lakomák vannak ábrázolva, a király vagy a püspök külön karosszéken ül, előtte kis terített asztalkával, a többiek pedig mind a terem falai mentén levő padokon, amelyek előtt az ételek számára hosszú asztalok vannak felállítva. Külön széke nincsen senkinek. Hiszen tudjuk, hogy még XIV. Lajos udvaránál is, amikor már az egyes székek divata egész Európában, gazdagnál, szegénynél egyaránt el volt terjedve, a király jelenlétében való leülés külön kiváltság volt, ami azonban persze állandó intrikákra adott alkalmat, s melyek egyesek győzelmével, mások megalázásával végződtek. A különféle székfajták akkor éppen úgy rangba voltak sorolva, mint az urak, akik jogosultak voltak ezekre a székekre ráülni. Rangban legelső volt a *fauteuil*, magyarul *zsólye*, (régii névvel *zeccel*-szék). Nyilván azért, mert ennek az alakja hasonlított legjobban a trónushoz. Utána következett a *chaise*, ez után a *placet* (támla nélküli szék) vagy a *ployant*, az ollószerkezetű összehajtható támla nélküli szék. Fejedelmek látogatása alkalmával hosszú és részletes diplomáciai tárgyalások folytak arról, hogy az előkelő vendégnek mi-

ilyen fajta székre van joga és a kíséretében levő urak közül kik ülhetnek széken és kik nem. A széktámla magassága jelképezte a rajta ülő személy méltóságát vagy rangját.

Ennek ismeretében immár könnyen érthetővé válik a II. Géza és IV. Béla korabeli székek-ügy. A büszke magyar urak, mind egy-egy kiskirály, nyilván nem padon, hanem kiváltságot jelképező széken akartak ülni, amilyenek a hercegek, érsekek és püspökök ültek. Mivel pedig a királyi udvarban annak a kornak szokása szerint nem volt annyi szék, hogy nekik is juthatott volna, tehát hazulról vitettek maguknak széket a királyi udvarba. Ezt IV. Béla király nem akarta megengedni és ezért, bizonyára heves vita után, elégettette az uraknak hazulról a királyi udvarba hozatott székeit. De ezek a székek semmi esetre sem lehettek u. n. *kisszékek*, amilyeneken akkor is, ma is legfeljebb a parasztasszonyok ültek. Olyan *zsámolyféle* sem lehetett ez a szék, amilyenek a király a lábát szokta nyugtatni. Lehetetlen elhinni azt, hogy a magyar urak éppen ilyen kényes *kiváltság-kérdés* esetében kezdetleges parasztszékecskékre vagy zsámolyokra ültek volna. Az, hogy a magyar urak „magukkal szokták vinni székeiket“, nyilván nem szó szerint értendő; nem sajátkezűleg vitték székeiket (mint templombamenő öreg asszonyok vagy fonóba járó leányok a *kisszékeiket*), hanem szolgálóikkal vitették el hazulról a királyi udvarba.

Hogy közelebbről milyenek lehettek ezek a székek, arra talán rávezet az az ismeretünk, hogy a román építő stílus korában, tehát II. Géza és IV. Béla király uralkodása idején is, a trónusféle egyes szék mellett még egy másik székekforma volt használatban, mint tiszteletadó ülőbútor, de ez is csak fejedelmi és egyházi használatban: egy (antik római eredetű) összehajtható szék, melynek németül *falttestuol*, *fealdestol*, *fieldstol*, ahd. *valdistuol*, (innen a középlatin *faldistorium*), franciául *fadesteuil*, *faudesteuil*, *faudestuef*, *faudestuel*,¹ később *ployant* volt a neve. (Az a szék, amely mint fentebb láttuk, később, XIV. Lajos idejében már a rangsor végén szerepelt.) Ez a szék tehát a XII–XIII. században *kiváltságos bútor is volt* és összehajtván könnyen vihető is volt s ezért valószínűnek tartom, hogy ilyenfajtajúak lehettek azok a székek, amelyeket a magyar urak magukkal vittek vagy inkább vitettek, mikor a király udvarába mentek.

Cs. Sebestyén Károly.

¹ Viollet-le-duc, Dictionnaire du mobiliere, I, 109, 399.

Üszögös Szent Péter.

A népi kalendáriumnak nevezetes napjai, az ú. n. *jeles napok* között az érdekesebbek egyike *Üszögös Szent Péter napja*, mely február 22-ére esik. A népi magyarázat szerint azért van ennek a Szent Péter napnak *üszögös* jelzője, mert ha ezen a napon ilyen vagy olyan az idő (más-más vidék szerint pl. megdördül az ég, vagy esik az eső stb.), akkor abban az esztendőben a gabonafélék vagy egyéb vetemények *megüszögösödnek*. Vegyük ezt egyelőre tudomásul, azután nézzük meg, tulajdonképpen mit ünnepel ezen a napon az egyház.

A február 22-ére eső egyházi ünnepnek a hivatalos latin neve *Antiochiae Cathedra sancti Petri Apostoli*, vagyis Szent Péter antiochiai székfoglalásának ünnepe. Ennek az elnevezésnek a megértésére tudni kell, hogy Szent Péter elsőbben mint Antiochia püspöke volt a kereszténységnek látható feje, Jézus Krisztus földi helytartója. Antiochiai székfoglalása (kb. 35-ben) a kereszténység történetében igen fontos időpont, azért szentel emlékezetének külön napot az egyház. Éppúgy megemlékezik római székfoglalásáról (43 körül) is, melynek emlékét január 18-án üli. Hivatalos neve: *Cathedra sancti Petri Apostoli, qua primum Romae sedit*. Régi magyarul: *Szent Péter Széki Romában*. (Ezekre és az alábbi ünnepnevekre l. Velledits Lajos tanulságos dolgozatát a MNy. VIII. kötetében).

Az *Antiochiae Cathedra sancti Petri Apostoli* ünnepnév legrégibb magyar fordítását a Münchener-Codex naptárában olvashatjuk: *Scent peter zecbe vlete*. Az Érdy-Codex szerint: *Zent Pether Apostol zekben való ffel magasztatása*, a Debreceni-Codexben: *zent petőrnek zekős Innepe*. Nézetem szerint igaza van Mátyás Flóriánnak (NyK. III, 353) és Velledits Lajosnak (MNy. VIII, 208) abban, hogy ez utóbbi kifejezésben előforduló *zekos* [= székö] szó volt a mai, de már a régiségben is meglevő *üszögös* jelzőnek a csírája. De azt már nem hiszem, hogy a *székö*s *Szent Péter*-ből lett volna az *üszögös Szent Péter*. Hanem úgy gondolom, hogy amint voltak ilyen ünnepnevek: *Vrnak kőrnekezete*, *Máriának zepletelen foganattya*, *zuz Maria tisztolattya*, *Zent Pal meg terölése*, *Zent Pal Apostol megh fordulattya*, *Vrnak menybe menetele*, *S. Janus olayban főzete* (ma *Olaiban főzött Szent János*), *Zent Pető vasa zakadattya* (ma *Vasas Szent Péter*), *Zent Janus baptista nyaka vágása* stb., bizonyosan kellett lennie ilyennek is: *Zent Pető zekőssege*, vagy *Zent Petőrnek ű zekőssege*. Ez a kifejezés azután egy idő múlva elhomályosult, nem értették; hogy érthetővé váljék, népetimo-

lógiaival *Szent Péternek üszögössége* lett belőle. Azt a Szent Pétert pedig, akinek *üszögössége* van, egész természetesen megilleti az *Üszögös Szent Péter* elnevezés. A február 22-i egyházi

ünnepnek már a Winkler-Códexben (1506.) *Vzôghes zent petôr Apostal* a neve. Azóta mindmáig többfelé így nevezi a nép.

Az *üszök* ~ *üszög* a régiségben nemcsak szenesedő fát, aztán ehhez hasonló bizonyos növényi betegséget jelentett, hanem emberi betegséget is (ma is mondják: *üszkösödik* a seb, *el-üszkösödik* a sebesült tag). Nem csoda tehát, hogy a szegény *Üszögös Szent Pétert* valamilyen beteges, csunya szentnek képzeltek a régi magyarok. Ezt a véleményt illetőleg egy nagyon érdekes adatot olvastunk Teleki Mihály levelezésében.

Mielőtt ez a későbbi nagy államférfiú, akit azonban még a jóakarói sem mondhattak daliás szépségű embernek, első feleségét, a korán elhunyt Pekri Zsófiát megkérlette volna, Veér György és Veér Zsigmond nevű atyafiainak szívességéhez fordult, hogy járjanak közben rokonuknál az ő érdekében. A felkért atyafiak hajlottak a szóra és ízes magyar humorral így számolnak be megbízójuknak a fontos küldetés eredményéről: „Kegyelmed reánk bizottatott dolgairúl beszélgettünk mind né-nénkkel [Veér Krisztinával], mind hugunkkal [Pekri Zsófiával], de mi semmi ó [így!] dolgot végbe nem vihetünk, mert a z mi hugunk iszonyú finnyás, azt mondja, hogy ű olyan *üszögös szempéter forma emberhez* nem megyen, mint Kegyelmed. Mindazáltal addig hányók-vetők hetvenhét féle mesterségünket, felelénk felőled, hogyha *rút vagy is*, de emberséges vagy, szolgálatra való legény vagy [= szép előmeneteled lesz] s minekünk az atyafiaknak tetszel. Azért, édes kedves Öcsém uram, mindaddig fáradoztunk az Kegyelmed dolgaiban, noha nehezen, de annyira vivők bátyám urammal az hugunkat, hogy Kegyelmed már bátorságosan ide jöhet látni [= leánynézőbe] jó reménység alatt“ (I, 356. 1659).

A nép ma már másként érti az *üszögös* jelzőt az *Üszögös Szent Péter* ünnepnévben. A régi felfogás szerint ez a szent voltaképen *Üszögöthozó Szent Péter*, mert napjának rendellenes időjárása üszögöt hoz a vetésre. Ez az érdekes alakulású ünnepnév tehát termésjósló babonás vélekedés alapjává lett. A név szülte a babonát. Erre a jelenségre még más példa is akad a népi hiedelmek között. Ilyen az is, hogy a *fekete héten*, vagyis a nagyhéten nem jó krumplit ültetni, mert a gumók megfeketednek.

A borsodmegyei palócoknál már nemcsak az *Úszögös Szent Péter* jelzőjének az eredete homályosodott el, hanem ennek a szentnek február 22-ével való kapcsolata is. Ők ugyanis április 29-ét, Veronai szent Péter vértanu ünnepét nevezik *Úszögös Péter nap*-nak, és ezen a napon nem vetnek, mert gazos lesz a búza. (Ethn. XXII, 298). A februári Péterről azt tartják, hogy megmutatja Józsefet. Ha t. i. február 22-én hideg van, akkor József napján (március 19) enyhül, ellenkező esetben fagy (Nyr. XXXII, 454).

Csefkó Gyula.

Trádor.

Elavult tájszó, melyről Czuczor-Fogarasi Nagy Szótárában ezt olvassuk: „Három nyüstös csinvat.* A német *Dreidrath*-ból módosult szó. Eléjön Csuzinál; de már egészen kiment a szokásból“. Régebben is ritka használatú lehetett, mert a NSz.-on és a NySz.-ban is idézett Kresznericsen kívül tudtommal még csak Dankovszkyban fordul elő. De akármilyen jelentéktelen eleme is nyelvünk szókészletének, a magyar nyelvtudomány szempontjából nagyon érdekes.

Hogy német jövevényszó, abban CzF.-éknak kétségtelenül igazuk van. De szókezdő *t*-je miatt természetesen nem az irod. ném. *Dreidrath*, hanem a zöngétlen [D]-vel kezdődő hazai ném. nyj.-i *Dráidrát* alak átvétele. Az *ai* helyén álló magy. *á* nem akadályozza e feltevést, mert számos más esetben is (jövevényszavakban is, eredetiekben is) megfigyelhetjük, hogy az *ai* kétshangzúnak csökkentett nyomatékú *i*-je kiesett és pótlásául megnyúlt a megelőző rövid *á*. Pl. (csak néhány német jövevényszót idézve ez alkalommal) *viertteil* > R. *fértál* (> *fértály*), *bleiweiss* ~ *plajbász*, *einschlåg* > N. *ánsológ* 'kénlap', *Eisig* csn. > N. *Azik* (MNy. XXV, 104), *zapfenstreich* > N. *capistrák*, *firneiss* > N. *fírnác*, *reitschul* : N. *rácsuloz*, *butterteig* ~ N. *puterák* stb. De hogyan értsük meg azt, hogy a ném. *drát* szóvégnak a magyar szóban *dor* szóvég felel meg? Szabályosan ugyanis, mivel a ném. *á* helyébe hanghelyettesítéssel *ó*-nak kellett volna lépnie (vö. pl. hazai ném. *drát* > *drót*, *gráf* > *gróf*, *schwäger* > *sógor*, *spenât* > *spénót* stb.), magy. *trádrót alakot kellené várnunk. Hogyan lett ebből *trádor*?

Ennek megértéséhez először is tudnunk kell, hogy az emberi lélek működése bámulatraméltó ugyan, de korántsem mindig tökéletes. Még a legműveltebb emberrel is megessik néha,

* *Csinvat* bizonyos vászonfajtának a neve.

hogy lelkiműködése nem teljesen kifogástalan; még gyakrabban esik meg ez természetesen csekélyebb műveltségű emberekkel, tehát éppen olyanokkal is, mint akik ezt a tájszót (mint ennek az olesóbb vászonfajtának készítői vagy fogyasztói) leginkább használták. Azt hiszem tehát, hogy ebben az esetben is az történt, hogy valaki, mikor ezt a szót először hallotta, tökéletlen apperceptió következtében **trádrót* helyett tévesen **trádrot*-nak hallotta, sőt ezt a **trádrot*-ot újabb tévedéssel ezenfelül még alanyeset helyett tárgyesetnek fogta fel. Mikor aztán adott alkalommal ő maga akarta ezt a szót használni, a *bokrot* : *bokor*, *gyomrot* : *gyomor*, *kaprot* : *kapor*-féle irányítósorok alapján e tárgyesetnek vélt **trádrot* alakból elvont egy *trádor* alakú (új) alanyesetet, amely lassanként kisebb-nagyobb körben elterjedt. Ez a *trádor* tehát eggyel ismét szaporítja a tévesen tárgyesetnek felfogott *t* végű szavakból való elvonások számát. Ezeknek eddig leggazdagabb gyűjteményét l. Bekénél, Nyr. LVII, 112—5 és LXI, 77—8. De számukat még lehetne néhányal szaporítani, melyek elkerülték figyelmét.

Horger Antal.

Hengerbóc.

Beke Ödönnek a N. és Ny. mult. számában olvasható közleményét a következőkkel egészítem ki. — Háromszéken *hengerbogáz*-nak a gyerekek, ha magukhoz szorított karral oldalvást hemperegnek; ha pedig *kecskebucskáznak*, akkor mellre szegett fejjel a fejen át előre vetik magukat. Az anya a bölcsőben kibontott gyermekét *hengeri-bóga* becszóval enyelegve ringatja jobbra, balra, miközben tenyerét a gyerek hasára nyomja és így azt jobbra-balra hempergeti, közben esetleg csiklandja, kacagtatja.

Szeged és Hódmezővásárhely körül a gyerekek nem bukfenceznek, hanem *buksengölnek*.

Háromszéken бүтje a háznak is, meg az embernek is van. Ha a gyereket helyéről odébb parancsolják, azt mondják: „Tedd tovább a бүтүдöt, өcsém!”

if.

NÉPNYELV, NÉPHAGYOMÁNY.

Földberezített kincs a békésmegyei nép képzeletében.

Békés megyében végzett tárgyi néprajzi megfigyeléseim és gyűjtéseim közben a földberezített kincsre vonatkozó hiedelmeket, babonákat, mondásokat is feljegyeztem. A gyűjtött és közölt anyag Orosháza (O.), Nagyszénás (Nsz.), Kondoros (K.) és Békésszentandrás (Bsz.) községekből való.

A néphit szerint a kincs a tájból földrajzilag jól kiütköző helyen van elrejtve. A régiek leginkább halmokba ásták el, de található mocsaras, nádas helyen is, elhagyott folyómedrekben vagy a meder felett emelkedő magasabb partrészen: pl. Kondorostól ÉNy-ra a régi Kondor-ér partján épült Sovány-féle tanyánál vagy a nagyszénás—orosházi *födút* mellett lévő Vaskapunál, ahol régi folyómederből származó homok van felhalmozódva. Békésszentandrás határában a Gődény és Mogyorós halmokban van a kincs. A Gődény-halom K.-i oldalában csolnakban van a pénz, már próbálták kiásni azzal az ürüggyel, hogy téglát égetnek, de nem engedte meg a vármegye. Nagy, régi, széles kutakban is szokott kincs lenni s harangba téve van a kút fenekére süllyesztve. A dombokban lévő, ha sok, csolnakban, de leginkább bögrékbe, vassfazékba vagy üstbe van elásva. Ha valaki felbukik, azt szokták mondani: na itt van elásva nagyapám kincse (Nsz.).

A kincset kiásni legalkalmasabb éjszaka holdvilág mellett vagy téli ködös időben. Legjobb ha páratlan számú ember (3, 7, 9, legjobb a 7.) végzi az ásást. Munkaközben beszélni nem szabad. Jó, ha ásáskor fekete kakast (lehetőleg (5 frt-osat) vagy bárányt visznek magukkal. Ez szerencsét hoz számukra, sőt az is, ha éjszaka a harmadik kakaskukorékoláskor látnak munkához. Ha asszony van jelen, az szerencsétlenséget jelent. A nagyszénási határban, amikor két ember ásta a kincset, ásás közben kiment az egyiknek a felesége s őrizetlenül hagyta a tanyát. Egyszer csak azt veszik észre, hogy ég a tanyájuk. A tanya azért gyulladt ki, mert az asszony kiment a kincset ásókhoz.

Az ember éjszaka látja meg a kincset, amikor a helyén kék lángok csapnak föl a földből. Ilyenkor azt mondják, hogy *tisztul*. A néphit szerint minden hetedik esztendőben szokott tisztulni.

A földberezített kincs eredetére nézve fölvilágosítást nem tudnak adni. Néhány öreg azt mondotta, hogy a törökök idejében rejtették el. Maga a török vagy a szorongatott magyar nemesek.

Békésszentandrásan egy gazdánál megjelent a *tátos* s azt mondta, hogy a kamrába kincs van elásva. Este kezdik ásni, már az egyik ember meg is fogta az üst fülét, amikor a gyertya lángja elkapta az ingét (más változat szerint a gatyája akadt meg az ásóban) s mérgeiben elkáromkodta magát. Erre az üst nagy csörömpöléssel elszaladt. U. itt egy módos gazdához beállított valamikor egy török. Anélkül, hogy szólt volna valamit, a konyhaajtótól az udvar felé kilépett 7 lépést, elkezdett ásni s rengeteg kincset vett ki a földből, felrakta kocsijára, azután elhajtott Zimonyba.

Ha az ember az éjszakai kék bolygó lángra rádobja a mellényét, a mellény alól rögtön szedheti az arany pénzt (Bsz.). Nagyszénáson egy illető kék lángot látott felcsapódni a földből, erre levetette a csizmáját, piszkos kapcáját rádobta a lángra s a kapca alatt egy fazék aranyat talált.

Egy asszony gyerekágyat feküdt, amikor az asztal alatt kék lángot látott imbolyogni. Azt mondták neki, ott pénz van elásva s az tisztult (Bsz.).

Az ágy alatt ülő kotló akkor szokott a tojásan elpusztulni, ha alatta a földben kincs van. Egy illető, akinek így megdögölt a tyúkja, meg is álmodta ezt (Nsz.).

A kondorosi határban kincset talált valaki, de amikor hozzá ért, az mindig lejjebb sülyedt. A néphit szerint a kincs el volt átkozva s csak bizonyos jelszó elmondása után lehetett volna kivenni a földből. U. itt a Sovány-féle tanya alatt hatalmas üreg van. A tanya körül valahol a földben elásva ajtó van két akkora lakattal, mint a kemence előte.* Ezen az ajtón lehet lemenni a kincsekkel tele üregbe. A jelenlegi tulajdonos, egy 80 éves tót ember, tudja, hogy hol van az ajtó, de nem akarja elárulni még a fiainak sem, ami mindenki előtt érthetetlen.

A határban lévő kereszt tövébe kincset ásott el két ember. Meglátta ezt egy özvegy asszony, de csak akkor tudta kivenni, amikor két fiatal bárányt a saját emlőiből szoptatva felnevelt. A szoptatást két órákor kellett végeznie a templomküszöbön. A kincset is csak ebben az időben vehette fel (Nsz.).

Egy öt éves kislány kihajtotta legeltetni a libákat és kint a réten elaludt. Egyszer csak arra ébred, hogy a feje lángok-

* *Elöte*, kemencének sárból tapasztott ajtaja. Szerk.

ban áll s a hája egészen megfehéredett. Az öregek azt mondják, hogy kincsre feküdt épen olyankor, amikor az tisztult (Nsz.).

A nagyszénási határban a már fentebb is említett Vas-kapunál egy hatalmas fa van, amikor azt elültették, a csemete gyökerei alá kincset is ástak el. U. itt, amikor egy ember késő este ment hazafelé, észrevette, hogy szikrázik a föld. Másnap elment oda ásni s rézlábasban pénzt talált (Nsz.).

A csorvási határban szántott egy lány. Tükör volt nála s azon keresztül meglátta, hogy a közeli domboldalba kincs van elásva (Nsz.).

Orosházán az egyik gazda házában régi pince van. Azt gondolják, hogy kincs is lehet benne, mert amikor a jelenlegi tulajdonos nagyapja haldoklott, a halálos ágyán pénzt emlegetett, de amikor le akarnak menni a pincébe, a láng mindig elalszik.

A Pénzes-Dénes családnak valamelyik őse úgy gazdaggott meg, hogy amikor kutyájával ment az országúton s megtelepedett egy fa alatt, a kutya elkezdett kaparni. Vasfazekat kapart ki, amely tele volt pénzzel. Dénes a talált pénzen földet vett (O.).

A Bagiak híres juhászok voltak valamikor a megyében. Egyszer az egyik Baginak partos helyre kölkedett a kutyája. Néhány nap múlva elment megnézni, hogy mi van a kutyakölkekkel. Nagy csodálkozására a kutyák alatt rengeteg pénzt talált (Nsz.).

A nagyszénási határban, az u. n. Döggúton egy domboldalba ásták a kincset, amely harangban volt. Már fel is húzták a harangot a gödör szájáig, amikor elszakadt a kötél. A harang vissza esett a gödörbe s összeomlott felette a föld.

Pusztaföldvár határában van a *harangos kút*. A kút felekén harangba rejtve kincs van s a harang minden hetedik évben megszólal. Egyszer ökrökkel ki akarták húzatni. Láncot akasztottak rá s az ökrök fel is húzták a harangot a kútkáráig, de ekkor egy fekete kutya jelent meg, az első ökör elé állt s azok egy lépést sem moccantak. A jelenlévők közül az egyik elkáromkodta magát s a kutyára akart ütni az ökrökhajtó ostorral, abban a pillanatban eltűnt a kutya, a lánc elszakadt, a harang visszasüllyedt a kútba. — Egyesek szerint senki sem fogja tudni kivenni, mert átok alatt van. Még eddig akárhányszor megpróbálták, a harang mindig mélyebbre süllyedt.

(Budapest.)

Gunda Béla.

NÉPI FOGLALKOZÁSOK, NÉPSZOKÁSOK.

Apróbb szokások, népszokás-törödékek. I.

(V. ö. NNy. 1: 6—14.)

A legényavatáshoz párhuzamul felhoztam a vadász- és bányászavatót is. (1: 9.) Az előbbihez most még idézhetem a Jókai részletesebb adatát: „A győztes vadász, aki legelőször lőtt nagy vadat, elejtett áldozatán keresztül fektettetik s ünnepélyesen megcsapatik, ha férfi: puskavesszővel, ha hölgy: egy virágszállal”. (Ö. M. 19: 271.) A felavatandó legény áldomásfizetésének és láncrakötésének párhuzamát megtaláljuk a XVII. századi tőzsérkeresztelésben: „Mikor valaki tőzsérmester akar lenni, hol 3, hol 4 frtra megkeresztelték... Úgy látszik, hogy a tőzsérkeresztelés szertartásai meglehetősen durvák voltak. Az 1611. évben pl. a váci sokadalmon a vén tőzsérek az ifjú Mészáros Ambrust meg akarták keresztelni. Erre azt felelte, hogy ő már Győrótt „megváltozott” s újra nem fizeti a körösztlőpénzt. Erre társai felkötötték őt, hogy kötelezzék a körösztlőpénz megfizetésére”. (Takács: Rajzok 1: 4.) A lovagga-„ütés” és a felszabadítandó inas arcúl vágása, „hogy ez az utolsó csapás, melyért nem szabad morognia”, a katolikus egyház bérnálási szokásaiból kerülhetett. (Magyarország és a Nagyvilág, 1867: 357., Vas Gereben: Ö. M. 8: 11., Kovács: Szeged monogr. 331.) Az arculütés helyett több céhben az őslapáttal háromszor vertek az inas ülőfelére. (Sürgöny, 1862. 59. sz., Réső 166.) Ebből a szokásból eredhetett a garamszentbenedeki „lapáttánc”, amely egyúttal párja a körözsmenti „idegenmártás”-nak is (1: 14.); „1761-től 1799-ig... Benedek várában legelső jövetellel lapáttáncot jártak... három fa-pecsétet nyomtak alfelére”. (Üstökös, 1862. jan. 11., Réső 133.)¹

A legényéletből érdekes szokás itt-ott a legénypárbaj: „A becsületében komolyan megbántott fél kiment a mezőre s ott egy falu-közel domra vagy magas fára felhágva lekiáltott: Hallod-e te N. N.! Jere ki velem hire-hóra, hóhátára, cserebotra, fejszefokra, botpálcára, vasláncsára, s ha ki nem jösz félórára, pokolba menj vacsorára! Néha csak egy személy, más-kor többen is kihívtak, és a kihívott erkölcsileg kötelezve volt kimenni, mert ellenesetben közmegevetés tárgyává lett. A

¹ Ezekkel az avatási szokásokkal függ össze az iskola-búcsúk különböző formája: a sárospatakiak búcsúzása, a keszthelyiek sárgulása s az újabban divatba jött diák-ballagások.

kihívtak azért rendszerint megjelentek, többnyire viadal-bírákkal; a viadal előbb apró fegyverekkel (bot, csákány) kezdődött, később gyilkolóbb fegyverekkel folytatódott, s gyakran halállal is végződött“. (Kovácsna, Nemzeti Társalkodó 1839 : 194., Orbán : Székelyföld 1 : 153.) A kormárommegyei Radványban a győztes a határra húzta a legyőzöttet. (Nyr. 37 : 44.)

A mostanában felkapott szépségkirálynő-választás neme-sebb formájú őse volt régen a püskösd-másodnap-i rózsaiünnep. Nádasdon 1835-ben alapította meg Sverteczky plébánus: „d. u. 3 órakor harangok zúgása s ez ünnepélyhez szabott ének és zene mellett a plébánia templomból a nt. alesperes vezérlete alatt indul meg a menet, a szőlők alatti egy szelídebb dombra még 1240-ben épült régi templomba. Itt felolvastatik azoknak név-lajstroma, kik általános, elismert példás lányok voltak, . . . sorsot húznak, s az első három számot húzó szüzek jelöltek-ké neveztetnek; mind a háromra külön ládácskában történik a szavazás. Ez dönti el aztán, hogy ki lesz a rózsaiünnep megválasztott királynéja, mi megtörténvén, trombiták harsogása és mozsarak durrogása közt térdre borul s az ártatlanság koszorúját egy úrihölgy tűzi fejére“. Ez a koszorú fehér rózsákból készült s búzakalászcokkal van átszőve. A rózsakirálynő 100 frt. kelengye-ajándékot kapott, a többi leány pedig imakönyvet. Te deum után lakomát tartottak. (Honderű 1845. 1 : 462. István bácsi Képes Naptára 1856 : 55. 1869 : 17. Vas. Ujs. 1856 : 167. Vahot: Magyar- és Erdélyorsz. kép. 1 : 286., v. ö. még Társalkodó 1841 : 195. Pesti Hirl. 1841 : 400. Szépirod. Közl. 1858 : 1033. 1055. Divatesarnok 1859 : 397.) Vörösváron és Solymáron a Rudolf trónörökös esküvőjének emlékére újra szokásba hozták ezt az erénydíjat s a királynénak a templomban a baldachin alatt tették fejére a rózsakoszorút. (Bp. Hirl. 1882. máj. 11. 1885. máj. 11. Vas. Ujs. 1887 : 370.)

A drávamenti leányfürdés párja a szegedi Tiszára-járás. (Kovács 322.)

A fiatalság mulatságai közé tartozott a leánykivetkőztetés, „amit leginkább az újone és serdülő leányokon szoktak végbevenni“. Edvi Illés Pál „paraszti tréfá“-nak minősíti (Magyar Hazai Vándor 1835. XIII. 11. §., id. Ethn. 40 : 215.), de bővebben nem ír róla.

A fonóról írott dolgozatomban (Ethn. 39 : 147. és kny.) 1585-től kezdve öt tiltó rendelkezést közöltem. Azóta ugyanannyi került kezemre. Az 1650-iki székely nemzeti és törvényhatósági statutumok szigorúan eltiltják „a leány-renden való-

nak guzsalyasban való járásokat és az iffiakkal való gyülekezetekezteteket". (Kolosvári—Óvári: Jogszabályok 7:91.) Az 1727-iki udvarhelyszéki statutum templomozás idején kalodába vereti az ifjakat, a fonótartó gazdát pedig 3 frtra bünteti. (U. o. 135.) Ugyanígy tesz az 1745-iki tordai statutum is (u. o. 420.), míg az 1755-iki zárándmegyei statutum 24 botra emeli a fonójárók büntetését (u. o. 446.), a csepregi tanács határozata azonban csak „a férfiúi személyeknek, legényeknek öszsvemenetelét” tilalmazza. (Farkas: Csepreg mezőváros tört. 285.) A leejtett orsót a legény csak csókért adja vissza. Ha azonban a leány a csókot nem akarja megadni, Nagykőrös vidékén „a legény árulja az orsót; ha ott helyben el nem kel, ... más fonóházba viszi, s ha ott sem kelne el, ... azzal más lányt szokott megajándékozni”. (Ethn. 39:153.) Nyiresászáriba kiviszi s a ház körül vagy egyik kaputól a másikig gombolyítja (sfj.), sok pedig egy rombus alakot metsz rá. (L. a Népr. Múz.-ban.) Érdekes fonószokás Kalotaszegen a Miklós-napi fonálvizsga: „a lányos házakat az ifjú legények rendre járják, megvizsgálják a darab fonalakat, s azon leányt, ki november első napjától kezdve minden héten egy darab fonalat nem mutathat, hamuval tömött zacskóval megütögetik és serkentetik szorgalomra”. (Vas. Ujs. 1856:144., innen Réső 175., Jankó: Kalotaszeg 169.)

A fiatalság társas összejövetelei közé tartoznak a különböző kalákák vagy mívák is. (L. Levente 1929. jan. 15. sz.) Tisztán lányos-legényes kalákák az eprészés, szőlőörzés, répacsirázás és kukoricafosztás. (Az eprészést l. 1:11. és István bácsi Regélője 1866:295.) A szőlőörzés a Dunántúl tisztán a leányok ünnepegszerű feladata. Amint a szőlőörzés ideje elérkezett, a lányok „a pöndöly fölé török-piros rokolyát öltöttek, e fölé színes, kék vagy zöld kötöt, felső testüket a szépen himzett bibor ümög fedte, derekukat piros, kék vagy zöld színű, ezüst-arany zsinórral és keskeny színes szalaggal díszített melles szorította, fejükön ott díszelgett a hét tülkös vagy nagy pártá, hajuk is szalagos volt s a lábukat piros esizma borította”. A templomból indultak a szőlőbe s ott maradtak a szüret kezdetéig; kerepelővel, dallal riogatták a madarakat, s közben hirdették a novemberi párokat: „Palkó Jancsi — Pap Mari páros, ujujú!” Élelemmel estenkint a legények látták el őket, de a szőlőaljánál nem volt szabad tovább menniök. (Sárköz, Népr. Ért. 8:204. Kórógy, u. o. 12:224.; a szokás törökkorba nyúló mondai eredetét l. Vas. Ujs. 1887:815.) — A répacsirázás minden háznál a répahordás estéjén van: az ismerős leányok és

legények összejönnek, hogy beszélgetés, mesélgetés, dalolás és játék közben a répa leveleit levágják. Rendesen rétes és bor volt a kinatórium; közben táncolnak éjjelig, néha reggelig. (Nagy: Magyarország. kép. 237. Zákony, Ethn. 6 : 397. Nyárádmunte, u. o. 7 : 187. 10 : 44.) A kukoricahántás mulatságait is nagyon kevésbé ismerjük, pedig a jelekből ítélve sokban eltérőek a többi társasösszejövetelek mulatozásaitól. Főleg dalaik és babonáik miatt volna szükség alapos leírásukra. (Nagy: Magyarország. kép. 2 : 37. István b. Regélő 1866 : 310. Ethn. 6 : 187. 397. 13 : 30. Kovács: Szeged 321. Jankó: Kalotaszeg 185. Baksay: Irod. dolg. 80. Petri: Szilágy m. mon. 1 : 107. Pesti Hírl. 1928. dec. 2.) A kalákás összejövetelekről és mulatságokról tehát csak igen kevés helyről és nagyon keveset tudunk. Közibük tartozik vidékenkint a gyümölcsszedés és mézszüret (István b. Regélő 1866 : 311.), meg a fenyőmagverés is: „Mikor a fenyőmag megérett, akkor a nők és gyermekek rostával és bottal felfegyverkezve ellepik az erdőt, a bokor alá helyezett rostába gyűjtik a botütésektől lehulló fenyőmagot“. (Orbán 2 : 60.)

A fiatalság mulatságai közé tartozik a májusfa-állítás és kitáncolása is. (Összefoglalva l. Levente 1929. máj. 1.) Igen régi szokás. (L. az Ethn. adatain kívül Társalkodó 1834 : 174. 216. 1840 : 200. Hölgyfutár 1850. 1 : 589. István b. Regélő 1866 : 287. Vas. Ujs. 1870 : 220., stb.) A kézdivásárhelyi 1773-as statutumok közt olvassuk: „Sok inconvenientiák esvén ennek előtte a Filep-Jakab napra viradolag felvonni szokott zöld ág miatt, annak eltávoztatásáért concludáltatott még anno 1753, hogy városunkban zöld ágak felverettetése senkinek meg nem engedtetik“. (Kolosvári—Óvári 7 : 117.) Állítása országos szokás. (Roheim 281.) De nem mindenütt akármilyen fának ágából, s nem is mindenütt május 1-én állítják. Néhol csak a lányok kapnak, másutt a bíró, a földesúr, a tiszttartó, a községháza, az iskola, a falu közepe is. Itt díszítetlen, amott különböző díszítésű. Kiemeléséhez is más és más szokások fűződnek. Mindezekről azonban csak épen innen-onnan tudunk adatot, pedig a szokás régisége és tarka változatossága miatt igazán szinte kataszterszerű ismeretére volna szükségünk.

A nagyon színesen, szinte „piktorosan“ leírt bodonyi leányvásárnak (Ethn. 9 : 375. Benedek: A magyar nép multja és jelene 2 : 79.) egyetlen nyomtatott forrásunkban sem találom párját: volt-e és van-e hát „magyar leányvásár?“ Én a magyar legény- és leányélet, a megismerkedés, életpár-választás eléggé országos leírásainak egybevetése alapján úgy látom, hogy nem

volt és nincs is. — Érdekes palóc házassági szokás, hogy „kendőlakáskor a lányosház környékén a falu csaknem minden tilója és törője megjelenik s azok csattogtatásával az egész falu figyelmét felköltik arra, hogy Virág Emerkának most van a kendőlakása“. (Ethn. 2 : 101.) — A régi erdélyi lakodalmak leírásaiban olvasunk először a kendőfáról. A menyasszonyos ház udvarán állították fel, tetején néhány arany vagy öt sing posztó és egy palack bor volt. A lakodalmi vacsorát követő reggelen mászták meg az ifjak. (Napkelet 1859 : 132. Kővári: Magyar családi és közéleti viseletek és szokások 93. Réső 122.) A második említése Gömörmegyéből való: „egy magas szálfa a tetején kendővel, melyet az udvaron állítanak fel s ebből látják a faluban, hogy azon a helyen lakodalom van“ (Tudományos Gyűjt. 1827. 3 : 43. Nyr. 34 : 485.); kedden állítják fel a lányos ház udvarán s „a legelől menő kocsist illeti az, hogy fejével kivágja, s a tetején levő kendőt a szalagokkal együtt elvegye“. (Vahot: Magyar- és Erdélyorsz. kép. 1 : 277. Réső 139. 140. v. ö. Gvadányi: Rontó Pál 13. (Magyargyerővásárhelyen a kendőt „le kellett löni“. (Jankó: Kalotaszeg 153.); Oroszhegyen csak a csuprot lövik le, a kendőért cigánypurdék versenyeznek. (Benedek 2 : 99.) Torockón „a vőlegény laka elé“ szokás több ölnyi magas póznát szúrni. (Vahot 3 : 138. Réső 302.) De erre a kendőfára nemcsak a lakodalmakból emlékszem Szatmárból és az Alföldről, hanem ilyen kendős-szalagos póznát állítottak annak a tanyának az udvarára is, ahol vasárnap délután báldot rendeztek. Amaz a lakodalmat, emez a táncot jelezte a környéknek. — Az Alföldön, ha a menyasszony idegen falubeli volt, a násznép az út bizonyos helyén leszállott s a menyasszonyt megtáncoltatták. Tápé és Vajta közt ilyen hely volt a Menyasszonyerdő (Pesty 48 : 244.) s Makó határában a Peselődomb. (Sfj.) — A lakodalmi hivatlanoknak országszerte ismert szokását tárgyalva (1 : 51.) Visky Károly egy Miskolcon 1928-ban történt véres verekedésre hivatkozik. Ídézek hozzá egy másikat: „Dobos László ungvári kertész vasárnap tartotta lakodalmát, amelyre hivatlan vendégek is megjelentek. Az örömanya kiutasította a betolakodókat, amiből veszekedés, majd a sötét udvaron verekedés támadt, stb.“ (Mai Nap 1929. aug. 1.) Somogyban „tátogató“-knak nevezik őket; táncuk az udvaron addig tart, míg a násznép ebédel, aztán a násznagy szavára békében eloszlanak. (Szózat 1925. febr. 8.)

(Folytatjuk.)

Szendrey Zsigmond.

TÁRSADALOMRAJZ.

Szellemlátók.

Kik volnának mások, mint a szegény színehagyott gölön-
csérek, akik abba a néhány krajcáros tálba, tányérba gyúrnák
bele minden erejüket, egészségüket, akik egész életüket ott töl-
tik el a lakószobául is szolgáló alacsony műhely nedves leve-
gőjében, az ólommázás edények mérges gőzében, mely előbb
csak a torkot kaparja, marja, de azután elálmosító, kábító ne-
héz szaga, ereje éveken keresztül át-meg átjárja egész testö-
ket, minden porcikájokat és agyukra nehézkedvén, színtelenné,
gyengévé, beteggé, *szellemlátóvá* teszi őket. Nagy ára van en-
nek a szellemlátásnak, mert a szenvedések és kínok őrzítő gye-
hennájába viszik bele az égetőkemencék ijésztően lobogó tüze-
ből kikelt szellemek azokat, akiknek megjelennek, hogy aztán
magukkal vigyék a megsemmisülés örök sötétségébe.

Hosszú szomorú az út, amíg a gölöncsérek a szellemlátás-
hoz elérnek: amilyen síma, szép virágos, hívogató a kezdetén,
olyan göröngyös, kietlen, rémes a végén.

Amikor az inas először rugdossa a korongot, hogy tanító-
mestere serkentő szavai szerint arany csöpögjön a talpából, te-
hát mikor elindul kenyérkereső útjára, mester és inas vajjon
gondol-e arra, hogy ez az aranyat ígérő út sok szorgalom, szép,
értékes, hűséges munka után is legtöbbször az inséghez és
ahhoz a nagy betegséghez vezet, melyet *ólommérgezésnek* ne-
veznek, amiből aki szerencsésen kerül is ki, annak is a szen-
vedések hosszú sorozatát kell átélnie.

Ez a kínzó méreg a mázban van, amellyel a sok munká-
val és ügyességgel elkészített edényeiket mázolják színesre,
szépítik meg a tálások. Valahányszor a mázhoz nyúlnak, mind-
annyiszor magukba szívják a szervezetre annyira káros ólom-
mérget. Akkor is, ha szárazon törik, mérik, akkor is, ha vízzel
keverve őrlik, mert a vizes máz, ha megszárad, éppen úgy száll
söprés, porolás alkalmával, mint por alakjában. A beszívott
ólom a gyomron és tüdőn által a szervezetbe jut, napról-napra,
hónapról-hónapra, évről-évre, lassan, apródonként, alig észre-
vehetően. Fel se tűnik ez munkaközben. Azt is megszokják,
hogy mikor azokat a szép kék virágokat írják az edényre és
az íróka csöve bedugul, szájba veszik, hogy kifújják belőle az
összesűrűsödött festéket. Pedig minden szájbavételkor marad
a száj szélén, a fogakon, nyelven egy kevés az ólmos festékből,

mitől azután a fog megfeketedik, a száj szagos lesz. Ezek már az első jelenségek arra nézve, hogy az ólomméreg megkezdte lassú, de annál biztosabb romboló munkáját. Aztán jön a mázkólika; erős bélgörcsök kínozzák izzadásig a szegény cse-repeseket, kik ha meg is döbbennek az első pillanatra tőle, mintha nem akarnák elhinni, tudni a valót, — hiszen olyan gyászos az reájuk, — gyomorrontásnak magyarázzák, hát isznak orvosságul pálinkát, meg rumot. Dehogyan sejtik, hogy olajat öntöttek a tűzre, ami ha elmulasztja is rövid időre a fájdalmat, annál nagyobb erővel hozza vissza. Ha a fájdalom megszűnik is, a betegség halad a maga útján. Halványodnak, soványodnak, étvágy hiányában táplálkozni se tudnak, rossz kedvűek és annyira gyengék, hogy két kezük csak úgy reszket. Ezt a gyengeséget már restelik; nem hagyják el magukat; amint egy kicsit jobban vannak, dologba fognak és sehogy se tudják elgondolni, mitől dagad meg lábuk bokában, mikor semmi bajuk sincs.

A szomorú valóság azonban egyre ijesztőbben jelentkezik. Egyszer erős hasmenés, másszor erős szorulás támadja, erőlteti őket, a hasuk kőkemény lesz. Mindezekhez járul, hogy annyira fáznak, majd belebújnak az égő kemencébe.

A vér elvezeti, elviszi a mérget az izmokba. A feszítő izmok megbénulnak, elsorvadnak, a kézfejek elcsökevényesednek, ahogy mondják: *kacska kezűek*, nyomorékok lesznek. Bizony gyógyításra is soká javulnak annyira, hogy használni tudják kezöket.

De nem is igen gondolhatnak gyógykezelésre ezek a pénztelen, nincstelen, nyomorult emberek. Szegény ember nem szaladhat mindjárt orvoshoz. Aztán csalogató a betegség is, mely legtöbbször magától elmúlik egy időre s az orvoslás marad máskorra, későbbre. Elhanyagolódik a betegség, mert hibás vélekedés szerint szegényen a kórházba menni, hová csak koldusok, elesettek kerülnek. Az is lehet, hogy attól való féltőkben, mert ott végezik be szomorú életüket legtöbbször.

Aki elmegy is az orvoshoz, azt is visszaviszi a megélhetés gondja mihamarabb a műhelybe, hol ismét az ólom hatalmába kerül.

Míg így húzzák, halasztják a gyógyítást, addig a beszívott ólompor, most már ólommérgezés, elér az idegrendszer központjába, az agyba is; megszállja, ólomnál is nagyobb súlylallyal nyomja, finom rendjében rendetlenséget okoz, megbontja, szellemekkel népesíti meg. Mert attól kezdve, hogy a méreg

ismét elkezd munkáját, aludni nem tudnak; a sötétben félnek: minden tárgyat rémalaknak látnak. Ha még a rémképek eltűnnek, helyükbe a hosszú ideig tartó gyomorgörcsök ülnek. Mielőtt behunyják szemüket, szörnyű látásaik vannak, melyek közül bizonyos alakok mind sűrűbben jelennek meg, míg végre a legborzasztóbb megmarad, állandósul, hogy a kimerültség elgyötörje áldozatát. Akik keresztül mennek e kínokon, azt mondják, hogy a görcsök fájdalmában, meg a szörnyek látásában átélt szenvedéseik égetők, mint a gyeheenna, kíznók, mint a pokol gyötrelmei. E keserves kínokban fetrengőknek a fekete halál sem ijesztő rém, hanem óhajtván várt megváltó.

*

Keressük fel e szerencsétlen életkörülmények közé került szellemlátókat otthonukban, látásaik idején. Mert nemcsak a kórház lázas éjszakáin jelennek meg e túlvilági rémek, hanem szelídebb alakban hamarabb is, leginkább akkor, mikor a mázas edényt tüzelik.

Barátságtalan, nedves, hideg időben, sötét este megyünk a város északi szélén lévő fehér tálások telepére. Mire a Molnár András tálás házához érünk, egészen elfáradunk a síkos, csúszós járdákon.

Még csak egy kormos csillagot se látni az égen, olyan sötét van itt a külső részen. A kapu előtti agyagcsomó — tálások siltje — se vehető észre.

A pitarból kiszűrődő kevés világosságnál látszanak a széles eresz alatti polcok, telerakva égetett és égetetlen edényekkel, az eresz végében a felhasogatott tüzelőfa.

A pitar közepén áll az égetőkemence, a katlan, mint valami nagy hasú fekete bálvány, mely ezer szemből néz, vigyorg a szélén körülrakott téglák nyílásai és az edényt borító kormos cserépdarabok közül. Alul két átellenes oldalon lévő szájában pattogva ég a tűz; kísérteties világánál látni a közeli szomszédos cserepeseket, akik szokás szerint eljöttek beszélgetni, a tüzelés unalmát megosztani. Reggel óta ég az edény másodsorra, tálás nyelven mondva: *mázzára*. Nem valami bízalomgerjesztők kajla kalapjokban, sáros dolgozó ruhájokban, agyarukon az elmaradhatatlan kurtaszárú pipával az itt-ott meghúzódo, melegedő, beszélgető tálások, amint sötét alakjuk megvilágítódik, pedig aki ismeri őket, tudja, milyen szelíd, jámbor emberek valamennyien, áldozatai ennek a körülült izzó edénnyel telt katlannak. Öreg alig van közöttük kettő-három, középidéjük, meg egészen fiatalok. Molnár András, a mester,

forgolódik a katlan körül, éteti, tömi a bálványt. A többi szem is a tűzön van: *nézik az edény tüzeit*. Minthogy a tálasnak semmiféle fokmérője sincs arra a célra, hogy meddig tüzeljen, hanem a tűz színéről tudja meg, mikor mennyire van a tüzelés.

Későn van már, de éppen jókor ahoz, hogy vélekedéseket a látományokról meghallgassuk. Élénken vitatták a mesterség veszedelmes voltát. Most fejezi be Patócs bácsi egyedül igaznak vélt tapasztalatát. Szabadjára eresztett hangjával az érdeklődést kierőszakolja:

— Piros pünkösöd napján lesz harminchárom esztendeje, — innen számít mindent az öreg — mióta magam kezére dolgozok, hát én tudom. Én nálam csak az Isten tudja jobban, kimeröm mondani a világ piacán! Mer én annak hittem mindég, amit a két szömöm látott, két fülem hallott, két kezem mögfogott. De ha nem hálnánk az edényökkel, nem lönne sömmi baj se. Most is, hogy zsongélt edényt mázoltam, ha bemék az ajtón, mintha négy embör mögfogna egy ponyvát, oszt úgy nyomná rám azt a bűdösségöt, csak úgy tátogok . . .

— A régiék is bent háltak az edénnyel József bácsi, mégis kibírták, — veti ellen Molnár András.

— Hát az mitől van, — szólal meg félénken a sarokban egy fiatalabb, kit vallásosságáról ismernek, — hogy olyan különöseket álmodik az embör. Az éccaka is azt álmodtam, mint-ha halotthoz mentem volna. Ahogy a küszöbön belipök, egy szent nő feküdt kiterítve tiszta fehérben, körülállták fehér lányok, — angyalok voltak — de szárnyukat nem láttam. Köztük volt Jézus Urunk is, mintahogy le van festve, fehér lepel rajta. Az angyalok hajlongtak előtte. Mikor mögláttam a Jézust, elkezdtem hajtani hangosan: Hiszöm a föltámadást! Van föltámadás!! Jaj de furesa is vót édös jó Istenöm! (titokban keresztet vet magára.)

Nem szól senki se, látszik, hogy mindnyájan ebben a hitben vannak.

Molnár András zavarta meg az áhítatos csendet; a tüzet igazította, miközben cinikusan vágja oda:

— Nő aludj: nem álmodsz!

Nem a mondásban, a hangban volt valami bántó, amitől a fiatal ember még jobban behúzódott a sarokba, bánta, hogy beszélt. A többiek is megéreztek lesajnálását, különböző sajátos mozdulataik árulták el, hogy mellette akarnak szólni, de megelőzte őket egy 50–55 év körüli nagy, erős ember, ki már belefogott azon komolyan:

— Hát én nem álmodtam, de valóságosan mögtörtént velem, amit elakarok mondani. Olyan igaz, mintahogy Némöth János a nevem.

— Most lösz esztendeje karácsony hetibe, hogy elmöntem tüzelni segíteni a mestörömhöz. Éjfélig én tüzeltem, azután ű kelt föl folytatni. Váltig mondta: „né mőnjék kend haza,“ de én csak elindultam, nem félök én. Pénzt se hordok magammal. Mégis, mikor elköszöntem, magamhoz vöttem egy pofázó fát, (a leghosszabb tüzelőfát hívják így). „Most mén kend, mikor boszorkányok járnak?“ mondja a mestöröm a kapuban. Szóbeszédnek véltem. Elköszönök. Mék, möndögélök, szödöm a lábom egyiket a másik után. Ilyen irgalmatlan sötét volt, mint most. Egyszer hallom, hogy üti a tizenkettőt a templom tornyában. A Szentösi utcán möntem. Mintha kopogna valaki utánam, de nem emböri kopogás. Hátranézök, hát uramfia! majd sóbálvánnyá váltam: az ördög vót a hátam mögött. A két szöme úgy égött, mint a parázs, a nyelve kilógott egészen a mellére, két szarva is volt. A lába is lóláb, hosszú farkával csak úgy csapkodta. Elkezdtem szaladni, ű is utánam, mindig a sarkamban volt, (itt nagyott lélegzett Németh János, mintha megint kifáradt volna). Egy-kettőre hazaértem, annyira szaladtam. Szöröncsére a kapu nyitva volt. Mikor becsaptam magam után, nem mertem hátra-nézni, hanem be, egyenesen a konyhába. Itt már észrevöttem, hogy nem jött be a kis kapun. Bemöntem a házba, de nem tudtam szóhoz jutni. Másnap mondtam el, mi történt velem.

Megint Molnár András kötekedett. Úgy látszik, ő a hitetlen egyedül, mert mintha neki beszélnének, őt igyekeznek meggyőzni. Hogy pipájára parazsat tett, sunyin nevetve mondta:

— Mese ez bátya! Jól tud képzelődni, ha maga van.

— Hát én nem voltam magam, mer Pál bácsi is mögmondhatja — mutat rá az öreg Szabóra a hirtelen megszólaló Tokodi, egy nagyon vézna ember, kit *szűnyog* Tokodinak hívnak találóan. Pál bácsiéknál tüzeltünk az öreg Szilajjal. Mikor kiégött az edény, föltapasztottuk, léfeküdtünk, elaludtunk. Egy idő múlva felkeltem, kimöntem kisebb dolgomra, de csak a könyöklőnél álltam meg. Hódvilág volt. Az istálló ajtó mellé néztem, ahol egy fekete foltot vettem észre. Amint jobban nézöm, merően, mindég nagyobb lett, emberi alakká fejlődött ki és egyszercsak ott állott előttem. Ha rajzolni tudnék, le is tudnám rajzolni, hogy állott szétterpesztett lábbal és lefele nyújtott merev karokkal. Magyar nadrág rajta, lajbi, borjúsájú

ing, mezitláb, hajadon fővel. Nem olyan embör, aki lop. Viszszaszaladtam. Az öreg Szilajt felköltöttem.

— Lajos bácsi! gyűjjön ki, egy ember van kint.

— Fene van ott, csak képzelődöl.

— De ott van!! — Elbeszélem a dolgot. Kijött velem. Elmönt az istálló ajtóhoz: hát egy tuskó volt ott. Azóta ha elfújják a lámpát, sokféle alakot látok.

— Bizony tuskó, öcsém — röhögött rá diadalmasan Molnár András — nem is szellem.

De erre már az öreg Szabó is előlép; ahogy a katlan tüze rávilágít, olyan könnyűnek, szellemszerűnek látszik, mint egy álombeli öreg ember. Csupa fehér a haja, ingben, gatyában áll.

— Ide hallgass András!

Mindnyájan odanéznek tisztelettel és bizakodással, igazságuk szószólójára. Még belekezdett mondókájába a nyájas beszédű öreg, behallatszott a sűrű eső esése.

— Így András tájékán volt, ebben az időben, mint most. Az eső is éppen így esött. Tüzelgetők. A gyerekek (a fiai) a műhelybe feküdtek, úgy volt, hogy éjjel után űk kelnek föl. Éjjel tájon lehetett az idő, — mögjegyzöm, félni, sohse féltem — mondom, úgy éjjel tájon odafordulok a katlan szájához, hogy majd tőszök a tűzre, de úgy hátratekintöttem először a pitarajtó felé, mert így nyitva volt, mint most ez, hát ott áll egy ősz öreg embör, szürkankóba, beljebb kerülve mondja szelíden, barátságosan: „minek nyitottátok ki az ajtót, de nagy bajt csináltatok magatoknak,” így csóválta a fejét — mutatja — könnyű ősz haja is leböngött, mer a fején nem volt kalap, hanem a kezibe bot. Isten Jézus uccse igaz! Möghült bennem a vér, nem tudtam én szólni sömmit sē. Éccör gyün a katlan felé, a kémény alá, oszt szépen emelkedik fölfele, mint az edény gőze s eltűnt a kémény lyukon. Ekkor úgy mögijedtem, hogy nem mertem egy darabig éccaka magam fönt lönni. Erre én rá merek esküdni, olyan igaz.

— Szellembe nem hiszök! — száll az öreggel szembe Molnár András. Én se máma tüzelök először, mért nem látok hát én is!

Hogy nem tudták vele elhitetni, amit mindnyájan láttak két szemökkel, olyan dünnögve formán hagyták magára. Éjféltre is járt az idő, hát fölkerelkedtek egy szívvel lélekkel.

Molnár András elgondolkozott, nézett a tűzbe. Hangosan mondta magának: szellem . . . Egymást bolondítják . . . Rázogatta a fejét, hogy nem hiheti.

Csendesen hallatszott kívülről az eső hullása, idebent a tűz pattogása.

A magára maradt Molnár András egy tuskóra ült, pipált, úgy nézte a tüzet, mely *fehéren* égett. Álmoság ereszkedett rá; hogy eloszlassa, felállott, megdugta a katlant, tűzelt alá erősen. Bőgve égett a tűz, hevő egygé vált az edények hevésségével, áttüzesedett az egész katlan. A katlant fedő cserepek csücskin kihajtottak a sárga mázvirágok, majd gyöngyszemenként csüngve egymáson, a tűz hevétől sárga színük pirosra virított ki. Az egész katlan egy tűz: *lángban van az edény*. Hegyes lángnyelvek csapnak ki a cserepek közül. A tűz ördöge nyelvel, veszedelmes nyalogatásától az edény fehér színe kormos, *bikás* lesz. Molnár András ijedten kapkod, az erős tüzet kihúzni.

Mielőtt az égő parázsából kihúzhatott volna, mérges kutyaugatás tereli el sürgős szándékától. Fogja a kutya, de nagyon — és Molnár András nem mer a pitarajtóból kijebb menni . . . Locsogást hall az udvaron . . . Mi lehet? . . . Bánthatta gyávasága, mert nagyobb bátorság okáért kezébe veszi a favágó baltát s úgy megy ki, de csak az eresz alá. Akkor látja, hogy egy rongyos, lucskos, nagy ember le s föl járkal az udvaron . . . A kutya fogja szüntelen . . . Molnár András csak áll és néz. Nem szól egyik sem. Háromszor-négyszer végig ment az udvaron a sárban, aztán eltűnt . . .

András mester szalad a kapuhoz: be van zárva; nézi a kutyát: alszik a fekhelyén.

Másnap megadással ujságolta Molnár András a tálasoknak, mint közös sorsuk részese:

— Az éccaka szellemet láttam . . .

*

Olyan gölöncsért keresve is alig találhatni, aki átvergődött ennek a betegségnek azon a nagy fokán, amikor a víziók, látományok annyira erősödnek, hogy kórházba kell szállítani őket. Mert akik ide bekerülnek, azokat a nyavalya úgy meggyötri, kínozza, hogy legtöbbször itt be is fejezik gyötrelmes életüket. Évtizedek alatt két gölöncsért ismertem, akik megszabadultak a biztosnak vélt halálból. Az egyik, Zvalinga István, a világháború után kapta meg az ólommérgezést. Elmondta, hogy tanítómesterét is ez vitte el a másvilágra. Félesztendeig dühöngött benne. Leesett keze-lába. Végül az álla is, nem tudta becsukni a száját, csurgott a nyála, a szeme fölakadt. Tömjénnel füstölték, de attól hányt. Egyszer úgy rájött a baj, hogy leverte a lázsafáról az edényt mind, pedig már fel volt

mázolva. Akkor lekötözték az ágyba, mert elpusztított volna mindent. Jajgatott, csak úgy rengett bele az egész ház. Aztán elcsendesedett végleg. A bábaasszony megmondta: nem jajgat tovább! Pár napra meg is halt.

Én is beleestem — folytatta beszédét — ebbe a csúf nyavalyába. A huszárdoktor három hétig nem tudta, mi a bajom. Vakbelet mondott. Egyszer ott vót nállunk, mikor rámgyütt a rángatógörcs. Mindjárt mondta, hogy mázkólika. Befelé a kórházba, parancsolta. Nem! — szoltam keményen; ha el köll pusztulni, itt pusztuljak el. Nem is montem.

A harctérön vótam mindég. Albániában. Eltévedtem az erdőben. Egy nagy fekete disznó gyün felém — ez vaddisznó! — csattogott az agyara. Lekapom a puskát, durr! belelűttem. Nem ártott neki, neköm ugrott. Sokáig birkóztam vele, míg agyonvertem a puskatusával. A háját a köpönyegbe pakoltam. Itthon olvastottuk ki. Felesége örült a sok zsírnak.

Aztán mindig ütközetben voltam. Gyütt a gránát, srappel. Kiszaladtam az udvarba meztelen, a nagy hóba. Ott ébredtem föl. A hajórúl beleestem a tengörbe, elmerültem a mélységbe: egy nagy hal bekapta a fejem. Aztán fölmöntem egy nagy högyre, onnan hazaláttam. Kiabáltam: hordják be az edényt, esik az eső! Máskor: bekerítött a digó, elfogott. Elszöktem. Éccaka egy gunyhóba értem; egy darab sült tök volt az asztalon. Mögöttem. Mög vót mérgezve! Borzasztó kínokat állottam ki. Úgy fogtak hol hárman, hol négyen, mert a falat másztam kínomban. Hat hónapig tejet itattak velem, míg egy kicsit jobban löttem.

A másik gölöncsér, Bese János, így beszélt:

Hogy én miket láttam a kórházban, azt kéröm nem lehet elmondani élőszóval. De el sé hinnék. Akkora fejű emböröket láttam, mint egy malomkű. Aztán csupa tiszta fekete kutyák gyüttek rám, vót vagy százötven, mind rágt a kezem, lábom. Kiabáltam nagyon: Örzsi, zavard a kutyákat, mögösznek! Elzavarta. Akkor kiesapott a láng a katlanbúl, fölgújtotta a házat. Alig hogy ez mögvót, piros vérbe mosott Julis ángyó egy nagy teknyő ruhát. Azt kiabáltam: mind az én véröm! Ekkor fölrázták álmombúl, de a fájdalom mögént csak elnyomott. Akkor meg még bolondabbakat láttam: Az epörfa mindön ágán ült egy kígyó, úgy fűttak, mint egy ijedt macska. Aszongya édös anyám: szödjél fiam egy kis epröt. Hogy mönjek föl, mikor tele van kígyóval! Vödd élő a fakalapácsot, verd agyon őket! El kezdtem verni. Mind rám csavargózott,

tele löttem kígyóval. Mán végem van, gondoltam, hát el kezdtem sivalkodni: mögösz a kígyó!! A fiam hasogatta le rólam késsel, de a bőröm is érte a kés, mög is látszott pár hétig a helye. Aztán mindég tüzeltem. Ott várta Zsuzska a kis székön, még kiég. Éccör egyet bődült, odanézök, hát egy bornyú ül a kis székön, szép takarosán legyezgeti magát. Odavágtam hozzá egy törött kantát. Né bántsz, bögi a bornyú, itt a pénz a számba! Alátartom a markom, köpködté kifelé a pénzt. Mikor két marékkal kiköpött, egy nagyot pukkant: eltűnt. Gyűtt a borbély. Na, szomszéd, lészödöm a haját. Vöhetöd. Lélölök, elővöszi a borotvát, ollót, szépen körülkanyarítja a fejem bűrit, oszt lékapja a fejemről bűröstül. Ezt mán nem állottam ki fekve, kiugrottam az ágyból, úgy fogtak le, oszt visszafektettk. Annyira sajgott a fejem bűre, hogy kivert a hideglelés. Négy napig rázott, majd fölvetött az ágy. Aztán egy ócska fakulacsot akartam lehozni a padlásról. Föl is möntem, de elkezdött röcsögni-ropogni a pallás alattam, a pitar fölött leszakadt, igényöst a katlanba estem. A katlan gőze újfönt fölhajított. Így labdázott velem, még csak élet vót bennem. Aztán kiterítöttek a nagy házba. Gyün a pap, kántor, mög mindön cserepes. Na, fene, még eltemetnek. Mikor a göröngy hullott a koporsóra, el kezdtem ám dörömbölni kézzel, lábbal. Ekkor is úgy ráztak föl a kórházbeli társaim, hogy ne zavarogjak. Így mönt ez vagy két hónapig, míg annyira alábbhagyott, hogy hazagyühettem.

Kiss Lajos.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Helynévkutatás és nyelvészet.

(Megjegyzések egy könyv módszeréhez.)

1932-ben egy könyv jelent meg a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával „A nyugatmagyarországi német helységnevek” címmel. A könyv megjelenését már hosszú éveken át tartó erősen reklámizú beharangozás előzte meg, amely főleg a készülő műnek nagy politikai jelentőségét igyekezett kidomborítani. Érthető ezen előzmények után, hogy sokan bizonyos érdeklődéssel vették kezükbe Schwartz Elemérnek a könyvét, de a hozzáértők csalódottan tették újra felre... Közben a közszokásnak megfelelően sorra jelentek meg a legkülönbözőbb orgánumban a könyvről szóló dicséretiadások. A könyvről megjelent magyar rész-

ről származó ismertetések sorában azonban csupán kettő érdemel komoly figyelmet: H á z i Jenő (Száz. 56, 189/191) és Melich Jánosé (DUHbl. 5, 117).

Csodálatos, hogy H á z i Jenő történész létére teljes mértékben a Schwartz-féle politikát és honmentést hangoztató reklám hatása alá került, és ezért Házi — saját szavai szerint — Schwartz könyvének történeti fogatkozásait nem akarja felfedni, nehogy ezzel az osztrákoknak támadási felületet nyújtson a művel szemben. Ez semmiesetre sem valami emelkedett tudományos felfogásra valló álláspont és egy kicsit túlságosan naiv is. Az osztrákok ugyanis kétségtelenül figyelemmel kísérik a Századokat és el lehet képzelni, hogy ilyen bemondott elhallgatás után mit gondolhatnak Schwartz könyvéről és a magyar tudományosság szelleméről. Az ugyanis Házi szavaiból világosan kitűnik, hogy a Schwartz munkájában foglaltak körül súlyosabb hibák vannak.

Házi ismertetésében van azonban még egy megjegyzés, ami különösen élénk világot vet arra, hogy Schwartz Elemér mi módon igyekezett még a laikus közönség figyelmét is művére terelni. Házi ugyanis elsősorban azon való örömeinek ad kifejezést, hogy Schwartz Elemér végre gátat vetett Moór Elemér és Steinhäuser Walter átkos helynévmagyarázási tevékenységének. Az olvasó ebből csak azt gondolhatja, hogy Moór Elemér valami osztrák tudóssal karöltve azt igyekszik bizonyítani, hogy a nyugatmagyarországi németek a karolingkori német telepések utódainak tekintendők. Ezzel szemben — így vélekedhetik az olvasó — nagy tudósumk Schwartz Elemér tönkresilányította ezeket a sötét ármányokat és megmentette a hazát annak a kimutatásával, hogy a nyugatmagyarországi németek már a magyar uralom alatt települtek be. A valóság azonban ez: a fentemlített Moór Elemér — aki én magam volnék — mutatta ki először egy németnyelvű dolgozatában¹ a vasmegyei németekre vonatkozólag, hogy csak nagyon kis részük tekinthető esetleg a honfoglalás előtti német telepések utódainak. Korábban ugyanis nemcsak a német, hanem a magyar tudomány is általánosan a frankkori telepések utódainak tekintette a nyugatmagyarországi németeket. Moór Elemér fejtegetéseit nemcsak magyar hívek és hívők fogadták el — mintesetleg másoknak névmagyarázatokon alapuló településtörténeti fejtegetéseit, — hanem az ebben a kérdésben állítólag politikailag érdekelt németek is. Mindig hangsúlyoztam, hogy a helynévmagyarázatoknak politikai jelentőségük nincs. Ezt az én esetem is világosan tanúsítja. Fejtegetéseim megjelenése óta ugyanis már négy év telt el; én azonban még semmi nyomát sem vettem észre annak, hogy megállapításaimnak a legcsekélyebb politikai következménye mutatkozott volna annak ellenére sem, hogy megállá-

¹ Zur Siedlungsgeschichte der deutschen Sprachgrenze. UJb. IX.

pitásaimat a németek is — amint említettem — elfogadták, sőt fejtegetéseimet a német településtörténet egyik legkiválóbb képviselője, Witte — a mecklenburgi országos levéltár igazgatója — egyenesen mintaszerűeknek nyilvánította.² Ezek szerint Schwartznak a nyugatmagyarországi németiség kérdésében, de különösen velem szemben honmenteni valója már egyáltalán nem volt. Igaz ugyan, hogy Schwartz eltúlozva az én álláspontomat azt hirdeti, hogy a honfoglaló magyarok a Nyugatmagyarországon talált németeket kiirtották; de nagyon téved, ha azt hiszi, hogy mi magyarok valami különösen megtisztelőnek tartjuk magunkra nézve azt, hogy őseinket valami vad, barbár szörnyetegeknek mondja. Feleslegesnek tartom azonban Schwartz nekihevült fantáziájának ezt a honmentő termékét cáfolgatni; olyan ostoba ember ugyanis sehohsem akad, aki elhinné, hogy a régi magyarok a meghódítottakat — szolgálkat — kiirtották volna.

Steinhauser, Walter, a bécsi egyetem magántanára, ebbe a nyugatmagyarországi kérdésbe úgy kapcsolódott bele, hogy a nyugatmagyarországi németek településtörténetére vonatkozó dolgozataimat főleg nyelvészeti szempontból törekedett kritikai vizsgálat alá venni és kiegészíteni.³ Kritikai dolgozatában több helyes és kevésbé helyes megjegyzés után végül ő is csak arra az eredményre jut, amelyre én; legfeljebb egyes esetekben hajlandó a németiség beköltözését az én meghatározásomnál egy-két századdal korábbi időre tenni. Schwartznak tehát még Steinhauerral szemben sem volt semmi honmenteni valója; annál kevésbé, mert hisz könyvében Steinhauernak szinte összes téves etimológiáit — a helyeseket nem — magáévá teszi. Hogy ennek ellenére Schwartz Elemér könyvét az osztrák hatóságok mégis kitiltották Ausztria területéről, illetve hogy megvonták tőle a postai szállítást, azt csak annak lehet tulajdonítani, hogy az a nagy reklámlárma, amely Schwartz könyvének megjelenését megelőzte, az osztrák politikai hatóságok fülébe is eljutott, amint az osztrák rendelet tényleg előleges lapközleményekre hivatkozik. A hatóságok pedig ilyen esetekben sehohsem szoktak másképp eljárni. Ennek az intézkedésnek valószínűleg senkisé is örült jobban Schwartz Elemérnél, mert most már mintegy a magyar ügy és a magyar tudomány üldözöttjének mártírkoszorújával is megjelenhetett a nyilvánosság előtt. Szó sem lehet azonban arról, hogy a németek vagy akár az osztrákok részé-

² A legegyszerűbb, ha erre nézve egy ismertetésből idézem a következőket: „Moors Arbeit hat bei der deutschen siedlungsgeschichtlichen Forschung allgemein grossen Widerhall gefunden. Witte stellte sie geradezu als Musterbeispiel für Untersuchungen ähnlicher Art hin“ (Ujb. 12,145).

³ W. Steinhauser: Die Ortsnamen des Burgenlandes als siedlungsgeschichtliche Quellen. Mit besonderer Berücksichtigung von Elemér Moór, Zur Siedlungsgesch. stb. (Mitteil. d. Inst. f. österr. Geschichtsforschung 45, 281—321).

ről valami üldözéshez hasonló eljárásban lehetne része annak a magyar kutatónak; aki esetleg bizonyos nyugatmagyarországi német helynevekről azt igyekszik bebizonyítani, hogy azok magyar származásúak. Ezt magam mindenesetre nem tapasztaltam, pedig én idézett értekezésemben még Schwartz Elemérnek korábban közzétett etimológiái közül többről is kimutattam, hogy tévesen mondja őket német eredetű helyneveknek. Az elmondottak alapján aligha valószínű, hogy Házi az én dolgozatomat, vagy akár Steinhauserét is ismerte volna. Ítéletében nyilván csupán Schwartz előadásaira és könyvére támaszkodott.

Említettük Melich ismertetését is. Az olvasó az előzmények alapján talán nem fog túlságosan csodálkozni azon, hogy Melich idézett németnyelvű ismertetésében Schwartz Elemérnek művét, különösen szigorúan tudományos módszerét tekintve, a magyar helynévkutatás egyik legkiválóbb termékének mondja. Ami a szigorúan tudományos módszert illeti, Schwartz Elemér maga az én kárhuzatos módszeremmel szemben „a kipróbált s megbízható régi módszer” hívének vallja magát (21. l.) és mesterének Melich Jánost mondja. Sch.-nak a módszert illető megjegyzéséből azt gondolhatná az olvasó, hogy a helynévkutatásban van már valami jól kitaposott út, amelyet én elhagyva, munkámban valamilyen kalandos ösvényekre tévedtem. A valóság ezzel szemben az, hogy a helynévkutatásnak valamilyen kialakult módszere még egyáltalán nincs. Erre nézve a legegyszerűbb, ha egyik legkiválóbb német helynévkutatónak 1931-ben megjelent nagy művéből idézem a következőket: „... die junge Ortsnamenwissenschaft, die sich ja ihre Methode erst schaffen muss”.⁴

Melichnek Sch. könyvéről kifejezett véleményétől egy Hans Karner nevű német ismertetőjének a felfogása mindenesetre lényegesen eltér; szerinte ugyanis Schwartz műve Moór és Steinhauser dolgozatai után nagy hanyatlást jelent és annyi a hiba benne, hogy helyreigazításukra egy a Schwartzéhoz hasonló terjedelmű művet kellene írni.⁵ Erre az ismertetésre Schwartz Elemér egy harcias hangú és című füzetrel válaszolt, amely azonban semmi érdemleges dolgot nem tartalmazott, de megdöbbenéssel értesültem belőle arról, hogy Schwartz műve most már német nyelven is meg fog jelenni. Az említett Melich—Karner-féle kontroverziában ugyanis az igazság az, hogy Schwartz könyve annyira rossz, hogy a németek annyira rossznak nem mondhatják, hogy még annál is rosszabb ne volna. Mivel pedig a magyar tudományosság presztízsének érdekében is kíváncsiaknak és szükségesnek látszott, hogy erről a könyvről mi magyarok mondjuk meg tisztára tudományos szempontok alapján az objektív igazságot, ne-

⁴ Schwarz, Ernst: Die Ortsnamen der Sudetenländer als Geschichtsquelle, 1931. 4. l.

⁵ Burgenländische Heimatblätter 1, 106/110.

hogy majd a német verzió alapján a németek mondják el ezeket először, esetleg a magyar tudományra tett ironikus megjegyzések kíséretében, a következőkben kissé részletesebben is megvilágítom ezt a „régí megbízható módszer“ alapján írt művet.

Schwartz Elemér műve, címe szerint is, csupán a nyugat-magyarországi német helységneveket kívánja tárgyalni. A magyar nevek azonban még tisztán etimológiai szempontból sem hanyagolhatók el, ha nem akarunk tévedést tévedésre halmozni. Az pedig képtelenség, hogy Nyugatmagyarország településtörténete — pedig erre vállalkozott Schwartz — a helynevek alapján a magyar nevek kikapcsolásával megírható volna. Így azután Schwartz nagyon gyakran lehetetlennél lehetetlenebb német etimológiákat farag, amikor pedig csak a magyar és német névalak hangtörténeti összefüggését kellett volna megállapítania. Erre néhány egyszerűbb példa: *Ligvánd* német neve: *Nebersdorf* (ejtve: *neiwpštorpf*) Sch. szerint a n. *Eber* szn.-ből származott, „amely név a középkori lovagok közt nagyon gyakori volt“. Hogy került volna középkori német lovag Ligvándra, amikor a falu magyar birtokosait pontosan ismerjük? A valóságban azonban a német név is ugyanabból a szl. *Něgovan* szn.-ből származott, mint a magyar név (*Nigwan* 1225). A német névalakban csupán a *g* tűnt el újabb korban a *w* előtt, amint ez a jelenség kimutatható egy ugyanazon szláv töből származó stájerországi helynévénél is. A mai *Ewein* név t. i. a középkorban még *Negwain* néven van említve és szl. *Něgovina* névalakból származott (a mai *Ewain* az *in Newain* kifejezésből lett).⁶ Azt kell még csak megjegyeznem, hogy a régi zárt *e*-nek a nyugat-magyarországi németben ma *ei* felel meg. — Ha Schwartz a m. névalakra figyelemmel van, a *Forchtenau* nevet sem származtathatja a kfn. *vorhe* szóból, mert abból a m. *Fraknó* név ki nem hozható. Jelen esetben ebben a tekintetben semmiféle vitára nincs szükség, mert kimutatható, hogy a hely régi neve *Frachtenau* volt (1368: v. ö. H á z i 1, 148), csak hogy persze Sch. a helynévnek legrégibb német névalakjait sem ismeri.

A magyar helyneveket illetőleg Sch.-nak van egy zseniálisan egyszerű formulája, amelynek segítségével mindent meg tud magyarázni és ez a következő: minden homályos etimológiájú magyar helynevet minden további bizonyítgatás nélkül magyar személynévnek mond. Mivel pedig a helységnevek jó része tényleg személynévi eredetű, ilyenformán elég sűrűn sikerül is ráhibáznia az igazságra. Minden homályos hn. azonban mégsem szn., különösen pedig nem m. szn.; ebben a vonatkozásban különösen azon esetek jellemzők eljárására, amikor véleményét még megkísérli indokolni is. A régi m. *Kapornok*, mai n. *Goberling* (ejtve: *kauwnlin*) nevet azért tartja szn.-i eredetűnek, mert Vas megyében most is

⁶ Pirchegger, Die slaw. ON im Mürzgebiet, 59

van Kapor családnev. Ez a falu Borostyánkő közelében fekszik és a német névalakban az a nevezetes, hogy benne a magyar hangzóközi *p*-nek a n.-ben *w* (írva *b*) felel meg, ami arra mutat, hogy a név még a bajor hangzóközi *p* > *b* > *w* hangváltozás, vagyis 1050 előtt került a németbe (későbbi átvétel esetén ugyanis a n.-ben is *p* felelne már meg a magyar hangzóközi *p*-nek: pl. *Veperd* ~ *Weppersdorf*). Ezek szerint tehát valami *Kapornok* nevű magyar vitéz a honfoglalás korában a horostyánkői hegyek között falut alapított és a kiirtott németeknek megparancsolta, hogy azt róla nevezzék el, amit azok meg is tettek. Ez egy kissé talán mégis valószínűtlen. — Azt is megtanulhatjuk Schwartz Elemértől, hogy a m. *Kőszeg* helynév nem = *kő* + *szeg*, hanem személynévi eredetű és pedig a németújvári grófoknak *Güssing* családneve örökölt meg benne (176. l.). Sch. — úgy látszik — mégcsak nem is sejti, hogy családnevek a 12. században nemcsak nálunk nem voltak, hanem még a németeknél sem. Arról nem is szólva, hogy az u. n. németújvári grófokat *Kőszegről* nevezték a németek *Güssingiek*-nek, nem pedig Németújvárról, amint ezt Karácsonyi már rég kifejtette (v. ö. Száz. 1903, 372). — Sch.-nak tudomása van arról, hogy a régi magyaroknál voltak állatnévből lett szn.-k is, ezért a *Szabad-báránd* nevet ilyennek tartja. A baj azonban az, hogy a *Báránd* névalak 19. századi hatósági névadás terméke; a falu eredeti magyar neve t. i. *Barom* volt, amely korábbi *Bárán* ~ *Boron*-ból származott (*Boron* 1195: AUO; 11, 59; 1245 stb.) és azt sem látzik Sch. sejtteni, hogy a *bárány* köznév szl. jövevényszó a magyarban. — A *Veperd* névnél pedig a -*d* „helynévképző” későbbi hozzáfűléséből tűnik ki szerinte, hogy a név eredetileg személynév volt, holott a -*d* ennél a névnél csak a 17. sz.-ban tűnik fel először, tehát nem lehet egyéb, mint etimológikus fejlemény. — Más esetekben a régi németeknek tulajdonít fejlett filológiai érzéket: a m. *Pomogy* hn. pl. azért lehet szn.-i eredetű, mert a németek -*en* „képzővel” vették át (*Pamhagen*); érdekes azonban, hogy *Homok* is *Amhagen* nem messze Pomogytól. Vagy talán az utóbbi m. hn. is szn.-i eredetű? Más esetekben pedig az tanúsítja szerinte valamely hn. szn.-i eredetét, hogy a latin oklevélben a *villa* szó van előtte stb.

Igazi etimológiai problémákat a nyugatmagyarországi hn.-k közül tulajdonkép többnyire csak a m. hn.-k nyújtanak; a n. hn.-ket illetőleg általában csak az a kérdés vár megoldásra, hogy mikor kerültek a németbe. Az átvétel korának hangtörténeti alapon való meghatározására Sch.-nál pedig mégcsak kísérletet sem találunk. — Néha egy-egy hn.-t szl. származásának is mond ugyan, azonban azzal a kérdéssel már egyáltalán nem foglalkozik, hogy a szl. származásúaknak mondott hn.-k közvetlenül a szl.-ból kerültek-e a németbe, vagy pedig magyar közvetítéssel. Településtörténeti szempontból pedig ennek a megállapítása lett volna a legfon-

tosabb. Egy szóval sok minden van Sch. könyvében, csak ép az hiányzik belőle, amiért ilyen munkát szükséges és érdemes lett volna megírni...

Munkájában azért kíván csak a településnevekkel foglalkozni, mert saját szavai szerint ezek és nem a víznevek „örizték meg leginkább az őslakosság nyelvét“ (22. l.). Ezen felfogás téves volta annyira nyilvánvaló, hogy még cáfolatot sem igényel.⁷ Ha azonban ilyen nagy jelentőséget tulajdonít Sch. a településneveknek, akkor érthetetlen, hogy miért nem emlékezik meg az eltűnt települések neveiről és a mai települések régebbi magyar és német neveiről is. De még az ilyen módon korlátozott anyagnak sem felel meg a mű címe, mert hisz a n. nyelvterülettel határos magyar faluknak n. elnevezéseit alig negyedrészükből tárgyalja és a tárgyalta között is ilyen semmitmondó nevek akadnak, mint *Szentmihály—Sankt-Michael*, *Dreihof—Háromház*, *Jakobshof—Jakabháza* stb.

Számomra teljesen érthetetlen, miként képzei Schwartz Elemér ezen munkájának minden tekintetben hiányos és kellően fel nem dolgozott névanyaga alapján Nyugatmagyarország településtörténetét egy következő kötetben megírhatónak, ahogy ezt olvasóinak műve bevezetésében ígéri. Ez t. i. még abban az esetben sem volna lehetséges, ha Sch. minden etimológiája helyes volna is. Nem értem azonban, hogy miért nem írta hát meg azt a bizonyos településtörténetét már ebben a kötetben, hiszen ezt a dolgot is csupán mesterségesen, mindenféle a tárgyhoz nem tartozó hiábavalóság leközlésével volt csak képes köteté duzzasztani. Nem csupán Csánkinak a magyar helynevekre vonatkozó adatait közli le többnyire teljesen feleslegesen és csupán olyan esetekben hiányosan, amikor a várra és városra, illetve a hasonló nevű falura vonatkozó adatok Csánkiban nem együtt, hanem több helyen vannak (Csánkinak erre a titkára, amit laikusok nem szoktak tudni, t. i. Sch. nem jött rá), hanem még a nagyszámú etimológiailag egyáltalán nem problematikus névnel is hosszasan leközli Csánkiból a névalakokat, aminek már igazán semmi értelme sincs. Úgy látszik, a kötet még így sem lett volna ki, ezért minden forrás megnevezése nélkül nagyszámú „etimológiai mondát“ is leközl, amelyek között népi eredetű — azt hiszem — egy sincs.⁸ Végül pedig

⁷ Sőt ép Nyugatmagyarországon tapasztalhatjuk a legvilágosabban a településnevek nagy változandóságát a víznevekkel szemben, amelyek lényegesen állandóbbak. Az Ikva mentén pl. a régi *Visz*-t ma *Kópházá*-nak hívják, a régi *Bogyoszló*-t *Keresztur*-nak, a régi *Mereszló*-t *Alsópéterfő*-nek, a régi *Ukacs*-ot *Fülesnek* és *Malomházának*, a régi *Kaporján* pedig esetleg megfelel *Küllőnek* és így tovább.

⁸ Német ismertetője egyes esetekben megpróbálkozott Sch. etimológiai mondáinak ellenőrzésével. Mivel pedig ez negatív eredménnyel járt, kitalálásukkal Sch.-t vette gyanúba. Azt hiszem, igaztalanul; ilyen „etimológiai mondák“ ugyanis a falusi intelligencia — többnyire a tanítók —

a hiányzó nyelvészeti összefoglalás helyett — hiszen igaz, hogy sok összefoglalni valója nem igen akadt volna — az osztrák uralom alatt végbement helynévváltoztatások leközlésével igyekeznek olvasóit kárpótolni. Az az összefoglalás tehát, aminek feltétlenül ezen mű zárófejezeteként kellett volna szerepelnie, Sch. könyvéből hiányzik. Érdekes módon azonban a még meg nem írt és ki nem dolgozott második kötet végeredményét már az első kötetben is közzé tudta tenni, ami mindenesetre annak a gyanúnak adhat tápot, hogy a második kötet végső eredménye már akkor is készen volt, amikor a szerző az első kötet megírásához még csak hozzá sem fogott.

A településnevek középkori névalakjaira vonatkozólag Sch. egyetlen forrása Csánki gyűjteménye, amely pedig ép a legrégebbi névalakok tekintetében teljesnek egyáltalán nem mondható. Csánkin túlmenőleg merített még Thirring Gusztáv turistakalauzából is, akít hűségesen idézni is szokott. Úgy látszik, még csak eszébe sem jutott utána járni annak, hogy Thirring honnan tudhatta Csánkin túlmenőleg ezt és azt. Érdekes azonban, hogy forrásművei sorában szépen fel vannak sorolva Stessel Józsefnek azon értekezései is, amelyekből rejtélyes eredetű tudását Thirring Gusztáv is merítette. Ebből is nyilvánvaló, hogy a bibliográfiának Sch. művében csupán parádés szerepe, illetve töltelék jellege van.

A régi névalakok ismerete különösen Sch. számára lett volna nagyon fontos, mert az ő nyelvészeti kombinálási képessége bizony annyira minimális, hogy még véletlenül sem sikerült valamely név helyes etimológiájára ráhibáznia, ha az a névalakban nem feküdt készen előtte. Ezt néhány egymás mellett fekvő répcavidéki falu német nevére vonatkozó vélekedéseivel világíthatjuk meg, amelyeknek régi névalakjait Sch. mind nem ismerte. A *Karl* (Répcékároly) névben Sch. a n. *Karl* szn.-t nyomozza, jöllehet ez a név bajor nyelvterületen a középkorban egyáltalán nem volt használatos és a németek falukat egyszerűen szn.-vel nem is szoktak elnevezni. A név 1279.-iki m. *Keryl* alakja (Fejér V. 2, 596) pedig világosan tanúsítja, hogy a n. *Karl* hm.-nek semmi köze sincs a *Karl* szn.-hez. A szomszédos *Drassmarkt*-ről (Vámosderecske) azt tanulhatjuk meg Sch.-tól, hogy az a m. *Döröcske* ~ *Derecske* nemzetségnévből (?) származott a következő módon: *toręřš* > *tręřs* > *trats*-. Ez a származtatás hajmeresztő képtelenség; felesleges azonban ennek kimutatásával fárasztanom az olvasót, amikor rámutathatok arra, hogy ennek a helynévnek legrégebbi m. névalakja *Dregza* volt.

leleményességének termékei szoktak lenni, amelyek az iskola révén néha még a néphez is eljutnak — magam egy teljesen hiteles példát tudok erre Rábagyarmatról —, értékük azonban nincs. Ezt azonban Sch.-nak meg is kellett volna mondania; igaz ugyan, hogy ebben az esetben leközlésük is már feleslegessé vált volna és így műve egy szép kövér fejezetteli lett volna szegényebb.

Igy szerepel ez a név a loesmándi vármegye 1263.-iki nagy határleírásában (AUO. 8, 53), amint ezt már sokan felismerték (Pesty, Lampel, Stessel). Ezután még 1359-ben is említik ezt a falut *Dragze* (?: *Dregze*) névalakban (Sopronm. Oklt. 1, 316). — A Vámosderecskével szomszédos *Neutal* (Sopronujlak) neve pedig Sch. szerint irtás által nyert új völgyet jelent; ez azonban szintén nem ilyen egyszerűen van, ahogy Schwartz Elemér elképzei. Ez a falu ugyanis már 1270-ben említve van (Fejér, V. 1, 81) *Geotan* (?: *Geutan*), 1368-ban *Deutan* (Sopronm. Oklt. 1, 374/378), évszám nélkül *Deltan* (Száz. 1900, 693) és 1425-ben *Deutal* alakban (Csánkiban csak az utolsó névalak). A fenti adatsorból nyilvánvaló, hogy az 1270.-iki *Geotan* névalak *Gyeutan*-nak olvasandó. A német névalak pedig nem német névadáson alapul, hanem a magyar névalak népetimológiás átvételén. — Sopronujlaktól északra fekszenek *Alsólók*—*Unterfrauenhaid*, *Lakompak*—*Lackenbach* és *Lakfalva*—*Lackendorf* községek. Ezek a faluk már 1222-ben is említve vannak Veperd és Lakompak nagy határleírásában (Fejér, III. 1, 368/70) és pedig *Lakompak* : *minor Louku*, *Lakfalva* : *major Louku*, *Alsólók* : *villa Sancte Marie* néven. Az utóbbi elnevezést a németek megtartották *Frauenhaid* alakban; a magyarok pedig a *Lók* elnevezést vitték át erre a falura. Az történt ugyanis, hogy a 14. sz. folyamán a régi *Boldogasszonyfalva* elpusztult és mint pusztá az egyik *Lókhöz* tartozott. Az eredeti *Lók* faluk neve azonban nem maradt meg a magyarban; felváltotta őket ugyanis a németből visszakölcsönözött *Lakompak* és *Lakfalva* név. Sch. mindezeket nem tudva, úgy segített magán, hogy az eredeti *Lókokra* vonatkozó adatokat a *Fauenhaid* címszó alatt is leközölte. A *Lók* névről pedig turistakalauzáinak segítségével így bölcselekszik: „A hñ. nyji alakja azt mutatja, hogy helyet kell adni annak a tradíciónak (!), amely szerint *Loók* (sic!) néven községünk már a 13. században létezett. 1425-ben két részre szakadt: *Felső-* és *Alsólókra*“ (112. l.). Ebből pedig a mai n. név így jön ki: „Ha a *Loók* (!) nevet a 13. századba visszavihetjük, akkor felteendő, hogy az ősi és a Sebitzbach (recte : Selitzabach) közelében fekvő *Loókot* az idejött németiség *laukompox*-nak (*Loók am Bach*) nevezte el“. „Mikor a 15. sz.-ban *Loók* két részre szakadt, akkor a község új részét, melyet a magyar közigazgatás *Alsó-Lóknak* nevezett el, *laukompoxchal* (sic!) szemben *lókndorf*-nak nevezték el“. Mindenesetre nagyon érdekes lett volna, ha Sch. nemcsak mondja, hanem ki is fejti, hogy mint fejlődhetett a m. o-ból a n.-ben *du*-n keresztül a mai *a*-s ejtés. Ez t. i. képtelenség; ellenben a régi m. *ou*-nak szabályszerűen a felel meg a németben. Ezt ugyan Sch. ebben az esetben a régi m. névalakok ismerete nélkül is kisűthette volna, ha tudja, hogy a mai m. *ó ou*-ból származott.

Nem elég, hogy a névkutató csak a névalakokat ismerje valami gyűjteményből; azon vidék régi viszonyait, amelyeknek a

helyneveiről szólni kíván, magukból az oklevelekből kell megismernie. Az pedig mindenesetre elengedhetetlen követelmény, hogy az illető vidékre vonatkozó régi határleírásokat pontosan ismerje. Minderről Sch.-nál szó sincs. Ha pl. Veperd említett 1222.-iki határleírását pontosan áttanulmányozta volna, akkor esetleg ő is rájött volna arra, hogy *Kabold* 1222-ben még nem volt meg, mert határa beletartozott Veperd határába és az oklevelek tanulmányozásából talán ő is rájön arra, hogy *Kabold* először 1229-ben van említve, még névtelenül: „villa qui est apud Castellum“ (Fejér III. 2, 194). Ebben az esetben talán nem azonosította volna *Kabold*-ot a 860-ban említett *Guntpoltesdorf*-fal. Ebből a névből Sch. speciális magyar hangtörténete szerint így származott a m. névalak: *kūpold* > *kopold* > *Kabold* (a n. névalakról ebben az esetben megfeledezett). Az Sch.-ot egyáltalán nem zavarta, hogy a „germán“ *Gundobald* névnek a régi m. *Kompolt* szn. felel meg, amelyből bizony sem csillaggal, sem anélkül a m.-ban *Kabold* nem származott volna, de a németben sem *Kobersdorf*. A fenti származtatás több mint fantasztikus: nevetséges, mert hisz a m.-ban sem *ū*, sem *o* sohasem volt.

A történeti és földrajzi valósággal pedig Sch. annyira nem törődik, hogy forrásának felületes használata következtében több esetben olyan névalakokat és más adatokat is leközi, melyek tulajdonképp más falura vonatkoznak. A *Padler-Polányfalva* címszó alatt például nemcsak azokat az adatokat találjuk, melyek erre a falura vonatkoznak, hanem a megfelelő következtetésekkel fűszerezve a Szombathely melletti *Polány* régi névalakjait is. — Másutt a *Rábászentmártonra* vonatkozó névalakokat a *Hegyhátszentmártonra* vonatkozókkal szaporítja meg; vagy a Németújvár melletti *Bányáskára* vonatkozó adatok között leközi Csánkiból a zalai határ közelében fekvő eltűnt *Bánya* falura vonatkozó adatokat is. — A mai *Stöttern* régi magyar neve *Szerdahely* volt, amint ezt már Csánki is megállapította (III. 632). A 19. században a hatóság azonban egy eltűnt *Selegd* falunak a nevét ruházta *Stöttern*-re; valószínűleg azért, mert az országban nagyon sok *Szerdahely* nevű falu van. Ennek azután az lett a következménye Sch. művére nézve, hogy ő *Stöttern* címszó alatt a régi *Selegdre* vonatkozó adatokat sorolja fel. — Sch. ugyan forrásművei között említi Stessel azon értekezését is, amelyben megállapította, hogy Csánkinál a sopronmegyei *Zemenyére* vonatkozólag leközi *Semwerth* névalakok nem *Zemenyére*, hanem egy eltűnt falura vonatkoznak (Száz. 1900, 32); Sch. mégis nemcsak hogy leközi Csánki adatait *Zemenyénél*, hanem a régi megbízható módszer nagyobb dicsőségére a mai m. és n. névalakot le is tudja származtatni a Csánkinál tévesen leközi *Semwert* névalakból; ilyenformán: „A magyarság... a népiesen ejtett *semmet*-ből *zemenet*, írásban *zemenét* alkotott“.

[Az olvasó talán azt hiszi, hogy itt csak elírásról van szó. Nem. Másról; majd látni fogjuk]. — A *Kalkgruben*—*Mészverem* faluról Sch. lendületesen így ír: „Az Árpádház kihalásának évében, 1301-ben először olvasunk *Poss. Colgruob*-ról“, bár idézett értekezésében Stessel már azt is megállapította, hogy a Csánkinál közölt idézett adat nem a mai *Kalkgruben* helysége vonatkozik. — *Hochstrass*—*Ostros* falura vonatkozólag pedig Stesselén kívül és tőle függetlenül már én is kifejtettem, hogy a Csánkinál közölt névalak nem erre a falura vonatkozik (DUHbl 2, 210), Sch. Csánki téves adatát mégis rendületlenül leközi, bár bibliográfiája szerint mind Stessel dolgozatát, mind az enyémet felhasználta.

(Folytatása következik.)

Moór Elemér.

KÉRDÉSEK.

61. kérdés. *Irdoló* (főnév), ugyanaz, mint az 59. kérdésben fölvetett *törkölő*. Tompahegyű vasszerszám, mellyel ősszel a nyers kukoricacsőről egy-egy sort *kürtanak*, hogy a továbbontást kézbe is folytathassák. Hol használatos ez a szó és miből készül a *szer-szám*?

if.

62. kérdés. Van-e még a nép között valamely szimbolikus maradványa annak a régi szokásnak, amely szerint az elhalt legényt sírjában fiatal leánnyal esketik össze, akinek őt követni kell a sírba?

Banner János.

FELELETEK.

Mérsékeltén.

Új-esz-ten-dő, az új i-dő most kezd ú-jul-ni.
 Hir-de-ti már a Me-si-ás el-jö-ve-te-lét,
 Al-só szép ég, fel-ső kék ég áld-jad U-ra-dat,

Ú-ju-lás-kor, víg ö-röm-mel, most kezd hir-det-ni.
 Lé-gye-tek a nagy Is-ten-nek ál-dott hi-ve-i.
 U-rad áld-jad és meg-tar-csad szép Jé-zu-so-dat.

Felelet a 32. kérdésre. A kántálás Derecskén és a szomszédos községekben még mindig szokásban van. Szilveszter estéjén 12–18 éves fiúk vagy lányok — mindig külön — ketten-hárman ösz-

szeállnak és végig kántálják a falut. Bemennek a házak udvarára és az ablak alatt megállva énekelik a kántálási éneket. A háziak kivisznek néhány fillért, vagy kalácsot, amit a kántálók — „sze-

rencsés és boldog újesztendőt kívánunk" — jókívánsággal köszönnek meg. Ez az ének Derecskéről való, de a szomszédos falvakban is ezt éneklik némi eltéréssel a szövegben és dallamban.

Derecske. *Fekete Béla.*

Feleletek a 37. kérdésre.

A jegyben járó lányról mondják, hogy „*nap alatt van*”. Talán azt akarják ezzel kifejezni, hogy a faluban ő a szóbeszéd tárgya, ő a központja a beszédnek. Szentesen kevésbé használatos, ellenben Algyő vidékén mindennapos.

Szentés. *Zsoldos Andor.*

A *nap alatt van* kifejezést nagyon ritkán használják, da azért már hallottam. Annyit jelent, hogy „beszélnek róla, nyelvükre vették.”

Kunszentmiklós. *Baky Lajos.*

En nem hallottam még ezt a kifejezést, de Arany János ismeri: Toldi Szer. II. é. 60. v.

„Udvara közzé, míg *nap alatt lesz*, kérte, // Férfjhez is ő adja, kegyesen ígerte”.

Szeged. *Benkő István.*

Feleletek a 38. kérdésre.

Kun. E szót Kiskunhalason rövid u-val ejtik ki.

Kiskunhalas.

Nagy Szeder István.

Nem-kun magyarságban röviden ejtik a *kun* szót.

Szatymaz. *Zsák József.*

A *kun* nevet mindenütt röviden ejtik ki.

Kunszentmiklós *Baky Lajos.*

Szentesen *kun*, Kunszentmártonban úgy tudom: *kún*.

Szentés. *Sebők János.*

A *kun* nevet Fegyegyházán röviden ejtik.

Szeged. *Gál Sándor.*

A *kun* szót röviden ejtik ki.

Pusztamérges *Elöljárósága.*

A *kun* szót itt röviden szokták kiejteni.

Dorozsma *Elöljárósága.*

A *kun* szót röviden mondják.

Sándorfalva *Elöljárósága.*

Keckskeméten a *kun* nevet röviden ejtik.

Keckskemét. *Garzó Béla.*

A *kun* szót röviden ejtik.

Szeged-Szentmihálytelek.

Almási Ferenc.

A *kun* szót magára nem használja a nép, csak városnévben, abban pedig hangtorlódás miatt rövid.

Kiskunfélegyháza.

Toldy Jenő.

Tizsasason (Szolnokmegyében) *kun*-nak mondják, rövid u-val.

Tizsasas. *Nyíri Antal.*

A *kún* szót hosszú ú-val ejtik.

Tápé *Elöljárósága.*

Kun rövid ejtésű Kiskunfélegyházán, Csongrádon, Mindszentén, Dévaványán, Kisteleken, Szabadszálláson.

Hosszú ejtésű = *kún* Rákosszentmihályon.

Kiskunfélegyháza.

Takács Béla.

A *kun* szót itt röviden ejtik.

Püspökladány.

Rettegi Istvánné.

Orosházán, Békés megyében röviden ejtik a *kun* szót. Ott különben ilyen családnév is van: Kun; meg Kunos is.

Szeged. *Benkő István.*

Túrkeven, a nagykun városok egyikeiben a *kun* nevet röviden ejtik ki. S így ejtik a környéken lakó nem-kun magyarok is.

Túrkeve. *Minay Lajos.*

Kun-t röviden ejtik.

Gödöllő. vitéz *Endre László.*

Móra Ferenc

Gyászolja Öt a mi magyar Népünk.

Nincsen senki élő íróink között, aki oly meleg szívvel és éles szemmel tudná élénk állítani az Alföld magyarjait. Nem a romantikus idealizálás színeivel kápráztat, de őszinte lírával melegít, nem a népszínművek ma is kísértő külsőségeit hajhássza, hanem a mának és jövőnek komoly lényegét illeti, nem előre föltett problémához keres, gyúr erőszakolt, hamis alakokat, hanem a körülötte élő embereket részvéttel figyelve, híven festve, jut el általános emberi kérdéseknek bölcs humorral való megfejtéséhez. Benne egyszerűség és mélység, magyar fajiság és nemzetközi irodalmi jelentőség.

Gyászolja Öt a mi magyar Nyelvünk.

Nincsen senki régi nagyjaink között, kinek prózaíró stílusa magyarabb és ízlésesebb volna, élő íróink közül senki nincs, kiben ama két erény úgy együtt volna. Szavainak kincstárába be nem fogad csillogó, csinált üvegdíszeket, hanem csak maguktól termett igaz gyöngyöket. Megmutatta, hogy a magyar nyelv gazdag és kifejező azok számára, akik ismerik, és csak azok kényszerülnek erőszakos, mesterkelt faragsálására, akik szegények nem tudnak vagy nem mernek tudni magyarul. Ha más íróval akarnám jellemezni, mint stilisztát, azt mondanám: Ő a magyar próza Petőfije.

Mikor e folyóirat eszméje megszületett és mai nevét kapta, e név mintegy beszélő címernek volt szánva. E címer alatt tovább foly a mi magyar népünkkel és nyelvünkkel foglalkozó munka, a címet meg nem fordítjuk, de gyásszal vonjuk be.

Gyászolja Móra Ferencet a Népünk és Nyelvünk.

Mészöly Gedeon.

Magyar trónöröklés a X–XII. században.

Primus status iuramenti sic fuit:
ut quamdiu vita duraret tam ipſis,
quam etiam posteris ſuis, ſemper du-
cem haberent de progenie Almi ducis.

P. dicti magiſtri Geſta Hungaro-
rum VI.

Árpádkori s azon belül X–XI. századi történetünknek mindmáig nyílt kérdése az uralkodóház öröklésjogának közelebbi természete. A XVIII. század történetírásában, alakult ki először az öröklésbe oltott választás elmélete. Eszerint öröklésjogi rendszer nem lett volna érvényben, hanem csupán a nemzet választása jelölte volna ki az uralkodóház tagjai közül az uralkodásra alkalmasnak ítélt egyént. A választásos örökösödés elméletével szemben azonban már korán feltűntek oly vélemények, melyeknek hirdetői királyaink sorrendjéből és más útmutatásokból részben az elsőszülött fiú jogára, primogeniturára, részben pedig az uralkodóház legidősebb tagjának, rendszerint a király testvérének örökösödésére, szeniorátusra következtettek. A kérdés megvitatásának alapjául szolgáló forrásanyag annyira gyér, oly sokféleképpen magyarázható volt, hogy megfelelő módszerek és kritikai szempontok hiányában a régi történetírás nem is tudhatott a problémával sikerrel megbirkózni. A kutatás zsákutcába jutott, amit FERDINANDY GEYZA 1913-ban írt tanulmányában¹ őszintén be is ismert.

Az első modern történettudományi interpretáció DOMANOVSKY SÁNDOR² nevéhez fűződik. Miután felismerte azt, hogy az eredménytelenség legfőbb oka a források ingadozó értékelése és a szembenálló álláspontok mindegyikének forráskritikai indokolatlansága, azért elsősorban a számbajövő források értékét, a trónöröklési hagyományok eredetét és politikai célzatát iparkodott középkori kútfőink összefüggését feltáró alapvető kutatásai bevonásával tisztázni. Meggyőzően mutatott rá arra, hogy a trónbetöltésnél elsősorban az uralkodóház szempontjai és kíváncsalmi érvényesültek s az alattvalók akarata inkább csak formális beleegyezésben, consensusban, mint tényleges választásban nyert kifejezést. KINNAMOS szeniorátus elméletének

¹ E tanulmány „Heidnisches und Christliches in der altungarischen Monarchie“ (Szeged 1934) c. munkám V. fejezetének (84–102. l.) magyar fordítása.

² A trónöröklés kérdéséhez az árpádházi királyok korában. BSz. 156. (1913) 376. kk.

cáfolása után magát az öröklésjogi rendszert illetőleg arra az eredményre jutott, hogy az apa után mindig a fiú örökölt, azaz fiörökösödés lett volna érvényben.

A Domanovszky által alkalmazott forráskritikai eszközök birtokában és a koraközépkori monarchiára vonatkozó külföldi történetirodalom ismeretében írta meg 1926-ban **BARTONIEK EMMA** a kérdés historikuma szempontjából is nagyjelentőségű, „Az Árpádok trónöröklési joga” című tanulmányát.³ Megállapításai szerint az árpádkorban igenis volt meghatározott öröklési rend: a X–XI. században szeniorátus, míg II. Géza korától állandóan, de már Kálmán által előkészítve a primogenitura érvényesült. A trónöröklési rend lényegét és korszakait illetőleg tehát Bartoniek ellentétbe került Domanovszky tanításával, de más tekintetben az ő nyomán haladt tovább, amidőn világosan kielemezte a forrásokból az uralkodók utódkijelölő jogát és ezzel végkép megcáfolta az örökösödésbe oltott választás német eredetű és a mi viszonyainkra sehogysem illő elméletét.

1929-ben Domanovszkynak éppenúgy mint Bartonieknek egy polémiával kapcsolatban alkalmuk nyílt a kérdés újbóli megbeszélésére, melynek során mindketten fenntartották régebben kifejtett véleményüket.⁴ A vita tájékozatlan szemlélője ebből könnyen arra a megállapításra juthatna, hogy a forráskritikai módszer ugyanúgy negatív eredményre vezetett, akár csak a régi spekulatív eljárás. Az ellentétek dacára a haladás mégis kétségtelen: tisztában vagyunk az uralkodók következetesen gyakorolt utódkijelölő jogával, valóságos értékére redukáltatott az alattvalók consensusa, sőt magát az öröklésjogot illetőleg az sem vitatható többé, hogy a XII. század elejétől fogva a primogenitura elve győzelmesen tört előre. A bizonytalanság tehát már csak a X–XI. század öröklésjogára vonatkozó ismereteinket jellemzi.

Bartoniek Emma tanulmányában már megkülönbözteti az öröklési gyakorlatot az öröklési jogtól, a *successio de facto*-t a *successio de iure*-től és ennek megfelelően jogos kritikát gyakorol afölött az eljárás fölött, mely az uralkodók pusztán egymásutánjából iparkodik a trónöröklés rendjét megállapítani. A probléma sarkpontját ezzel szemben a következő kérdésben keresi: „vajjon kimutatható-e valamely, az öröklés rendjét megszabó elv, mint azoknak a meggyőződése, kiktől a trón elfog-

³ Századok LX. (1926) 758. kk.

⁴ Az Árpádok trónöröklési jogához. Századok LXIII. (1929) 37 kk.

lalása, az utód személyének kijelölése függött“?⁵ E kérdésre két bizonyíték alapján ad igenlő feleletet. Midőn I. Endre (1046–1060) öccsének, Béla hercegnek tett korábbi ígérete ellenére királlyá koronáztatja fiát, a gyermek Salamon és a herceg az egyházi szertartás alatt énekelt *esto dominus fratrum tuorum* értelméről tudomást szerez, felháborodik azon, hogy az *infantulus*, a gyerkőc Salamon emeltessék föléje királynak.⁶ Mikor pedig Salamon, Béla király halála után német segítséggel visszafoglalja az országot, a püspökök arra parkodnak rábeszélni Béla fiát, Géza herceget, hogy Salamonnak *quamvis iuniori* engedje át a koronát.⁷ Miután Bartoniek kimutatta, hogy a krónikáknak ezek a részei a Béla-ág hagyományait tartották fenn, bizonyítva látja azt is, hogy a Béla-ág öröklésjogi meggyőződése szeniorátus volt. Ezzel az érveléssel szemben úgy vélem, hogy a felhozott példákban nem szükségképpen folyik a levont következtetés. Nem lehet ugyan vitás, hogy Béla és Géza az idősebb jogán emeltek igényt a trónra, de ez az igényemelés nem jelent egyúttal szeniorátust, mint öröklési elvet. Béla és Géza ugyanis abban az esetben is hangoztathatták volna az idősebb jogát, ha például a keresztény-egyházias alkalmasság-elv alapján állanak, vagy ha egyáltalán nincs öröklésjogi elv érvényben. Ezekre a lehetőségekre már azért is gondolnunk kell, mert Domanovszky, Bartoniek következtetésével szemben egy igen hatásos ellenbizonyítékot produkált. Mikor Endre Lengyelországból hazahívja öccsét, halála esetére a következő szavakkal ajánlja fel neki a koronát: *neque enim haeredem habeo, nec germanum praeter te, tu sis mihi haeres, tu in regnum succedas*.⁸ Az utóddá jelölés oka tehát elsősorban az örökös hiánya; haeres-en pedig a germanus-szal való szembeállítás miatt csakis fiút érthetünk.⁹ Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a Béla-ág családi viszonyai a maguk természetes adottságában a testvérörökösödés érvényesülését tették volna kívánatossá és így történetírójukban élt is valamelyes sejtés az idősebb jogáról. Ez azonban nem lehet egyéb homályos tendenciánál és így semmiképpen sem azonosítható az egész X–XI. századi öröklésjogi felfogással. Az imént szembeállított két vélemény ellentéte tehát kibékíthetetlennek látszik.

Ennek az eredménytelenségnek okát abban keresem, hogy

⁵ Századok LX. 91(26) 800.

⁶ BKK LI. Flor. II. 163.

⁷ BKK LIII. Flor. II. 169.

⁸ BKK XLIX. Flor. II. 159.

⁹ Domanovszky, Századok LXIII. (1929) 49 kk.

a trónöröklési jog és gyakorlat mindeddig a maga izoláltságában vizsgáltatott és kutatói nem kerestek más jelenségekhez vezető összekötő szálakat. Holott nyilvánvaló, hogy az öröklés-jogi rendszer csakis a monarchikus eszmevilág egészéből, mint annak következménye, folyamánya vezethető le. Különös okunk van ezt éppen a koraközépkor esetében feltenni, amikor még nem utilitarisztikus politikai szempontok és ezeket szolgáló racionális jogelvek irányították az államéletet, hanem kizárólag kötelező erejű archaikus hagyományok, ahol tehát a szó újkori értelmében vett „házi törvények“, mint az öröklés „célszerű“ és „észszerű“ szabályozói létre nem jöhettek. Miután pedig egy ilyen államban a trónbetöltés kizárólag az uralkodóház magánügye volt, ennek irányító elve szükségképen össze kellett hogy függjön az uralom ius ad rem-jének, t. i. a trónképessegnek az értelmezésével. Mielőtt tehát azt kérdeznők, hogy milyen öröklésjogi szabály volt érvényben, fel kell tennünk egy másik, azt pszihikailag és logikailag egyaránt megelőző kérdést: összeegyeztethető-e a trónképesseg fogalmával a dinasztia tagjainak a rokonság minősége alapján történő elbírálása? Levezethető-e az uralkodóház trónképessegi felfogásából egy oly öröklésjog, mely a testvért részesíti előnyben a fiúval szemben, vagy éppen megfordítva? Midőn itt trónképessegről, mint az öröklésjog forrásáról beszélnünk, itt annak csakis dinasztikus-vérségi alakjára szabad gondolnunk, hiszen a keresztény uralomelmélet, melynek normája az alkalmasság, a legjobb esetben is csak közömbösen állhat szemben a hatalom bármiként történő öröklésének tőle idegen gondolatával.¹⁰

A királyság tekintélyelveinek keresése az uralkodó nemzetség egyetemes kiválasztottsági hitéhez, mint elsődleges eszmei réteghez vezetett.¹¹ A dinasztia felfogása szerint Magyarország királyai és hercegei Álmos vezértől származnak, a turulmadár jóslata pedig már eleve a clariores genere et potentiore in bello kiválasztottságával ruházza fel mindazokat, akik Emes méhéből eredtek. Ha pedig éppen ez a kiválasztottság az, mely a dinasztíát a többi nemzetség fölé emeli, az uralomhoz való jogát megadja, akkor szükségképen trónképes, sőt trónjogos mindenki, akinek ereiben Álmos vezér vére folyik, tekintet nélkül arra, hogy milyen rokonsági viszonyban van az aktuális uralkodóval. A trónképessegről alkotott felfogás tehát, melynek magja nem az egyénnek, hanem a nemzetségnek kiválaszt-

¹⁰ Bartoniek u. o. 817.

¹¹ L. id. németnyelvű munkám III. és IV. fejezetét.

tottsága, kizárja azt, hogy e tekintetben az uralkodóház tagjai között elvi megkülönböztetés történjék, és ennek megfelelően öröklésjog alakuljon ki. Mint majd látni fogjuk, a koraközépkori germán államokban a nemzeti örökösödés helyébe tényleg az egyéni örökösödés lépett, ott azonban a dinasztia nem rendelkezett oly szuverén módon sem a trónnal, sem pedig az ország területével, mint nálunk, ott nemcsupán consensus, hanem igenis választás érvényesült, trónöröklési jog tehát éppen az alattvalók kívánságára alakult ki.¹² A magyar fejlődést éppen az különbözteti meg e tekintetben a nyugatitól, hogy nálunk trónképeség és öröklésjog között nem támadt szakadék, a kettő hosszú ideig egyet jelentett. Ha ezzel az összefüggéssel tisztában vagyunk, meg fogjuk érteni, hogy forrásaink miért nem tudnak ilyen elvről és rendszerről, miért bonyolódnak hol a primogenitura, hol pedig a szeniorátus látszatát keltő ellentmondásokba és miért hangoztatják következetesen nem az egyén, hanem a nemzetség trónhoz való jogát. Mindjárt a vér szerződés első pontjában Almos nemzetségének fogadnak hűséget a fejedelmi személyek: *semper ducem haberent de progenie Almi ducis*.¹³ Az ötödik pont szintén nem Almos fiainak, vagy testvéreinek leszármazóiról, hanem egész általánosságban maradékaikról (poster) beszél. A Gesta Ungarorum előadása is azt mutatja, hogy a magyarok nem Endrének, Bélának, vagy Leventének, hanem a királyi magnak, a regale semen-nek akarják visszaszerezni a királyságot. A krónika következetes gyakorlatából arra kell következtetnünk, hogy Levente a három testvér között a legfiatalabb volt. Ha mármost azt olvassuk, hogy ő önként mondott le igényéről bátyja javára,¹⁴ akkor ez annak bizonyítéka, hogy a régi magyar öröklésjog értelmében a fiatalabb testvér bátyjával teljesen egyenlő jogokkal bírt. A magyar dinasztikus hagyomány tehát — és itt nincs különbség a Béla-párti Gesta írója és az Almos-párti P. mester előadása között — egyedül ebben a nemzeti megkötöttségben látja a trónöröklés szabályozó elvét. A régi magyarság szokásainak oly kiváló ismerője, mint KONSTANTINOS PORPHYROGENNETOS császár, szintén csak azt tudja mondani a DAI 38. fejezetében, hogy mind a mai napig Árpád nemzetségéből kerül ki Turkia fejedelme.¹⁵ A 40. fejezetben ugyanezt némiképen más fogalmazásban ismétli: a turkok fejedelme mindig az Árpád nem-

¹² F. Kern, Gottesgnadentum und Widerstandsrecht (1914) 41 kk.

¹³ cap. VI. MHK 399.

¹⁴ BKK LI. Flor. II. 164.

¹⁵ MHK 122.

zetségéből sorrend szerint való fejedelem.¹⁶ Ez utóbbi fogalmazás sem szól öröklésjogi rendszer mellett, hiszen a sorrendet, mint ezt később is láthatjuk, az uralkodó utódjelölése állapíthatja meg.

A trónöröklési probléma vizsgálatának elszigeteltsége abban is megnyilatkozott, hogy komoly formában sohasem merült fel akár az öröklésjog, akár a gyakorlat eredetének és így a magyarságot etekintetben ért kulturhatásnak a kérdése. Miután kimutattuk, hogy az öröklés csakis mint a trónképessegről alkotott felfogás következménye érthető meg, minden módszer-tani aggály nélkül felhasználhatjuk azt a gazdag forrásanyagot, mely a török népek uralkodóinak örökösödésére vonatkozólag felvilágosítást nyújt, hiszen a vérségi tekintélyelv teljes egészében török eredetű.

A hunok örökösödési rendszerét a kínai források elvi mivoltában nem jellemzik, viszont az uralkodók sorrendjéből kétségkívül megállapíthatjuk, hogy birodalmuk TO-BAN idejétől kezdve egészen feloszlásáig egyetlen család kezén volt. E forrásokat olvasva elsősorban az uralkodónak intézményesen biztosított utódkijelölő joga ötlük szemünkbe. Az uralkodó még életében megállapítja azt a sorrendet, melynek alapján rokonai halála esetére az utódlás tekintetében számba jöhetnek. A baloldali *hien*-király méltóságát mindig a trónörökös tölti be,¹⁷ de a többi méltóságok is a dinasztia kezében vannak, rangsorukat pedig az uralkodó által elbírált alkalmasságuk szabja meg.¹⁸ Itt mármost az a kérdés merül fel, hogy a birodalmi méltóságok hierarchiájával összekapcsolt öröklési sorrend megállapításánál érvényesült-e az uralkodó akaratán kívülálló, és így azt irányító elvi szempont vagy sem. A magyar gestáknál és krónikáknál sokkal részletesebb és így biztosabb következtetéseket engedő kínai tudósítások kizárólag az uralkodó szubjektív szempontoktól irányított jelölő jogáról és annak nemzeti-megköötöttségéről tudnak. Az első névszerint ismert hun király To-ban legidősebb fiát, MO-TUN-T jelöli ki eredetileg örökösévé. Miután azonban kedvelt második feleségétől fia született, megváltoztatta szándékát és a régi trónörököst iparkodott az útból elténni. Mikor ez nem sikerült, visszafogadta ugyan udvarába, de nem mint trónörököst, hanem mint alacsonyabb-

¹⁶ MHK 127.

¹⁷ J. J. M. De Groot, *Chinesische Urkunden zur Geschichte Asiens* I. (1921) 55.

¹⁸ U. o. 56: „ihre Rangordnung ist somit die, in der sie (unter Umständen als Tan-hu in Betracht kommen würden“.

rangú herceget. Mo-tun azután csak atyjának meggyilkolása, mostohaanyjának és ifjabb testvéreinek kivégeztetése árán jutott a hatalom birtokába, hogy azután újra betöltse a főméltóságokat, természetesen most már saját családjának tagjaival.¹⁹ Utána fia, majd annak fia uralkodik. Ez szintén legidősebb fiát jelöli utódjává, öccse azonban fellázad a döntés ellen, a trónörököszt Kinába kergeti és maga lesz a *tan-hu*. Forrásaink megjelölik a lázadó testvér rangját, jobboldali *kok-li* királynak mondják, amiből világos, hogy elődjének ítélete szerint az öröklésnél csak negyedsorban jött volna tekintetbe. Tudunk esetekről, mikor a király legidősebb fia, vagy általában fiainak egyike volt baloldali hien király azaz trónörökös, de tudunk olyanokról is, mikor a király testvére viselte ezt a méltóságot. Az előbbi esetben, midőn a király testvére az elsőszülött mellőzésével ragadta magához a hatalmat, trónörökössé nem öccsét, hanem ismét fiát jelölte. Utána is fiú következett, noha még kiskorú volt. Ez az uralkodó ismét kiskorú utódot hagyott hátra, de ez már nem örökölt, hanem utána legfiatalabb nagybátyja került trónra.²⁰ Miután e példák alapján meggyőződhetünk arról, hogy a méltóságok hierarchiáját nem a rokonság foka, hanem kizárólag az uralkodó tetszése szabta meg, a hunoknál örökösödési rendről, primogenituráról vagy szeniorátusról egyáltalán nem beszélhetünk.

Ez derül ki egész világosan az alábbi kínai tudósításból. Az egyik *tan-hu* után két fiú marad, akik közül az idősebb viseli a trónörökös méltóságát. Az öreg király összhangban előző intézkedésével úgy rendelkezik halálos ágyán, hogy utána legidősebb fia következzen. A birodalmi főméltóságok, kivétel nélkül az uralkodóház tagjai, szembeszállnak a döntéssel, mert az idősebb fiút betegsége miatt nem tartják alkalmasnak az uralkodásra. A fiatalabb testvér azonban respektálja bátyja jogát és önként felajánlja neki a trónt. A további öröklésre vonatkozólag pedig abban állapodnak meg, hogy az idősebb testvér után nem annak fia, hanem az öcs következzen.²¹ Ez a tudósítás mármost egész határozottan a szeniorátus és általában a testvérörökösödés ellen beszél. Egyrészt az uralkodóház egyeteme az alkalmatlannak ítélt idősebb testvér helyett nem annak nagybátyjaira, hanem öccsére gondol és amidőn megállapodás következtében mégis az idősebb lesz *tan-hu*, a testvér jogát csak a lemondást honoráló külön szerződés biztosítja. Ez a ne-

¹⁹ U. o. 49. kk.

²⁰ U. o. Kap. V—VIII.

²¹ U. o. 177.

gativum azonban nem jelenti a primogenitura elvének érvényesülését. Az említett idősebb testvér a megállapodás értelmében akarja öccsének juttatni a trónt, ez a szándék még összeegyeztethető volna a primogenitura elvével, de az már semmi-esetre sem, hogy ennek halála után szintén nem fiára, hanem egy másik öccsére gondol: „mein Sohn ist noch so jung und kann des Reich nicht regieren; setzet also meinen jüngeren Bruder auf den Thron“.²²

A kínaiak horizontjába eső többi ázsiai török nép örökösödésével nem szükséges külön foglalkoznunk, elve és gyakorlata annyira egyezik a hunokéval. Mindössze a török és azon belül a magyar örökösödés összefoglaló jellemzésénél fogunk néhány idevágó példára hivatkozni.

Az európai török népek közül a kazárok és besenyők örökösödésére vannak adataink. A kazárokról írja ISTAHRI, hogy „a kagánság csak bizonyos emberek családjában öröklődik. Ha fejedelmi méltóság dolgában ezek közül bármelyikre kerüljön a sor, tekintet nélkül társadalmi helyzetére ráruházzák“.²³ Lényegében ezt mondja MAS-UDI is, csak még határozottabb fogalmazásban: „az a szokás, hogy a kagánt az ország egyazon családjából választják, úgyhiszem ősidőktől fogva; a királyság ebben a családban örökös“.²⁴ Talán még jellemzőbb és egyben a trónviszályok okát is megvilágítja Konstantinos Porphyrogennetosnak a besenyő öröklésről adott jellemzése a DAI 37. fejezetében: „Náluk tudniillik az a régi szokás és törvény, hogy a méltóság nem száll a fiakra vagy testvérekre, hanem elég ha a fejedelmek addig uralkodnak, amíg élnek, haláluk után pedig unokabátyjaik, vagy azok fiai következnek, hogy a méltóság ne szorítkozzék a nemzetségnek csak egy részére, hanem az oldalágak is részesedjenek benne. Más nemzetségből való azonban sohasem lesz fejedelem“.²⁵ Nyilvánvaló, hogy a tudós császár itt kissé racionalisztikusan állítja be a barbár népek intézményeit, holott itt nem törvényről (*νόμος*), hanem csak a nemzetség egyetemes trónképességének szokásjogi érvényesüléséről van szó.

Az egyes népekre vonatkozó jellemzések után foglaljuk mármost össze a törökség és a magyarság trónöröklési rendszerére nyert eredményeinket. A trónbetöltés mindezeknél a népeknél az uralkodóház magánügye. Az utód személyének kije-

²² U. o. 187.

²³ MHK 238.

²⁴ U. o. 260.

²⁵ U. c. 116.

lölése elsősorban az uralkodó fejedelem akaratától függ. Ezt az akaratnyilvánítást viszont igen különböző formában találjuk meg az egyes népeknél. A hunoknál és talán még a türköknél a főméltóságok betöltésével esik össze, azaz intézményes, míg pl. az *o-sun*, *goat-si* és *sien-sien* (v. *lo-lan*) népnél ilyesminek nincs nyoma. Magának a ténynek ez az általánossága viszont feljogosít arra, hogy ne csak a kereszténykori magyar történetben mutatkozó utódjelölést vezessük vissza török hatásra, hanem valóságos hagyományt lássunk P. mesternek a vezérkor hasonló jelenségeire vonatkozó tudósításaiban is. Az uralkodó mellett csak a főméltóságok, mindenütt a dinasztia tagjai jutnak szóhoz, akik gyakran keresztülhúzzák az elhunyt király szándékát. Az alattvalók maguk nem avatkoznak az utódjelölésbe, azt teljesen az uralkodóház magánügyének tekintik. Beavatkozásra csak abban a kivételes esetben kerül sor, ha az alattvalók valamely jelölt trónralépésével valamiképpen a dinasztia, a kiválasztott nemzetség fenségét látják veszélyeztetve. A türkökre vonatkozó kínai feljegyzések tudósítanak egy ilyen beavatkozásról, midőn a nép szembefordul a dinasztia jelöltjével, mert annak anyja alacsonyorsú családból származik és helyette oly uralkodót követel, akinek vérsége mindenben megfelel az uralkodó fenségéről táplált nézetének.²⁶ Ezt az epizódot olvasva a *Gesta Ungarorum* szerzőjének heves tiltakozására kell gondolnunk a hercegek *non de vero thoro* származásának hirdetőivel szemben, vagy II. István főembereinek arra a buzgó igyekezetére, hogy uruk számára királyi vérből származó feleséget szerezzenek.²⁷

A trónképeség és a trónhoz való jog tekintetében egyébként azonban nincs különbség a dinasztia tagjai között: mindenki jogosult a trónra, fiak és testvérek, valamint az oldalági leszármazók egyenlő eséllyel küzdenek birtokáért. A VI. század közepétől kezdve a türkök felett egymásután három testvér uralkodik, kik valamennyien fiút hagynak maguk után. Az utolsó testvér halálával azután természetesen felmerül az unokatestvérek örökösödésének kérdése. Az uralkodó halála előtt bátyjának és elődjének fiát jelöli utódjául, ez azonban lemond a legfiatalabb, ez pedig a legidősebb javára. Ezért természetesen előkelő méltóságot kap az új kagántól, mire a közepső is hasonló igényt támaszt. Ahogy ezt az igényét indokolja, abban teljesen bennefoglaltatik a török és magyar öröklés

²⁶ Stanislaus Julien, Documents historiques sur les Tou-kioüe. Journal Asiatique VI. 3. (1864) 354. kk.

²⁷ BKK XLIX. Flor. II. 159, LXIII. u. o. 208.

jog lényege: Te és én egyaránt kagánok fia vagyunk, mindket-
tőnknek megvan tehát a joga, hogy atyja után következze.²⁸
Ugyanily értelemben nyilatkozik az egyik orchoni felirat is
BUMIN és ISTAMI kagánok utódairól: „wurden ihre jüngerer
Brüder Kagane und wurden ihre Söhne Kagane“. A felsorolás
egymásutánja természetesen itt sem jelent öröklésjogi sorren-
det, hiszen Bumin kagán után egymásután három fia uralko-
dott a legteljesebb egyetértésben, hanem csupán az örökösö-
dési lehetőségek irányára céloz.²⁹

A trónhoz való jognak ez a felettéb tág értelmezése teljes
bizonytalanságra vezetett és bőséges alkalmat adott a nomádok
ellenségeinek, kínaiaknak és bizánciaknak egyaránt trónviszá-
lyok szítására és kihasználására. A sien-sien nép királya szem-
beszáll a kínaiakkal, mire a császár sereget küld ellene, meg-
öleti őt és helyette egyik öccsét, aki mint kezes, Kinában tar-
tózkodott, teszi uralkodóvá. A trónjelölt azonban felvilágosítja
protektorait, hogy a dolog nem olyan egyszerű: „der vorige
König hat aber dort Söhne und ich muss befürchten, von ihnen
umgebracht zu werden“.³⁰ Ez a bizonytalanság a magyar trón-
öröklés alaphangja is. Egyedül ebben a légkörben kerülhetett sor
a várkonyi jelenetre,³¹ a korona és kard között való halált vagy
életet jelentő választásra.

E veszélyt rejtő bizonytalanság kiküszöbölésére az uralko-
dók különböző megoldásokkal kísérleteztek, melyek azonban so-
hasem voltak elvi jellegűek, hanem mindig egy konkrét örök-
lésjogi kérdéshez kapcsolódtak. Ilyen például a testvér idonei-
tásának honorálása a kiskorú gyermekkel szemben, melyre
több példánk van. Ilyen a trónkövetelők közötti barátságos
megegyezés. Erre látunk példát a hun történetből, de hasonló
esetet jegyeztek fel a későbbi kínai évkönyvírók a türkökkel
kapcsolatban is.³² A lemondásnak azonban rendszerint ára van
és ilyenkor szóbeli megállapodás intézkedik az öröklés rendjé-

²⁸ „Mois et vous, dit-il, nous sommes tous deux fils de khans et cha-
cun de nous a le droit de succéder à son père“: JA VI. 3. (1864) 355.

²⁹ Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft III. (1924)
145. A nyugati türkökre vonatkozó kínai emlékek alapján Eduard Chavan-
nes is e megkövetlenségben látja örökösödésük lényegét: „Si nous ajou-
tons que le droit de succession chez ces Turcs ne parait pas avoir été
régulé par des principes immuables, que le fils n'héritait pas nécessaire-
ment de son père et que, à la mort d'un kagan, ses frères se disputaient
le trône, on comprendra quel était le vices inhérent à leur organisation
politique“ (Documents sur les Tou-kioeu occidentaux 300).

³⁰ De Groot II. (1926) 202.

³¹ BKK LI. Flor. II. 162.

³² JA VI. 3. (1864) 353. kk.

ről, melynek betartását uralkodóház, nemesség és nép egyaránt ellenőrzik. Ilyen a trónviszálynak elébevágó megállapodás jött létre a magyar uralkodóházban pl. Endre és Béla között, de még inkább Endre és Levente között és hasonló elbírálás alá esik Almos lemondása Kálmán javára.

Ha mármost azt nézzük, hogy nem de iure, hanem de facto, milyen öröklés érvényesült a török népeknél és a magyarságnál, akkor azt kell mondanunk, hogy az apát az esetek nagy részében elsőszülött fia követte. A Gesta Ungarorum szerzője Sálamon koronázásával kapcsolatban Endre részéről *carnalis amor-t* és *consanguineitatis affectio-t* emleget³³ és egy VI. századi türk kagán egy öröklésjogi kérdés eldöntésénél szintén úgy látja, hogy minden emberi érzelem között a legbensőségebb az, mely az atyát fiához fűzi. Ez a szubjektív mozzanat a csak nemzetiségileg megkötött és az uralkodó utódjelölő joggal determinált törökös öröklési rendből éppenúgy nem számítható, akárcsak az emberi történet egészéből. Megnyilatkozásai azonban igen különbözők lehetnek, egyszer a fiú, máskor a testvér javára szólalnak meg. MO-KHAN például azért mellőzi fiát bátyjának javára, mert hálával gondol arra a hasonló eljárásra, melynek ő trónját köszönhet³⁴.

A trónöröklésnek itt adott értelmezésével szemben felmerülhetne az az ellenvetés, hogy a magyar jelenség nem vezethető le a törökből, hiszen a magyar uralkodóház a XI. században már teljesen kiszakadt ebből a milióból és oly környezetbe került, ahol érvényben volt valamely határozott öröklésjogi rendszer, mely így a magyar trónöröklést is befolyásolhatta. Tekintettel arra, hogy a dinasztikus felfogás rendkívül konzervatív valami, ilyen átvétel, ha kizárva nincs is, nem valószínű. Két irányú hatáslehetőséggel mindenesetre számolnunk kell, mégpedig egyrészt a keresztény-germán nyugateurópai, másrészt a szlávság, főleg az oroszság részéről. Kérdés mármost, hogy miféle öröklésjogot találunk ezeknél a népeknél?

Nyugateurópa germán államalakulataiban kezdetben szintén a korlátozatlan vérségi jog érvényesült. A merovingkori frank királyságban a dinasztia minden egyes tagjának nemcsak trónképesége, de egyben a trónhoz való joga is általában elismert volt, belőle nemcsak az oldalágak, hanem asszonyok és kiskorúak és törvénytelenek sem voltak kirekesztve. Lényegében ez volt a helyzet a karolingkorban is s

³³ BKK LI. Flor. II. 163.

³⁴ JA VI. 3. (1864) 353.

csak a karoling utódállamokban alakul a vérségi jog főleg az alattvalók nyomására örökléssjoggá, ettől fogva a dinasztia egészének trónképesége egyetlen tagjának jogában összpontosul. A fejlődés azonban korántsem egyirányú, hol majorátus, hol szeniorátus, hol pedig primogenitura érvényesül egyazon dinasztian belül is. Ugrások és intézményes rendezés nélkül, szinte észrevétlenül a primogeniturába torkollik ez a folyamat. Egységes gyakorlattá azonban viszonylag későn, még Franciaországban is csak a XIII. században válik, ha nyomai már előbb is kimutathatók.³⁵ Nyugaton tehát ugyanúgy bizonytalan örökléssjogot találunk a bennünket érdeklő korszakban, akár csak Magyarországon: innen tehát aligha érhetne hatás a magyar örökléssjogot.

Közelfekvőbb volna ennél a szláv, elsősorban orosz hatásra gondolnunk. Természetesen itt csakis az 1050 előtti állapotok jöhetnek számításba az összehasonlításnál, minthogy a Vazulfiak és leszármazóik a század második felében már szórványosan érintkeztek csak szláv rokonaikkal.

A koraközépkori orosz felfogás szerint, az ország nem egyetlen uralkodónak, hanem az egész uralkodó nemzetségnek birtoka, a dinasztia pedig magát egyazon közös őstől származtatja. Ezek az elemek határozzák meg az orosz öröklést egészen Jaroslaw haláláig (1054), az ő szóbeli végrendelete inaugurálja azt a szeniorátust, mely a fejedelmek genealógiai viszonyait összekapcsolta a városi körzetek gazdasági jelentőségével. Jaroslaw előtti időben sem örökléssjogot, de még következetes öröklési gyakorlatot sem lehet kimutatni. Ugyanez jellemzi a lengyel és a cseh viszonyokat is. A lengyel öröklést például az uralkodó utódjelölő joga dominálja, melyet teljességgel szubjektív szempontok irányítanak, éppenezért szeniorátusról az ismételt testvérörökösödés ellenére sem lehet beszélni.³⁶ A szláv dinasztiaikkal való érintkezés, monarchikus berendezésük megismerése így tehát nem vezethetett örökléssjog kialakulására, hanem éppen ellenkezőleg a török kultúrkörbe visszanyúló régi magyar álláspontot erősítette.

A természeti és archaikus népek életében minden-minden-nel összefügg, a létforma alapjellegeből, a kulturprofil természetéből következik. Éppenezért a tárgyalt jelenségek megértése szempontjából nem lehetnek közömbösek azok a megállá-

³⁵ Kern, *Gottesgnadentum* 39 kk.

³⁶ W. Kliutsewskij, *Geschichte Russlands I.* (1925) 168. kk.; K. Stählin, *Geschichte Russlands I.* (1923) 54; E. Hanisch, *Geschichte Polens* (1923) 41.

pítások, melyeket a tapasztalati ethno-szociológia az állattenyésztő, nemzetségi szervezetben és amellet arisztokratikus politikai szervezetben élő népek trónöröklésére vonatkozólag leszűrt. A megfigyelések azt mutatják, hogy a nemzetség szervezete, amennyiben benne apajog érvényesül, egyenlő esélyt nyújt a testvér- és fiörökösödésre R. THURNWALD szavai szerint „wurde bei dem Hirtenvolk derjenige unter den Prinzen Nachfolger in der Herrschaft, von dem bekannt war, dass ihn der Verstorbene als seinen Nachfolger wünschte. Ein solcher Wunsch wurde von den übrigen Grossen, namentlich des Anwärters Brüdern gegenüber, die Ansprüche geltend machen möchten, unterstützt. Der betreffende Prinz gehörte immer der königlichen Familie an“.³⁷

A nyugat és keleteurópai analógiák, továbbá az ethno-szociológiai háttér egyezése ellenére is a X–XI. századi magyar trónöröklés csak mint történeti szingularitás, mint a magyarság ősi kulturájának egyik jelensége érthető meg. Ennek az ősi örökségnek értékelésénél ez esetben sem szabad szem elől tévesztenünk azt a szempontot, hogy a koraközépkori magyar királyság összes berendezéseivel egyetemben nem kereszténnyé kendőzött törökös államalakulat, hanem igenis keresztény értékeszméktől átsugárzott képződmény. Éppenezért szimptomatikus jelentőséget kell tulajdonítanunk, annak a Bartoniek Emma által felismert fordultnak, mely öröklésünk régi rendjét a XI. század végétől, de még inkább a XII. század közepétől, II. Géza korától átalakította. Mikor a Szent László-kori Gesta Ungarorum II. Géza-kori folytatója Almos és Kálmán trónigényeivel kapcsolatban *ius primogeniturae*-t emleget, egyáltalán nem követ el anakronizmust. Régi történetíróink azt állították, hogy Kálmán még életében királlyá koronázta fiát, II. Istvánt, az újabb irodalom azonban azt a felfogást megfelelő forrásalap hiányában elvetette. István ifjabb királlyá való koronázása mégis kétségtelen tény. A zárai *liber ecclesiae s. Symeonis* ugyanis egy *laudes*-t tartott fenn, melyen István Kálmán mellett mint király szerepel.³⁸ Kronológiájával más szempontból foglalkozva, arra az eredményre jutottam,³⁹ hogy — főleg archontológiai bizonyítékok alapján — 1113–15 közé datálendő. István rex-ként való szereplése Almos megvakítása

³⁷ Die menschliche Gesellschaft II. (1932) 228.

³⁸ Smičiklas Codex II. 392: Colomano Ungariae, Dalmatie et Chroaciae, lamifico regi vita et victoria. Stephano clarissimi regi nostro vita et victoria.

³⁹ Die dalmatinische Munizipalverfassung stb. Ung. Jb. XI. (1931) 382.

előtt, azt bizonyítja, hogy Kálmán a keresztény királyavatás adta tekintéllyel iparkodott öccsével szemben fia utódlását biztosítani. Mint ezt Bartoniek helyesen sejtette, a primogenitura érvényesítése Kálmán nevéhez fűződik, sőt ő volt az, aki az ifjabb királyság inaugurálásával azt intézményessé tenni iparkodott. A laudes adata egyszerre más világításba helyezi Álmos herceg tragédiáját is: a testvérek ellentétét minden bizonnyal István ifjabb királysága tette áthidalhatatlanná, Álmos törekvései egészen más elbírálás alá estek, mihelyt a király felkent fia ellen irányultak. A primogenitura érvényesítése és ami ezzel egyet jelent, az Álmos-ág bukása így Kálmán uralkodásának egyik szimptomatikus jelenségévé válik. A keresztény tradicionalizmus államszemléletének kialakulása, a cluny-i-gregoriánus elveknek az egyház belételezésében és az igazságszolgáltatásban való érvényesítése mellett ekkor megy végbe nyugati hatás alatt a nemzetségi örökösödés átváltozása egyéni örökösödéssé. Ezután már csak az uralkodó utódjelölő jogának nagy szerepe és az alattvalók további passzivitása emlékeztetnek a régi állapotra, arra az örökösödésre, melyben mindenki egyenlő jogú volt, ha a királyi vér eredetileg vallásosan indokolt kiválasztó jogcímével rendelkezett.

Dér József.

A matyók mezőgazdasága.

II.

A nyomtatás vagy cséplés az udvarrá lett kertben történik, ma tehát a lakóháznál. Kisebb udvarokon a ház előtt csináltak szérút, nagyobb udvaroknál hátrább.

Tardon, ahol keskeny, hosszú beltelkek vannak s a hosszú telkeken 2—4 gazda is lakik, csak egy szérú van a teleknek az utcával ellenkező végén. A szérú közös és felváltva nyomtatnak rajta. Pelyvás színje azonban csak a szérúhoz legközelebb lakó gazdának van a szérú mellett, a többiek pelyvájukat őláik közelében helyezik el. Ólaik pedig házuk mellett, néha pedig azokkal szemben vannak.

A kazlat a szérú mellé rakják. Régebben kettőt is raktak. Ma szűkebb lévén a hely, csak egyet csinálnak.

A szérú úgy készül, hogy ha füves, megnyesik, aztán meglocsolják, pelyvával behintik és jól lebunkózzák. Néhol szekérral járnak rajta körbe. Ha már elég síma és kemény, felseprik.

A matyóknál a lóval való nyomtatáshoz kétféle szérű volt szokásban. Az egyik kör-, a másik gyűrű-alakú volt. Mind-egyikben másképpen *ágyaztak*.

A köralakú szérűre a kévét egy irányba fektették, miközben a kötelet kioldották. A szérű szélén a sor csak néhány kéve volt, de a következő sorok mind több-több kéből állottak. Leghosszabb volt a sor a szérű derekában. Innentől kezdve a kék fokozatosan fogytak, minden sorban egészen a szérű széléig.

Kövesden 2–6 lóval nyomtattak. A lovak párosával voltak egymáshoz kötve, a párok pedig egymásután jártak. Ahány pár volt, annyi fékszar volt a lovász kezében. Két ló esetén az egyik ló a másik után is mehetett.

A lovász nem forgott a lóval, hanem helyben állott, s egy fordulás után a fékszarakat egyik kezéből a másikba vette át a háta mögött. Minden fordulásnál eggyel tovább lépett, hogy a lovak az ágyás minden részét jól megtapossák. Egyik kezében az összekötött fékszarakat tartotta, a másikban az ostort.

Tardon egy ágyásba 4 ló alá 6 keresztet *ágyaztak*, s egy nap alatt 4 *ágyás* ment ki. A tardi uraságnál 10 lóra 6 keresztet ágyaztak be, de itt csak két ágyással készültek el egy nap alatt. Az uraságnál télen is nyomtattak. Az élet a szabad ég alatt kazalban állott.

Kövesden 2–6 lóval nyomtattak, s egy ágyásba 8–10 keresztet ágyaztak be. Egy nap 5–6 ágyással is végeztek hajnal-tól késő estig. Az első járatás után villás emberek megfordították a letiport gatz, a második *járatás* után rázták, a harmadik után *karimázták*. Ezután ismét *megjáratták*, a közepét felrázták és megint karimázták. Karimázás alatt a kirázott szalmának a szérű szélére való kirakását értették. Ha már nem volt szalma a szérűn, az összetört polyvát, görbefogú u. n. *rugtató* vasgereblyével kitisztították a szálásabb gatzól, gereblyélés közben az összegyűlt gazba bele is rúgtak, hogy a mag kihulljon belőle, innen ered a rugtató gereblye neve. Mikor a gereblye a töreket így letakarította, megint taposgatták az ágyást, „kalászolták“, vagyis a netalán még épen maradt kalászközből a szemet kitapostatták. Ha ezzel is készen voltak, a szemet fagereblye fokával összetolták a szérű közepére, honnan a garadás színbe hordták be a legközelebbi szórásig.

A gyűrűalakú szérűre Kövesden gyűrűalakban ágyaztak. Az ilyen ágyás három sor kéből állott, melyet köralakban úgy raktak le, hogy a kibontott kék kalásza befelé irányult.

Egy-egy ilyen ágyásba 8—9 keresztet ágyaztak be. A kévéket az egyik végén megbontott kazalból vették, s mielőtt lerakták volna, a kötelét kibontották. A gyűrűalakú szérú közepe üres volt, ott állott a *lóhajtó*. A kötőfékszárat nagyon hosszúra eresztette, egyik kezében azt tartotta, másikkal az ostort. 2—3 lóval nyomtattak. A lovak egymás után is mertek, de egymás mellett is. Ez utóbbi esetben a hajtó csak egy fékszárat tartott, mert a külső ló a belső nyakához volt kötve s a hajtó egyik kezével a kötésnél fogta, másikkal az ostort kezelte. Gyűrűalakú szérúnél a lovász egy helyen állva többnyire együtt forgott a lóval, de ha unta a forgást, a fékszárat ő is egyik kezéből a másikba vette át a háta megett.

A gyűrűalakú ágyást körülbelül egy óra hosszáig járatják, azután fordítanak. A fordítást kívülről kezdik és kifelé fordítanak. Ha megvannak vele, újból járatják, ezután megint fordítanak, de most már visszafelé. Ezután még egyszer fordítanak, újból megjáratják, a lovat levezetik az ágyásról és a gazt villával és gereblyével felrázzák. A gereblyével való minden rántás után a gazba kétszer is bele rúgnak. Ezután a szemet betolják a garmadásba vagy a színbe. Most a betakarított szalmát még egyszer *megszalajttatják*, hogy a netalán benne maradt szemet kiadja, aztán elhordják a szalmakazalba. A szérút felsöprik és újból ágyaznak. Naponta reggeltől estig ezzel a móddal két lóval három ágyás *megy ki*.

A lóval való nyomtatás a szalmát teljesen összetörte. Mivel a háztetőt töretlen rozsszalmával, zsuppal fedték, a zsupnak valót nem lehetett nyomtatni. Különben is a rozst nagyon ritkán nyomtatták lóval, inkább cséplték.

A cséplésnek két módja volt a matyóknál. Egyik a cséppel való kiverés, a másik módszer szerint pedig a rozst verték valamihez, padhoz, *deszkadikóhoz*, mosószékre fektetett ajtóhoz, egyszóval valami asztalszerű készülethez. Az asztallal való cséplésnél töretlen szalmát nyertek, ezért ez tétőnek sokkal jobb volt, mint a cséppel cséplést zsúp. A csép munkája ellenben szaporább volt. Mindkét cséplésmódot ma is gyakorolják zsúpyerés céljából. Tardon, ahol inkább marhát tartottak, a cséplés a nyomtatás rovására jobban el volt terjedve. Itt akinek sok gabonája volt, az is cséplött, akinek a termése nem haladta meg a húsz *csomót* (= kereszt), az kézzel verte ki. A búzát azonban itt is lóval nyomtatták.

A cséplés is a szérún történik. A rozsz kévéket sorban lefektetik s először megagyalják, vagyis cséphadaróval a kévé

fejét végig verik. A cséplők párosával dolgoznak, egymással szemben. Mikor az egyik előre megy, a másik hátrál. Ha már végig mentek egyszer, akkor a kévét megfordítják és a fentebb leírt módon ismét végig mennek rajta. Ezután a kévét megoldják és hasonló módon végigverik, de most már átlalában. Kétszeri cséplés után aládugott csépnnyéllal a másik oldalára fordítják és ezen oldaláról is ugyanúgy megverik, amint előbb leírtuk. Most a rendeket felszedik, kévébe kötik és mint házfedésre kész zsupot apró kazlakba rakják. Csépelni azonban a szérűn egyszerre nemcsak egy sort vagy rendet szoktak, hanem legkevesebb kettőt, de rendszeren négy vagy hat rendet, úgy hogy a szérűt egészen beterítik. A rendek páronként fejjel vannak összefordítva, a szomszéd páros rendhez képest tehát tövel. A csévelt szemet is a garmadásba szokták rakni addig, míg szórásra nem kerül a sor.

Csépelni csak férfiak szoktak. A nő nem bírja ezt a fárasztó munkát.

Cséplésnél nem takarítják le minden egyes alkalommal a szérűt, hanem a kicsévelt magra újból ráágyaznak, s ha már vastagon összegyűlt, akkor takarítják el. Lóval való nyomtatásnál is szokásban van a szemre való ráágyazás, de csak az árpanál. Uradalmakban a búzára is rá szoktak ágyazni.

A székkal, asztallal való cséplés a következőképpen történik: a szérűre leterítik a szóróponyvát, ennek közepére leteszik a mosószekeket, — amit mosáskor a teknő alá tesznek, — most azonban egy ócska ajtót fektetnek rajta végig. Körülbelül 80 cm. magasságú az egész készüllet. Tardon az ilyen csépléshez régen külön széket csináltak, melynek végeibe faszégeket vertek, a kicsévelt zsup megfésülésére. Most a cséplő férfi vagy nő a kibontott kévéből egy marokravalót kivesz, egy-két szál rozssal körülcsavarja, hogy szét ne zilálódjék, aztán az asztalhoz, padhoz ütögeti a gabona fejét, mire a szem kihull. Közben-közben forgatja a markában, hogy minden oldalról ki legyen verve. Ha a szem kihullott, az asztal végéhez szerkesztett *brügghöz* (gereblye) lép és annak felfelé álló fogain megfésüli a szalmát, hogy az eltöredezett szálakat, gíz-gaszt, gyomot kifésülje.

A magvától megfosztott zsupot aztán kévékbe kötik és ház-, épület fedésre használják. A kifésült zilált szalmát még lóval is elnyomtatják a szérűn, hogy a netalán még benne maradt magot kiadja. A rozsszalma etetésre nagyon gyenge takarmány, de ha jól össze van töretve, a jószág inkább megeszli.

. : Nyomtatás, cséplés után a szem kitisztítása következik, mert a garmadában levő mag még tele van pelyvával és egyéb törmelékekkel, szeméttel.

Mint mondtuk ezelőtt a garmadát a garmadásha: — kisebb-nagyobb épület, néhol az ől egyik mellékhelyisége — vagy pelyvásba gyűjtötték, melyet néhol *csürnek* is neveztek. Innen vitték ki szórni, vagyis a pelyvától, szeméttől megtisztítani.

A szórás, — ha volt megfelelő szél, — a szérűn történt, ha nem, akkor a község szélére, a gyepre vitték ki, ahol jobban lengedezett egy kis szellő. Tardon a falu felett levő dombtetőkön szórtak, vagy a szélső gazdák szérein.

A szóráshoz legkevesebb két személy kellett, de jobban ment, ha hárman szórtak. Egyik, a *szóró* rézsút a szél irányára lapos, másfélméter hosszú nyelű lapáttal a levegőbe dobta a pelyvás életet, melyet a garmadából merített a lapáttal. A szél ereje a feldobott anyagot fajsúlya szerint osztályozta. A nehezebb mag közel a feldobás helyéhez leesett, sőt a nehéz szemek legyőzték a szél erejét és túl estek, egészen a *felezőnek* nevezett személy elé. A pelyvát azonban a szél messzire elhordta, egészen az aljhajtó emberig. A *törek* valamivel közelebb esett le, az *ocsú* pedig mindjárt a mag mellett. A fölözőnek az volt a tiszte, hogy egy 3—4 méter hosszúnyelű seprűvel *fölözte* a lehullott szemet, vagyis ingalengésszerűleg jobbra-balra sepregetve lesöpörte a nehezebb fajsúlyú magról az ocsút, töreket, pelyvát. Ő háttal állott a szélnek, az aljhajtó pedig szemben. Ez az utóbbi, hogy valamit láthasson, — mert a szél szemébe hordja a pelyvát — fejét ruhával kötötte be, vagy zsákot húzott a fejére s csak egy kis rést vagy lyukat hagyott, hogy azon kilásson. Az aljhajtónak az volt a tiszte, hogy a töreket, pelyvát elkaparja. Ha csak két ember dolgozott, a fölöző az aljhajtó helyén állott s onnan fölözött. Ha pedig négyen voltak, két ember hányna fel a garmadát egymással szemben állva. Szórni ponyván szoktak.

A szélben való szórás a múlt század hetvenes éveiben ment ki a szokásból, a szél-, vagy szórórosta szorította ki, mely itt ekkor jött divatba. Ennél a garmadát felül szakajtóval vagy vékával a garatba öntötték, honnan kétféle osztályozó rostára hullott, közben hátulról a rosta *kelepcéje* kifújta a pelyvát a rostáról. A felső nagyszemű rosta nem engedte át az ocsút, az alsó pedig a búzát, ez utóbbi azonban átejtette a búzánaál apróbb szemet, a búzaaljat, vadrepcét, port stb. A szórórostát úgy állítják a szélnek, hogy a polyva kiszemelését előse-

gítse. A mag a rosta ellenkező végén ömlik ki. Az ocsú az egyik, a búzaalja a másik oldalon.

Rostálni éjjel szoktak, mert nappal meleg van. A szemet a gyerek szokta elkaparni a rosta alól.

A szórórostát ma már inkább a csépléssel kapcsolatban használják, mert a háború óta lóval ritkán nyomtatnak. A cséplőgép már általánossá lett, s ez tisztán adja ki a magot, így lassanként a szórórosta is kimegy a divatból.

Míg kézzel szórtak, a szem a szórás által nem tisztult meg teljesen, ezért még külön meg kellett rostálni kézi rostán is. Ez a munka az asszonyok dolga volt. A szérűn leterítették a szóróponyvát s megmerítették a kézirostát az ott halomba öntött búzából vagy rozsból és egyenletes rázással kirázták a búzaaljat, vagy egyéb haszontalan magvakat. Bizonyos karéjózó mozgással pedig a rosta közepébe sodorták a tokos szemet, apró rögöket, ez utóbbiak a szérű földjéből maradtak a szem között. Kétféle rostával is kellett a szemet kitisztítani, míg az vetésre alkalmas lett. Másik asszonyi munka a búzamosás volt, melyet ugyancsak a szérűn végeztek. Ennek egyik rendeltetése az volt, hogy az üszköt, ezt a betegséget előidéző gombafajt eltávolítsák, másik pedig, hogy az apró földrögöket szétáztassák, hogy a belőle készült liszt ne legyen barna. Különben nyomtatáskor a lóganaj is belehullott az ágyásba és ezt a ló patájával beletiporta a szem közé is. Ennek a szennyt sem ártott a szemről lemosni.

A vetnivaló tiszta szemet zsákba szedték, vagy hombárba öntötték, amit pedig kenyérnek szántak, verembe döntötték.

Vermek különösen Tardon ma is vannak, de már a háború óta nem használják búza elraktározására.

A vermek 10–30 mázsa szem befogadására szolgáló földbe vájt üregek voltak. Rendszeren az utcán ásták a ház végénél, ahol az éjjeli őr fel s alá járása közben inkább szemmel tarthatta, mert bizony gyakran megbontották a vermeket olyan kezek, melyek sem nem vetettek, sem nem arattak, sem a csűrbe nem takartak. Olyan helyen, mint Tard, ahol a házak lenn épültek a völgyben, tehát az utca általaja nedves volt, ott a vermeket dombtetőkre vájták. Legjobb hírű veremvájók a deméndiek voltak ezen a vidéken.

A verem szája olyan szűk, hogy egy ember éppen csak lecsúszhatik rajta. Egy méter mélységben azonban tágulni kezd s az üregnek olyan a formája, mint egy körtée.

Mielőtt a szemet beledöntenék, a vermet 4–5 napig égetik.

Vagyis a száján szalmát tömnek belé s meggyújtják. Közben közben petrencerúddal megpiszkálják a tüzet, hogy jobban égjen. Ha már jól kiégett a verem, kitisztítják a hamutól, aztán néhány kéve zsupot tenyérnyi vastagon elteritenek az alján és az oldalain, a fenekére még tiszta pelyvát is szórnak, aztán a búzát, rozsot vagy árpát beleöntik. A szemet szekérrel viszik oda és a szekér a verem szája fölött megáll s a szekérkasban lévő szóróponyvából a szemet a verembe eresztik. Odalent egy gyerek igazgatja. Ha már tele van, a gyerek kimászik s egészen a nyakáig teletöltik a vermet, aztán szalmadugóval bedugják jó szorosan, de ne egészen a szemig. Juhtartó helyen, mint pl. a szomszédos Mezőkeresztesen egy jó nagy fazék keserű juhtúrót is eltettek a verembe a búza fölé, amely egészen tavaszig, verembontásig ott állott. Szokták a verembe öntött szemet felülről kissé meglocsolni is, ekkor a megnedvesedett rész kicsirázik, gyökeret ereszt és szinte áthatolhatatlan szövedékké lesz, mely mint egy kéreg védi az alatta lévő szemet. A szalmadugó fölé földet hordanak, úgy hogy csak egy sekély halmocska árulja el, hogy ott verem van.

A veremben a gabona évekig is elállott, ha nedvesség vagy levegő nem jutott hozzá. Ha felbontották, először egy háromszögletű, egyik oldalán peremezett deszkakapával meregettek belőle, aztán ha már kissé ürült, a gyereket eresztették bele, aki kosárral kiadogatta.

A pelyvát, töreket a pelyvásba rakják s télen a lóval meg-etetik. A szalmát kazalba rakják, lekötelezik.

A szalmából *rázottat* szoktak csinálni takarmánynak, vagyis a szalmát, (leginkább az árpáét) *sarnyúval* elkeverik. Egy sor szalmára egy sor szénát raknak. Ebből is egy kis kazal lesz.

A búzaszalmát főképpen fűtésre és alomnak használják. A zsupot fedélnek és kévekötésre. Leginkább a kukoricakórót kötik be vele.

A háború óta a cséplőgép annyira általános lett, hogy lóval való nyomtatást alig lehet már látni. A cséppel való cséplés is ritkaság, még legjobban megmaradt az asztallal való cséplés, bár ennek is meg vannak számlálva az órái, mert hovatovább, mind kevesebb zsupra van már szükség, az épületeket ugyanis újabban égetett cseréppel fedik. A cséplőgéppel való munka rendkívül megrövidítette a cséplés idejét, egy-egy gazdánál nem dolgozik többet egy napnál és már minden rendben

van. Ezért kevesebb otthon a munkaalkalom s ezért kell a feleslegessé vált kezeknek másutt keresni munkát.

A cséplőgéppel való munkát feleslegesnek tartjuk leírni, úgy megy, mint egyebütt az országban.

Ha a cséplési munka befejeződött, a trágyát kihordják, a tarlót felforgatják. A gazda az ekét tartja, a fia a lovat hajtja. Ökörrel a matyó ma nem dolgozik, az öregek szerint azonban régen ökre is volt. Szántáskor a barázdát összevetteti, legközelebb pedig szétvetteti. Bogárhátra nem szánt. Régen egyforma mélyen járt az ekéje. Ma a tarlót vékonyabban szántja. Szántásközben nem hálnak künn, hanem éjszakára hazajárnak. Különben is a matyónak sok apró földje van s egy darabnak a felszántása nem igen kerül több napi munkába.

Szántás után a tengeri törés következik. Reggel megy ki az egész háznép szekéren s megtörnek egy szekérre valót, felhányják, s egy férfi hazahajt vele, a többi ember ott marad és töri tovább. Mire megfordul a szekér, ismét lehet rakodni. Tengeri hordáskor a szekérderékba két *faros szekérkast* fordítanak össze, melyet két oldalt deszkával magasítanak. A deszkákat a löcsfő és a szekéroidal felsőrésze tartja. A szekeret a deszkák felső széléig megrakják, sőt zsákbaszedett kukoricát is tesznek a rakás tetejére. A tengeri között termett tököt is ide rakják fel. Ha le van törve a kukorica, a szarát rögtön vágják, még pedig sarlóval, kévékbe kötik, aztán csomóba rakják s rövid száradás után hazahordják az udvarra. Ez a tehén téli eledele.

A kukoricát fosztatlanul törik, fosztani odahaza szokták az udvaron, a ház előtt, esetleg a szérűn. A fosztás rendszerint este folyik, amikor a szomszédok is segítenek. Régen lámpás világított az éjjeli fosztáskor, mely rendszeren tökből készült. A kukoricát háromfelé osztályozzák. A legszebb szemű nagy csöveket héjuknál fogva csomóba vagy fűzerbe kötik, ezekből a csövekből lesz a vetőmag. Ezeket néhol az eperfára akasztják, s ott szárad meg, rendszeren azonban a padlás kakasülőin van a helye. A többi ép csövet a héjuktól megfosztva a padláson terítik el jó tenyérnyi vastagon. Góré a matyó sohasem használ. Ilyenféle épülete nincs is. A selejtes, főként éretlen csöveket nem teszik el, hanem a ló elé hányják. Ha a kukoricatermással rendben vannak, a szarát hordják haza. Rendszeren a gazda hordja haza a fiával vagy leányával. A töréskor még éretlen tököket is ekkor szedik le, s hordják haza. Ezután már ráverhetik a csűrhet a tengeri tarlójára.

A tengeri betakarítása után a krumpli következik. Ezt

felássák, vagy kapával szedik fel és zsákba rakják. Az apraját félre teszik vetőmagnak.

Ha mindent letakarítottak, akkor a krumpli- és kukorica-földet is felszántják s ebbe a földbe vetnek először búzát. Ezután az ugart vetik be, melyet aratás után felforgattak, de vetés előtt újból felszántottak.

15 hold földből 2—3 hold kukoricának nagyon elég. Árpát sem vetnek 2 holdnál többet. A matyó hacsak lehet búzát vet s ebből, vagy jószágból pénzelt, a kukoricából keveset ad el, azt is rendesen szemül adja.

A jóság számára mesterséges takarmányt is termeszt, lucernát keveset — évelő növényt a vetéskényszer nem tűr. Leginkább *bükkönyt* termesztenek. Szénát kaszálni elvétele még ma is lejárnak a Tisza rétjeire.

sz. Györffy István.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Szültü.

(Egy régi magyar hangszernév.)

A magyar szellemi hagyományokkal kapcsolatos tárgyakal — köztük hangszerekkel is — foglalkozva, szemembe ötlött RUBINYI MÓZES moldvai csángó szógyűjteményének *szültü* szava. (Nyelvőr 31:86.) A gyűjtő följegyzése szerint jelentése: 'furulya'. — Tudvalevő, hogy furulya szavunk oláh eredetű s a XVII. században bukkan föl először. Hasonló eredetű a *tilinkó* is, amely helyenkint a furulyával egyet jelent. Az oláhban s némely erdélyi nyelvjárásban azonban más a furulya s más a tilinkó. (L. BARTÓK Béla: Népi hangszereink. Szabolcsi-Tóth: Zenei lexikon.) Eredetileg talán ez a különbség lehetett az oka annak, hogy ugyanabból a forrásból mindkét szót átvettük. — Ezúttal ez a különbség nem érdekel, mert a köznyelvben — úgy érzem — a két szó ugyanazt jelenti. De annál érdekesebb a *szültü* szó, amely RUBINYI szerint, ime, két oláh eredetű kölcsönszavunknak csángó-magyar megfelelője. Kétséggkívül igen figyelemreméltó, hogy ez a szó éppen Moldvában, a csángók nyelvében helyettesíti két oláh eredetű szavunkat, ahol lépten-nyomon oláh kölcsönszók ütköznek ki a magyar beszédből. Ebből a jelenségből arra kell következtetnünk, hogy a *szültü* igen régi magyar szó s talán már a csángók kiköltö-

zése¹ idején jelentette azt a hangszert, vagy közeli rokonát, amit az oláhok *fuiera*, *tlincă*-féle szavakkal neveznek. A csángóknak tehát nem volt szükségük arra, hogy ennek a hangszernek is, mint annyi más tárgynak, fogalomnak, környezetük idegen nyelvéből szerezzenek nevet, — megőrizvén e hangszer régi magyar nevét.

Csakugyan magyar és régi szó-e ez a *szültü*, van-e rokon-sága régi és mai nyelvünkben? — Számbavéve a csángó: közmagyar *sz* : *s* hangmegfelelést, a *szültü* közmagyar alakja ez is lehetett: *sültü*; ez pedig aligha tartozik egyebüvé, mint a *süvölt* szó családjába, ahol ennek az igének melléknévi igeneve (*süvöltő*). — A szó belsejében olyanformán mentek végbe a hangváltozások, mint a *csével*, *csűröl* : *csüll* alakpárban, ami különben nem szorul különös megokolásra, annyira közismert; (v. ö. *h ü v ö s* : *h ü s* stb.) Maga a népnyelv is szolgál *v* nélküli alakjával: *süöt*, *söt* = ,*s ü v ö l t*' Göcsej; Tsz. (Nem kell magyaráznunk a szóvégi *ü*-t sem: közönséges jelenség; de ha kell, igazolja a népnyelv is: *süvöltyü*, *sivityü*, *svityü*, *svétyü* = ,*v ö r ö s b e g y*, *p i r ó k*'. (Tsz.)

A *szültü* szó magyar volta tehát nyilvánvaló s az is kétségtelen, hogy alapszava a *si* (*s í-r í*) hangutánzó ige. De tudjuk-e igazolni egyebünnen is hangszerjelentését? — A ,*vörösbegy*, *pirók*' is hangjáról kapta nevét: az ő hangszere is ,*süvöltő*'. Még inkább az a *rigó*, amelynek hangját a furulyához vagy a fuvalához szoktuk hasonlítani. MISKOLTZI GÁSPÁR az ő *Vadkertjében* (1702) azt írja: *némelly rigó igen szép sárga, s mintegy süvöltv' szóló* (NySz.) — Süvölt az ember is, csak úgy, vele született hangszerével; ugyancsak MISKOLTZI írja, hogy *A pásztor süvölt-is néha-néha, és az által magához édesíti a juhokat.* (NySz.) Irja ezt is: *A jó pásztor annyira szerettetik* (a juhoktól), *hogy csak mi kis tsattantását vagy süvöltését hallják-is, menten együvé futnak.* (NySz.) — Ezt a süvöltést mi is ismerjük, a juhászok ma is szoktak élni ezzel a rövid, füttyszerű süvöltéssel. De mindez még nem hangszer szava. Hanem már amit ZRINYI ír, hogy: *Lám sebes solymot is kézre süvölthetni* (NySz.) — valami hangszert föltételez, hiszen az emberi süvöltés nem mindig hathat olyan messzire, amilyen megszűzi a kezes sólyom járhat gazdájától, bár a sólyom bizonyára szót értett az emberi füttentyésből, süvöltésből is, — ha érthetett. HELTAI GÁSPÁR csakugyan egyéb madarászó szerszámmal

¹ Hogy a moldvai csángók valóban kiköltöztek-e, vagy kinn maradtak, — eldöntetlen kérdés.

együtt említi a süvöltőt, így: *Küldénec szep madaraszo dobokat és süvöltöket* (NySz.) Itt már kétségkívül hangszerről, madarász-süvöltőkről van szó, már akár csalogatókról, akár kézre-süvöltőkről. — A fene pogány tatárok is aligha csak úgy fütytyezővel hívták hadba a nemzetségeket:

Sűrű pogányok közt zászlóját emelé,
Kik távol lakoznak a nagy tenger felé;
Sok nemzetségeknek süvöltéssel inte,
Kik lakoznak messze, az földek szélibe.²

Hangszerként említi a süvöltőt APÁCAI CSERE is: *A hangra szolgáló tsindálmány az orgona, trombita, síp, süvöltvű, duda.*

(NySz.) Nem azonos tehát a síppal, amin akkoriban a klarinéthoz, tárogatóhoz hasonló hangszert, török-sípöt értettek, még kevésbé a dudával vagy trombitával.

A süvöltő APÁCAI CSERÉNél így — a síp és a duda között — egészen jó helyen van, mert maga is kétségkívül fúvóhangszer, még pedig a fentiek után ítélve olyan, amelynek a hangja a pásztor vagy a rigó süvöltéséhez lehetett valamennyire hasonlatos: — valami furulyaféle. (Egyébként az sem véletlen, hogy csak a pásztorok szoktak süvöltöteni s hogy ők a mesterei a fúvóhangszerek készítésének, nevezetesen a furulyaféléknek,

amelyeknek hangja legközelebb áll az ősi pásztori, fütytyentésszerű süvöltéshez.)

Azért mondom, hogy fütytyentésszerű, mert a pásztori süvöltés nem azonos a fütytyel, fütyörésszel. A süvöltés jóval erősebb, mint a fütyty. A szél sem fütyöl, hanem süvölt, ha már van hozzá elég ereje. Gyakran nem is a szél, hanem elátkozott

² Hajdani emlékezetes Nagy-Kunságnak, vitézek anyjának nagy romlásáról. 1698. L. Györffy István: Nagykunsági Krónika. 62. l.

lelkek szava szól egy-egy éjszakai itéletidőben. Hogy az elátkozott lélek hogy tud süvölteni, változatos magyari multunkban erre is van példa. 1587-ben az „élő Istennek nagyságos és halhatatlan példajaképpen“ Bontzhiday Bálint füzesi prédikátor uram házában megjelent a sátán s hónapokig sanyargatta házanépét.³ Ez a sátáni lélek nagy gyakorlatú süvöltő volt, mert nemcsak *mindyarast nagiot siueolte, mint egi Juhaz* — mihelyt a háznép a tüzet betakarta és a gyertyát eloltotta, — hanem *az hajnalt is el fva süvöltessel*. (Persze nem az égről fújta el a hajnalt, hanem azt a *hajnal* nevű nótát fúvá el, amelynek emlékezetét már BORNEMISSZA PÉTER is ránk hagyta. L. MNy. III. 126. l.) Később aztán táncnótákat is fújt s még elébb *kezde Enek Notat fwny, mint ha vgian billegtetne, durollio, durollio* etc. Úgy süvöltött tehát, mintha valami billegtető hangszeren játszott volna; a hangutánzó *durollio, durollio* szavak is ezt akarják kifejezni.

Mindezekből — azt hiszem — nyilvánvaló, hogy eleinknek volt egy *süvöltő* nevű billegtető hangszerük, olyanféle, amelyet a moldvai csángók ma is ezzel a teste szerint azóta kissé megapadt, hogy ne mondjuk előregedett szóval neveznek: — *szültü*.

Hát az élő nyelv, — a moldvai csángón kívüli — vajjon ismer-e ilyen nevű hangszert? — A Tájszótárban erre nézve a következő adatot találjuk: [*süvöltős*] *süvütős*: gy ü r ü s z s i d ó. (Mátra vid. Nyr. XXIV. 478.) Ugyancsak palóc és palócos területről azt közli a szótár, hogy a *süvit, süvit* szó „f ü t y ü l“ jelentésű. Ha e kettőt összeadjuk, a *süvütős* nem egyéb, mint „f ü t y ü l ö s z s i d ó“. A gyűrűvel s egyéb mutató aprósággal kereskedő bolygó zsidónak másik neve: Bolyong-e még valahol hazai földön ma is a cserekereskedésnek ez a régi érdekes alakja — nem tudom. Az sem tudom, milyen ma a „süvütő“-je, amelylyel hírt ad megjelenéséről. Egykor azonban — mátravidéki neve szerint — valódi „süvütő“ lehetett, azaz valami furulyaszerű billegtető hangszer, legalább itt-ott, ahol az effélének is piaca volt. Tízszántul például a *süvütősnek*, a „gy ü r ü s z s i d ó“ mellett ez is mindennapi neve volt: *furujás-zsidó*. OSVÁTH ALBERT: A rongyszédő zsidó c. cikkében (Magyarország képekben, 1867. 324. l.) azt írja, hogy a batyus zsidó árúja gyűrű, gyűszű, olló, inggomb, csutora... „és ott van a zenének két igen eredeti instrumentuma: a doromb és a három lyu-

³ L. Dézsi Lajos: Ördögi kísértet- és lélekjárás 1587-ben. Ethn. 1928. 212—220. l.

ku sípocská". Hogy éppen ennek a háromlyukú sípocskának van-e valami köze hagyományos népi hangszereinkhez, azal most nem foglalkozunk, mert nem tartozik szorosan a *szültü* kérdéséhez.

Ezzel az idézettel csak azt akartuk igazolni, hogy az egykori *süvütös* (= furulyás-zsidó) *süvütője* billegető fúvó hangszer volt, olyanszerű, mint a furulya. Ezt mutatja képünk is, amely eredetileg Osváth cikkét illusztrálja a fent idézett helyen.

Mindent összefogva: a moldvai csángó *szültü* szó vér és test szerint azonos történeti nyelvünk *süvöltü* s a mátravidéki palóc nyelv *süvütő* szavával. Mindhárom furulyaszerű hangszert jelent s valószínűleg jelentett (valamelyik alakjuk) már akkor is, amikor az idegen eredetű furulya és tilinkó szó még hiányzott szótárunkból.

Viski Károly.

Grégus és Gégus.

A Szegeden is megindult névmagyarosítási mozgalommal kapcsolatban azzal a kérdéssel fordultak hozzám, hogy vajjon a *Grégus* családnév magyar-e vagy idegen. Azt válaszoltam erre, hogy nem idegen, hanem magyar. A *Grégus* név ugyanis azon családnevek sorába tartozik, melyek személynévből váltak családnévvé, mint pl. *Ábél*, *Ábrahám*, *Ádám*, *Adorján*, *Ágoston*, *Angyán*, *Antal* stb., és ezek között is azok sorába, melyek a személynévnek becéző alakjából váltak családnévvé, mint pl. (*Ádám*:) *Ádámkó*, R. *Ádámus* > *Ádámos*, (*Ambrus*:) *Ambó*, *Ambró*, (*András*:) *Anda*, *Andërkó* > *Andorkó*, (*Antal*:) R. *Antus* > *Antos*, (*Barnabás*:) *Barna* > *Barla* > *Balla*, *Balló*, *Ballók*, *Bacsó*, *Barcsa* > *Borcsa* stb. Így a *Grégus* esn. sem egyéb, mint a *Gergely* név egy régibb alakjának becéző származéka, amely olyan képzésű, mint pl. *Imre* mellett *Imrus* vagy *Mönyhárt* : *Mönyus*, *Jakab* : *Jakus*, (*Márton* ~) *Marton* : R. *Martus* > *Martos*, *Péter* : R. *Petüs* > *Petes*, *Sebestyén* : R. *Sebüs* > *Sebes*, *Ilona* : *Ilus*, *Katalin* : *Katus*, *Teréz* : *Terus* stb. Sőt a legrégebb magyar családnevek sorába tartozhatik, mert szókezdő két mássalhangzója azt mutatja, hogy már olyan régi korban vált családnévvé (és szigetelődött el e jelentésváltozás következtében a vele etimológiailag azonos becéző személynévtől), mikor a latin *Grégorius*-on alapuló, de ma *Gergely* alakú személynév még két mássalhangzóval kezdődött. E személyneveünknek ugyanis következő a története.

A lat. *Gregorius* (melynek végén a középkori latinságban

nem sz, hanem s hangot ejtettek) eleinte bizonyára a magyarban is csak *Grēgorius-nak hangzott, de ennek us végét az akkori magyarok tévesen a magyar becéző -us képzővel azonosították. Mikor tehát a Grēgorius-nak keresztelt magyar gyerek megnőtt, és esetleg még tekintélyes előkelő úr is lett belőle, már nem lett volna illő őt ezzel a becézőnek, bizalmas, családi jellegűnek vélt us végű *Grēgorius névvel nevezni; ezért tehát elhagyták neve végéről a becéző képzőnek vélt us véget. Az így keletkezett, immár nem becéző értékű *Grēgori alak végéről a felső nyelvválású szóvégi rövid magánhangzók szabályos elveszésével kapcsoltaban kb. a XII. sz. folyamán elmaradt az i, s az így keletkezett R. Grēgor-ból különféle, de egyenként mind szabályos hangváltozásokkal a magyar nyelvtörténet folyamán *Gērgor > R. Gērgēr > R. Gērgēl > R. Gergel > Gergely lett. (Melich 30 évvel ezelőtt, Szlav jöv. I, 2:170, egészen másként magyarázta ugyan e név eredetét, de ezt a magyarázatot ma már bizonyára ő sem tartja helyesnek). A becéző Grēgus származék még abban a korban keletkezett, mikor a személynév vegyeshangú Grēgor alakú volt, mert később csak *Gērus, még később csak *Gerus származéka keletkezhetett volna, ilyeneknek pedig tudtommal sehol semmi nyomuk.

Mindezt persze magyar nyelvésztársaim is éppen olyan jól tudják, mint én. Hogy a Grēgus szn. (később csn.) kérdését itt mégis szóvá tettem, annak főleg az az oka, hogy érdemes genealógusunk, WERTNER MÓR szerint (Nyr. XLIV, 352) a Gegus (> Gēgus) szn. > csn. és néhány más ge- kezdetű társa is a lat. Gregorius származéka, amit azonban semmiképpen sem tudok helyeselni.

WERTNER (i. h.) az 1138 és 1421 közötti időből származó oklevelekből Gegu, Gege (ő e kettőt tévesen Gegő-nek olvassa), Gegev (~ Gegew), Geges és Gegus-nak írott magyar személynéveket idéz. Ezeket (az én nézetem szerint is helyesen) egy névcsaládba tartozóknak véli, de ezenfelül, mivel ugyanaz az ember más-más (latin nyelvű) oklevelekben egyszer Gegus-nak van nevezve, egyszer meg Gregorius-nak, más esetben pedig egyszer Gegew-nek, egyszer meg Gregorius-nak, ezzel bizonyítottanak veszi, hogy „a latin Gregorius-nak vagyis a magyar Gergely névnek változatai”. Ezt a feltevést azonban nemcsak bizonyítottanak nem tartom, hanem egyenesen elfogadhatatlannak tartom. Mégpedig abból az egyszerű okból, hogy közel száz mássalhangzó + r + magánhangzó kezdetű jövevényszavunk van (pl. szl. brat > barát stb.), s ezeknek a magyar nyelvtörté-

net folyamán igen sokféle alakváltozatuk fejlődött, de olyan, amelyen az *r* kiesett volna (tehát pl. egy *brat*-féle alakból *bát*-féle alak lett volna) — egyetlen egy esetben sem! Ezért tehát az én nézetem szerint ezen *ge*-kezdetű régi magyar személynevek sem tartozhatnak a lat. *Gregorius* családjába. Az a körülmény, hogy egy-egy oklevélíró barát egy *Gegus* és egy *Gegő* nevű magyar embert a latin nyelvű oklevélben *Gregorius*-nak írt, csakis annyit bizonyít, hogy ők azt hitték, hogy ezek azonosak a lat. *Gregorius* névvel. Ez éppen olyan eset, mint az, hogy később a pogány magyar eredetű *Gyula* vagy *Jenő* neveket is azonosnak vették a lat. *Julius* vagy *Eugenius* keresztnévvel, holott etimológiailag ezeknek sincsen semmi közük egymáshoz.

De ha ezen fennebb felsorolt *ge*-kezdetű magyar személyneveknek semmi közük a lat. *Gregorius*-hoz, akkor milyen eredetűek?

Azt hiszem, hogy az 1138-ból kimutatható *gegu*-nek helyes olvasása *Gegü*, és hogy *Gege*, *Gegő*, *Geges*, *Gegus* ennek a pogánykori *Gegü* szn.-nek más-más kicsinyítő képzővel ellátott becéző származékai. Alapszavukról, az egykorú *Gegü* szn.-ről pedig azt hiszem, hogy azonos a *gége* főnévvel, jobban mondva ennek Árpád-kori alakjával. *Gége* szavunkról ugyanis tudjuk, hogy végső *e*-je eredetileg nem tartozott a szó tövéhez, hanem egyes 3. sz.-ű birt. személyrag volt s csak e funkciójának elhomályosodása következtében fogták fel a személyragos *gége* alakot úgy, mintha ragtalan alanyeset volna. (Hasonló esetek pl. *epe*, *vese*, *pofa*, *toka*, *tompora*, *zuza* stb.) *Gége* szavunk régiebb alakja tehát *gég* volt. (Ennek volt *é* > *ő* hangváltozással keletkezett *gőg* változata is; innen *gőgös* és ebből való elvonás a mai 'Stolz' jelentésű *gőg* főnév. L. erről bővebben HORGER: Magyar Szavak Története, 65. l.) De azt is tudjuk, hogy e *R. gég* alaknak *é* hangja csak a XVI. sz. folyamán lépett korábbi *ê* helyébe, valamint azt is, hogy ez az *ê* meg a szó egytagúsága miatt lépett korábbi rövid *e* helyébe. (Vö. hogy *gége* mellett a nép nyelvben még ma is van szabályosan rövid *e*-vel való *gege* változat és *gegő* származék). Az egykori (*R. gég* < *R. gég* <) *geg-ről pedig minden magyar nyelvész tudja, hogy az Árpád-kor elején tövégi rövid *ü*-vel való *gegü alakjának kellett lennie. Ezt az eddig csak feltételezett *gegü alakot vélem én felismerni az 1138. évi *gegu*-nak írott, de *Gegü*-nek olvasandó, még a kereszténység előtti korból származó személynévben. Hogy egy magyar embert abban a korban *Gegü*-nek, vagyis 'gégé'-

nek neveztek el, az a pogánykori magyar névadás szokásait ismerve, egyáltalán nem meglepő. Egy cseppet sem furcsább, mint az, hogy ugyanakkor más magyarokat meg *Feüd*, azaz 'fejecske', *Szim* ~ *Szēm*, *Kétszēm*, *Szēmdi* ~ *Szēmd*, *Szēmein*, *Szēme* ~ *Szēma* 'szemecske', *Orrud* 'orrocška', *Hojud* 'hajacska', *Csonta* 'csontocska' stb. nevekkel neveztek. (L. erről PAIS: Régi személynéveink jelentéstana, MNy. XVIII, 28).

Mindezen, még a magyarság pogány korából származó személynévek a kereszténység hatása alatt lassanként kimentek a divatból, a katolikus egyház hatása alatt helyet adtak keresztény szentek neveinek, de *Gegő* és *Gegus* > *Gēgus* (mindkettő eredetileg a. m. 'kis Gége, Gégécske'), még mielőtt személynévi használatuk végképen divatját multa volna, családnevekké váltak és ilyenekül máig is megőrződtek. Az egykori *Gegü*-nek becéző *Gegüs > *Geges* származéka (vö. *Péter* mellett R. *Petüs* > *Petes* vagy *Sebestyén* mellett R. *Sebüs* > *Sebes* már csak szn.-ből lett helynévként él, s e hn.-en alapul a *Gegesi* csn.

Horger Antal.

NÉPNYELV, NÉPHAGYOMÁNY.

Nyíri, rétközi nóták, IV.

1. Debreceni kerekdombon
 Búzáat arat a galambom,
 Búzáat, búzáat nem gabonát¹
 Szókét szeretek, nem barnát.
 Mer a barna ojan csalfa,
 Az én szívemet megcsajja,
 Meg kell a búzának érni,
 Mer aszt mindég jaó szél éri,
 Meg kell orcámnak hervanni,
 Mer aszt mindég bánat éri.

Kisújszállás, vagy Derecske,
 Szép lánybul van a menyecske,
 Ha ja legény nem restecske,
 Csókot kap az minden este.
 Árok parton gyöngye dudva,
 Szombat este lóg a dunna,
 Ha ja legény meglógattya.

Mondotta: *Debrencki István*, 78 éves, Nyírbátorban.

¹ Gabona 'rozs':

2. Vérbe van a nyíregyházi erdő,
 Mer meglőtte magát a kerülő,
 Tölgyfa alatt fekszik egy nagy völgybe,
 Srétet bocsátott be a szívébe.

János bácsit várják vacsorára,
 Asztalt terítettek a számára,
 János bácsi nem jött vacsorára,
 Felesége lefeküdt bújába.

János bácsi mér lőtte meg magát,
 Kire hagyja három árváját?
 Három árvám hagyom az Istenre,
 Feleségem sok jó emberekre.

Mondotta: *Libár András*, 19 éves, Tuskolán tanyán.

3. Babot vittem a malomba,
 Azt gondoltam, kukorica,
 Csüresalalalala.
 Felöntöttem a garatra,
 Leragatt a kú alatta,
 Csüresalalalala.
 Ojan szeretöm van nekem,
 A kapuig kísér engem.

— — — — —
 Feljön akkor a holdvilág,
 Mikor magától elbocsát,

— — — — —
 Ez a kislány megy a kútra,
 Nem akad a gyalogútra,

— — — — —
 Piros almát hány az útra,
 Úgy akad a gyalogútra.

Márki *Antalné*, 74 éves, Tiszabercelen.

4. *Kéregető nóta disznótorkor:*
 Disznót öltök, érzem a szagát,
 A gazda dugja be a gazdasszony jukát,
 Egy cseppint a csizmám orrára,
 Fordítom hasomat a gazdák ablakára,
 Nyútom bé karomat e' darab hunkára.
 Dirib-darab hurka,
 Ne vágd el te, Gyurka,
 Úgyis elég kurta.

Róka Borbála (özv. Luncernné), 79 éves, Kisvárdá.

5. Kimegyek a temetőbe, beszélek a csőszel,
 Ássa meg az én síromat még a jövő ősszel.
 E' sír helyett ketőt ásson, mer egy kevés nékem,
 Egyik kell a szeretőmnek, a másik meg nékem.

Spanyol Bori, 13 éves, Ajak.

Közli: Ortutay Gyula.

NÉPI FOGLALKOZÁSOK, NÉPSZOKÁSOK.

Ruházkodás Hartán.

A női viselet.

Rudolf Hehn, *Deutsche Volkstrachten*¹ című könyvében azt mondja, hogy az asszony dolga megőrizni az ősi szokásokat és viseletet. És valóban, a hartai férfiak már 1851-ben magyarosan öltözködtek,² míg az asszonyok mai viseletükben is őriznek egy-két ősi darabot.

Régebben a kislányok haját a homlok felett, középen, egy kis darabon elválasztották, az elválasztott haját vékony ágakba fonva a fül alatt hátra vették; hátul az egész haját egy ágba fonták. Ez volt a *nevrtrēt*. Érdekesnek tartom megjegyezni ezt a viseletek letűnésére igen jellemző jelenséget: néhány évvel ezelőtt új tanítónő került Hartára, ki nevetségesnek tartotta a fül alatti kis fonatot, a *nevrtrēt*-et. A felelésre kihívott gyerekeket mindig meg-

A „nevrtrēt” és az „ungriškštrēt” hajviselet.

húzogatta, úgyhogy ezek sírva és szégyenkezve mentek haza az iskolából. A sírás által megindított anyáknak a tanítónő maga mutatta meg az új „magyar” hajviseletet, melyet azóta hordanak. A haját ilyenkor középen elválasztva két ágba fonják a fül mögött; hátul két végét szalaggal kötik össze. *Ungriškštrēt*-nek mondják az így fésülteket. Úgy erre, mint régen a *nevrtrēt*-re csak a hideg

¹ München 1932. 10. l.

² Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára. 93. l.

ellen kötnek egyszerű, szegletes, gyász esetén feketesínű kendőt, *koptuh*.

A konfirmált leányok *vertshāsmēdā* emberemlékezet óta a *nuftsep*-et hordják. A hajat a fejbúbon szorosan összefogják, megkötik és két ágba fonva lógatják. A fonatok végén széles szalag. Az ünneplő kendő erre régtől fogva a *khalēš* nevű, vörösesbarna mintázott festő, melyet egész életükben csak egyszer kötnek meg, az áll alatt. A homlok felett kemény papirossal bélelik, hogy előre álljon és lefelé hajoljon. Hétköznap bármilyen színű és anyagú puha fejkendőt használnak. Gyásznál a fejkendő fekete.

A menyasszonyok haját *pertsl*-nek nevezett kontyba tűzik. A hajat felfésülik, a fej tetején szorosan összekötik, ott két ágba fonják és ebből a két ágból csinálják, az egyiket jobbra, a másikat balra hajlítva a kifli alakú kontyot. Hajtút nem használnak hozzá, keskeny szalaggal kötözik jó erőse. Erre tűzik fel a menyasszonyi dísz, a *phāšt*-ot; ez tisztán a konty befedésére szolgál. Régebben fekete szalagból tűzték össze, ma színes gyöngyből.

Asszony „hāp”- és „koptuh”-hal.

A *phāšt* leszedése után kapta a fiatalasszony a fejkötőt, *hāp*. Ez háztető alakú és a két felső végén kicsúcsosodó fejdísz. Kócból készül. Ezt keményre préselik és varrják; egyszínű vagy

mintás selyemmel vonják be. Eleje, a *fedrtāl*, háta a *podm*. A varrásokat keskeny szalaggal *pentxa* takarják, elől keskeny csipke szegi, *štrifl*. Két oldalára alulról széles szalagot, *pant* varrnak. Ezt a fejkötőt úgy helyezik a *pertsl*-re, hogy kissé előre álljon és, hogy a homlok felett egy kis darabon haj legyen látható. A két oldalsó szalagot a fülön át vezetve, az áll alatt nagy csokorba kötik.

Erre a *hāp*-ra régen nagy *khalēš*-t kötöttek, olyant, mint a lányok, ritkán egyszerű *koptuh*-ot. Ez utóbbi igen nagy szegletes kendő, oldalt két-két ráncba rakva; két végét az áll alatt keresztben hátra viszik és a tarkónál csomóba megkötik. Ezeknek a fejkendőknek színe régen mindig fehér volt: hétköznap puha vászon, vásár- és ünnepnap keményített. Ma két-három kivétellel csak

Népiünk és Nyelviünk 1934. 4—6. füzet.

feketét hordanak. Gyász esetén erre a fehér, később fekete kendőre terítették rá az *umhenktuh*-ot : kirojtozott szélű, nagy fekete posztó-kendőt. Ezt úgy tették fel, hogy minél jobban betakarja az arcot; elől a kezükkel fogták össze, vagy egyszerűen lógni hagyták.

Ma már az új asszonyok haját a *phāšt* leszedése után, a hátsó fejen egy fésű, *štrēmā* köré koszorúba, *krants* tűzik. Erre a koszorúra *štilpr*-t tesznek. A *štilpr* csak a háború óta jött divatba; kemény papirosból készült, az egész kontyot befedő fejkötő. Piros vagy kék gyöngyökkel varrják ki. Erre mindig puha gyapjú- vagy selyemkendőt kötnek, mely csaknem minden esetben feketeszinű.

A nyak soha sincs szabadon. Kicsi, nagy állandóan hord 20—2 soros apró fekete- vagy kékszinű gyöngyöt, *khorela*.

A női ing *hem*, a függelékben leírt módon feldolgozott kenderből készül. Szélességét a vászoné, egy rőf adja meg. Két részből áll: a felsőrész, az *evrhēm* csípőig ér, a hozzátoldott alsó *hemrštok* térdig. Az ing felülről, szorosan a nyakig ráncolt, keskeny pánttal szegett. Húsz cm. hosszú nyílása elől van, ezt a nyakban egyetlen gombbal csukják. Az újjak mellévarottak, a hónaljba betoldott kis négyszegletes darab neve *kostuh*. Az újjak háromnegyedese, végük beráncolt, ugyanolyan pánttal szegett, mint a nyak, 4—5 cm. felvágással. Egy gomb zárja.

Újabban csak a *hemrštok* van házi vászonból *tuh*, a felső rész gyári anyag. Az ünneplő ing rövid, csak csípőig ér, a másik tetejébe húzzák fel.

Ezt az inget Hartán télen alsóruhaként használják, nyáron pedig szoknyával és mellénnyel, ez a munka- és ünneplőruha minden korban.

Az alsószoknya, *unrrōk* régen félvászonból, *hqlplajmat* készült. Ezt az anyagot is házilag állították elő: a szövőszéken a hosszanti szálak, *tsvedl* kenderfonálból voltak, míg a keresztfonál, *qjślāg* pamutból. Festve hordták. Ma mintázott sötétkék bolti barchet-ből készül az alsószoknya. Öt szélből varrják, fenn 32 soron ráncolják. Elöl 40 cm. szélesen síma; ezen síma rész baloldalán van a *šlīts*; gombos, 30 cm.-es csukás; jobboldalán nyersvászonból belévarrt zseb *taš*. Ünnepnapokon hordják, hideg időben hétköznap is.

A felsőszoknya, *evrrok* házi vászonból készül, de nem fehérén, hanem festve, mint *ferversah*. Ugyanúgy varrják, mint az alsószoknyát. Újonnan ünneplőszoknyának viselik, gyászban is ezt veszik fel; kimosva télen-nyáron ez a munkaruha kicsinél és nagynál egyaránt.

Az öregek diszszoknyája, a *kherxarok* fekete posztóból készül (temetés-, esküvő- és nagy ünnepeken veszik fel), a fiatal lányok és asszonyok *kašmrrok*-ja, piros vagy kékmintás kázmérből. Ezek a szoknyák felülről hétszer ráncoltak, végig berakottak és oldalt nyitottak, vagyis a *šlits* a szoknya aljáig ér és gombokkal csukódik. Más anyagból való keskeny felszegésük neve *štos*.

Fiatalasszony,
fején „štilpr“-rel „lajpxə“- és
„kašmrrok“-ban.

A kötény, *šorts* sohasem maradhat el a szoknya elől. Legtöbbnyire vászonból készül és igen változatos. Legrégebbiek a fehér kötények. A *vajsi šorts* finom vászonból van, egy szélből készül, végig berakott. Kötője, a *šortspendlä* két felső sarkára van varrva. Ma már csak a menyasszony esküvői díse ez, régebben ünneplő kötény volt. Más, még ma is használatos fehér kötény az *ěrnšorts* és a *velčkornšorts*. Mindkettő durva vászonból készült; az aratási kötény egy, a kukoricaszedésnél használt másfél szélből. Házi vászonból, de kékre festve van a *tikršorts*: egy szélből készült mindennapi kötény; a *šortspendlä*, mint az előbbieknél a két felső sarokba van varrva. A *tinršorts* pamutos bolti anyagból való, nem ráncolt felülről és *šortspendlä*-je is valamivel beljebb varrott, mint a többi kötényé. Újabb díszkötő fiatalabbaknál a *nőtšorts*; min-

tázott festő az anyaga, a közepén hosszában színes selyemszálból tűvel varrott csipke, *nőt* díszíti. Az öregebbeké, a *kherxəšorts* fekete, *nőt* nélküli. Ugyanez a gyászban hordott kötény minden korban. Valamennyi kötényt a hartaiak lazán kötnek.

Az ing fölé, hűvös időben felveszik a legtöbbnyire fekete bársonyból készült mellényt, *lajpxə*. Ez hátulról csaknem a nyakig ér, elől mélyen kivágott. Öt gombja van, ezek közül a legfelsőt

sohase csukják be. A gombolás nyomán színes szálból egyszerű díszítést varrnak. Ezt a mellényt minden korban és minden alkalommal viselik. A hétköznapiakat az alsószoknyával összevarrják.

A mellény tetejébe veszik fel a *pas-* vagy *šlapjagl*-t. Régebbinek a *pasjagl* látszik. Ez sima, fekete anyagból készült, szorosan a testhez illeszkedő blúz. A szoknya fölé veszik fel. A *šlapjagl*, (jobbára fiatalok hordják) bármilyen színű könnyebb vagy nehezebb anyagból készülhet; néha a szoknyába beköti, rendszerint azonban attól bőven eláll, hátulról kis háromszög alakban lóg. Mindkét blúz elől csukódik végig és szűk, hosszú az újja.

Legősibb és a fejkötőkön kívül talán egyedüli darabjuk a hartai asszonyoknak, melyben még ősi német emléket találunk a *mutsa*. Ez a felső test védelmére szolgáló kabát. Fekete posztóból készül; vastag gyapjú anyaggal, sokszor báránybőrrel bélelik. A kabát rövid, alig ér derékig. Hátul, lenn kissé elálló részeit *nasælexr*-nek mondják. Nagy gallérja és kézelői keskeny bársonyszalaggal vannak díszítve. Elöl hat gomb csukja, ezek közül csak a két szélsőt gombolják be. Régen ez volt a templomi felső ruhadarab a legnagyobb nyárban is, ma már csak egy-két öreg hordja és a menyasszony az esketés alatt.

Emlékeznek még báránybőr ködmönökre is, amiket télen viseltek, ma sajnos már egy sincs meg belőlük.

E két kabát helyett ma kötött gyapjúkendőt viselnek.

Nem hiányozhatik az ünneplő ruháról a *halstuh*, vállkendő. Ez régen fehér vászonból volt mindenki számára. Ma már csak a menyasszony vesz fel ilyet. Az öregek vállkendője fekete selyem,

Öregasszony
„*mutsa*”-ben, fehér köténnyel és
fehér fejkendővel.

a fiataloké szintén fekete alapú, de piros vagy kék mintákkal. Legtöbbször a *lqjpxə* fölé veszik fel, de sokszor a *jəngl-ɾə* is. A kendőt közepén, keresztben ketté hajtják, három mély ráncba szedik a nyaknál és úgy teszik fel. Hátsó két sarkát, körülbelül a hát közepén a blúzhoz tűzik, a nyak alatt elől szintén összetűzik; végeit vagy a mellénnyel szorítják le, díszesebb alkalommal a mellényen kívül a köténnyel.

Keztyűt a nők nem viselnek.

Ünnepélyes alkalmakkor gyertyaalakúra összehajtott és összevarrott zsebkendő, *šnuptuh* van a kezükben.

A nők Hartán régen bőrpapucsot, *ledršlapə*, csizmát, *khar-dvənštivl* és mélyen kivágott bársonycipőt, *kheɽxəšū* viseltek.

A papucsához és az ünnepi cipőhöz kékszínnű, házilag készített gyapjú harisnyát *štrimp* vettek fel, a csizmába *štivllumpə*-t.

Újabb cipőjük a *kštriktə šū*: öregeknél fekete, fiataloknál fekete alapon mintás, *kšęklł*. Úgy kötik, mint a harisnyafejet; ha elkészült, kaptafára *lqšt* húzzák, vászonnal és bőrrrel (legújabbán autogummival) talpalják. Ezt felveszik meztelen lábra is, de harisnyára is húzzák. A harisnya ma vagy fekete vagy mintás, *kšęklł*. Utóbbinak *tsviklštrimp* a neve. A *tsviklštrimp*-et szokás ugyanúgy megtalpalni, mint a *kštriktə šūt* és cipőként használni. Viselnek egyszerű bőrcipőt, ünnepnap a régi bársonycipőt és, ha sár van, a kötött cipőre felhúzzák házi munkánál a *holtsšlapə*-t, fatalpú bőrpapucsot.

A férfiak viselete.

Már vagy ötven éve annak, hogy a férfiak Hartán rövidre nyírott, oldalt elválasztott haját hordanak; arcuk emberemlékezet óta borotvált, bajusszal.

A régebbi kalapféléről semmi emlék nem maradt ránk; ma bolti fekete posztókalapot viselnek, *hūt*, a hideg ellen báránybőrsapkát, *khap*.

Nyakára már csak egy két öreg csavarja a fekete *flər*-t, mely régen általánosan el volt terjedve. A *flər* fekete, 80—100 cm. hosszú, hosszában kettébe hajtott kendő, melyet kétszer sodornak a nyak köré és elől két csomót kötnek rajta.

Felső testükön a férfiak mindig inget, *hem* viselnek. A régebbi ingek ujjá felülről is bőven ráncolt; a vállon és mellen fehér kézi

hímzés van. A mai férfiing egyszerű bevarrott ujjú, elől öt gomb csukja, kis felálló gallérját kettő.

Az alsó testüket fedő vászon ruhanemű, ha nyári, akkor *kq̄tyarə*, ha téli, *unrhosə*. Utóbbi szűkszáru alsónadrág; a gatyá öt szélből készült, hátulról berakott bő vászonnadrág; szögletes egyenes darabokból varják, két szára közötti toldalék a *špejdl*. Alulról rojtok, *traslə* díszítik.

Ez a gatyá nyáron az inggel együtt a vásárnap- és munkatöltözete, gyermekeknek és felnőtteknek egyaránt.

Újabban nem maradhat el az ing és gatyá elől a sötétkék festőből való, lerakott, lazán kötött úgynevezett *tikršorts*. Régebben kötényt csak az iparosok viseltek: a kovácsok és bognárok bőrből valót, a többiek melles vászonkötényt.

A térdnadrágról és a hozzá viselt rövid szűk kabátról, *vamsə*, mely utóbbinak szabása olyan volt, mint a nők *mutsə*-jéé, már csak kevesen beszélnek. Az utána divatbajött viseletről egy-egy szerencsésen fennmaradt példány után már pontosan számot tudok adni. Ez a viselet zsáknadrágból, *sakhosə* vagy *tsvilihhosə*-ből állt, ezüstgombos mellénnyel, *pruščlapə* és kabátból, melynek *pančur*

Férfi a „peltsmundur“-ban.

volt a neve. A zsáknadrág durva, fehérítetlen házi vászonból készült, szűk, kényelmetlen szárákkal, mely szárazakat a csizma szárába dugták. A *pruščlapə* hosszú mellény, két sor gomblyukkal, ide tették bele az ezüst gombokat *panknotknep*. Kis gallérja felállt. A *pančur* vastagon bélelt kabát, a derékig szűk, onnét a csípőig gyengén harangba szabott.

Ezután a *peltsmundur* következett, mely báránybőrből készült nadrágból, *pirkahosə* és kabátból, *peltš* állt. Ez is letűnt már.

Ma a *plömundür*-t viselik, akkor, amikor az ingre és a gatyára már hűvös van. A *plömundür*-nak kétféle nadrágja lehet: hosszú síma, a *pantqlo*; a csizmaszárbba való zsinóros nadrág a *hosə*. Mindkettő egyaránt elterjedt.

Nyárra való a *pruššlapə*, fiataloknál rövidebb, idősebeknél hosszabb újjatlan, lehajtott gallérú mellény, fekete posztóból. Ősszel és télen a fiatalok *šmisljangl*-t viselnek, míg az öregek *kštriktə jangl*-t. A *šmisljangl* kék posztóból való ujjas mellény, csípőig ér, derékban zsinórral összehúzzák; kis álló gallérja, eleje és kezelői fekete bársonyból vannak. Ráhúzható a *pruššlapə*. A *kštriktə jangl* legtöbbnyire házilag kötött, csípőig érő, szűk fekete mellény, hosszú ujjal és kerek lehajló gallérral. A *pruššlapə* erre is felhúzható.

Nagy hidegben az öregek erre *pruššflek*-et vesznek: ez báránybőrből készült újjatlan mellény, fenn szorosan a nyakig ér, lenn elől-hátul kerekre szabott.

A férfi gyásztát a ruháján semmi sem jelzi.

Mindezen ruhadarabok tetejébe veszik fel télen a *pekəš*-t. Ez fekete posztóból készült, galléros, csípőig érő kabát. A *mantl* elnevezést a szűrőkre használják, melyeket esős időben viselnek; *punta* a neve a subának, mely a háború idején terjedt el Hartán.

Említettem már, hogy a zsáknadrághoz csizmát hordtak a férfiak, ez volt a *khqrdvanštivl*, ráncos szárú csizma. A lábat ilyenkor *štivllumpə*-ba csavarták. Gyakori volt régen a papucs; *šlapə*, fehér harişnyával, *gəpšə*. Ma keményszárú csizmát hordanak és ugyanolyan kötött cipőt, mint az asszonyok. Viselik a *holtsšlapə*-t is és nádvagásnál a *rörklumpə*-t: kivájt fapapucs, elől bőrrrel kiégésítve.

Télen kezüket kesztyű, *həndšing* által védik, ez báránybőrből van egy ujjal.

Függelék. A kender feldolgozásáról.

A falu közvetlen közelében vannak a kenderföldek. Ezeket a gabonával egyidőben vetik be, különbség csak a vetés módjában van: kendermagot ugyanis kétszer szórnak. Rövidesen az aratás után szedik a kendert, *hanfropə*, kézzel két három szálankint kiszakítják gyökerestől. A kiszedett kendert *hənfol*-onként (marok) kötözik össze és folytatólagos Z betű alakjában rakják a földre száradni, *təṛə*. Egy-két napi száradás után forgatják, *hanfvenə*.

A kellőképpen megszáradt kenderről, a csomókat kis padokhoz ütögetve leverik a leveleket. Ez a *hanfklopə*. Most 15—20 csomót egy-egy kévébe kötnek és karók, *štikl* közé rakva; földdel betakarva 3—4 napig áztatják, *rətsə*. A megpuhult kendert a vízben megmossák, *vəšə*, úgy, hogy a még rajta maradt levél és a külső nyálkás héj lejjön. Most a *hanfufštələ* és a *hanftəra* következik; a megmosott kenderből négy-négy maroknyit állítanak egy csomóba száradni. Ha a kender még mindig nem tisztult meg kellőképpen, akkor 10—14 napi száradás után újra *hanfklopə* jön és csak azután a *hanfprexə*, a törés. A töréshez használt *prex* kétféle lehet: egy és kétágú, *rəprex* és *səvrprex*. Mikor a kendert a két törő segítségével kemény és felesleges külső részeitől megtisztították, következik a gerebenezés, *hexlə*. A gereben is kétféle: *rəhexlə* és *səvrhexlə*. Mindkettő téglalakú és nagyságú fadarab, ritkábban és sűrűn teletűzdelt 10 cm. hosszú vasszegekkel. A kendert a kéz köré csavarva kétszer fésülik át minden egyes *hexlə*-n. Az első fésüléskor visszamarad a *špitsəverk*, másodszor a *sakverk*, harmadszor a *pərtl* és negyedszer a *rəverk*. A kézben marad a *hanf*, melyet *rajštə*-ba csavarnak.

A *špitsəverk*-et kőcként használják el a háznál. *Sakverk*, *rəverk*, *pərtl* és *hanf* mind rokkára kerül. A rokkán, *špinrat* megfonják, a *špinštül*-on ülve (fonószék). A rokkáról a szálat a *hašpl*-ra (motola) tekerik, onnét a *klingspok* (gombolyító) segítségével gombolyagokba, *klingsl* sodorva teszik félre szövésig. Szövőszék, *vəpštül* minden szomszédságban van. Ezen a *sakverk*-ből zsák- és ponyvának valót szőnek; *pərtl*, *rəverk* és *hanf*-ből készül a *pərtltüh*, (*rə*)*verktuh* és a *hənfətuh*.

E vásznakat kiféherítik, *əspləjxə*, mely abból áll, hogy szódás vízben kifőzik, *pəxə* és a napon folytonosan megnedvesítve addig tartják, míg hófehér nem lesz. Ezután újra kimossák és mángorolják.

A *pərtltuh*-ból varrják a lepedőket, törülközőket, szalmazsákokat; a *verktuh*-ból cipő- és harisnyatálpakat, kis zacskókat, *thəništərxə*, az aratásnál használt *pinərml*-nek nevezett félujjakat, kötényeket, mint a *vəłčkornšorts* és *ərnšorts*; ebből varrták régen a *sakverk*- vagy *tsvilihosə*-t is. A *hənfətuh*-ból személyes fehérnemű készül.

A magnak való kendert csak a nyár végén szedik ki. A magot a *trəššəgl*-lel (cséphadaró) verik ki. A felesleges kendermagból régen olajat préseltek a mécsések számára, héjából pedig

embernek és állatnak való pogácsát sütöttek. Szárából kerítést csinálnak vagy tüzelésre használják fel.

A gyapju és bőrök feldolgozása.

Gyapjukat illetően a hartaiak kétféle birkát ismernek: a hosszúszőrűt és rövidszőrűt. Az elsőből lesz a *ratskəvol*, az utóbiból a *šəfrsvol*. Tavasszal a pásztor vízbe tereli a nyáját, ott egy kicsit megmossa a birkákat, utána a napon megszáritja őket és ollóval, a *šəfsər*-rel lenyírja, *šəfsərə*. Ezután már az asszonyok dolgoznak vele. Régebben a lenyírt gyapjút rögtön fonták; ma először megmossák, *volvəšə*, megszáritják, *voltrikla*, szétszedik, *voltsopə* és csak azután fonják, *volšpinə*. A fonás ugyanazon a rokkán történik, mint a kenderé, csakhogy a gyapjút ölből fonják. A megfonott gyapjúból *hašpl* (motola) segítségével *volštrang*-ot kapnak, a *klingspok*-on *klingsl*-t. Az így elkészített gyapjúból cipőt, harisnyát és kabátot kötnek.

Amíg a *pəltsmundūr* és a *punta* divatban volt Hartán, sok munkát adott a birkabőrök feldolgozása. Cserzést, kikészítést és varrást egyaránt a *sīč* (szűcs) végezte. A jól megmosott és megszáritott szőrös bőröknek húsoldalát timsó és sóból oldott *pāts*-al bekenik. Az ilyen bőröket összesodorják és egy éjszaka állni hagyják. Utána kifeszítve megszáritják és kitörik, *qəspərādn* a *kərvəpank*-on (cserzőpad). Az így elkészített bőrökből készítették és készítik részben még ma is a subákat, bőrbecsekset, bőrnadrágot, mellényt és keztyűket.

Fél Edit.

TÁRSADALOMRAJZ.

Egy parasztváros társadalmi szerkezete. I.

1. Szerkezeti kép.

Makó lakosságának foglalkozási és általános népjellegbeli megoszlása azt mutatja, hogy legnagyobb számmal vannak a parasztsághoz tartozók, akik a város egész népességi jellegét döntően alakítják. A társadalmi szerkezet szempontjából egészen hasonló a helyzet. A parasztság, kisebb, egymástól többé-kevésbé különböző, alkotó csoportjai felett való egységben a város társadalmának többi csoportjaival szemben a legnagyobb

számú, de a társadalom szerkezetében elfoglalt helyével is legnagyobb jelentőségű. Egy *parasztváros* szerkezeti társadalmi képe ugyanaz, mint a *paraszt falvaké*. A társadalom eredeti és alaprétege a parasztság, a többi rétegek hozzá való viszonyuk szerint helyezkednek el körülötte. Minden egyéb osztálynak csak annyi képviselője van Makón, amennyi a parasztság társadalmi funkcióinak irányításához, segítségéhez és ellenőrzéséhez szükséges. A parasztság az egyedüli osztály, amely teljességgel ehez a városhoz van kötve és itt is kíván élni és halni. A többi osztályok tagjai mind elkíváncsoznak innen és erős kapcsolatba is kerülnek más városok hasonló rétegeivel. Egy-egy ifjú pályaválasztásánál — ez legtöbbször a társadalmi pályaválasztás is — döntő szempont mindig, hogy azon a pályán van-e már elég egyén és ez a viszonyítás mindig a parasztsághoz történik, van-e már elég orvos, vagy kovácsa annak az osztálynak és tartozékainak, mint ahogy a falvaknál senkisémmondja, hogy egy faluban ennyi és ennyi a földművelő, ennyi az iparos, közalkalmazott stb., hanem úgy mondjuk, hogy egy falunak van jegyzője, kovácsa, papja stb. Parasztváros a falu nagyobb arányú kiadása. Oly naggyá növekedett falu, hogy már nem papja, jegyzője és kovácsa van, hanem kispolgári és polgári osztálya. Az ilyen szerkezetű város nagy mértékben különbözik a nyugateurópai értelemben vett várostól. Nem is lehetne városnak nevezni, ha nem különbözne sok tekintetben a falutól is. Leghelyesebbnek látszik a parasztváros vagy a történelmi jelentőségű mezőváros elnevezés.

Egy-egy magyar város társadalmi szerkezete mindenesetre *szelvény* a magyar társadalom egészéből: a magyar társadalom alkotó rétegeinek egy-egy darabját tartalmazza. Valamely szelvény egyaránt lehet az egészre jellemző és egyoldalú. Mivel azonban az egész magyar társadalmi rétegződését nem területi okok, hanem a történeti fejlődés útján a legkülönbözőbb, többnyire egységesen ható, területi fekvéshez nem kötött erők alakították ki, minden területi egység többé-kevésbé az egész magyar társadalom összetételét mutatja. Kivételek és eltérések természetesen vannak: egyes faluk és városok inkább jellemzőek az egészre vonatkoztatva, mint mások. *Parasztvárosoknak* e tekintetben különös jelentőségük, hogy talán a *legjellemzőbbek*: népük foglalkozási megoszlása közel áll az országos arányhoz és a lakosság területi elhelyezkedése is ugyanolyan, mint az egész magyar társadalomé.

- - Az a tény, hogy egyes mezőváros magában foglalja az

egész magyar társadalom rétegeinek egy-egy darabját és hogy jellemző összetételben foglalja össze, rámutat a parasztváros társadalmának *önellátási irányzatára*. Parasztközségek önmagukban zártak, más egységekkel való közlekedésük alárendelt jelentőségű. Ez a körülmény okozta, hogy különböző területek parasztközségei az alapvonások egyezései mellett nagyon eltérő színeket mutatnak. A zártság és eltérő színeződés azonban egyre jobban csökken és a csökkenés arányában növekszik a területi egységek kölcsönhatásába való betago-lódás. A betago-lódás minden esetben alárendeléssel jár, parasztközségek belekerülnek a szomszédos nagyobb, városibb községek, azokon keresztül a főváros hatókörébe és annak vidékévé válnak a szó minden jelentésében. Makó elsősorban Szeged vidéke, rajta keresztül és vele együtt pedig a főváros önállóságra képtelen vidéke.

2. A mai paraszttársadalom egységei.

Az egyes társadalmi egységek természetének vizsgálata társadalomelméleti feladat, de egy adott társadalmi egységen belül milyen egységek keletkeznek és hogyan funkcionálnak, azt vizsgálni a társadalomrajz szerepe. A társadalmi egység azt jelölve, hogy az egység határáig a magatartások hasonló, vagy szabályosan különbözők, a társadalmi egység és egyén viszonyában az lesz a kérdés, hogy az emberi magatartások mennyire tömörültek egységenként, tehát az egyes csoportok mennyire zártak vagy lazák.

A *rendiség* éppen abban állt, hogy az egyéni magatartásoknak rendszerként tipikusaknak kellett lenni. Jogi, gazdasági rend és államszervezet egyformán a rendi egységek rögzítését szolgálta. Természetes, hogy a társadalmi valóság is a szigorú rendi zártság volt. Makón is mint mindenütt.

A *rendi korlátok ledőltevel* a parancsoló mód kijelentővé vált. Bár a jogi és gazdasági rend szabályai nem kötötték tovább úgy, mint azelőtt, a paraszt mégis ugyanolyan maradt, mint jobbágy korában volt és urától ugyanolyan eltérő. Az osztályok egyelőre zártak maradtak. (Hogy a jogi változásoknak milyen társadalmi oka volt általában, az itt természetesen nem tárgyalható. Makón megvolt mint társadalmi követelmény: az egykori szabad polgárság emléke élt még és a megújuló úrbéri harcokat tovább vívta a lakosság földesurával, a püspökkel. Sikerült is egyre könnyebb feltételeket nyerni. A rendi korlátokat tehát itt Makón jóval 48 előtt már feszegetni kezdték a társadalmi erők. Mindez azonban nem változtat

azon, hogy a felszabadítás kívülről jött és alapvető változásokat segített elő). A jobbágyság megszűnte után azonban csak egy ideig — annak a nemzedéknek az életében, amely a felszabadítást megérte — maradt meg előbbeni zárttságában. A következő nemzedéktől fogva, aszerint, hogy megvolt-e vagy nem a megfelelő gazdasági alapja, kezdte elhagyni a régebbi életformákat vagy maradt továbbra is a régi szinten. Egy egészen jól végig kísérhető folyamat pergett le a felszabadítást követő évtizedekben. Makón a földesúri hatalom már régtől fogva nem volt személyes természetű és a jobbágyság egésze, a telkes gazdák viszonylagos jómódban éltek — már oly értelemben, hogy a fogyasztás keretein túl is el voltak látva jószágokkal. Ezt a felszabadítás korabeli nemzedéket követő nemzedék meglévő tőkéjéhez akkora-amekkora gazdasági szabadságot is kapott. Lépésenként kimutatható termelési belterjesülés (ugar elhagyás, trágyázás, kivitelre való szemtermelés, hagyma elterjedése, tanya építések) és bizonyos vállalkozási kedv indult meg. Általában az lett az eredmény, hogy ez a nemzedék csak növelte előzőjének gazdasági tartalékát. Hasonló volt a helyzet a zselléreknél. Részint a telkes gazdák fokozott termelése folytán előálló munkaalkalmak, részint a hagymatermelés elterjedése s nem utolsó sorban a legelők szétosztása következtében a földnélküliek és törpebirtokosok is jelentős gazdasági haladást tettek. Ez a nemzedék még csak gazdasági téren haladta túl előzőjét. Éppen a gazdasági erőhalmozás volt a hajtóereje. A következő nemzedéket már új erő mozgatta: az erőfelhasználás, ami a társadalmi változtatásokban öltött testet. Természetesen a megtermékenyítő szerepet az általános történeti helyzet töltötte be: sűrűsödő közlekedés, liberálisabb szellem, gyarapodó jószágforgalom, gyáripari termékek elterjedése, nem utolsó sorban technikai újítások. Ez a nemzedék még nagyrészt a gazdasági előrehaladást is megfuthatta. Erre az időre esett a magyarországi kapitalizmus legerőteljesebb ifjúkora. A felszabadulást követő harmadik nemzedék már a világháború lendületét is kapta a társadalmi emancipáció útján.

Szerkezeti szempontból mindebből az a fontos, hogy a parasztság, mint osztály ma meglehetősen laza egység. A rendiség megszűnte után közvetlenül még a zsellér és gazda közt való különbség sem volt valami nagy, legelőször ez mélyült ki, azután az így kétfelé vált parasztság és a nemparasztok közt való különbség kezdett fölmorzsolódni. Ma tehát ez a helyzet:

a gazdává és zsellérré, polgárrá és proletárrá hasadt parasztság kezd hasonlónvá válni a nemparaszt polgársághoz és proletáriushoz. Ma még külön osztály a parasztpolgár (kisgazda) és a nemparaszt, a földmunkás és az ipari proletár, de egyelőre mind közelebb és közelebb kerülnek egymáshoz. A hagyományok képviselik a parasztságnak legkevésbé paraszt részét.

Hogy a parasztság mint osztály, laza egység, azt jelenti, hogy az egyéni magatartások nagyon kevésbé egységesek az egészre vonatkoztatva. Tipikusok azonban abban, hogy városiasodnak és ez alapon a földbirtoklásra alapuló rétegződést metszően egy másik rétegződés állapítható meg: változatlan parasztok, főképp az öregek, az előző nemzedékek hátramaradtjai, de a fiatalabbak közül is kevesen szinte görcsösen őrzik a paraszthagyományokat, ellenezvén minden újítást, új parasztok, földművelő polgárok és proletárok vagy nem is földművelők, főképp a fiatalok — ezek közül is kivált a nők — és a nagyobb birtokúak és a hagymások. E csoportból toborzódnak az osztálytudatos proletárok és polgárok. Mindkét részből szigetként állanak a parasztság egészében. Ilyen általános és követelő erejű osztálytudat más parasztoknál nem található. E csoportból kerülnek ki az osztályukat elhagyók egyre sokasodó számban. Harmadik csoportot az átmenetben lévők alkotják. Kiléptek a régebbi keretek közül és lassan új parasztokká lesznek.

3. Egyéniség és közösség.

A társadalmi egységek zártságának vagy lazaságának taglalása fölveti az egyéniség kérdését. A most folyamatban lévő szerkezeti változás különös időszerűséget ad e kérdésnek. Egyéniség, individualizmus valamilyen formában mindig érvényesült parasztok között, csak hogy a régebbi parasztindividualizmus egészen más valami volt, mint a modern értelmezésű egyéniségkifejtés. Mindenekelőtt kizárt volt, vagy nagyon ritka a pályaválasztás, a foglalkozásbeli egyéniesedés, mivel hogy kötelező ereje volt a földművelői mesterségnek. De még a földművelői munkakörön belül érvényesülő munkamegosztás is korhoz, nemhez igazodott, nem pedig egyéni tulajdonságokhoz. Ugyanez volt a helyzet a házastárs választással. Nagyon kevés kivétellel tipikus társadalmi tényezők határozzák meg a szülők választásán keresztül kinek-kinek az élettársát. Ami tér ezenkívül az egyéniség érvényesülésének maradt, az nagyon körülkerített valami volt annyira, hogy helyesebben nem is egyéni-

ség kifejtésről vagy érvényesülésről, hanem kevés számú tulajdonságbeli elem tipikus változatairól beszélhetünk. Ilyen társadalmi jelentőségű elemek voltak a vagyon, testi külső, erő, munkabeli ügyesség és szorgalom, beszélő tehetség, kor és nem utolsó sorban a nem. De nemcsak vízszintes irányban jutott kevés tér az egyéni tulajdonságoknak, hanem függőleges irányban még inkább. Termelési módszer, ruházkodás, építkezés, beszédfordulatok mind annyira tipikusak voltak, hogy modern értelmezésű egyéniség kifejtésről szó sem lehet. Az individualizmusnak azt a formáját pedig, amely *egyéni kezdeményezésben* jelentkezik, paraszt társadalomban még kevésbé találjuk meg. Gazdasági téren a termelés módszerében hagyományos eljárások, a termelés elosztásában pedig a nyomás rendszer és a községi szabályozások révén nagymértékű kötöttség érvényesült. Hasonlóképen a fogyasztás is teljesen a hagyományos életszínhez igazodott és minden egyéni kihágás pellengérre került. Minden egyéb társadalmi vonatkozásban is szigorúan a közösségi közreműködéshez volt kötve a kezdeményezés és vállalkozás. Minden újabb eljárást és próbálkozást eszelésnek nevezték és csak a legszigorúbb bírálgatás után fogadták el.

Az egyéni kezdeményezés és szabad egyéniség kifejtés hiánya azonban korántsem a szervezett közösség beavatkozását jelentette. Nem hasonlatos a közösségi irányítás a ma ismeretes állami beavatkozáshoz. Nem a jogi község szólt bele az egyén társadalmi érdekű dolgaiba, hanem a társadalmi közösség, a szervezetlen közösség. A községtanács azon a jogen, hogy a község közigazgatási vezetésére megválasztották, nem avatkozott például a művészetek dolgába. A társadalmi ellenőrzést formátlanul az a közösség gyakorolta, amelynek mindenki egyaránt szabály alkotó és kötelezett tagja volt. Sőt még azt sem lehet mondani, hogy ugyanannak a közösségnek a hatása terjedt ki az összes magatartásokra. Más közösség alakult ki és irányított a művészetek dolgaiban és más a gazdasági életben. Minden külön közösségben az illető téren legtekintélyesebb egyének voltak a főirányítók. Általános dolgokban az öregeké volt a legnagyobb befolyás.

A ma is folyó átalakulás alapvető változást hozott e téren. Legrikítóbb jelenség e vonatkozásban az, hogy van pályaválasztás és házastársválasztás. Általában a városiasodás, az *individualizmus mai közönséges értelmezésű alakja* jut szóhoz. Idevágó tények: a nemzeti család teljes felbomlása, egyéni izlés érvényesülése, ruházat, bútor, építés és étkezésben a közösségi közösség erőteljes lazulása, az állandó munkaközösségek széthullása stb.

Alapvető fontosságú *elvi kérdés*, hogy földművelő társadalom magára tudja-e venni azokat az individualista kereteket, amelyeket a nyugateurópai városi társadalom kifejlesztett. Az nem változtat semmit a kérdés állásán, hogy ma ez az individualizmus az eredő helyén válságban van és talán hamarosan valamelyes kollektívizmusnak ad helyet. A tény az, hogy még nem járta át egészen a parasztságot és még vannak érvényesülési lehetőségei, amint hogy erősen rombolja is a még meglévő parasztközösségeket. Egyelőre még a jövőt is ez az irány fogja betölteni, azonban a háttérben másfajta erők is dolgoznak és a távolabbi jövő valószínűleg ezeknek az érvényesülését hozza. Már nagyon kevés áll fenn a *régi parasztközösségekből*, úgyszólván csak a csökevények. A közösségek fenntartó eleme, a pátriárkális vezetés teljesen a múlté. A mezei termelő munka és a falu-városi élet egészen más, semminthogy elbírná a volt közösségeket. Mindazonáltal a látó szemnek észre kell venni az individualista jelenben olyan nyomokat, amelyek — ha általánosabb szükség nem is kényszerítene — a mezőgazdasági termelés és a földművelő társadalom belső természetéből folyó okok miatt valamilyen *kollektív formára* vezetnek.

Legelsősorban a mezei termelés támaszt olyan követelményeket, amelyeknek individualista berendezkedés nem tud megfelelni. Nem, hogy valamely általános mérték szempontjából nem tud megfelelni, hanem a pusztá fennállás és társadalmi lehetségeség szempontjából. Itt van a *tanyák kérdése*. A termelő üzemnek kint kell lennie a termőföldön, akár belterjes a termelés, akár nem. Ha belterjes — és külterjes nem lesz soha többé — annál inkább valamelyes városi tartózkodás egyre erősebben érvényesülő követelmény. Régen a nemzeti családi szervezet könnyűszerrel oldotta mag a feladatot: felnőtt gyermekek kint voltak a tanyán, öregek a városban, de a városi ház az egész család otthona volt. Ennek a *tanyai közösségnek* egy módosult, — lazult — formája ma is fennáll és sok fogyatékossága mellett is minden más tényleges megoldásnál kielégítőbb. Nincs ugyan meg a régi családi közösség apa és felnőtt fiú közt, mindazonáltal a gyermekek nem szabadulnak egészen amiatt, hogy a föld és a ház továbbra is az öregek tulajdonában marad, vagy ha a tulajdonjogot át is ruházzák, a fiataloknak bizonyos kötelezettséget kell vállalni. Egyszerűen a családok a föld révén egybekötve maradnak. A házban lakó apa már nem gazdája a tanyai üzemnek, viszont a tanyán lakó gyermek nem családtagja az otthoni öreg családnak, de azért a tanyáról a házhoz jár haza, itt csinál lakodalmat, a fiatal

asszony itt szül, itt temetik őket, s betegség esetén itt fekszenek. Ha több család van és több tanya, akkor többen tartoznak a házhoz. Viszont arra is van példa, hogy egy tanyai fiatal gazda a saját apjának és a felesége apjának a házához egyaránt hozzátartozik. Ez az újabb tanyaközösség is lehetséges bizonyos feltételek mellett, eltekintve attól, hogy gyengébb megoldás, mint a régebbi és csak bizonyos feltételek mellett lehetséges. Akinek a számára lehetetlen, az vagy teljesen a tanyán rendezkedik be, vagy munkás-tanyás szerződötteséssel segít magán. Társadalmi szempontból azonban ez nem segítség, hanem csak a nehézségek áttolása. A tulajdonos ugyan fölszabadul termelésének kötöttségéből, azonban tanyása annál inkább oda szegeződik a tanyai termelési üzemhez. A termelési és fogyasztási üzemek kérdésében tehát valamilyen új *parasztközösségnek kell születnie*. A nyomok meg is találhatók. A mai tanya-közösség is idetartozik, ez azonban nem új, mert a réginek változott alakja és ezen a téren soha nem is volt teljes individualizálódás. A tanyás tartás igazi individualista megoldás, azonban némi közösségre hajló vonás fölfedezhető egyes esetekben. Pl. a tanyás gyermeke a gazda házából jár iskolába, a tanyás piacra menet a gazda házában száll meg, stb. Elég az hozzá, hogy e téren valamilyen közösség nélkülözhetetlen. Legékebben szóló példa erre az, hogy tanyaközösségek ma is vannak. Mint tanyaközösség természetesen a tanyaközpontok is számba jönnek, azonban Makón ilyenek nincsenek.

A termelési és fogyasztási üzem — a gazdaság és háztartás — kérdésének igazi individualista megoldása a farm-rendszer. A háztartás követi a gazdaságot a termőföldre külön-külön családonként. Farm-rendszerre példa lehet a szegedi tanyák nagyobbik része, de ez a város birtokpolitikájának következménye, nem a természetes parasztfel fejlődése. Makón ilyen farmok alig találhatók. Az eredeti paraszt megoldás az üzemek kérdésében a falurendszer. Háztartás és gazdaság együtt, akkora csoportokban, amekkorát a termőföld kihasználása megenged. Akkora kiterjedésű határról csoportosulhatnak össze a gazdaságok, amekkora távolságot naponként meg lehet tenni (6–8 km.). Ennél nagyobb kiterjedésű határokat már külső tényezők hoztak létre, pl. a török pusztítás és az ilyen helyeken kialakult másodrendű, kisegítő megoldás, a tanyarendszer.

A falusi közösség — a tanyák kialakulása előtt Makó minden vonatkozásban falu volt — a tanyai közösségnél nagyobb és hatékonyabb közösséget jelent. Nemcsak egy gazdaságot és háztartást magában foglaló egység, hanem egész embercsoport

összes gazdaságainak és háztartásainak közössége. Minden lehető közösség külső és látható egybefoglalása.

A mezei *termelés módszere* és az *értékesítés* szintén olyan területek, ahol az individualizmus nem tud boldogulni. A régi paraszt közösségek itt már teljesen elenyésztek, egyedül egy legelőközösség áll fenn, ez is közel jár a felbomláshoz. Hegy községek és dűlőgazdaságok ma is állanak ugyan fenn, azonban összes funkcióik a csőszfogadás és a kútak fenntartása. Vannak azonban újabb, a régítől független mezei közösségek. Nagyobb gépek alkalmazása legnagyobbbrészt ugyan időleges egyéni szerződéseken alapul, — a cséplőgéptulajdonos bér munkásokat szerződtet és bérceplést vállal — de van egy-két cséplőgép társaság, amely állandóbb közösséget mutat: közösen vesznek egy gépet és a saját búzájukat bér munkások segítségével elcsépelik, mellékesen bérceplést is vállalnak. Számosabb már az aratógépközösség, ezek annyival is inkább tiszta mezei közösségek, mert a legtöbbször kimaradnak a bér munkások és a résztulajdonosok meg családtagjaik közösen dolgoznak a közös géppel. Hasonló közösséget hoz létre különlegesebb gépekkel kapcsolatban a szomszédság. De nemcsak a gépek, hanem a nagyobb munkavégzés is teremt ilyen közösséget. Köznyelven összefogásnak nevezik ezt és abban áll, hogy rendszerint sietősebb, vagy több erőt kívánó munkára (búzahordás, mélyszántás) munkaerőikkel és gépeikkel összeállnak olyanok, akiknek egyébként is van valami kapcsolatuk (rokonok, szomszédok stb.).

A *termésértékesítés* közösségteremtő ereje újabban domborodik ki. Elsősorban a hagyma mutat érdekes jelenségeket. Helybeli erők hozták létre a Hagymaszövetkezetet, de nem mutathat fel sem különösebb közösség-jelleget, sem különösebb eredményt. Közhatósági kezdeményezésre jött létre 1933-ban egy hagymakiviteli egyesülés, amely egészen új utak felé mutat. Meghatározza az eladható mennyiséget, jegyzékbe veszi az eladásokat és osztó igazságot követ az újabb bevásárlásban. Most van alakulóban egy egészen céhrendszerű társulás a hagymatermelés és értékesítés terén. A hagymatermelők egyesülései egy „őstermelői“ (eredeti céhbeli termelői) testületet hívnak életre, amely a termelés és értékesítés minden mozzanatában ellenőrzi a bevett termelőket és részükre akarja biztosítani az egységes értékesítés minden előnyét.

Mind e közösségek egyfelől a *gazdasági individualizmus* külön agrárnehézségeit mutatják, másfelől pedig bizonyos kollektívumok csíráját rejtik. Az individualizmus — kollektíviz-

mus kérdése egyéb tereken azonban más képet és irányt mutat. Gazdasági vonatkozásokon kívül ma a parasztság a legindividua-
listább osztály. Az általános társas érintkezés régebbi formái
mind kivesztek, új nem állja helyüket. Körök, egyletek csak
igen-igen laza vasárnapi közösséget jelentenek, a falusi közös-
ség pedig már régóta elvesztette hatékonyságát. A politikai pár-
tok jórészt csak választások idején elevenednek meg és akkor
is esetleges helyzeteken múlik a hovatartozás. A nagymértékű
szétszóródás az átalakulás egyéb tényeivel együtt járó termé-
szetes következmény. De mint ahogy gazdasági téren a szét-
hullt közösségek helyébe újak alakulnak, úgy a társadalmi
élet egyéb területén is újak kíváncznak a voltak helyébe. A
jelen átmeneti állapotot ép az teszi válságossá, hogy a régi ki-
jegecesedett közösségek társadalmi keretei széthulltak és új ke-
retek vagy egyáltalán nem megfelelők, vagy nem honosodtak
meg, a megváltozott feltételekhez igazodó új megoldások pedig
még nem születtek meg.

4. Osztálytudat, osztályharc.

A parasztság általában a legjellegzetesebb osztály még
mai változottságában is, csodálatos lenne, ha ez nem tükröződ-
nék saját öntudatában és önértékében is. Itt is mindjárt elől-
járójában meg kell látnunk a különbséget — talán itt van a
változás legmélyebb értelme — a régebbi osztálytudat és a mos-
tani közt. A két kor osztálytudata közt a közös csak annyi,
hogy az egységes paraszttöntudat mellett megvolt és megvan a
gazdák és zsellérek különérzése.

A *régi stílus parasztosztályöntudat* legfőbb eleme bizo-
nyos kiegészülés érzése, amely fölfelé belenyugvó lojalításban
testesült meg. Ez az osztálytudat egy *szerves természeti, sőt
természetfölötti társadalomszemléletnek* volt a következménye.
Primitív társadalmakban, vagy civilizált társadalmak primi-
tivitásba kényszerült részeiben ez sehol és semmikor nem volt
másképpen. Hogy a társadalom ilyen berendezése az Isten mű-
ve és ezen változtatni csak az ő jussa, hogy a parasztnak feles-
leges cikornya lenne az a kultúra, ami az uraké, azt ugyanúgy
gondolták Makón 1850-ben, mint ma Afrika némely részein és
a forradalom előtti Franciaországban. Telkes gazda és zsellér
ép úgy megváltoztathatatatlannak és eleve elrendeltnek vette a
rendi vagy később az osztálykülönbségeket, mint a tél hidegét,
meg a nyár melegét. Soha még csak a gondolatai sem tör-
ték át a határokat. Belenyugodott az osztálykülönbségbe, leg-

feljebb enyhítésért esedezett vagy harcolt olykor. Ez az osztálytudat ép olyan erős és csökönyös volt, mint a modern osztályharcos proletáré, csak ellenkező előjelű. Amaz az osztálykülönbségek igénylése volt, emez pedig a tagadása. Olyannyira igénylése, hogy ha egy harmadik akarta a viszonyt felforgatni, készséggel fogott fegyvert ura védelmére. A parasztöntudatnak egyedüli fölfelé mutató eleme volt a munkaméltóság érzése. Lévéen a munka minden, elsősorban az érvényesülés eszköze, a munkás életet erénynek tekintették és ugyanez adott bizonyos felsőbbbségi érzést a munkátlanokkal szemben. Természetesen ez a felsőbbbségi érzés soha társadalmi szintre és elismerésre nem jutott, hanem mint tudatalatti erő lappangott.

Gazda és zsellér közt akkora volt a különbség, amekkora az urakhoz való lojalitás keretein belül csak lehetséges. De ez a különbség egészen másféle volt, mint az úr és paraszt közt való. Amaz átléphetetlen és minőségbeli, emez mennyiségbeli és átléphető, sőt minden zsellér föltételezte, hogy vagy ő vagy utódai átlépik.

Az osztálytudat megléte és milyensége következtetni enged az *osztályküzdelem* természetére. Mivel az osztálytudat belenyugvó volt, az osztályküzdelem elsősorban negatív maradt: védekezés minden változtatás ellen, akár paraszt, akár úr kezdeményezte. Itt a kulcsa minden parasztnyelés kudarcának. A társadalom szervezete valami emberen túli, azon még az urak sem változtathatnak. Ha a törvény eddig ez volt, — nyilván az Isten sugalmazta — ezt nem lehet megváltoztatni. Együttes osztályharc pozitív tartalommal nagyon kevés jelenségből olvasható ki és ott is, ahol megvan, nem az osztálykülönbségek ellen folyik. Hogy a paraszt igyekezett becsapni urát, hogy megszökött a katonaság elől, annak „társadalomellenességét” maga is érezte, de a saját érdekében mégis elkövette. Nyilvánvaló, hogy ilyen körülmények közt mai értelmű osztályharcról szó sem lehet. Ha voltak *parasztlázadások*, véres zendülések, azok csak azt mutatják, hogy koronként oly rettenetes volt a parasztság sorsa, hogy még parasztnak is kibírhatatlan volt. Nem az osztálykülönbség ellen szólt a fölkelés, hanem a pusztaság létért, legjobb esetben a zsírosabb parasztjólétért: „kicsit több bért, egy jó tál ételt, folytatlan ruhát, tisztességet, emberibb szavakat”.

A leírt állapottól gyökeresen *eltér a mai*. Az egész világkép megváltozott. Sok minden ok ledöntötte az organikus természeti társadalomszemléletet és a paraszt öntudat más tartal-

lommal telt meg. Kis részben a polgári és proletár osztálytudat jutott szóhoz a megfelelő parasztrétegekben, nagyobb részben olyan erjedés van folyamatban, amely még nem leli a kikristályosodás fonalát és természetesen él még a múlt is.

A régi osztálytudat helyét nem foglalhatta el a proletár öntudat, hiszen a paraszt általánosságban nem bér munkás, és bér munkás részében is nagy mértékben különbözik a városi munkástól, sem a polgári öntudat, ugyanazért, mivel a paraszt általában nem polgár, az a rétege is, amely gazdaságilag a polgársághoz tartozik, társadalmilag még ma is egészen más, mint a városi polgár. Egy közös és határozott vonása van a mai paraszt öntudatnak: akár a régi paraszt osztálytudat maradt meg, akár a polgári és proletári lépett a helyébe, mellettük mindég ott húzódik egy kínos alacsony-sági, kisebbségi érzés. Parasztnak lenni, akár polgárnak, akár proletárnak tudja magát egyébként az ember, mindig másodrendűséget jelent a városiakkal szemben.

Az osztálytudat kisebbségi érzéseleme nyomja rá a bélyegét a parasztság osztályküzdelmére. Nem együttes és szervezett támadás ez az osztályharc, hanem vérig keseredett magánharc és guerilla háború. A küzdelmet nem az a cél fűti, hogy a parasztság elismerést, jogokat, más társadalmi szerepet verekedjen ki magának, hanem, hogy a parasztság, mint osztály szűnjön meg és nyoma se maradjon egykori létének. Minden paraszt a saját külön utain és eszközeivel igyekszik osztálya vezetett ügyét elhagyni. Az egyik elhagyja földjét, faluját, városba költözik, a másik gyermekét indítja el más társadalmi pálya felé, a harmadik megtartott földművelő életéből igyekszik kitörülni a paraszt nyomokat. Az osztályharc eszközeihez hozzátartozik a sztrájk is, az elkeseredett paraszt osztályharc sztrájkja is elkeseredett: egyke és teljes terméketlenség a neve ennek a sztrájknak és helyenként a végső következményeket igéri a közeljövőben.

A kavargásban egyetlen fogalom kristályosodott ki eddig: a *kisgazda*. A politikai szereplésben is a kisgazda mozgalom volt az első, amely a parasztságnak saját hangját szólaltatta meg kollektív parasztmozgalom alakjában. Az nem változtat semmit társadalmi jelentőségén, hogy az idegen elemek kezdetől fogva elnyeléssel fenyegették és később el is nyelték. Az a jelentősége mindig megmarad, hogy az új paraszt öntudat és paraszt politika első lépése volt.

(Folytatjuk.)

Erdei Ferenc.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Szegedi Kis Kalendárium, 1934. (*A Szegedi Fiatlok Művészeti Kollégiumának és Tanyai Agrársettlemment Mozgalmának kiadása karöltve a Kolozsvár-szegedi Egyetemi Bethlen Gábor Körrel.*)

Az elmúlt pár esztendő alatt úgy megszokott és meg is szeretett Szegedi Kis Kalendárium — egy évi kényszerű, anyagi okokra visszavezethető szünet után — az 1934-ik évre ismét megjelent. Valamint az előző évek könyvecskéit, ezt az újat is jellemzi a tipográfiai gondosság, gondos művészi munka és a tartalmi érték. Ez utóbbi érdekel itt közelebbről bennünket: a Kis Kalendárium minden esztendőben szolgálatot tesz a maga módján a néprajz tudományának. Ez az új kötet is a népköltés, népzene anyagát igyekszik növelni: eddig még jórészt publikálatlan hódmezővásárhelyi nótákat, dallamokat tartalmaz. A gyűjtés és feldolgozás munkáját *Péczely Attila* végezte. A nóták egy része ugyan ismerős variáns csupán, de a dallamok között az újabb stílusú, tempo giusto dallam-formák mellett poco rubato, parlando rubato jelzésű, régi paraszt dallam-formákkal is találkozunk. A Kis Kalendárium tipográfiaiilag is művészi formája és a tusrajzú illusztrációk *Buday György* kezemunkája. Amíg fametszeteiben a magyar parasztlelek, tragikus, dramatikus szemlélete él, addig ezek a tusrajzok a népi jókedvhez, játékos stilizáló formáihoz nyúlnak: ez a játékoság, stilizálás teszi a rajzokat elevenekké, finoman bájossá. Az ethnográfiai és művészi érdemeken túl a magyar kulturának is szolgálatot teljesít a kalendárium: évről-évre felfrissíteni, tudatosítani igyekszik a maga eszközeivel a magyarság sajátos szellemét, formáit és értékeit. Jelentős szociális szolgálatát sem szabad figyelmen kívül hagynunk: az esetleges jövedelem szegénysorsú egyetemi hallgatók segélyezésére s a Művészeti Kollégium kulturális működésének biztosítására szolgál.

O. Gy.

Helynévkutatás és nyelvészet. II.

(Megjegyzések egy könyv módszeréhez.)

Ilyen tájékozatlanság és felületesség mellett természetesen azon sem lehet csodálkozni, hogy Sch. számára a nyugatmagyarországi n. helynévalakokra vonatkozó legkiadósabb forrás, *Házinak* öt, illetve most már hét kötetes soproni oklevéltára is teljesen ismeretlen maradt. Pedig a Házinál olvasható névalakok ismeretében néhány baklövést esetleg elkerülhetett volna. Ezek közül a legkapitalisabbat talán be is mutatom, mert nagyon alkalmas annak illusztrálására, hogyan készülnek a régi megbízható módszer szerint a helynévi etimológiák. Fertőfélegyháza n. *Donnerskirchen* nevéről azt olvassuk Sch.-nál, hogy abban az *Anton* név (modern) becéző alakja *tone'l* — *tune'l* keresendő, ami-

ből szerinte magyar ember rekonstruált *Dondel*-t. Mi bizonyítja ezt a furcsa feltevést? Egy 1430-as névalak, amelyet Sch. Csánkiból *Dondelkyrchen*-nek írt ki. És pedig a genitívusi *s* elhagyása bizonyítja, hogy ezt a névalakot magyar ember fabrikálta. Ha utána nézünk a dolognak Csánkiban, tényleg megállapíthatjuk, hogy itt történt valami elhagyás, t. i. Sch. uram maga sajátkezűleg hagyta el a genitívusi *s*-t. De más is tanúsítja, hogy magyar ember téves írása az oka ezen névalak létrejöttének, amely t. i. a Sch.-féle *Tóni*-etimológiának nem igen felel meg. Csánkiban ugyanis ilyen névalakok is említve vannak, mint *Thundolczkyrchen*, *Dundolczkischen*. A *cz* jelhasználatból és az *o—e* hangcseréből pedig szintén világosan következik Sch. szerint, hogy magyar ember jegyezte fel eleinte a nevet; ezek ugyanis „megszűnnek akkor, mikor tisztára csak németül szerepel helységünk neve”. A *cz*-re vonatkozó megjegyzésével Sch. annyit mindenesetre elárult, hogy drága idejét eddig még nem igen pocsékolta el 14—15. sz.-i német szövegek olvasásával, mert akkor tudná, hogy ebben a korban a *c*-t a németeknél általánosan *cz*-vel is jelölték. A Házinál közölt német levelekből pedig meggyőződhetett volna, hogy nem magyar emberek fussolták el az ő elmés etimológiáját, mert ezt a nevet a német íródiákok következetesen így írják: *T(h)undoloczkir(i)chen* 1136, 1438; *Dundolczki(e)r(c)hen* 1462, '471; *Tündolschyrichen*, *Thundalschirichen* 1454.

Amint ez a példa tanúsítja, Sch.-nál még az is előfordul, hogy tévesen ír ki Csánkiból egy nevet és a téves kiírásból elméletet kovácsol. Ezen gyanút fogva kissé szemügyre vettem Sch. névalakjait. Az eredmény gyászos volt Sch.-ra nézve. Némi böngészés után egy csokorra valót gyűjtöttem ezekből a virágokból, amelyet ezennel az olvasónak is prezentálhatok:

Hurber de Hurem helyett *H. der Hurem* (60. l.); *Alben* 1291 h. *Alber* (77. l.); *Pereglyn* 1397 h. *Perglyn* (78. l.); *Terscha* 1455 h. *Tercha* (82. l.); *Radolfalva* 1427/1428 h. *R.* 1481 (94. l.); *Horsandorf* 1370 h. *Harsanandorf* (97. l.); *Erchene* 1451 h. *Erchénye* (99. l.); *Jerendorf* 1424 h. *J.* 1524 (99. l.); *Kwbelsdorf* 1447 h. *Kobelsdorf* (100. l.); *Potl* 1342 h. *Poth* (107. l.); *Sreberstorf* 1388 h. *Srebertorf* (109. l.): v. ö. Sch. vélekedését a *Dondelkyrchen* névalakról; *Monahhaza* 1411 h. *Monahházá* (kétszer, 118. l.); *Leuczmannspurkch* 1387 h. *Luczmannspürkch* (123. l.); *Faruhno* 1340 h. *F.* 1346 (129. l.); *Chyakan* 1437 h. *Chakan* (151. l.); *Tohon* 1244 h. *T.* 1275 (185. l.); *Zabor* 1444 h. *Zobor* (187. l.); *Runuk* 1360 h. *Rünük* (189. l.); *Olsowryunuk* 1336 h. *Olsoryunuk* (189. l.); *Rewnek* 1415 stb. h. *Rwnek* 189. l.); *Kyzun* 1263 h. *Kysun* (193. l.); *Kwssen seu Vyuar* 1263 h. *Kussen seu Ujvár* (193. l.); *Londeek* 1519 h. *Londeck* (231. l.); *Londek* 1538 h. *Landek* (231. l.).

De még a folyó szöveget sem idézi Sch. helyesen⁹ és így már

⁹ Pl. „...keinen Zweifel übrig lässt” helyett „ohne Zweifel übrig lässt”.

azon sem lehet csodálkozni, hogy alkalmadtán légből kapott nézeteket fog rá másokra, hogy azokat megcáfolja.¹⁰

Sch.-nál tehát még azokban a névalakokban is, amelyeket nyomtatott forrásból írt ki, nyüzsögnek a hibák. Mivel Házi oklevélkiadványáról nem tudott, a 16—18. sz.-i canonica visitatiók jegyzőkönyveiből igyekezett a n. helynevekre vonatkozólag adatokat szerezni. El lehet képzelni, hogy a nehezen olvasható kéziratokból közölt névalakok esetében mennyi a másolási hiba.

Kétségtelen, hogy aki helynevekkel akar foglalkozni, annak bizonyos kritikai érzékének is kell lennie. Amint a *Donnerskirchen* esetében láttuk, Sch. néha tényleg megpróbálkozik a névalakokat illetőleg a kritikával. Sajnos azonban éppen fejlett antikritikai érzéke van, úgyhogy íráshibának mondja azt, ami nem az, az íráshibákból pedig elméleteket és etimológiákat gyárt. Jellemző erre nézve az, amit a *Mutschen* névről mond, amely először 1229-ben van említve *villa Mehche* alakban. „Az ősi magyar nevet — írja — a németiség őrizte meg *mutšn* alakban, amely nem egyéb, mint a *Miske* szn. *Mehche* (!) alakjának *-en* képzővel (!) való átvétele. A többeli *e ~ i* helyén fellépő *ə* bizonytalan voltánál fogva *u*-t eredményezett“. Ez a „magyarázat“ egyszerűen badarság — laikusok talán megértik; a valóság t. i. az, hogy az 1229.-iki *Mehche* egyszerűen íráshiba *Muhcha* helyett (az *u > e* tévesztés gyakori), amit világosan tanúsít az a körülmény is, hogy a falu 1230-ban *Muhtsa* alakban szerepel. (ÁUO. VI. 485).

Ennek a fejlett antikritikai érzéknek más tréfás következményei is mutatkoznak Sch.-nál. Az csak természetes, hogy Melich összes etimológiáit, amelyek Nyugatmagyarországra vonatkoznak, vakon átveszi; másokkal szemben azonban már megpróbálkozik a kritikával, azonban olyan pechje van, hogy tölem és Steinhäuser-től átveszi — azt hiszem — az összes téves magyarázatokat, de azok az etimológiák, amelyeknek helyes voltára már akár mérget lehetne venni, ízlését nem elégitik ki. Egy esetben egy korábbi etimológiámat pl. ép Sch. adatai döntik meg; ő mégis az én téves magyarázatomhoz ragaszkodik. A *Patafalva* névről van szó, amely nem a *Poto* névvel függ össze, mint ahogy korábban gyanítottam, hanem a Sch. által közölt *Patakfalva* névalak alapján ebből származott, mint az ugyancsak nyugatmagyarországi *Talapatka* < *Telepatatka* < *Telekpataka* névalakból. Hogy semmi kétség ne legyen, ezt tanúsítja a korábbi n. *Podaboch* névalak is, amely teljesen ugyanolyan, mint a n. *Kulmburg* név, vagyis a második rész az idegen név fordítását tartalmazza. — Az ellenkezőre két kézzelfoghatóan világos példát is említhetek. Hogy a *Csörötnek* — *Schrietling* név szl. *Črětnik* „berekhely“ névből származott, az nemcsak azért holtbiztos, mert a szomszédos vendek a falut ma is *Črějtnik* < *Črětnik* néven ismerik (v. ö. DUHbl. 5, 26), hanem azért

¹⁰ Pl. Sch. könyvéből meglepetéssel értestültem arról, hogy én a n. *Siegraben* nevet a m. *szék* szóból származtatom (192. l.).

is, mert a szomszédságában a középkorban egy *Berekalja* nevű falu is volt, melynek nevét egy csörötneki határrész fenn is tartotta. Itt tehát etimológiai problémáról tulajdonképp szó sem volt, csak a tényeket kellett leírnom. Sch. ezt az etimológiát azonban mégis elfogadhatatlannak tartja. Szerinte a név így származott: A falu eredeti szl. neve *Rednik „veres patak“ volt. Ehhez meg kell jegyeznem, hogy ilyen szl. név sehol sincs, ezt csak Steinhauser agyalta ki, hogy a n. *Radling* névalakot ne kelljen a m. *Rednek* névalakból származtatni. Ebből a szl. *Rednik*-ből Sch. szerint a n.-ben *ze Rednek* (sic!) > m. *tšerednek* (az *e* nyílt *e*-t jelez) > *tšeretnek* lett, amely névalakot azután a németek visszakölcsönözték. Sch. — úgy látszik — nem is sejti, hogy a magyarban csak az 1000 körüli átvételek esetében felelhet meg idegen *c*-nek *cs*, mert hisz később már megvolt ez a hangkapcsolat a magyarban is; arról nem is szólva, hogy az *e* > *ö*, *d* > *t* hangfejlődést a m.-ban feltenni képtelenség. A legszébb azonban az egészben az, hogy Csörötneken — a Rába mellett fekszik — nincs is patak. — A *Rohonc* — *Rechnitz* < szl. *Orčhovica* „diós“ etimológia is azok közé tartozik, amelyeknek helyességéhez semmi kétség nem férhet; ugyanis nemcsak több szl. *Orechovica* nevű hely viseli vagy viselte a magyarban a *Rohonc* nevet, hanem a vasmegyei Rohoncon a kat. térkép szerint van egy *Nussgraben* nevű árok és az odaválói H. Karner szerint egy *Nussbachl* nevű határrész is (Burgenländ. Hbl. 1, 108). A német névalak kétségtelenül a m. *Rěchoyc ~ *Rěchonc névalak átvételéből származott, mert hisz különben a szókezdő *o* a németben megmaradt volna. A cseh *Orechové*-t pl. a németek *Urhau*-nak hívják (Miklosich), a budavideki svábok pedig Diósdot nevezik *Oarasch* nak (Petz-Festschrift 221), amely név pedig szerb *Oraš* „diós“ név átvételéből származott. A magyarban azért maradt el a szókezdő *o*, mert azt a határozott névelőnek, illetve a mutató névmásnak érezték; ugyanez állapítható meg az ezen tőhöz tartozó szl. származású görög helyneveknél is, mert a görögök is a határozott névelőnek fogták fel a szókezdő *o*-t. Sch. ezzel szemben valahol azt olvasta, hogy a csehországi n. *Röchlitz* hn. szl. *Rokytnice* névalakból eredt; rögtön felkapta ezt és kimondta a sentenciát, hogy a *Rechnitz* név szl. *Rokytnice* névalakból származott. Azzal persze már nem sokat gondolt, hogy erre a kaptafára a magyar *Rohonc* névalakot már nem lehet ráhúzni. Azt azonban mégis el kell ismerni, hogy ez az etimológiája mégsem annyira badarság, mint a korábbi, amikor is ezt a hn.-t valami képtelen szl. *Rakniza* névalakból etimologizálta ki, szintén a régi megbízható módszer szabályrendeleteinek figyelembevételével.

Kritikátlanságának jellemzésére még egy példát akarok említeni, amivel — úgy látom — Sch. még egyes történészeket is tévútra vezetett. Egy „felfedezéséről“ van szó. Felfedezte ugyanis, hogy Heiml Notitia Historica c. művében említés történik egy 1187-tel keltezett pápai oklevélről, amelyben a szentgotthárdi

apátság több faluja is meg van nevezve. Felfedezését a M. Ny.-ben tette közzé (25, 132) és azóta számtalanszor hivatkozott rá és számtalan következtetést fűzött hozzá. Pedig állítólagos nyelvész létére első látásra fel kellett volna ismernie, hogy a kérdéses oklevél 15. sz.-i hamisítvány. Ilyen névalakok fordulnak ugyanis elő benne: *Nagfalu*, *Badafalu*, *Janofalu*, *Pacfalu*. A legvilágosabban a kérdéses oklevél 15. sz.-i eredetét a *Nagfalu* névalak tanúsítja; a *nagy* szót ugyanis az Okl. Sz. adatai szerint csak 1408–1463 között írták *nag*-nak; a *Nagyfalu* név 12. sz.-i írásos alakja *Nogfolu* lett volna.

Ez nagyon egyszerű dolog; Sch.-nak azonban már csak azért is bajos lett volna erre rájönni, mert számára a magyar nyelvészet — amint ez részben már az eddig felhozottakból is kitűnt — teljesen ismeretlen, idegen tartomány. Ennek jellemzésére teljesen elégséges, ha leközlöm még azt, amit a *Lánzsér* hm.-ről ír. Nem tudja, hogy a mai *lándzsa* szó régi alakja *láncsa* volt és hogy aránylag késői olasz jövevényszó. Ezért szerinte a hely a lánzséri hegy aljába telepített *lándzsérok* után nyerte elnevezését. Ehhez még a következő elmélkedést fűzi: „Szóképzés szempontjából nem volna lehetetlen egy *lándzsér* (sic!) alak, mert hisz a magyar nyelv önálló nevekből úgyszólván szokott *-ér*, *-ár* képzővel tárgyakkal bánt és valamivel foglalkozó személyneveket képezni. (V. ö. *kád-ár*, *bod-nár*, *kulcs-ár* stb.) Sőt még kölesönszókából is szokott fenti képzőkkel új szavakat alkotni. *Káplár*, *bognár*, *hóhár* v. *hóhér*, *pallér* stb. példa erre. (Vö. Czuczor-Fogarasi, 1, 332. l.; 2, 519. l.)” — Ehhez már igazán nem kell kommentár.

De semmivel sem ért többet a szlavisztikához és a szláv helynevekhez sem. Ennek jellemzésére egy példa szintén teljesen elégséges. Több *Pordány* nevű hely folyó mellett fekszik és ezért Sch. arra gondol, hogy a hn. szl. *prod* „átkelőhely” szóval függ össze. Itt a jó ember megfogódott anyanyelvének hálójában, amely t. i. a *b* hangot nem ismeri, az átkelőhelyet ugyanis a szlávok *brod*-nak mondják...

Ez még mind hagyján! Utóvégre Sch. nem szlavista és nem hungarológus, bár... aki nem tud arabusul, ne beszéljen arabusul. Az azonban már valamivel súlyosabb dolog, hogy Schwartz Elemér, aki a budapesti egyetemen a német nyelvészet és néprajz magántanára, a n. helynevek és a német nyelvészet terén sem dicsekedhetik lényegesen alaposabb és biztosabb tudással. Ezt már egy kissé behatóbban óhajtanám megvilágítani és pedig először néhány példán német névismeretét.

Közismert, hogy a német *Haus* szó helynevekben nem házat, hanem megerősített helyet jelent: pl. *Ersekújvár* = *Neuhäusel*, *Leuka wara* 1256 = *Lockenhaus*. Sch. szerint Vasdobra n. *Neuhaus* nevét mégsem váraról kapta, hanem egy a 14. sz.-ban feltehetőleg létesült új házcsoporthól. — A *Wimpassing* hn.-et (délnémet területen kb. 70 van belőle) „szeles vártának” értelmezi, nem tudva, hogy *die Pass* modern francia-holland jövevényszó a n.-ben. — Is-

meretes, hogy a *Dorf*-fal végződő n. hn.-k szn.-i eredetűek; Sch. a *Walbersdorf* hn.-t (*Wolbrun* 1202) mégis „jókütfalvának“, illetve „aufwallende Brunn“-nak értelmezi, bár a *Walbrun* szn. a középkorban nemcsak Németországban volt általánosan elterjedt (Förstemann I. 2, 1502), hanem még Nyugatmagyarországról is kimutatható: 1206/18-ban említenek ilyen nevű egyént Locsmándon (Sopron m. Oklt. I. 7). A névben természetesen nem a *Brunn* „kút“, hanem a *Brünne* „páncél“ szó rejlik (*Hiltibrun*, *Brunhild* stb.). — Semmiféle indogermán nyelvben a szn. rövid alakja (Kurzform) nem szolgál újabb személynévképzés alapjául, Sch. szerint a *Lutzmannsburg* hn. alapjául szolgáló szn. mégis úgy jött létre, hogy a *Mann* szót összetették a *Ludwig* szn. modern becéző alakjával *Lutz*-cal. Ez az elmélet már csak azért is téves, mert a *Ludwig*-névbeli *u* korábbi *uo*-ból származott. A *Lutzmannsburg* hn.-t pedig a középkorban n. oklevelekben és levelekben következtesen *eu*-val írták; Sch. azonban a régi n. névalakokat részint nem ismerte, részint tévesen írta le őket. A név *eu*-s írása arra mutat, hogy a hn. alapjául az a *Liuziman*, *Liuzaman* ófn. szn. szolgált, amely szn.-ként is kimutatható, de hn.-kben is előfordul (v. ö. Förstemann³, II. 2, 112): az ófn. *iu*-nak megfelelő hangot a bajorban a középkorban *eu*-vel írták, még abban a korban is, amikor azt már *ui*-nak ejtették (a m. *Nyulas*-ból lett n. *Juis* hn.-t pl. Nyugatmagyarországon is *Jeus*-nak írták). — Az írtás fogalmát a n. nyelvben is, mint talán minden nyelvben, a hn. második részében jelzik, Sch. a *Riedlingsdorf* név első részében mégis a n. *Rode*, *Reute*, *Riete* szavakat nyomozza (v. ö. a *Walbersdorf* névről mondottakat), jöllehet az ófn. *Ruodin* > kfn. *Rüedin sz.-nek a m. *Rödöny* névalak is teljesen megfelel. — A *Schmiedrait* hn. Ausztriában is megvan. A névben vagy a kfn. *smirwe* „Schmiere“ vagy kfn. *smit* „Schmied“ szó rejlik.¹¹ Sch. szerint a hn. első része a kfn. *sin* „nagy, általános“ szót tartalmazza. „A d . . . hibás betoldás!“ „Szókezdő *s(i)n* könnyen yálhatott *šm*-mé“. A n.-ben ilyen kalandos változásra példa nincs. És miért e feltevés? Mert egy magyar íródeák a nevet egyszer *Simidrouch*-nak írta le (*-ch* 3: *th*). Sch. természetesen nem gondolt erre és a hibás névalakot is kietimológizálta.

Még alak- és hangtani vélekedéseiről, illetve egyéni nézeteiről kívánok megemlékezni. Meg kell azonban jegyeznem, hogy a n. származású n. hn.-k terén a baklövésekre Sch. számára aránylag csak szűk tér kínálkozott, mert a német származású régi hn.-k száma Nyugatmagyarországon csekély és azoknak egy része is világos etimológiájú; ahol azonban a hibára a legkisebb mód volt, ott Sch. alaposan élt ezzel a lehetőséggel. Az pedig, hogy szl. és m. származású neveket sorozatosan n.-knek etimológizált ki, már egészen más lapra tartozik.

Kissé egyéni alaktani nézeteinek megvilágítására rendkívül alkalmas az, amit a *Haschendorf* névről tőle megtudunk. Meg kell

¹¹ E. Schwartz: Die ON des östlichen Oberöst. 74.

jegyeznem, hogy ez egy 399 holdnyi kiterjedésű falucska Sopron közelében; Csánki szerint először 1370-ben van említve *Harsandorf* alakban. Kétséges azonban, hogy a Csánkinál közölt névalakok erre a falura vonatkoznak-e. Ugyanis Alsóauszniában is van — közel a határhoz — egy ilyen nevű falu, ahol — úgy látszik — a Nagymartoniaknak is volt egy időben birtokrészük. Ez a név Sch. szerint így jött létre: Volt először is egy *Haro* nevű germán vitéz, akit genitivusba tettek; így lett a hn. *Hars*. Igaz ugyan, hogy a *Haro* nevet csak gyengén lehetett ragozni a németben; lehet azonban, hogy ez a derék *Haro* olyan erős legény volt, hogy övele ezen a téren kivételt tettek. Hogy ezt a ballépésüket jóvátegyék, ebből a gen.-ből még egy becéző formát is képeztek *Harso* alakban (tehát még az ófn. korszakban), amit aztán most már a legszorosabb kivételként gyengén ragoztak, így lett belőle *Harson*. Természetesen ennek is még az ófn. korban kellett történnie, mert hisz az ófn. korszak vége felé a gyenge gen. végződése már általánosan *-en*. Jeles germanistánk ugyan elfeledkezett ezen etimológia alkotása közben arról a zavaró mellékkörülményről, hogy az ófn.-ben a gyenge gen. végződése sohasem volt *-on*, hanem *-in*; azonban a nyugatmagyarországi németeknek ófn.-kori nyelvm emlékeik nincsenek és így — ugyebár — semmi akadályuk sem lehet annak a feltevésnek, hogy a gyenge gen. terén egy kissé eltértek a közszokástól. Nagyobb hitel okából ezen jeles *Harson* alakot azután még a „*-dorf*-fal is egybekapcsolták“. Amint ez a példa is mutatja: amikor egy rozoga etimológiáról van szó, akkor a kiírtott németek élnek és virulnak és nyelvü botrányokat csinálnak.

Sch. német hangtörténeti tudásának megvilágítására egy példa szintén teljesen elég lesz, amint ezt majd az olvasó is el fogja ismerni. Mindjárt munkája elején (64. l.) a *Leiden* névről szólva, azt írja, hogy a nevet a németek *i*-vel vették át a magyaroktól, amely „*i*-ből az ufnben *ei* lett“. Azt hittem először, hogy itt csak pontatlan stílusról van szó; a mű 109. lapján azonban hamarosan megkaptam ennek a vélt elírásnak váratlan magyarázatát. Itt ugyanis egy lábjegyzetben megrótt egy magyar íródeákot, amiért az a *Schreibersdorf* nevet 1388-ban *Srebertorfh*-nak (recte: *Sreberstorfh*) írta le. Sch. mester szavai szerint ugyanis „a német név a 14. sz.-ban csak *Schriberdorf* vagy *Schribersdorf* lett volna“. Most már mindent megértettem. Alapvizsgázó német szakos polgári iskolai tanárjelöltek többnyire tudni szokták, hogy az ófn. hosszú magánhangzók diphthongizálódása bajor nyelvterületen vette kezdetét és pedig a 11. sz. végén. Ezt az eddig érvényben volt tanterv szerint az első év második félévében kellett megtanulniok. Ezzel nem valami túlzott követelményt támasztunk velük szemben, mert a német hangtörténet ezen nevezetes ténye még németországi középiskolai tankönyvekben is meg van említve. Mégis csak kár, hogy Sch.-nak Házi gyűjteménye nem került a kezébe, mert akkor esetleg előadást tarthatott volna valamelyik tudomá-

nyos társaságunkban nagy germanisztikai felfedezéséről, hogy t. i. az ófn. í-t Magyarországon már a 14. században is *ei*-nek írták. Érdekes, hogy Sch. E. egyetemi hallgató korában ezt a dolgot még kifogástalanul tudta, amint erről doktori értekezésének egy megjegyzéséből (67. l.) magam is meggyőződést szereztem. Úgy látszik Schwartz Elemér is úgy van a német nyelvtörténettel, mint a vén cigány a muzsikával: mindennap felejt egy nótát...

Kétségtelen, hogy aki helynevek származásáról akar írni, annak valamennyire a fonétikához is kell értenie. Ehhez aztán Sch. már csak alig hajaz. Erre nézve nem sokáig hagyja kétségben az olvasót. Műve bevezetésében, ahol a nyugatmagyarországi német-ség nyelvének legnevezetesebb sajátosságait ismerteti, egyebek között pl. a következő pongyola fogalmazású, zavaros elmélkedést olvashatjuk: „...semmi módon nem tudjuk megmagyarázni azt a tapasztalati tényt, miként történhetik meg, hogy a nymi német, akinek hangkészletében megvannak ugyanazon hangok (pl. az *ny* a *sqn*, *siqn* (= *singen*) vagy a *cs* a *rutšn*, *tetšn* szavakban), amelyek a magyarban, magyar szavak reprodukálásánál miért térnek el annyira a magyar kiejtéstől (Apponyi *appauni*, egy *ec* vagy *eg* lesz, pedig megközelíthetnék *edj-gyel!*“ (29. l.). Mi történt itt? Semmi más, minthogy kiváló nyelvbúvárunk nem képes egymástól megkülönböztetni a gutturális *ŋ*-t — Sch. palatálisnak mondja — a jésített *n'*-től. Az előbbi hangot, amint ismeretes, a németben — *ng*-vel jelöljük, a magyarban pedig *g* és *k* előtt *n*-nel (más kapcsolatban a magyarban nincs meg); a jésített *n'* pedig nincs meg a németben, de megvan a magyarban és *ny*-vel jelöljük. Emlékezni fog talán még az olvasó Sch.-nak a *Zemenye* névről való érthetetlenül zavaros elmélkedéseire; Sch. ezen speciális fonétikai felfogásának figyelembevételével szavait némi fejtörés árán már meg lehet érteni, csupán azt kell még tudni, hogy Sch. minduntalan megfélekedezik arról, hogy a *s* a régi németben *š*-szerű hang volt. Ezen két hang összezavarásának segítségével azután egyéb dolgokat is könnyedén meg tud magyarázni a régi megbízható módszer kiváló képviselője. A *Lébény* névről pl. így ír: „A *hnt*. sznnek vesszük, de megengedjük, hogy ez a régi *hn*. német sznre megy vissza, talán olyanra, amelynek tövében egy germ. *Leubhas*, illetőleg ebből származtatható *Liebing* (eítsd *libiŋ*) van. A magyar *lébēŋ* (sic! értsd: *Lébény!*) nagyon alátámasztja ezt a felfogást“ (64. l.). Vajjon miért következett be Sch.-nál ez a rettenetes fogalomzavar? Alig lehet annak más oka, mint az a körülmény, hogy egyes német fonétikai munkákban — pl. Viëternál is — a jésített *n'* a betű első lábának meghosszabbításával van jelölve, ellentétben a gutturális nazálissal, amelyet viszont a szokott módon az *n* második lábának meghosszabbításával (*ŋ*) jelöl Viëtor is. A két betűalak azután Sch. memóriájában gyökeresen összezavaródott, vagy talán már kezdetől fogva sem vette észre, hogy különböznek egymástól. Sch. azonban tud magyarul és németül, így tehát könnyen rájöhe-

tett volna arra, hogy emlékezete cserbenhagyta, ő azonban a paraszti józan ész helyett inkább a rosszúl megfigyelt betűre esküdött.

Az anyag csoportosítása, melynek tükrét a tartalomjegyzék adja, természetzerűleg a világos megértést és áttekinthetőséget van hivatva szolgálni. Olyan esetekben azonban, amikor a szerzőnek magának is csak zavaros fogalmai vannak az anyag mibenlétéről és jelentőségéről, a tartalomjegyzék is kusza képet nyújt. Így van ez Sch. művével is. Mindenáron településtörténeti szempontokat szeretne belevinni munkájába, hogy ezzel jelentőséget adjon annak, de mivel ezt másképp megvalósítani nem tudja, a nevet próbálja áttelepüléstörténeti szempontok szerint csoportosítani. Ennek az erőlködésnek azonban csak a legnagyobb összevisszaság lett az eredménye. Sch. ugyanis megkülönböztet „ősi szálláshelyeket” és „új telepeket”. Az „ősi szálláshelyek” fejezetnek alfejezetei a következő címetek viselik: 1. „Az egyes településből (?) származó helynevek”. Tovább: a) „A világiak birtokbaszállása” (hogy ez a szép kifejezés mit jelentsen, azt Sch-on kívül senkisésem tudja, sőt még talán ő maga sem). b) „Egyházi gócpontok”. 2. „A csoportos település”. — „Az új telepek” c. fejezetben pedig a következő alfejezetek címeit olvashatjuk: 1. „A víz környékén való letelepedés”. Tovább: a) „Folyóvízmenti helységek”; b) „Az állóvizek melletti községek”; c) „Vízmelletti telepek” stb. — Természetesen a legtöbb falu valami víz mellett épült, így tehát teljesen Sch. úri szeszélyétől függött, hogy melyik falut sorozta be az ősi és melyiket az új telepek sorába. Nyilvánvaló, hogy ezen felosztás mellett a legnagyobb furcsaságok lehetségesek. A 17. sz.-ban alakult *Loretto* falut (ezt maga Sch. állapítja meg) pl. ott találjuk az ősi szálláshelyek sorában, ellenben az ősi *Güssing* nevet (Németújvár) az új telepek nevei között fedezhetjük fel annak ellenére, hogy az összes többi váraknak a nevei „Az ősi szálláshelyek” c. fejezetbe kerültek; ezt azonban azzal egyenlíti ki az igazságosság és méltányosság szellemében, hogy *Fraknó* várát is az ősi szálláshelyek közé sorolja be, jóllehet közismert róla, hogy csak a 14. sz. folyamán épült. És így tovább... (A példák tetszés szerint szaporíthatók.) — A kusza tartalomjegyzék különben teljesen stilszerűen egészíti ki a pongyola fogalmazású, kraxelhuber-magyarsággal írt szöveget, amelynek olvasása közben bizony sokszor lúdbőrözik az ember háta a felfokozott nyelvi műélvezettől is...

És hogy állunk ezek után a beharangozott honmentés tekintetében, kérdehné az olvasó. Erre csak egy felelet lehetséges: csehül. Sch. ugyanis mestere tanításai nyomán a szláv hn.-k „eltemetését” tekintette hazafiúi kötelességének és bizony nem a német hn.-i etimológiákat irtogatja — esetleg a kelleténél nagyobb buzgalommal, ahogy művének előleges reklámozásából várni lehetett volna. Annyira ádázul fenekedik a szláv etimológiák ellen, hogy ez még német ismertetőjének is szemet

szúrt.¹² Ezt mindenestre könnyen megtehetette, mert a szláv hn.-ek terén már valóban impozánsnak mondható tájékoztatlansággal dicsekedhetik. A magyar szláv eredetű hn.-ekkel mégcsak könnyen elbánt, amennyiben őket vakon sorozatosan magyar személynéveknek nevezte ki, a német helynevek tekintetében azonban verembe esett a buzgalmával, amennyiben szl. vagy magyar származású német helyneveket sorozatosan — a régi megbízható módszer már megismert eljárás módja alapján — német származású hn.-eknek etimológizált ki. Sajnos nincs annyi terem, hogy ezen sorozatban szereplő nevek tekintetében kiváló nyelvtudásunk etimológiai baklövéseit megvilágítsam és a helyes etimológiákat is kifejtsem, azért kénytelen vagyok azzal megelégedni, hogy tájékoztatásképpen leközlöm őket:

1. A helyes szláv etimológia helyett német szerepel a következő esetekben: *Forchtenau, Grodnau, Krensdorf, Moschendorf, Müllendorf, Nebersdorf, Pötsching, Siegendorf, Siegraben, Stegersbach, Stöttern, Tauchen, Wieselburg, Willersdorf.*

2. Magyar közvetítéssel kerültek a németbe a következők, amelyeket Sch. n. származásúaknak mond: *Güssing*,¹³ *Neutal, Parndorf*; az idetartozó *Rechnitz* és *Liebing* neveket a változatosság kedvéért közvetlenül a szlávoktól veteti át a németekkel.

3. Német származásúaknak mondott szláv eredetű nevek, amelyek esetleg magyar közvetítéssel kerültek a németbe (a nevek provenienciája természetesen pontosan minden esetben nem mutatható ki): *Leiden, Piringsdorf, Ragendorf, Siegersdorf, Zemendorf.*

4. Németnek kietimológizált magyar eredetű nevek: *Gaas, Jahrndorf, Jennersdorf, Jurmannsdorf, Karlbürg, Kobersdorf, Ollersdorf, Rattersdorf, Roggendorf.*

5. Németnek mondott magyar nevek: *Gyafalva, Kabold, Levél.*

6. A valóságban a szlávból, Sch. szerint a németből kerültek a magyarba a következő nevek: *Csörötnek, Lébény, Mosony, Rohonc, Tokony, Zemenye.*

7. Az érem másik oldala (tévesen magyar származású).

¹² „Ferner macht sich das deutliche Bestreben bemerkbar, slawische Grund- und Zwischenformen abzuleugnen, was insoferne ungerechtfertigt erscheint, als wir ja doch für die Karolingerzeit auf diesem Boden mit einer slawischen Bevölkerung ... zu rechnen haben“. *Burgenländische Heimatbl.* 1, 109.

¹³ Ezen nevet illetőleg Sch. az én kártékony hatásomnak tulajdonítja, hogy Steinhäuser az ő német etimológiáját nem fogadta el. Abban azonban ismét téved, hogy St. az ő nézetét csak az én fogalmazásomban ismerte meg: én az ő M. Ny.-beli cikkét évszámmal idéztem, St. pedig a kötet számmal!

zásúaknak mondott német nevek): *Hierm, Kitzladen, Landsee*.

Egyéb téves magyarázatait még sommásan sem foglalhatom össze; sokkal egyszerűbb, ha az elfogadható etimológiáit sorolom fel. Ezek a következők: *Bachselten, Grossdorf* és talán *Raks*. Nincs tovább. Azon etimológiákat értem t. i., amelyek Sch.-tól származnak és nem teljesen világos etimológiájú nevek. Egyes szerencsés esetekben ugyanis ő is átvett másoktól helyes etimológiákat is, különösen amikor nem volt módjában választania a helyes és a téves között.

Az előadottakból világosan kitűnt, hogy Schwartz Elemér felületes hebehurgyasággal írott műve dilettáns nyelvészeti badarságok gyűjteménye.

Moór. Elemér.

KÉRDÉSEK.

63. kérdés. Hogy van az élő magyar nyelvben a falu szó többesszáma?

64. kérdés. Mit neveznek szárnyéknak?

65. kérdés. Hogy nevezi a nép a buzavirágot?

66. kérdés. Vannak-e és melyek az idegen népelemek betelepülését jelző utcanévek vagy község-résznevek az egyes községekben (városokban)? [pl. Orosz-utca, Ci-

gány-utca, Rác-utca stb.] Amennyiben már nincsenek, meddig voltak használatban és milyen új elnevezések léptek helyükbe?

67. kérdés. Melyek voltak a jellegzetes korcsma- és szállodanevek a községben (városban) s nevük esetleg megmaradt-e utca-elnevezésben?

68. kérdés. Hol ismernek efféle szólást: Majd kiadom neki a nyargalót! Kikapta a nyargalót!

FELELETEK.

Feleletek a 38. kérdésre.

A *kun* szót kivétel nélkül röviden ejtik a benszülöttek a Nagykunságban. 25 év alatt Kisújszálláson sohasem hallottam hosszan ejteni.

Miskolc. *Marjalaki Kiss Lajos.*

A *kun* név összetételben (pl. Kiskunhalas, Jásznagykunszolnok, Kunhegyes) rövid, ha magában áll, hosszan ejtik. Pl. De szép *kún* menyecske! De jóképű ez a *kún* legény!

Szentés.

Zsoldos Andor.

Szatmárban és Szilágyban röviden: *Kun* Garda György Sándor, *Kun* Jenő, de a népről így szólnak: a *kiskúnok*; sőt a kiterjedt családot is így emlegetik: a *Kúnok*.

Szombathely. *Kincs Elek.*

Felelet a 39. kérdésre.

Az *elcsapta a hasát* kifejezést Pilisszentlászlón nem értik meg.

Kiskunfélegyháza.

Takács Béla.

Feleletek a 40 kérdésre.

„Ügy hozzá készült a beszédhez, mintha Bakarasz meséjét akarná elmondani“.

Ez a kifejezés itt ismeretlen, ellenben *bakarasznak* nevezik a *rendes arasznál* rövidebb hosszúságot.

Kiskunhalas.

Nagy Szeder István.

A Bakarasz mese Jászberényben ismeretes.

Jászberény. *Vida József.*

U. a. ....

Jászberény. *Makay József.*

Sem Szentesen, sem a Tiszazug falvaiban nem ismerik a Bakarasz meséjét, sem a kérdezett szó-lásmódot.

Tiszasas. *Nyíri Antal.*

A Bakarasz meséjét nem ismeri a nép. Olyasmit mondanak itt: *Bele bakalászik* = bele ártja magát.

Kiskunfélegyháza.

Toldy Jenő.

A Bakaraszt mese nálunk is ismeretes.

Jászberény. *Torma Gyula.*

A Bakaraszt mesét a Jász-ságban mesélik.

Jászberény. *Kepets Imre.*

A Bakarasz mese annyi, mint Hüvelyk Matyi vagy Babszem Jankó meséje. Bakarasz mesebeli alak, arasznál kisebb emberke.

Jászberény. *Ehrlich Vera.*

A Bakarasz meséje ismeretlen. Bakarasz a hüvelyk és mutatóuj közti távolságot jelenti.

Gödöllő. *vitéz Endre László.*

A Bakarasz a Lófi Jankó c. mesében szerepel.

Jászjákóhalma. *Révfy Imre.*

A bakaraszt mesét Jákóhalmán ismerik.

Jákóhalma. *Moller Agnes.*

A Bakaraszt mese Boldogházán is ismeretes.

Boldogháza. *Gál György.*

A Bakaraszt mesét Jászberényben és környékén ismerik.

Jászberény. *Frajka József.*

A Bakaraszt mese Erdélyben és a Dunántúl egyes vidékein ismeretes.

Jászberény. *Almásy György.*

A Bakaraszt mesét Jászfényszaru és környékén ismerik.

Jászfényszaru. *Móczó Sándor.*

Fülöpszálláson a rövid, nyúl-farknyi mesét bakarasz mesének mondják.

Kiskunfélegyháza.

Takács Béla.

Feleletek a 42. kérdésre.

A mi népünk a *bérc* szót soha nem használja.

Kunszentmiklós. *Baky Lajos.*

A kecskeméti köznyelv nem használja.

Kecskemét. *Garzó Béla.*

A *bérc* szó jelentése „szirt“.

Szatymaz. *Zsák József.*

*Bérce*sen megy = *kevélyen* megy.

Jákóhalma. *Moller Agnes.*

Mikor valaki büszkén megy az uccán, azt mondják rá, hogy *bérce*sen megy.

Jászberény. *Halász Béla.*

Bérc = annyi, mint „hegycsúcs“

Jászjákóhalma. *Révfy Imre.*

Pusztamonostoron, ha valaki kihúzza magát, azt szokták mondani: de *bérce*sen megy!

Pusztamonostor. *Jenes Miklós.*

A *bérc* szót a köznyelvi jelentésén kívül még a mészre is használják: *bérce*s mész.

Jászberény. *Kopácsi Béla.*

A kékes színű mészre mondják, hogy *bérce*s mész.

Jászberény. *Holló János.*

A számok szerepének és jelentésének kialakulása az emberiség történetében.

Előszó.

Az emberi kultúrák felosztására vonatkozólag az ethnologia jelen állása szerint két felfogás áll egymással szemben.

Az egyik az u. n. kultúrtörténeti iskola felfogása, amely A. Bastianra megy vissza és E. Grosse, B. Ankermann, Fr. Gräbner, P. W. Schmidt, P. W. Koppers, Fr. Boas, W. Foy, L. Frobenius munkássága által nyert részletes kifejtést. E felfogás szerint az emberi kultúrák a foglalkozások és házassági osztályok alapján a következő csoportokba oszthatók be: 1. Az őszállapothoz közelálló, eredetileg monogám kiscsaládokban élő, vadász-halász stb. foglalkozást űző, úgynevezett zsákmányoló népek; ilyenek a ceyloni veddák, a busmanok, a szintén afrikai erdőlakó törpe (pygmaeus) népek, az ausztrálieiak jó része. 2. *Totemes* (törzsjelvényes), patriarchalis jogú népek, melyek magasabbfokú vadászatot űznek; ilyenek, vagy ilyenek voltak az északamerikai indiánok és bizonyos tekintetben közéjük sorolhatók északi nyelvrokonaink, a vogul-osztjakok is. 3. Patriarchalis jogú, *földművelő népek*; ilyenek a pápuák, egyes afrikai és előindiai népek. 4. Patriarchalis nagycsaládokban élő, *állattenyésztő nomád népek*; ilyenek az uralaltáji török-tatár népek, a szemitó-hamiták, valamint eredetileg az indogermánok is. „Minden egyéb magasabb jellegű kultúrát ez utóbbi három (2. 3. 4.), félbarbár fok keveredése, egymásba olvadása hozott létre. Az alaptényezők többféle, kombinációja alapján többfajta fejlett típus állott elő. Közöttük legszembeötlőbbek: a *szabad anyajogi* kultúrkör, ősfészke: déli Ázsia, ahol a patriarchalis elemek felolvadtak a földművelő bennszülött elembe; azt bonyolultabb szervezetté formálták, míg belőle végül a kaszttrendszerek állottak elő. Vele szemben áll a *szabad apajogi*

kultúrtypus, ahova egyes melanéziai és szudáni társas formákon kívül mindama népek tartoznak, melyek az európai államszervezeteket megteremtették“.¹

A másik felfogás szerint — mely legújabban különösen R. Thurnwald munkája² nyomán jutott előtérbe, — az egyes kultúrák között levő átmenetek oly rendkívül nagyszámúak, hogy határozott, éles különbségek nem állapíthatók meg. Thurnwald csakis az élelmezés két legfőbb módja: a *zsákmányolás* és a *termelés* alapján osztja fel az egyes népeket s a második csoporton belül növénytermelőket s állattenyésztőket különböztet meg.³

Úgy a kultúrtörténeti iskola, mint Thurnwald felfogása alapvető hibában szenved; mindkettő *nem az emberi szellemet, hanem* mindenféle *külső szempontokat* tesz meg felosztásai középpontjául. A kultúrtörténeti iskola tudattalanul közeledik a földrajz, az anthropologia és a szociologia tudományai körében kialakult régebbi felosztásokhoz, amelyek szintén vadász-halász, nomád-pásztor, földművelő stb. népekről beszélnek. Azzal, hogy ezt a régebbi felfogást kombinálja a házassági viszonylatokkal és a nyomukban járó házassági formákkal, a kultúrtörténeti iskola nem szabadul meg az egyoldalú, a külsőséges mozzanatokhoz tapadó felosztástól. A házassági viszonylatok és formák szorosan összefüggenek ugyan az emberi foglalkozásokkal, — ezt a kultúrtörténeti iskola helyesen ismerte fel — azonban nem lehet mondani, hogy a foglalkozás és a házassági forma egymásnak föltétlen velejárói, mert úgy a foglalkozások, mint a házassági formák különbségei az igen nagyszámú és egymástól független lehetőségek felé haladnak. Amikor tehát a kultúrtörténeti iskola a foglalkozási különbségek lehetőségeit a házassági formák különbségeinek lehetőségeivel kombinálja, akkor a számos lehetőséget egyenesen a végtelen felé szaporítja, ami csak megnehezíti az áttekintést, holott a felosztásoknak éppen az a célja, hogy a nehezen érthetőt világossá tegye. Thurnwald viszont avval, hogy az élelmezés két legfőbb módját, a zsákmányolást és a termelést emeli ki az emberi társadalom legvégső mozgatójaként, nagyon is radikálisan csökkenti a kombinációk végtelen számát és a végletekig leegyszerűsíti azt, ami tulajdonképp mindig összetett. Az ilyen egyszerűsítés mechanizálja a dolgok élő valóságát, a valóság megragadása helyett élettelen számszerűségeket, két tetszőleges együtthatót emel ki és háttérbe szorítja a minden körülmények között irányító *emberi szellemet*.⁴ Az egyes foglalkozásokat, a házassági formákat, a különböző szokásokat

végtelen számát a mindig tevékeny emberi szellem teremti meg. A zsákmányolás és a termelés valóban leredukált módjai az élelemszerzésnek, azonban nem arra vagyunk kíváncsiak, hogy az ember miként táplálkozik, hanem arra, hogy miként él és életformáját a legkülönbözőbb irányokban miként változtatja.

Az emberi csoportok, társadalmak, életlehetőségek felosztásában arra kell törekednünk, hogy felosztásunk se túl részletező, se túl leegyszerűsítő ne legyen, tehát a *minden* emberi csoportra, társadalmi életlehetőségre érvényes *jellegzetes jegyeket, a lényegest* kell kiemelnünk. Nem szabad elhanyagolnunk a dolgok anyagias, foglalkozásbeli oldalát, azonban első sorban arra kell tekintettel lennünk, hogy a különböző foglalkozások az emberi szellemet milyen irányban készítetik erőfeszítésre. Felismertük, hogy úgy a kultúrtörténeti iskola, mint Thurnwald felosztása végeredményben csupán variálja az általánosan elfogadott felosztást, mely vadász-halász, állattenyésztő és földművelő népeket különböztet meg. Mivel pedig a szellemi megnyilvánulások, így a különböző *számlálási módok szempontjából* nemcsak a primitív, vagy az ahhoz közelálló népeket, hanem a fejlett kultúrnépeket és a körükben kialakult ipart és kereskedelmet is számba kell vennünk, megmaradhatunk amellett a felosztás mellett, mely szerint az emberi foglalkozások ősi, minden népnél megtalálható lehetőségei a *vadászat, a földművelés, az állattenyésztés, az ipar és a kereskedés*. Ezt a hagyományos felosztást nem azáltal hozhatjuk közelebb a tényekhez, hogy új elnevezésekkel, csoportosításokkal és további fogalmi jegyekkel, pl. házassági formákkal kombináljuk, vagy végletesen leegyszerűsítjük, hanem azáltal, hogy a foglalkozások szerint élesen és sematikusán elhatárolt társadalomleírások helyett azokat a foglalkozásbeli irányokat jelöljük meg, melyek akár külön-külön, akár párhuzamosan fellépve az emberi szellem megnyilvánulását befolyásolják.

Az alapvető foglalkozási irányok között bizonyos párhuzamok mutatkoznak: *helyhez kötöttebbek* a földművelés és az ipar, *szabadabban mozgó*k a vadászat, az (eredetileg nomád) állattenyésztés és a kereskedés. Egyszerűbb viszonyok között az utóbbiak adtak alkalmat a könnyen szerzett javak kisebb-nagyobb felhalmozására, a zsákmányolásra. A kultúra fejlődésével a tágabb értelemben vett ősi vadászat erősen háttérbe szorult, a kereskedés azonban, különösen a bér munkást felhasználó nagyiparral szövetkezve, zsákmányoló jellegét még ma

sem veszítette el, sőt nem egyszer a végletekig fokozza. Az említett foglalkozások számtalan kombinációba kerülhetnek egymással, azonban már a legalapvetőbb foglalkozásoknál is a mindig résen lévő emberi szellem az, mely az egyes tényezők mennyiségének és minőségének végtelen változtatát előidézi. Lehet ugyan arról beszélni, hogy az emberi foglalkozásoknál más tényezők (pl. állati, vagy ösztönszerű jellegűek) is szerepelnek, de ezekre ép az jellemző, hogy egyoldalúak és nem változóak, csupán egyszerű, anyagias kielégülést hoznak létre, nem pedig szellemi, sokoldalú erő kifejtést. A vadászatnál például törzsjelvények, elijesztésre szolgáló kifestések, maszkok, elsőrangú támadó, vagy védő fegyverek az emberi szellem közreműködése nélkül sohasem szerepelhetnének.

Arra kell azonban törekednünk, hogy az ethnologiai és a velők kapcsolódó történeti jelenségeket egyfelől az *anyag*i, másfelől a *szellemi* tényezők hiánytalan számbavételével, de a lehető legkisebbszámú felosztás alapján vegyük vizsgálat alá. Amint az anyagi tényezők számát a lehető legkisebbre, 4-, vagy 5-re redukáltuk, ugyanúgy kell a szellemiséget is *felbontani* annyi alapvető tényezőre, amennyi az anyagi tényezők redukált, de mégis *összetett* számának megfelel. Az emberi szellem a legjellegzetesebb vonások eltüntetésének veszélye nélkül nem redukálható tovább a lelkiség három iránya: az *értelem*, az *érzelem* és az *akarat* tételezésénél, tehát ezt a három szellemi tényezőt kell az anyagi tényezőkkel szembeállítva tekintetbe vennünk.

A számok jelentésének kialakulása.

Ha a különböző kultúrköröknek akár első térbeli elhelyezkedését, akár időbeli változását vizsgáljuk, megfigyelhetjük, hogy a számlálás módja, a velejáró számlálási alakzatok, számrendszerek és időszámítások s a nyomukba járó számkultuszok bizonyos mértékig összefüggnek azokkal a szellemi erőfeszítésekkel, melyekre a körülmények és helyzetek a különböző kultúrájú népeket rákényszerítik. Így az emberi *foglalkozások*: a vadászat, a földművelés, az állattenyésztés, a kereskedés, az ipar stb. jellegzetes jegyekként reányomják szám-szerű bélyegeiket az összes emberi kultúrák kifejlődésére.

Hangsúlyoznunk kell, hogy a számok eredetileg mindig valamely társadalmi viszonylat jelvényeként, szimbolumaként jelentkeznek. A dolgok valamiféle megszámlálása, mint szükséglet csupán társadalmi együttlétben, társadalmi egységek jelenlétében esedékes. A primitív ember eredetileg mindig a

konkrét szükségletei során alkot elvont fogalmakat és így többek között számfogalmakat. Ezzel kapcsolatban válnak egyes számok gyakori, kedvelt, tisztelt számokká. Természetesen nehéz megállapítani, hogy konkrét esetben valóságtényekkel, történeti adatokkal állunk-e szemben, tényleg 2 kísérő, 3 testvér, 40 harcos szerepeltek-e, vagy pedig a hagyomány, a monda, a szokások kedvenc számokat képező ereje vette át a maga döntő szerepét. Ahhoz, hogy valamely előírt szám, pld. a 2-es, 3-as, 4-es, 10-es, 7-es döntőleg befolyásolja a tények leírását, mindig bizonyos időnek is kell elteltie. Megfelelő, például nomád kultúrában a primitív fantázia friss ereje folytán elég lehet tíz, húsz, harminc esztendő az előszeretettel használt számok kialakulásához, sőt egyik-másik esetleg rögtönösen is érvénybe léphet. Egyes esetekből természetesen sohasem lehet teljes bizonyossággal következtetéseket vonni, csupán nagyszámú ismétlődésből. A szellemtudomány, így a történettudomány és az ethnologia is, mindig valószínűség-tudomány és teljes bizonyosságra ritkán törekedhet, ellentétben a matematikával és egyes természettudományokkal. Ami azután a számok valamiféle *misztikus* jelentését illeti, ez inkább a társadalmi élet túlvirágzása, vagy hanyatlása kapcsán fordul elő.

Vizsgáljuk tehát, hogy az ember történetében a számlálás módjai, a számbeli felosztások és számrendszerek milyen összefüggésbe kerülnek a foglalkozásokkal és a társadalmi viszonylatokkal.

1. A foglalkozások eredeti sokfélesége és egyes foglalkozások előtérbe nyomulása.

Az emberiség ősi foglalkozásai közé tartozik minden olyan tevékenység, ami állandóbb megélhetést nyújt, ami az ember legelemibb igényeinek kielégítésére szolgál; ilyenek a vadászat, vad gyümölcsök gyűjtése, az állattenyésztés és földművelés, de az ipar és kereskedelem is. A legprimitívebb népekhez elég közelálló délamerikai bakairik eredeti hajlamuk szerint vadászok, halászok és zsákmányolók, de földműveléssel és fazekassággal is foglalkoznak; a teljesen primitív ceyloni pigmoid veddák, a malakkai pigmoid szenoik cserekereskedést is folytatnak, az afrikai pigmeusok pompás íjaikat cserélik el. Joggal mondhatjuk, hogy a primitív ember legtöbbször nem egyetlen foglalkozást űz nagy intenzitással, hanem többet, szinte egyforma mértékben. A primitív népek sokoldalúsága, épen úgy, mint a foglalkozások későbbi szerteágazódása, ráüti bélyegét a számlálás jellegére is. A primitíveknél nagy általánosságban

a számolás époly közömbös jellegű, mint más lelki megnyilvánulásuk: addig számolnak, ameddig épen szükségesnek mutatkozik és már az aránylag kis mennyiségekre is, a számnevek külső jelzése nélkül egyszerűen azt mondják, hogy *sok*. Így a délamerikai csikítók nyelvében csak az egy-re van kifejezés (*etama*) és azontúl a „kevés“, „sok“ számneveket használják s a mennyiség meghatározására ujjaikat.⁵ Az igen primitív braziliai botokudoknál az *ujj* és az *egy* számnév neve = *podsik*; 2 = *kripó*, azaz dupla ujj; ami kettőn fölül van, az *sok*.⁶

Valamely nép rendes körülmények között megmarad abban az esetleg igen primitív kultúrállapotban, amelyet a természeti viszonyok szerint magának foglalkozásai csoportosításában megteremtett. Megváltozik azonban a helyzet, ha a primitív ember arra kényszerül, hogy sanyarúbb természeti és társadalmi viszonyokhoz alkalmazkodjon s a többféle foglalkozás közül egyet különösebben kiválasszon magának. Egy-egy foglalkozás kiemelődése azonban legtöbbször úgy történik, hogy az ember ősi hajlama: két, három, sőt többfelé való érdeklődése nem szűnik meg és ennek megfelelően a többféle foglalkozás sem. A foglalkozások differenciálódásának első állomását az egyes foglalkozások „férfi“ és „női“ nem szerint való elválása jelzi. *Karl von den Steinen* a délamerikai bakairik életét vizsgálva, megállapítja, hogy a *férfiak* foglalkozás tekintetében élesen elkülönülnek az *asszonyok*-tól s amíg ők inkább vadászok, az asszonyok a földműveléssel foglalkoznak. „A férfi a bátrabb, az ügyesebb, az ő dolga a vadászás és fegyverforgatás. Ahol tehát a vadászatnak és halászatnak még tekintélyes szerepe van, a munkamegosztás bekövetkeztével, az asszony vállára nehezedik a többi élelmiszer beszerzésének gondja, a hazahordással és elkészítéssel együtt. Ez a megosztás korántsem önkényes, hanem magától következik be s azzal az eléggé nem méltányolható következménnyel jár, hogy *saját* munkakörében az asszony is *szereshet olyan ismereteket*, mint a férfi a magáéban. Ez természetesen egyaránt érvényes úgy az alacsonyabb, mint a magasabb művelődési fokozatra“. „Mialatt a férfi vadászott, azonközben az asszony *rájött a földművelésre*“. „A Singu folyó mellékén a férfiak fonták a sütőrostélyt, sütötték a halat és a húst, míg az asszonyok tésztát sütöttek, italt és gyümölcsöket főztek s pálmadiót piritottak. Ennek a kettéosztásnak, t. i., hogy a *férfiak állati*, a *nők növényi* kosztón voltak, csupán az a magyarázata lehet, hogy mindketten megmaradtak ősi foglalkozásaik mellett“.

A foglalkozások elkülönülése a társadalmi rendnek éles,

határozott, dualisztikus formákba való rendeződését követeli, ami a férfiak elkülönülésében, férfiházak felállításában, a férfiak felavató ünnepélyeiben nyilvánul meg. Az exogam anyajogú népek kettős rendszerbe fölépített vérségi felekre tagolódnak, amelyek egymás között nem házasodhatnak. Legtisztabban fennmaradt ez a rendszer az ausztráliai kontinensen, ahol az egyes népek szigorúan 2, majd ezek mindegyike újra 2, az így előálló 4 újra 2, az így előálló 8 újra 2 vérségi félre tagolódnak és számuk eszerint 2, 4, 8, vagy ritkábban 16.⁸ Ennek következtében oly népek, amelyek számrendszereikben alig haladnak túl a 4-en,⁹ társadalmi viszonylataikban 8-ig, sőt 16-ig terjedő felosztásokat tudnak áttekinteni. Hogy az ausztráliai népeknél a társadalmi viszonylatok közül épen a házassági viszonyoknak ilyen részletes rendezését találjuk, annak az az oka, hogy a primitív ember ugyan nem számol tovább 4-nél, vagy 6-nál, mert nincs reá szüksége, amikor azonban a házassági szokásokat részletesen kiépíti, akkor ez mint szükségesség jelentkezik nála, mert ezek szigorú rendezése akadályozza meg a társadalmi rend felbomlását, amely különben a vérrokonok gátlás nélküli keveredése folytán hamar bekövetkeznék. Az sem állítható, hogy a primitív embernek azért lenne oly kevés számfogalma, mert nem akar elszakadni a reális, az egyszerű dolgok körétől. A számolási képesség meg van benne, s ha valami különösebb szempont legyőzi a „fejfájást“, amely a primitív embert számolás közben oly könnyen előveszi, akkor a rendesen használt számneveken messze túl „számol“. Von den Steinen elmondja például, hogy amikor az egyik bakairi indiánt „megmérte“ s a művelet elvégzése után három kövér gyönggyel akarta kielégíteni, ez fölháborodva utasította vissza s „annyi szem gyöngyöt kívánt, ahány mértést fején, kezén, testén végeztek, amelyeket pontosan „elszámlált“. Mindez azt bizonyítja, hogy a primitív ember, ha alkalom adódik, igen könnyen elhagyja a konkrétnak világát és az egyes és folytonos hasonítások révén a magasabb számképzetekhez is könnyen eljut. „Fogyatékos számolókéességük nem észbeli tehetségük korlátozottságát mutatja, hanem csupán a gyakorlat hiányát. Mert nincsen pld. jószáguk, amit darabszám szerint meg kellene számlálni, árukkal nem kereskednek, amiket ismét számon kellene tartani s ha elő is fordulnak magasabb számok, mint pl. emberek, elejtett állatok, levágott fák és más egyebek, ezt az ismeretlen sokaságot szavakkal, vagy jelbeszéddel értetik meg“.^{9a}

A természeti és társadalmi viszonyok változása az értel-

mi gondolkodás körébe tartozó számlálás módját is az emberi *akarat* követelte külső formák szerint alakítja át. Azok a primitív népek, amelyek a foglalkozások sokféleségét még nem hagyták el, de sanyarúbb viszonyok folytán akaratuk nagyobb megfeszítésére kényszerülnek, a számlálás s a számrendszerek terén is bizonyos előrehaladást mutatnak és pedig természet-szerűleg a 2-es szám alapján. A kettes számrendszerben mindig két mennyiséget foglalnak össze és így jutnak el a 4-hez ($2 + 2$),¹⁰ esetleg a 6-hoz ($2 + 2 + 2$),¹¹ sőt néha tovább is.¹² A 4-en alapuló számrendszerek ezen a fokon még szórványosak;¹³ magasabb kifejlődésüket csak a fejlett vadász és nomád népeknél találjuk.

A gondolkodás alapformáira még döntőbb hatást gyakorol *egy* foglalkozásnak az előtérbe jutása, amikor mellette a többiek másod-, harmadsorba szorulnak. Ilymódon lesznek Eurázia legészakibb részének népei halászokká, az Északamerika mezőségein lakó zsákmányoló népek harcias vadászokká, az Eurázia óriási kiterjedésű steppevidékén, vagy Arábia pusztaságain mozgó primitív népek nomád állattenyésztőkké, a Nílus szűk völgyére, a Tigris és Eufrátes vidékére szorult népek földművelőkké, a keskeny tengerpartra, vagy a sziklás szigetekre jutott népek kalóz kereskedőkké.

A következőkben vizsgálnunk kell, hogy a különböző foglalkozások, valamint a velük járó természeti és társadalmi követelmények, így a tér- és időszámítás, a társadalmi szerveződés milyen hatást gyakorolnak a számlálás, a számrendszerek és a számkultuszok további fejlődésére.

2. A kettes számrendszer vadász és nomád népeknél.

A magasabbrendű vadász és nomád állattenyésztő népek lelkialakata sok tekintetben közeláll a legprimitívebbekéhez, akiktől azonban megkülönbözteti őket az *akarat* nagyfokú megfeszítése, mely az értelmiség terére is vonatkozik. Nem csupán harciasak, hanem a harcban fegyelmezettek s alávetik magukat a harc idején vezéreiknek. Az állami és társadalmi szervezettség első jeleit világszerte ők képviselik, anélkül azonban, hogy az uralmat s az általuk teremtetett állami rendet a maguk erejéből hosszú időig fenn tudnák tartani.¹⁴ Nem csupán állami berendezkedésük, hanem szokásaik, sőt értelmi és érzelmi megnyilatkozásaik is általános és jellegzetes jegyként magukon viselik a dolgok éles, dualisztikus, kivételt nem tűrő elbírálását. Míg a primitív társadalmakban a főnököt az öregek közül választják, addig a nomád társadalomban a tapasztalt öreg

mellett háború idején kiválik a fiatalabb, harcra alkalmasabb vezér típusa. Egész lelkivilágukat határozott célokra való törekvés irányítja. Mikor azután a nomadizáló törzsek szorosabb egységbe egyesülnek, akkor a *főnök* és *vezér* ellentéte a nomád államokban a kettős fejedelemség intézményében állandósul.¹⁵ A kettős felosztás a társadalom minden viszonylatában uralomra jut. Gyakori a törzsek, vagy csoportok kettéoszlása.¹⁶ A görög mondában mindig ketten vannak a főszerepet vivő vezetők, az u. n. *herosok*, akik az ősi nomád vérségi viszonylatoknak megfelelően *testvérek*, *féltestvérek*, közeli *vérrokonok*, vagy a sors minden viszonylatában hűségesen kitartó szövetségesek, *barátok*.¹⁷ A kettes beosztás a társadalmi berendezkedések más viszonylataiban is határozottan uralkodó, így a görög mondavilágban, a nagy görög eposzokban, az Iliasban és az Odyszeiában szereplő *követek*, *hírmondók*, *kísérők* és más funkcionáriusok gyakorta ketten vannak.¹⁸ Lényegében hasonló jelenségeket látunk nem csupán a nomádoknál, hanem Amerika és Ausztrália kóbor vadász népeinél is, amelyek szintén harciasak és tettekre képesek, vagy régebbi időkben azok voltak, de a sanyarú viszonyokhoz alkalmazkodva, tenyésztésre alkalmas állatok és termékeny, könnyen megművelhető földterület hiányában inkább a vadászat és egyéb zsákmányolások eredményesebb foglalkozásait választották.¹⁹ Ez a kettősség nemcsak az emberi társadalomra vonatkozik, nem csupán a fejedelmek és vezetők vannak gyakorta ketten, hanem a jellegzetes eseményekben szereplő *állatok* is.²⁰ A kettős elrendezkedés uralkodik Észak-Európa és Észak-Ázsia vadász-halász népeinél is,²¹ akiknél annál inkább gyakorta *kettő* a szereplő állatok száma is, mert a domináló vadász foglalkozás és a velejáró másodlagos érzelmek (totemizmus stb.) következtében nincs náluk határozott válaszfal ember és állat között.²²

Az éles, határozott *dualisztikus* megítéléseknek és szokásoknak egész sora szerepel a mai nomádoknál is. Az állattenyésztőknél *gazdag* és *szegény* fogalma élesen kiemelődik s legtöbbször a megélhetés alapját képező nyáj nagyságához fűződik. A gazdag ember rendkívüli tiszteletben részesül.²³ Az Isten és az ördög ellentéte a nomádoknál és az általuk szervezett népeknél válik élessé.²⁴ A nomád népeknél jelentkezik az *ember* és *állat* határozottabb ellentéte is, valamint a *férfi* és *nő* szembeállítás. A primitív társadalmakban alig van lényeges különbség *nő* és *férfi* társadalmi helyzete között, a nomád társadalmakban azonban a gazdag, hős, merész, határozott, cselekvésekben ügyes *férfi* az emberideál, az éneke-

sők az ilyen férfit énekelik meg, hírük messze terjed, szavukra a harcrakész férfiak száz és ezerszámba gyűlnek össze harci s egyben rabló vállalkozásra. A gazdagság, a vagyon s a férfiaság a nomád társadalom legfőbb alapja lévén, a fiúgyermek születése kivételes ünnep számba megy; különösen kiemelődik az *elsőszülött fiú* szerepköre, aki a vagyon nagy részét öröklí. A minden irányban merev, elválasztó megítélések következtében az erkölcsi ítéletek is igen szigorúak: megkövetelik a leány szüzességét, az asszony hűségét, nemcsak azért, mert a dolgos asszony értékes és őrzött vagyontárgy, hanem mert a család, a vér tisztasága csakis ilymódon biztosítható. A nemzetséghez, törzshöz tartozás mindezek következtében a nomádoknál jóval szigorúbb válaszfalat képez, mint a primitíveknél. A törzsön kívülálló szemükben idegen, sőt ellenség.²⁵ Az egy vérből valók viszont annyira összetartoznak, hogy minden egyes tag bántalmát az egész nemzetséget kötelező *vérbosszúval* kell megtorolni. A nomád nagycsalád fejének tekintélye — harc esetén a vezér parancsa — szigorú, elválasztó távolságban kötelezi az alájuk tartozókat.²⁶

A harcias nomád népeknek az államszervezés terén világszerte döntő szerepe magyarázza meg, hogy a 2-es szám az eredetmondákban, az alapvető térszemléleti, társadalmi és vallási képzetek terén a nomádoktól megszervezett földművelő kultúrákban is jellemző maradt. Így az egyiptomi kultúrában — mely a legkitünőbb egyptológusok által támogatott nézet szerint Ázsiából bevándorolt sémi népeknek a benmszülött afrikai törzsekkel való összekegyedése révén alakult ki²⁷ — már ősidők óta szereplő kettőségek mutatnak arra, hogy e *hódító* nép kultúrája közelálló lehetett a vadász és nomád népekéhez. A testvérpárok ősi mondájának *kettősége* jelentkezik *Ozirisz* és *Set* ellentétében, akik *testvérek* s a fáraok trónján sorban uralkodnak.²⁸ A férfi istenek mellett egy kiegészítő, nem egyszer hasonló nevű női istenséget, vagy ikerpárt találunk.²⁹ Vadász népekre utal az állatfejű istenségekben jelentkező ősi *totemizmus*.³⁰ Egyiptom — hasonlóan a nagyszabású nomád államokhoz — hosszú ideig két nagy birodalomra oszlott: az *északi* és *déli államra*,³¹ melyek belső különállásukat az egyesítés után is megtartották.³² Természetes, hogy a *babyloniaiak* ősi herosmondájában, vagy az eredetileg nomád pásztorkodást űző *zsidók* eredetmondáiban, történeteiben szintén a kettes szám volt az uralkodó.³³

Az egyes kultúrák fejlődésével párhuzamosan a kettes számrendszer is továbbfejlődik a 4-es, 8-as, esetleg a 16-os szám

irányában. A 4-es szám gyakorisága jellemző azokra a vadász és nomád népekre, amelyek az átlagosnál magasabbfokú szervezettséget értek el, így az északamerikai indiánokra,³⁴ némileg a vogulokra és osztjákokra,³⁵ nagymértékben a nomád törökökre és mongolokra,³⁶ valamint a görögökre,³⁷ a rómaiakra (l. a 15. sz. jegyzetet) és skandinávokra,³⁸ akik a többi indogermán népekkel együtt eredetileg mind nomád állattenyésztők voltak.³⁹ A kaliforniai indiánoknak fejlett *négyes* számrendszerek van⁴⁰ s ugyanennek nyomát találhatjuk az indogermán nyelvekben, melyekben a „nyolcas” számot „kétszer négy”-nek, a „kilencses”-t „új”-nak nevezik.⁴¹ Ugyancsak megtalálható a 4-es számrendszer az állattenyésztők által megszervezett s később földművelő kultúrát kifejlesztett népek gondolkodásában is. Így fejlődik ki Indiában a 4-es szám jegyében az egyes társadalmi osztályokat mereven elválasztó kasztrendszer.⁴² Így alakult ki Egyiptomban ősidőktől kezdve a 4-es szám tisztelete a vallási szertartások és cselekmények terén,⁴³ valamint térszemléleti és tisztán szellemi jellegű megítélésekben is;⁴⁴ ez a 4-es felosztás fejlődése folyamán egészen 16-ig halad előre.⁴⁵

Hogy azonban itt nem csupán egyes földrészeknek, hanem az egész emberiségnek bizonyos foglalkozásokkal szorosabban kapcsolódó gondolkodási formáiról van szó, azt bizonyítja a 4-es számnak világszerte kiemelkedő tisztelete, melyet mindenütt megtalálunk, úgy az óvilágban, mint Ázsia messzebbfekvő kultúráiban, Belső-Afrikában, valamint az újvilág kivirágzott részein, az aztékok, a májáák és az inkák birodalmaiban is.

A kettes és négyes felosztásokkal kapcsolatban tévedés azt hinni, hogy e felosztásoknál szereplő külső, még oly általános jellegű jegyek, — amilyenek a *jobb* és *bal*, a *fekete* és *fehér*, vagy akár az égtájak *négy* iránya — hozzák létre az illető nép kedvelt számfogalmait. Frobenius 1932-ben megjelent műve⁴⁶ bizonyos tekintetben visszatérés egy idejétmúlt állapotra, mely nem az emberi elmét teszi meg végső eredőnek, hanem feltételezi, hogy az ember és az emberi gondolkodás volt *kénytelen* alkalmazkodni a téri *adott* viszonyokhoz, így pl. a négy világtájhoz, vagy a Nap és a Hold pályájához.⁴⁷ Már 1917-ben „A számok jelentése és a gondolkodás alapformáinak története” c. munkánk 54—73. lapján részletesen kifejtettük, hogy a téri felosztások, a tér *kettes* és *négyes* felosztása, a 2-es, 5-ös, 10-es, 20-as számrendszerek *nem* a téri tájékozódásokból, hanem az *emberi gondolkodásnak* a téri viszonyokra való alkalmazásából fakadtak. A Nap, vagy a Hold pályájának *hármassal* beosztása bizonyos mértékig épűgy a szemlélő alany önkényétől függ,

mint a *négy* világtáj. A következőkben látni fogjuk, hogy az egyszerű ember a *nappal* és az *éjjel* időtartamát, sőt a hosszabb időtartamot, a *tél-nyár* elteltét is minden további gondolkodás nélkül *kettéosztja*, de előfordul az is, hogy az éj, vagy a nap, vagy esetleg az éj-nap tartamát *egynek* veszi s akkor nem 3, hanem esetleg 5 időállomást vesz fel.⁴⁸ Amint az időszámítás nem csupán a külső körülményektől, a Hold, vagy a Nap járásától függ, hanem a szemlélő önkényétől, ugyanez mondható a tér külső szemléletéről is. Az egyszerű ember kezdetben nem 4 világtáját különböztet meg, mint a Nap pályájából kikövetkeztetett kardinális pontok (Frobenius i. m. 32.: „4 kardinalpunte“) eredményeit, hanem csupán 2 égtájat⁴⁹ és teljes joggal feltételezhetjük, hogy a teret se a külső tényezőkből, a tér 2-, 4-, 8-as irányából alakította ki, hanem *egységes*, az időre és térre s azok számszerű formáira alkalmazott, *észbeli* fogalmakat tartalmazó álláspontjából. A kedvelt szám-symbolum eredhet egy mind általánosabbá vált szokásból, pl. a 4 világtáj megrögzítéséből, azonban a végső magyarázat csupán azon a lelki beállításon és funkción alapulhat, amelyből a szóban forgó felosztás, vagy számlálás szükségszerűen fakad. A kettes és négyes szám megjelenésénél és elterjedésénél nem a két oldal, vagy a négy égtáj az elsődleges, hanem az éles, elválasztó ítéletek szükségessége, mely az akarat megfeszítéséből adódik s a külső világ jelenségeire ennek alapján nyer alkalmazást.

3. Az 5-ös, 10-es, 20-as és 40-es számrendszerek.

Ahol a nomád, vagy vadász állapotot bizonyos félnomád, vagy félvadász állapot váltja fel, amelyben a régi foglalkozás mellett nagyobb fokú szervezettség, vagy más foglalkozás (földművelés, ipar, vagy kereskedelem) is előtérbe nyomul, ott a számolás terén is bizonyos előnyös változások mutatkoznak. Ennek első jele az, hogy egyes primitív népeknél a számolás már nem csupán a legegyszerűbb művelet: az összeadás jegyében történik, hanem komplikáltabb számműveletek alapján is, amilyenek a szorzás és a kivonás.⁵⁰ A kóbor vadász, vagy folyám- és tengerjáró s egyéb szervezett állattenyésztő népek, melyek a földművelés mellett a kezdetleges ipart és kereskedelmet is fölkarolják, oly számrendszerekre térnek át, amelyek nem egypár, hanem több számegységet foglalnak magukba. Itt az egyes ujjak kettős összefoglalása helyett a *kéz*, majd a *két kéz* (= 10 ujj), azután a *kezek és lábak* (= 20 ujj) szolgálnak alapegységül s így fejlődnek sorba az 5-ös, 10-es, 20-as, sőt 40-es szám-

rendszerek. Ezeket a számrendszereket nyomon követik a számok nyelvi kifejezései.⁵¹ Az illető népnél azután mindig az elért legnagyobb szám jelenti a sokaság, a nagyság, a teljesség kifejezését.⁵² Ha azonban közelebbről szemléljük az 5-ös számrendszerekből továbbfejlődött számrendszereket, úgy találjuk, hogy az ezeket alkalmazó népek sok ideig nem tettek mást, mint összefoglaló tartalommal látták el a régi analitikus formákat. Az alkalmazott nagyobb (5-ös, 10-es, 20-as, 40-es) egységek ugyanis egymással szemben ismét csak a mértani haladvány (1, 2, 4, 8, 16) mintájára rendeződnek, azonban már nem annyira elválasztó, mint inkább egybefolyó, összefoglaló ítéletek során. Az ilyen synthetikus jellegű ítéletek kifejlődése mindig olyankor következik be, amikor a vadász és nomád ember a térbeliségnek inkább az ellentétekben jelentkező viszonyai mellett érdeklődési körébe vonja az időtartamoknak az egymásután folytonosságában megjelenő, egybefolyásra hajló tényeit is.

Jegyzetek.

¹ W. Schmidt und W. Koppers. Völker und Kulturen. Regensburg 1894. Erster Teil. Gesellschaft und Wirtschaft der Völker. 63—127. — Solymossy S. Az ethnologia tárgyköre és módszere. Ethn. 1926. I. sz. 5. l. — Bibó I. A primitív ember világa. Budapest 1927. 5—7. l.

² R. Thurnwald: Die menschliche Gesellschaft. Berlin u. Leipzig. 1931.

³ R. Thurnwald: I. m. Erster Band 35—92: „I. Wildbeuter.“ 93—269: II. *Pfleger von Pflanzen und Tieren* A) *Pfleger der Pflanzen* (Feldbauern). B) *Die Pfleger von Vieh und die Hirten*“.

⁴ Vajjon hogyan magyarázza meg Thurnwald az északsarki eszkimók kultúráját, akiket az egyszerűbb foglalkozású népek közül a sorban legelsőnek állít be, akik pedig az anyagi eszközök felállításában a többi népek közül messze kimagaslanak (l. kajakjait, szánjaikat, kitűnően megszerkesztett házaikat!).

⁵ Nagy G. Turánok és árjak. Ethn. 1902. 9. l.

⁶ P. Ehrenreich: Über die Botokudos. Zeitschr. f. Ethnologie. XIX. (1887) 46.

⁷ K. v. d. Steinen. Unter den Naturvölkern Zentral Braziliens. Berlin 1897. (Magyar átdolgozása: Közép-Brazília természeti népei között. Átdolgozta Bátky Zsigmond dr. 109—110. — V. ö. továbbá W. Schmidt—W. Koppers i. m. 238—252. és 265. „Und dieses weibliche Privateigentum an Grund und Boden war, mehr noch als das Eigentum an den Erträgnissen desselben, die eigentliche Grundlage des Mutterrechts und dieses letztere muss in seiner ganzen Natur dementsprechend beurteilt werden“.

⁸ Róheim G.: A csurunga népe. Budapest, 1932. 158, 161, 162.: „Az arandák és a velük szomszédos északi lurittyák 8 ilyen osztályt ismernek“... „Az aranda tankák azonban csak 4 osztályt ismernek. A lurittyák szintén csak 4 házassági osztályt“... A déli lurittyák,

azaz nguntiangunták csak 2 osztályt ismernek“. Hasonló, de nem oly határozott és az első osztódásokon alig túlmenő dualizmusokba tagolódott az északamerikai írókézek törzsszövetsége a XVI. században. Ezek mindenekelőtt vadásznépek voltak s a törzsszövetség végső egységeit az anyajogon alapuló nagyfamilia képezte. V. ö. R. Thurnwald. i. m. I. 116–118.

⁹ V. ö. Crawford. Ethnological Society Transaction. New Series. vol. II. 84: „miután legalább is 30 ausztráliai nyelvet megvizsgált, azon meggyőződésre jutott, hogy e nagykiterjedésű szárazföldön nincs oly néptörzs, mely négyenél tovább számolni bírna“. V. ö. továbbá Scott: „a King Georg körül lakók számjegyei 5-ig terjednek, de ez utolsó csupán csak a »sok« szóból áll“.

^{9a} K. v. d. Steinen i. m. 105. Magy. átd. 43. 31.

¹⁰ Így a Cooper's Creek-i ausztrálok két törzsének számnevei a következők: 1 = goona; 2 = barkoola; 3 = barkoola goona (2 + 1); 4 = barkoola barkoola (2 + 2) (M. Curr. The Australian Race II. 26). — Egy délqueensland törzs szintén úgy fejezi ki számait, hogy a 3-at az 1 + 2, a 4-et a 2 + 2 névvel mondja (J. Eisenstädter: Elementargedanke und Übertragungstheorie in der Völkerkunde. Stuttgart 1912. 158). — Az arandáknál 1 = tara; 2 = ninta; 3 = tara ma ninta. Az öt épügy jelenthet „5-öt“, mint 100-at (Roheim G. i. m. 320). — A délamerikai guaranik (Chaco) 4-ig számlálnak szavakkal, az ennél többre azt mondják, hogy sok. (Léwy Bruhl: Das Denken der Naturvölker. Wien u. Leipzig 1926. 156.) V. ö. E. Fette. Das Rechnen der Naturvölker. Leipzig 1927. 20.: „Weiter ist die Zweierrechnung sehr verbreitet in der Torresstrasse, unter den Papuavölkern Neuguineas und der umliegenden Inseln und bei den Sulka Neupommerns. In Südamerika benützen die Bakairi, die Bororo, die nördlichen Caiapo die Zweierrechnung von Mengengrößen, in Afrika gewisse Pigmäenvölker und hier und da auch noch grosswüchsige Negerstämme“. (Irodalmat l. u. o.)

¹¹ A York foki ausztrálok számnevei a következők: 1 = netat; 2 = naes; 3 = naes netat (2 + 1); 4 = naes naes (2 + 2); 5 = naes naes netat (2 + 2 + 1); 6 = naes naes naes (2 + 2 + 2). (J. Lubbock: A történelem előtti idők Budapest 1876 II 249.) — Hasonlókép van a Torres szoros nyugati törzseinél: 1 = urupun; 2 = okosa; 3 = okosa urupun; 4 = okosa, okosa; 5 = okosa okosa urupun; 6 = okosa okosa okosa. (Lewy Bruhl: i. m. 165.) — A brazília-belseji bakairik 6-ig számolnak szavakkal: 1 = tokale; 2 = ahage; 3 = ahage tokale; 4 = ahage ahage; 5 = ahage ahage tokale; 6 = ahage ahage ahage. A 6-nál többre azt mondják, hogy sok (K. v. d. Steinen i. m. 406.). — Az ausztráliai gumulgálok 6-ig számolnak: 1 = urapon; 2 = ukaser; 3 = ukaser urapon; stb. (P. W. Schmidt: Die Gliederung der australischen Sprachen. A 1912, 1913, 1917 bis 1918.)

¹² A Waal és Riet melléki busmannoknál: 1 = a; 2 = oa; 3 = uo; 4 = oa oa; 5 = oa oa a és így tovább 10-ig. (M. Schmidt: Zahl und Zählen in Afrika, Mitt. d. Anthropol. Ges. in Wien 1915. Ugyanígy számolnak az Uj-Guinea melletti Kiwai szigetén, csak hogy 12-ig. (Zöller: Deutsch Neu Guinea und meine Ersteigung des Finistérgebiertes. 1891. 424.)

¹³ Így egyes belső újguineai pápua nyelvekben és a Torres szorosi Deap, Drapa és Dapu törzseknél (S. H. Ray: Reports of the Cambridge Anthropological Torres Straits III. Cambridge 1907).

¹⁴ Így vesznek el sorra — egy pár évtizedet, vagy legfeljebb egy pár századot érve meg — a hunok, a türkök, a tatárok hatalmas birodalmai. Viszont „a Dzsinginkán alapította államnak és népeinek hosszabb fennállását az magyarázza meg, hogy ezzel a nomádbirodalommal sok letelepült nép jelentős államalakulatai egyesültek és ez a nomádbirodalom nem az alkotó törzsekre hullott szét, hanem különböző kultúrállamokra (Kína, Középázsia, Perzsia stb.), amelyek Dzsinginkán utódainak uralma alatt állottak“. (Radloff: *das Kudatku Bilik*. Petersburg, 1891. I K LII skk.)

¹⁵ Így *Spártában* a történelmi időkben is végig fennmaradt a *kettős királyság*. Hasonló jellegű volt a japánoknál a mikádó és a shogun, a frankoknál a király és a majordomus ellentéte.

A *rómaiaknál* a vezetők ősi számát (Romulus és Remus) megőrzi a 2 consul, majd a 2 praetor, valamint a plebejusok közül választott 2 tribunus. A 2 tribunus mellé 2 aediles választatik, később még 2, tehát összesen szintén 4 a számuk. A Vestaszüzek száma legrégebben 2, később 4, végül 6. Ugyanezt találjuk a többi adminisztratív jellegű megbízatásokban is.

A történelemben szereplő török népek közül a *hunoknál* *Attila* és *Bleda* (testvérek), előttük *Oktar* és *Roas* (testvérek) együtt uralkodnak (Jordanes XXXV). Az *avaroknál* is két uralkodó van, az *ujgur* és *kagán* (Nagy G. A honfoglalók. Ethn. 1907. 329—339). A *türköknél* is gyakori a két (testvér) uralkodó: „A főhatalom a keleti türkök uralkodójának, a kagánnak a kezében volt, de a nyugati türkök uralkodója, a jabgu, sokszor teljesen függetlenül uralkodott. E kettősség már a türkök legrégebbi korszakában megvan“. (Németh Gy. A honfoglaló magyarság kialakulása Budapest, 1930. 194.) Az *ujgurok*-nál „szintén ismerjük ezt a kettős uralmat“. (Alföldi A.: A kettős királyság a nomádoknál. Károlyi emlékkönyv Budapest, 1933. 28. v. ö. Abul Ghazi-val.) A *kazároknál* „kündüh kagán volt a főkirály elnevezése és kagán böh, vagy šad a másiké“ (Alföldi A. i. m. 28. v. ö. Ibn Fadlhan MHK 217.) A *levéidai magyaroknál* is két uralkodó van: „Fejedelmök *kendeh*-nek hívatik és ez a név főkirályuknak címe, mert annak a férfiúnak, ki felettök (tényleg) uralkodik neve (címe) dsila“ (Ibn Rusta. MHK. 167.)

¹⁶ A törzsek, vagy törzsek csoportja szabályos kettéoszlásának a török népeknél is van nyoma. Abul Ghazi (Edition Desmaisons 39.) szerint az *ujgurok* 10 (onujgur) és 9 (tokuz ujgur) nemzetsége eredetileg együtt éltek s azután szakadtak kettéfelé (Vámbéri. A török faj. Budapest 1885. 383—384). V. ö. Alföldi A. i. m. 30—31.: „Tanulmányosak a népek két osztályának elnevezései is. Sokszor csak 'jobb', illetve 'bal' a nevük, mint az '*ong*' és '*sol*' a kirgizek két csoportjánál. Egy másik típus a ghuz törzrendszer két felének *üzük* és *buzuk* neve; de ezeket is hívják *Ič-Oguz*- és *Dyš-Oguz*-, azaz külső és belső oguznak. A keleti türköknél a *tarduš* és *tölis* megjelöléseket találjuk, ahol — úgy, mint más esetekben is — a méltóságnevek mellé is kiteszik ezeket.“ „... a nyugati türkök körében alakult türgäč szervezet két felét a khinai forrásokból „les tribus jaunes et les tribus noires“-nak fordítja Chavannes. Kétségtelenül egy ilyen kettős horda volt az a 'vörös tik' és 'fehér tik', mely a Kr. e. I. évezred közepe táján annyi bajt okozott a khinaiaknak“. „Ugyanebbe az utóbbi névadási típusba tartozik az utigur-kutrigur kettős név is“.

¹⁷ Így a görög mondákban testvérek: *Amphion* és *Zethos*, *Kalais* és *Zetes*, *Othos* és *Ephialtes*, *Pelias* és *Neleus*, *Kaeneus* és *Polyphemos*, *Aegyptos* és *Danaos*, *Eteokles* és *Polyneukes*, *Melampus* (a híres jós és orvos) és *Bias*, *Melampus*nak szintén híres jós fiai: *Mantios* és *Antiphates*, *Alkmaeon* és *Amphilochos*, *Archander* és *Architeles*; a nagy építő herosok: *Agamedes* és *Troplonios* (Hymn. Hom. ad. Ap. 118.); *Jasion* és *Dardanos*, *Euphemos* és *Peryclimenos*, *Idas* és *Lynceus*, *Eurutos* és *Echion*, *Augias* és *Actor*, *Acarnan* és *Amphoterus*, *Ilus* és *Assaracus*, *Eurysthenes* és *Procles*, *Astrabacos* és *Alopex*. Az Ida hegyére *Hektor* és *Helenos* mennek az áldozati bikáért; *Páris* és *Aeneas* (közeli vérrokonok) együtt mennek *Menelaos* udvarába. Féltestvérek: *Kastor* és *Polydeukes*, *Herakles* és *Iphikles*, *Ajax* és *Teucer*. Hű barátok: *Tydeus* és *Adrastos*, *Orestes* és *Pylades*, *Achilleus* és *Patroklos*.

Az *Ilias* I. énekében „a népek fejedelmei” a két *Atreides*; *Agamemnon* és *Menelaos* testvérek.

Az *Ilias* II-ik (Hajók felsorolása) énekében a népek vezetői rendszeren ketten vannak, az achájoknál ép úgy, mint a trójaiaknál. Így az achájoknál: *Askalapos* és *Jalmen*, *Schedios* és *Epistroph*, *Pleidippos* és *Antiphos*, *Protesilaos* és *Prodarkos*, *Podaleirios* és *Machaon* (testvérek); *Idomeneus* és *Meriones*, (féltestvérek) továbbá *Polypoites* és *Leonteus*; a trójaiaknál: *Adrestos* és *Amphios*, *Hippothos* és *Pylaios*, *Mesthles* és *Antiphos* (testvérek), továbbá *Akamas* és *Peiroos*, *Odios* és *Epistrophos*, *Chromios* és *Ennomos*, *Phorkys* és *Askanios*, *Nastes* és *Amphimachos*, *Sarpedon* és *Glaukos*.

A rómaiak ősei: *Romulus* és *Remus* (testvérek).

A „szarvasmonda Prokopiusnál fennmaradt variációjában a csodálatos ünnö üldözői a hun őskirály fiai: *Utigur* és *Kutrigur*”. (Alföldi A. i. m. 31.) — „...amint az egyik orchoni feliraton két férfit nevez meg a türk uralkodó, akiktől egyként vezeti le család-fáját, úgy az *Ergeneh-kun* mondájában is két emberpár menekül meg egy vérontásból és lesz a türkök (illetve mongolok) ősevé”. (Alföldi i. m. 32.)

¹⁸ Az *Iliasban*: *Menelaos* és *Odysseus* az achájok követői Trójában. — *Talthybios* és *Eurybates* a Trója alatti acháj tábor hírmondói (Il. I. é.) — *Hektor* is két hírmondót küld (Il. III. é.). *Helénát*, *Andromachét* 2 szolgálóleány kíséri (Il. III. és XXII. é.). — Az *Odysseidában*: *Penelopeiát* szintén 2 rabnő kíséri (Od. XVIII. é.). — *Nausikának* 2 szolgálóleánya van. (Od. VI. é.). — *Melanthios* 2 bojtár kíséri (Od. XX. é.). — *Télemachost* *Pylosba* *Mentor*, majd *Lacedaemonba* *Peisistratos* kíséri (Od. III–IV. é.). — *Menelaos* udvarában 2 táncos járja a táncot (Od. IV. é.). — 2 csatlós hordja fel az ételt a kérőknek (Od. XV. é.).

¹⁹ Az ausztráliai törzsek több mondakörében 2 herosról van szó, akik a férfiatvátás szertartásait megalapítják (A. W. Howitt: *The Native Tribes of South East Australia* London, 1904. 476, 485). Az egyik aranda mondában 2 nő, a másikban 2 férfi szerepel. (C. Strehlow: *Die Aranda und Loritja Stamme in Central-Australia* [Veröffentlichungen aus dem städtischen Völker Museum Frankfurt a. M.] I 1907. S. 28, 45, 48, 49, 50, 73, 81, 86, 98, 100) „[Az aranda] monda szerint az emberrelválás ideje előtt az őslények 2 csoportra oszlottak...” „Ez a mondabeli felosztás régebbi időkre utal, amikor

a törzsek más ausztráliai törzshöz hasonlóan két félre oszlottak". (Róheim G. i. m. 119.)

Dél-Amerikára általában jellemző a testvérpárok mondája, pl. Keri és Kame a bakairik legfőbb hősei. *Északamerikában* a mixtec monda szerint a paradicsomot 2 testvér lakja. (D. G. Brinton: *The Mythos of the New World* 1905. 107.) A pentlate törzsmonda szerint 2 testvér a törzs hősei. (V. ö. Bibó I. A számok jelentése 47, 50, 57.) „Az észak-nyugatamerikai indiánok ép úgy két félre osztva tartják gyüleseit és nézik a nagy ünnepi versenyjátékokat, mint a volgai kalmükök”. (Alföldi i. m. 30.)

²⁰ Az *Odysseában* Telemachost mindig 2 kutya kíséri. (II. XVI., XX. é.) — 2 keselyű adja hírül Zeus kedvezését. (II. é.) — Tytios óriás máját 2 keselyű marcangolja. (XI. é.) — Eumaios Odysseusnak 2 disznót öl le. (XIV. é.) — Az *Iliasban*: a trójaiak esküvéskor 2 bárányt áldoznak. (III. é.) — Achilles Patroklos máglyájára 9 ebe közül 2-öt áldoz fel. (XXIII. é.) — Lao-koon és fiait 2 kígyó falja fel.

Észak-Amerikában a beringuti eszkimók szüztől való születési mondájában 2 hollótestvér van. (J. Eisenstädter: i. m. 66.) Az ausztráliai aranda mondákban a következők szerepelnek: 2 kígyóember, 2 sasember, 2 fehér-, 2 fekete kígyóember, 2 vadmacskaember, 2 nagy fehér madárember, 2 békaember, 2 bábember. (C. Strehlow i. m.)

²¹ A vogul-osztják hitregében a *kit tarem*, *kit kwores* alatt a két tarem-et, jelesen a felsőt (numi tarem) és alsót (joli tarem), vagyis eget és földet értik. Égatyá és Földanya a mindenség kezdetei. Megvan azonban a jó isten (Numi Tarem) és az ördög (Kul'ater) ellentéte is. Mielőtt Nurmi Tarem az ember teremtéséhez hozzáfogna, 2 bábút teremt vörösfenyőből, de fejük minduntalan mellőkre esik (ezek a manók: „mēnkw”). Az ősfinek az égatyá „az egyik fajta halból 2 halat adott neki, a másik fajta halból ismét 2 halat adott neki”. Az égatyá elrendeli, hogy Kul'ater (az ördög) műveleteivel a nép fele hadd pusztuljon el, másik fele épen maradjon. (Munkácsi B. Vogul Népköltési Gyűjtemény I kötet. Kiegészítő Füzet. Regék és énekek a világ teremtéséről. Budapest 1902. CCXCIII; CCC; CCXV; CCCXCVIII; CCCLI; CCCLVI.)

A vogul és osztják népi énekekben, amelyek még ma is élő valóságok és évszázadokra, sőt talán évezredekre nyúlnak vissza, igen gyakori a hősi és egyéb kettősség, sokszor testvérséggel párosulva. A hős legtöbbször öccse kíséretében hajtja végre kalandjait, pl. a poluj hegycsúcs fejedeleme énekében. (Pápay J. A Reguly-féle osztják hősi énekekről. Ethn. 1913. 269.); a *szoszváközépi énekekben* (U. o. 265.), ahol a Tareffi szoszváközépi isten, a bátyjának szerez feleséget: az égatyá fia és testvéröccse együtt mennek leánynézőbe és együtt hőslenek. (Munkácsi B. V. N. Gy. II K. Második füz. 013.) A hős két kérőt küld a várba (Pápay J. i. m. 26.); a menyasszonyt 2 öregasszony vezeti (U. o. 264. 267.); a lány díjául 2 fejedelemlős páncélját adják (U. o. 270.); a küzdelem alatt 2 féle víz van a pitvarban, rontó és erő víz (Munkácsi B. Tündér és ördögféle mithikus lények a vogul néphitben. Ethn. 1909. 213.). Az Égatyá 2 féle embert teremt, nyershús ételt és főtt ételt evőt (U. o. 89.). A vogul-osztják hősi énekekben a következő kitételek szerepelnek: „selyemmentét öltött 2 fejedeleme”; „2 kedves fejedeleme”; „alsókondavidéki 2 feje-

delem“ (itt a nagyfejedelem és a kisfejedelem testvérek, bátya és öccse, akik szintén együtt mennek leánynézőbe és együtt hőslenek). Az égatyának 2 mennyei kovácsa és 2 mennyei ácsa van és szarvas-tulok nagyságú 2 ebe; Patkanov szerint a „csapókezü“ embernek 2 hőslő fia van, a „lövőkezü“ embernek és a Tapar nőnek is 2 fia, akikkel szemben 2 erős szamojéd hős harcol; a hazajövő hóst 2 férfi üdvözlí, akik az ő távollétében született fiai; egy irtisi osztják mesében is a hazatérő hős látja, hogy neje 2 ember között fekszik, „ezek a te fiaid“, mondja neki neje; egy osztják hősenekben „egy irányban futó 2 fejedelem“ szerepel: a Tapar hősről szóló irtisi osztják regében a hősök 2 öreg szövetségessel osztoznak meg a zsák-mányon. A kérők és a vőfélyek száma is gyakran 2; Pápai K. közlése szerint az északi voguloknál „egy asszony dicsekedve emlegette, hogy ő érte 2 férfi és 2 nő kérő járt“; kondai voguloknál P. P. Infantjev szerint „midőn a vogul házasodni akar, a menyasz-gár szerepel. A Reguly-féle déli nyelvű pásztorénekekben 2 csodás ügyességű vadász szerepel, kik üldözőbe veszik a jávorszarvast. Egy Reguly által följegyzett ének címe: „A nyulat vadászó kettő“. Az irtisi osztják regékben 2 fejű meńkw szerepel (Patkanov), továbbá „2 arcu kezés kul-ok“ (ördögök). Amikor a Világügyelő Férfi átveszi a Nap pályája irányítását, azt látja, hogy a földön 2 férfi verekedik, majd 2 asszony veszekszik. Valószínűleg idevágó 2-es kitételek még: „2 fiú él az apjával a fényes égen“, „ember-szülte 2 fiú“, „Numi Tarem atyám adta 2 bőröm“, „Tarem atyám 2 folyónak 2-té ágazó vidékére idézett engem“, „aranyos fajta 2 kakukja“, „város kapuját őrző 2 jeli“, 2 rovásfajú úrasszony. (Munkácsi B. V. N. Gy. I kötet. Kiegészítő füzet. Regék és énekek a világ teremtéséről. XVII. CCCLXVI. CCLXX. — V. N. Gy. I kötet, 1 füzet. — Vogul szövegek és fordításaik 25. 140. 148. 170. — V. N. Gy. II. 2. Istenek hősi énekei, regéi és idéző igéi: 013, 029, 0148, 0164, 0167, 0175, 0204. — V. N. Gy. II. 3: 0547, 0660, 0670, 0681, 0682, 0705, 0726. — V. N. Gy. III. Medveénekek 201, 228, 310, 324. — V. N. Gy. IV. Életképek 174. — Patkanov: Irtisch—Ostjaken II.

²² Hogy a *kéttestvér* fogalom régebbi formája állatalakú és így az ember és állat között inkább csak a számbeli, határozott jelzés tesz éles különbséget, ezt az észak-európai és észak-ázsiai vadász, sőt nomád népeknél is gyakran tapasztalhatjuk. Az ugor rozsomák-nemzetség szarvasmondájában két rozsomák üldöző fordul elő; az osztják szamojédeknél két madár-óst találunk; az anthropomorph és zoomorph felfogás keveredését mutatja az Altai-vidék török törzseinél gyakran előforduló az a változat, melyszerint „két testvér közül egyik a törzs őse, másik a medvéké“ (Alföldi A. i. m. 33.) Az ember teremtéséről szóló altáji monda szerint a világ kezdetén Isten és egy ember, mint fekete ludak lebegtek ide s tova (Vámbéri Á. i. m. 157.).

²³ A nyelvi kifejezések elárulják, hogy a nomád milyen ére-nyeket kíván meg főnökei megítélésében: sejk = öreg, tapasztalt; bej = gazdag. Az a legkevesebb, hogy valakinek legalább lova legyen, „mert ha még az sincs, csak annyiba veszik, mint nálunk a sehonnait, maga se becsüli magát semmire és legszegényebbnak tartja magát a földkerekségén“. (A. Brehm: Az északi sarktól az egyenlítőig. Budapest 1892. 256.). Mialatt a többi állat tisztelete el-

halványodik, a ló, mint a harciás kalandok legfőbb állatja, rendkívül tiszteletben részesül; a házassági szokásokban, a menyasszony vételárában a ló a legfőbb értékmerő. Meséink oly gyakran táltosa és a fehér ló áldozat is idemutatnak. (V. ö. Roheim G. Magyar néphit és népszokások. Budapest 1925. 22.)

²⁴ Az *indek* ősi világnézlete a világosság és sötétség, a Náp és Hold megszemélyesítésén alapult, a *perzsák* hitvilága pedig a világosság és sötétség, Ormuzd és Ahrimán ellentétéin, harci világuk Irán és Turán folytonos harcain.

A *germán*, illetve a skandináv világnézet szerint az egész mondavilágon vörös fonalként fut végig az *áz-ok* és az *óriások*, illetve a jó és a rossz istenének: Odin-nak és Loki-nak örökös, a világ megszűnéséig tartó harca.

Szibériai *törököknél*, fekete-erdői tatároknál, mongoloknál, altai tatároknál, délszibériai altájiaknál, az irkucki buréteknél (karakirgizeknél), szamojédoknál, csuvasoknál állandóan szerepel az Isten és Ördög ellentéte (Dähnhardt: *Natursagen* I. 10. 102. 104. 105. 106. — Mészáros Gy. A csuvas ősvallás emlékei. Budapest, 1909. 14.)

²⁵ Az afrikai nomád gallák meggyilkolnak minden idegent, akit az úton találnak; a *wollo* gallák az idegen meggyilkolásában csupán akkor tesznek kivételt, ha az főnökeik, vagy a legfőbb főnök kégyence, vendége. (A. H. Post: *Afrikanische Jurisprudenz*. Oldenburg und Leipzig, 1887. S. 176.)

²⁶ A nomád társadalmak leírására nézve l. W. Radloff munkáit és A. Brehm idézett munkáját; a tipikus vonásokra nézve pedig W. Schmidt és W. Koppers nagy összefoglaló munkájában (*Völker und Kulturen*. Erster Teil: *Gesellschaft und Wirtschaft*) a „der Vaterrechtlich-großfamilie Kulturkreis“ 194—222. részét.

²⁷ Így *Tiele*: „az egyiptomi vallás, valamint általában az egész egyiptomi kultúra heterogen elemeit az egyiptomi faj eredetében látja történetileg megokolva... Mintha sikerült volna az Ázsiából eredő népnek a maga uralmát a különböző vidékeken nemcsak megerősíteni, hanem államot is sikerült alapítani“. (Mahler E. *Az ókori Egyiptom*. Budapest 1909. 133. Tiele C. P. „Geschichte der Religion im Altertum“ című munkája után.) Már *Brugsch* szerint is „bizonyosnak tekinthetjük, hogy az ó-egyiptomi nép bölcsőjét az ázsiai földrész belsejében kell keresnünk“ (Mahler i. m. 59. H. Brugsch „Geschichte Aegyptens unter den Pharaonen“ és „Die Aegyptologie“ című munkái után). *Lepsius* és *de Rouge* szerint is az egyiptomiak „a kaukázusi fajhoz tartoznak, hazájukat eszerint nem Afrikában, hanem Ázsiában kell keresnünk, ahonnan bizonytalán még ősidőkben a suez-i földszoros keskeny hídján át vándoroltak be a Nilus termékeny völgyébe“. (Mahler i. m. 58. R. Lepsius és I. de Rouge munkái után). *Dümichen* is azon elmélet híve, hogy „az egyiptomiak Ázsiából jöttek Afrikába. De nem a suez-i földszoroson..., hanem délre... a Bab el Mandeb tengerszoroson át“. (Mahler i. m. 60. J. Dümichen „Geschichte des alten Aegyptens“ című munkája után). Nem csupán a történetírók nyilatkoznak így, hanem *Hommel*, a híres nyelvtudós is lényegében hasonló nézetet hangzottat: „az egyiptomiak egész kultúrája Babilóniára utal... az egyiptomiak őshazáját Ázsiában kell keresni... ezen régi kultúrnépek bevándorlása a Nilus völgyébe Babilónia *határáról* (tán éppen Kelet-Arábiából) indult ki. Az átkelés helye természetesen a Báb-

el-Mandeb tengerszoros" (Mahler i. m. 60–61. Fr. Hommel „Transactions of the 9th international Congress of orientalisks" című munkája után).

²⁸ „A héliopoliszi-thebai tan szerint, mint az reánk az emléken megmaradt, a fény istene, *Râ*, volt az első fáraó, mely uralomra jutott. *Râ* utódjának a levegő istenét, *Su*-t említik, ki után a föld istene *Keb* lépett a trónra. Ezt követte *Ozirisz*, kinek meggyilkoltatása után felesége és »testvére« *Izisz* egy törvény által lett királynak elismerve. Ő utána a testvérgyilkos *Szét* lépett a fáraók trónjára, míg nem *Hórusz*, *Ozirisz* fia, utóbbit legyőzte és trónjától megfosztotta" (Mahler i. m. 138. H. Brugsch: „Religion und Mythologie der alten Aegypter" című munkája után).

²⁹ Így isteni testvérpárok: *Szét* nővére és felesége *Nefthisz*; *Su* nővére és felesége *Tefnut*; — A görögöknél: *Uranos* és *Gaea*, *Kronos* és *Rea*, *Zeus* és *Hera*.

Théában *Ankor-Su* kettős férfi személy; Heliopolisban *Su-Tefnut* egy személyben férfi és nő; *Anum* és *Anumet*. (Maspero—Fogarassy: A keleti ókori népek története. 26. — K. Sethe. Von Zahlen und Zahlworten bei den alten Ägypten. Strassburg, 1916. 33.).

³⁰ „Így keletkezett az egyiptomiak híres állat-tisztelete, amelyben bizonyos állatokat valamely isten külön sajátosságának, vagy maga az isten megtestesülésének tekintettek. Memfisben a bikát imádták, melynek Hapi (görögül Apisz) volt a neve. Az elefantinei Khnum és a thébai Amon istenek erős kosok alakjában jelentek meg; a denderai Háthor tehén képében lett ábrázolva" (Mahler i. m. 139.).

³¹ „Az északi állam fejedelmének *Báti* volt a címe és fejdíszül egy sajátos vörös főkötő felét viselt, Alsó-Egyiptom »vörös koronájá«-t... A déli birodalom, azaz Felső-Egyiptom királyának címe »Szúten« és fején fehér sisakot viselt, Felső-Egyiptom »fehér koronájá«-t". (Mahler i. m. 85.).

³² „De ezen egyesülés nem volt olyannemű, hogy a két birodalom teljesen egybeolvadt volna; hanem inkább olyan *perszonál-unio* jellegű volt és a két birodalom kormányzata ezután is egymástól külön volt választva." (Mahler i. m. 85.).

³³ Babyloniában a két legfőbb heros: *Gülgamos* és *Eabani*, a félig emberformájú szörny, hű barátok és minden viszályban segítik egymást. (V. ö. Mahler E. Babylonia és Assyria. Budapest 1906. 271–274.).

A zsidóknál az Ótestamentum tele van kettőségekkel: Ádámnak 2 fia; a juhásztor *Ábel* és a földművelő *Kain*. Ábrahám-nak 2 fia: *Izsák* és *Izmael*. *Moáb* és *Ammon*, a moábiták és ammoniták ősatyjai Lót két lányától származnak. Izsáknak 2 fia *Ézsau* és *Jákob* ikertestvérek, amaz az edomiták, emez az izraeliták ősatyjai. A zsidókat Egyiptomból *Mózes* és testvére *Aron* vezetik ki. Lót előtt 2 angyal jelenik meg. Jákob Lában 2 leányát *Leát* és *Rákhelt* vészi feleségül. (M. I. K. XXIX. R.) Jákob 2 seregbe szakasztja népét, juhait és barmait. (M. I. K. XXXV. R.). A fáraó 2 feleségének 2 szolgálóleánya van (M. I. K. XXXV. R.). A fáraó 2 álmodást lát. (M. I. K. XLI. R.) 2 gerlicét vagy 2 galambfiút kell a bűnért áldozni; (M. III. K. V. R.) A ház megtisztítására 2 malacot áldoznak. (M. III. K. XIV. R.) 2 kőoszlop állítatik áldás és átokra.

(M. V. K. XXVII. R.) Jozsué 2 kémet küld Jerikého. (Jos. II. K. II. R.) Jeroboám 2 aranybornyúképet imádtat. (Kir. I. K. XII. R.) Illés 2 tulkot rendel áldozatul. (Kir. I. K. XVIII. R.) Asvérus királynak 2 hopmestere van. (Eszter. II. K.) Salamon templomában 2 kerubim, 2 fenyőajtó, mindkét ajtón 2—2 forgóajtó van. (Kron. II. K. III. R. Kir. I. K. VI. r.)

³⁴ Észak-Amerikában a 4-es az ethnos fő száma. A dakotáknál a varázsló 4-szer születik újra (J. O. Dorsey: A Study of Siouan Cults (Bureau of Ethnology XI. Report 1894. 456). A sioux mandanoknál az okipa ünnep 4 napig tart; 4 ember készíti elő a bűvös kunyhót. A kunyhó előtt 4 teknősbéka alakú vizes tömlő a 4 világtáj szimbóluma. A kunyhóban 4 bölénykoponya és 4 emberi koponya látható. A szertartást 4 pár táncolja. Áldozatot is 4-et mutatnak be (U. o. 513). Omaháknál a 4 szélnek, a földnek és az égnek mutatnak be füstáldozatot (U. o. 375). 4 napos ünnepeik vannak a chippewáknak, a dakotáknak és a creek-nek (D. G. Brinton i. m. 88. 89.). Algonkinok, dakoták és shoswapok mondáiban 4 a kultúrherosok száma (U. o. 94.). A creek-nél a világ 4 tájékaról jön a 4 kultúrheros. Egy mondájuk szerint 4 nőtől erednek a creek és eredetileg 4 klanra oszlottak. A navajok mondája szerint az első embert üdvözli a 4 világtáj szellem (U. o. 95, 96.). Egy másik mondájukban egy madár a prairie-farkasnak 4-szer ragadja ki szemeit (Eisenstädter i. m. 139.).

³⁵ A *vogul-osztjások*, úgy látszik inkább az időben, nem pedig a téri viszonylatokban érzik magukat otthon, erre mutat, hogy a 2-es számviszonyokat alkalmazzák ugyan, de már a 4-es, vagy a 8-as irányában való térfelosztásokat jóval kevésbé. A vogul-osztják énekekben, hősi regékben, mesékben a 3-as birodalmán kívül, — amely számot nemcsak az idő, a változás megjelölésére, hanem a téri viszonylatokra is alkalmazzák, sőt a 2×3 és a 3×3 felé is találunk próbálkozásokat — ellentétekben való gondolkodásra mutató továbbfejlődést azonban alig találunk, bár a 10-es, 20-as, 40-es számrendszerek irányában a diszjunktív gondolkodás sorra kifejlődik. A rengeteg *hármassal*, az elég gyakori kettőzéssel szemben a vogul-osztják társadalmi szokásokban igen ritkán találjuk a 4-es és a 8-as alkalmazását. Ilyenek mégis a következők: „kishegyű acélkardját 4 darabra töri széjjel” (Munkácsi B.: V. N. Gy. I. 124.) „a ház 4 sarkát kérdelem meg” (V. N. Gy. II K. Harmadik füzet). A nyugatvidéki osztjásoknál „a hátsó lábain megkötözött rént négy ember négy oldalról döfte át hegyes fakaróval” (V. N. Gy. II K. Második füzet 0452). Pallas szerint a halott 3 legkedvesebb rénszarvasát 4 ember halálra bökdösi (V. N. Gy. I K. Kieg. füzet. CXC VII). Paräparsez uralinnyi fejedelem holló, nyúl, egér, csuka képére változhatott (V. N. Gy. I K. Kieg. füzet. CCIX.). Medve leterítésekor „az állat fejének áldozatkép való felkiáltása” nőstény medvénél 4 ízben történik meg (V. N. Gy. I K. Kieg. füzet. CCCLXXXVII.). A *8-assal kapcsolatosak* a következők: „8 ház nagyságú szentséges kővé ülededik” (V. N. Gy. II K. Harmadik füzet. 0665.); „8 gerendás ház” (U. o. 500); „8 ágú szarúnyil” (U. o. 640); „Világügylő férfi lovának 7 összetört szárnya helyett a kovács 8 szárnyat készít (U. o. 023.).

³⁶ Valószínűleg mongol uralom alatt fejlődik ki a khinaiaknál a 2-es számrendszer a 10-es mellett (Leibniz). „Nem-

csak Kinában van meg a négy égtáj s a vele összekötött színek és elemek imádása, hanem a nomádoknál is. Egy régi utazó p. o. megfigyelte a déloroszországi tatároknál, hogy miképen hajlonganak a négy világtáj felé a tűz, levegő, víz s a halott ősök tiszteletére reggelenként: ugyanezt halljuk a mongolokról is. A szojotok főistenükhöz is a négy égtáj felé hajlongva könyörögnek; s még az arktikus népek is tudnak jó és rossz égtájokról. — „...az ázsiai hunok híres királya Mo-tun egy hadjáratáról azt halljuk, hogy a nyugati oldalon (tehát a főégtájon) csak fehér lovakkal támad, keleten kék (azaz szürke) lovakkal, északon feketékkel, délen vörös lovakkal“ (Alföldi A. i. m. 38.). — „A besenyőknek 8 törzse volt s minden törzsnév elé egy lószin nevet tettek“. (Németh Gy. i. m. 34. V. ö. B. sz. Konstantin De adm. imp. 37 f. MHK 116.). Konstantinos Porphyrogenetos szerint a magyaroknak is 8 törzsük volt (De adm. imp. MHK 124—125.). A török népek hagyományai szerint, amelyek keleti historiai munkákban találhatók (ezek idézve Vámbéri A. „A törökfaj“ c. munkája 12. l. jegyzetében), Jáfetnek 8 gyermeke van, ezek egyikének, *Türk*-nek 4 fia: *Tütek*, *Hakal*, *Barnadsar* és *Imlak*. „Tüteknek egyik unokájától származtak a *Tatar* és *Mogul* nevű ikertestvérek“ (Vámbéri i. m. 1—3.).

³⁷ A görögöknél 4 világtáj volt. A szelek száma 4: Euros, Notos, Zephyros, Boreas, Athenben egy 8-szegletű torony volt tiszteletükre szentelve, minden szegletével más-más széliránynak fordulva. Az alvilági folyók száma 4: Styx, Kokytos, Acheron, Phlegeton; a megszemélyesített Styxnek szintén 4 ivadéka: Zélös, Niké, Kratos, Bié; Platon szerint 4 az alvilági bírák száma: Minos, Rhadamantys, Aeacus, Triptolemus (Platon. Gorgias p. 524.). 4 görög törzs volt: Aiolos, Doros, Ion, Achaios, Hellenos fiai és unokái után nevezve. Japetos titánnak 4 fia: Menoitios, Atlas, Prometheus, Epimetheus; Lédának 4 gyermeke: Kastor, Polydeukes, Hélena, Klytemnestra, közülük 2 (Polydeukes és Hélena) isteni, 2 emberi származású; Erechtheusnak 4 leánya: Procris, Creusa, Chthonia, Orythia; Oedipusnak és Jocastenak szintén 4 gyermeke, 2 fiú és 2 leány: Polyneukes, Eteokles, Antigone, Ismene; Belosnak és Anchirhoenek szintén 4: Aegyptos, Danaos, Kepheus, Phineus; Athén ős királyának, Kekropsnak szintén 4 gyermeke. Athén eredetileg 4 phylére oszlott. Az Iliásban az epeiosoknak 4 vezére van (II. é.). Az emberiség 4 korszaka: arany, ezüst, vas és rézkorszak (Hesiodos.). Delphiben 8 évenként nagy ünnep volt Apolló tiszteletére (v. ö. a görög időszámítás 8 éves ciklusával.). Kadmos 8 évig volt kénytelen Aresnek szolgálni.

³⁸ A skandináv mondakörben a világ 4 táját 4 törpe őrzi: Austri, Westri, Nordri és Ostri. A germánoknál 4-es vérdíjrendszer volt. (Hóman B. Magyar pénztörténet 161. l.)

³⁹ S: Feist: Kultur, Ausbreitung und Herkunft der Indogermanen, Berlin. 1913. 147.: „der Reichtum sesshafter wie nomadischer Völker bestand in alter Zeit im wesentlichen in ihren Viehherden“. V. ö. O. Schrader: Reallexikon der Indogermanischen Altertumskund. Stuttgart 1906. 708: „der Schafzucht für die ältesten Zeiten eine grössere Bedeutung als der Rindviehzucht eingeäumt werden muss“. U. ö. 878: „die älteste erreichbare Wohnsitte der Indogermanen an der Grenze Asiens und Europas, in dem Steppengebiet des südlichen Russland zu suchen seien“.

⁴⁰ A kaliforniai indiánok 'számrendszereinek alapja a 4 ujj; 8 és 16 után új számsor következik (Dixon and Kroeber: Numeral Systems of California, American Anthropologist (N. S.), Bd. IX Nr. 4, 1907, 685. — Eisenstädter i. m. 172.).

⁴¹ Orbán G. A finnugor nyelvek számnevei. Pozsony 1932. 14. „Az indogermánoknál a tízes számrendszer használata igen régi, de bizonyos, hogy nem ez volt az első számrendszerük. A m. 8 ~ szkr. *ashtëāu*, *ashtë*, toch A. *okāt*, B. *okt*, gör. *ὀκτώ* lat. *octo*, gót *ahhtān* ~ 'két négy.' Tehát az ősrégi időkben az idg. nemzeteknek csak a számsor első négy tagjára volt külön szavuk; mikor a művelődésben előbbre haladtak és a számsor magasabb értékű jegyeivel is számoltak, a '8' fogalmát a 'két négy' kifejezéssel jelölték, ami annak a bizonyossága, hogy számrendszerük akkor még a négyes volt. Hogy az ősi időkben az idg.-ok az évek számításában a 'négy' értékének határán túl nem mentek, a *bimus*, *trimus*, *quadrimus* latin szók is bizonyítják. Az idg. nyelvekben az alapszámnevek közül rendszeren csak az első négy ragozható (gör. *τέτταρες* szkr. *catvārah*), ötnél kezdődnek az indeclinábilák. Mikor az idg.-ok szellemi életük fejlődése folytán új számfogalommal, a '9'-cel is megismerkedtek, új-nak nevezték el ezt a számot (szkr. *návā*-, lat. *novus*, gót *niujis* 'új'; toch A. B. *ñu* 'új' és 'kilenc'.“ (V. ö. Schrader, Reall. der idg. Alt-kunde, Berlin-Leipzig, 1929. 671.)

⁴² Az *indek* társadalmi berendezkedésére nézve különösen jellegzetes a papok, vitézek, földművelők, kereskedők 4 kasztja. Az ind világnézet szerint a földnek 4 sarka van (Sakuntala. Ford. Fiók K. Budapest 1887. 234). Bráhmának 4 arca a 4 világtáj felé tekint (Szász K. A világirodalom nagy eposzai. Budapest. 1881. I. 62.). A 4 főbűn a Védák szerint: esdőt elnyomni, nőt ölni, brahmint kirabolni és barátot elárulni (U. o. 135.).

⁴³ Gyakori parancsai az egyiptomi varázslati szokásoknak, az istentiszteletnek és a halottkultusznak, hogy 4-szer kell a templomban körülmenni, 4-szer kell istent dicsőíteni. (K. Sethe i. m. 32). Rendkívül gyakran emlékeznek meg a holtak 4 istenéről (U. o. 31.); egyik isteni lényük 4 istennő dajkától szopik (U. o.). Egy ördögűzésben a szavakat 4-szer kell ismételni (Maspero-Fogarassi i. m. 77).

⁴⁴ 4 világtájat, 4 szelet, 4 emberrasszot, illetve 4 Egyiptomot környező barbár törzset különböztettek meg (K. Sethe i. m. 31).

⁴⁵ „a 4-es szám a 8-assal szokott előfordulni, így pl. »8 éjjel és 4 nap«; „a híres 8 isten nem más, mint 4 pár férfi és asszony“ „a 4-es számmal függ össze a 16-os szám is; 16-szor kell egy vallásos litániát elmondani. A Nilus 16 fordulója is valószínűleg a 16-os szám szentségével van összefüggésben“ (K. Sethe i. m. 33).

⁴⁶ L. Frobenius: Schicksalskunde im Sinne des Kulturwerdens. Leipzig 1932.

⁴⁷ V. ö. Frobenius i. m. 118.: „Der ursprüngliche Sinn der 4 ist am bedeutungsvollsten in der vier Kardinalpunkten, den Himmelsrichtungen. Von Peru bis nach Nordmexiko sind ursprünglich Staaten mit 4 Provinzen und Städte mit 4 Toren angelegt gewesen. Ebenso anscheinend in Altchina wie in Altindien, in Westasien, in der etruskischen Kultur. Die Stadtanlage mit 4 Toren zog mit der syrtischen Kultur vom Mittelmeer aus in den Sudan ein; die Gliederung der Staaten in 4 Provinzen und 4 Erzbeamte in Aqueatorialafrika durch beide Einfallporten.

Und ebenso sind häufig geordnet die Kirchhöfe und die Grabanlagen, die Gärten und die Tempel. Das alles aber entspringt den Vorstellungen vom Bau der Welt oder der Ausdehnung, resp. der Anlage der Erde“.

⁴⁸ Ezt látjuk még a babyloniaiak fejlett időszámításában is, valamint azt, hogy az ember a Hold pályájának futását figyelvén, elég önkényesen vesz fel 27, 28, 29, vagy 30 napos holdhónapot.

⁴⁹ Az Odysseia X. énekének következő helye: „Hű feleim! Se Kelet, Se Nyugat nincs tudva előttünk; Nem tudjuk, mely irányban pirul a biborszínű Hajnal s merre bukik le a Nap“ — elárulja, hogy a téri tájékozódás eredetileg csupán 2 pontot vett fel. A tér eredeti 2 felé osztására mutat az Odysseia I. énekének következő helye is: „Most oda volt Posidón nagy messze az Aithiopoknál; Ők a világ végén két nagy nemzetre oszloznak. Egyik fél nyugaton lakozik, másik keleten él“ — ez nem csupán azt mutatja, hogy a térszemlélet eredetileg 2 osztatú volt, hanem azt is, hogy az időszemléletről, a Nap (vagy akár a Hold) pályájának megfigyeléséből eredt.

⁵⁰ Így egyes újguineai pápua nyelvekben; ezek 5-ig, 6-ig, 8-ig, vagy 10-ig számlálnak, ezentúl pedig már részben szorzással fejezik ki a számokat: $6 = 2 \times 3$, $7 = 2 \times 3 + 1$, $8 = 2 \times 4$ (Eisenstädter i. m. 170. 171.). A Marsall szigeteken (Mikronesia) $8 = 10 - 2$. (Hertheim: Beiträge zur Sprache der Marshall-Inseln. Leipzig 1880. 24.)

⁵¹ 5-ös számrendszerük van: a *malájoknak* (A. F. Pott: Die Sprachverschiedenheit in Europa. Halle, 1868. 47), a *korjácoknak*, *kamacsoknak*, *csukcsoknak*, *kamsadálóknak* (J. Eisenstädter i. m. 187—188). Az újguineai jabim nyelvben az 5-ös és a „kéz“ ugyanazon szóval fejeztetik ki. (U. o. 178.)

A 10-es igen sok népnél = két kéz, vagy pedig egy fél ember, a 15 = egy láb, vagyis a kezek és az egyik láb, míg a 20 = egy egész ember (U. o. 170.). A számok 6-tól—9-ig, 11-től—14-ig, 16-től—19-ig mindig az alapot képező tagokhoz igazodnak. Így pl. a Kor-dillerákban a *zamukáknál* és a *muyskáknál* 11 = lábon egy, 12 = lábon kettő (U. o. 176.). Hasonlóképp áll a dolog Afrikában. Ha a *zuluk* az ujjaikon számolnak, a balkéz kisujján kezdik, ha az 5-höz érnek, azt mondják „a kéz készen van“, 6 = vedd a hüvelyket (a jobb kézen) és így tovább. (U. o. 180.) Egyszóval az 5-ös számrendszer 5-ig sajátos kifejezésekkel megy, $6 = 5 + 1$, $7 = 5 + 2$, $8 = 5 + 3$, $9 = 5 + 4$. Az 5-ös, 10-es és 20-as számrendszer egymásból való fejlődését mutatja az Orinoco melletti *tamanakok* számolási módja. Ők 4-ig sajátos szavakkal számlálnak, 5 = egy egész kéz, 6 = egy a másikon, 11 = egy a lábon, 15 = egy egész láb, 16 = egy a másik lábon, 20 = egy egész indián, 21 = egy a kezén a másik indiánnak, 40 = 2 indián, 60 = 3 indián, 80 = 4 indián, 100 = 5 indián (E. B. Tylor: Die Anfänge der Kultur. Leipzig 1873. 245.).

A *rómaiaknál* (az etruskoknál és sabellieknél is) „a három legrégebb s nélkülözhetetlen szám az 1, 5, 10 számára három jegyet találunk: az „I“, az „V“ vagy „Λ“ és a „X“ nyilván megannyi utánzása a kinyújtott ujjnak, a nyílt és a kettős kéznek“ (F. Mommsen: A rómaiak története. Budapest. I. 273.).

10-es számrendszerük volt a *vogul-osztjácoknak* s az ázsiai *török* népeknek is.

A 20-as számrendszer használatban volt az indogermánok közül a régi *keltáknál*, akiknél $40 = 2 \times 20$, $60 = 3 \times 20$, $80 = 4 \times 20$, amit ma is megtalálunk a *franciák-nál*, a *dánok-nál*, az *albánok-nál* (O. Schrader: Realexikon der indogermanischen Altertumskund. Strassburg 1906. 968). 20-as számrendszerük van a *grönlandiak-nak*, akik az 53-at így fejezik ki „a 3-ik emberen az első lábon 3“, amivel tulajdonképp így számolnak: $2 \times 20 + 13$ vagy akár $40 + 13$. Az északamerikai *arikarák-nál* a számjegyek 20-ig úgy mennek, mint a mi decimális rendszerünkben, $21 = 20 + 1$, $22 = 20 + 2$, $31 = 20 + 11$, $32 = 20 + 12$, $40 = 2 \times 20$, $50 = 2 \times 20 + 10$; $60 = 3 \times 20$, $200 = 10 \times 20$ (J. Eisenstädter i. m. 190. V. ö. A. F. Pott i. m. 59–62). Az *asztékok-nak* és a *máják-nak* is 20-as számrendszerük volt és pedig a máják 20-ig a számokat 5-ös és 10-es rendszerben rendezték, de 20-on túl így számláltak: $30 = 1 \times 20 + 10$, $31 = 1 \times 20 + 11$. Ugyancsak 20-as számrendszerük van a *pawneek-nek*, a *tlingitek-nek* és *tsimsiánok-nak*, valamint a délamerikai *chibcha* és *karaib* törzseknek. (E. Fettweis i. m. 50. és J. Eisenstädter i. m. 13.).

A 20-as számrendszer uralkodik Afrikában a *bantúk-nál*, különösen északnyugaton, továbbá Közép- és Nyugat-Szudánban. „Das Vigesimalssystem ist augenscheinlich bantu-melanesisch“ (F. Graebner: Das Weltbild Primitiven, München 1924. 1117). „Das Fünf-Zwanziger-System war in alter Zeit das herrschende System der Bantuvölker“ (E. Fettweis i. m. 50). Polineziában is előfordul, így Nukahiva szigetén; a *kaukázusi hegyi népeknél*; Ázsiában a tibet-birmai nyelvcsaládban, így Kambodsa egyes helyein, sok szibériai törzsnél pl. a *csukcsok-nál*, a *kamcsadálók-nál* s az *ainok-nál* is. (Eisenstädter i. m. 190–197. — Fettweis i. m. 50–51.).

A 40-es számrendszerre példa: A Hawai szigeteken a 10-es rendszer uralkodik, de ez a 40-es perioduson épül föl, pl. $76 = 40 + 20 + 10 + 6$. Így számlálnak 400-ig (Eisenstädter i. m. 197).

⁵² A régi egyiptomiaknál gyakran szerepel a 10-es szám, mint a *sokaság*, a nagyság kifejezése: a király fia a mesében 10 napi gondolkodási időt kér (K. Sethe i. m. 39). Anubis istennek 10 kutyája van (U. o.). Az előkelők *címeiben* is gyakran szerepel a 10-es (U. o. 38). Hasonló szerepe van a 20-as számnak, amikor a mesében a királyt 20 asszony mulattatja; egy varázseszköznek 20 napig kell állni, amíg használatba vehető (U. o. 39). Az új á pist 40 napig tartották a templomban.

A zsidók ótestamentumi kultúrájában nyoma van annak, hogy fokról-fokra átmentek az 5-ös, 10-es, 20-as, sőt 40-es számrendszereken és a számok megfelelő tisztelésén. A 12 nemzetség előkelőinek egyenként felsorolt áldozatai 2 ökör, 5 kos, 5 kecske, 5 drb. esztendősbő bárány (M. IV. K. VII. R.); Dán nemzetsége 5 kémeket küld ki (Birák. XVIII. R.); Abigailnak 5 kísérő leánya (Sám. I. K. XXV. R.); a filiszteusoknak 5 fejedelme (Birák. III. R.); Elizeusnak 5 jeles csodatétele (Kir. II. K. IV. R.); Salamon templomában a legszentebb hely előtt jobb- és balfelől 5–5 gyertyatartó választott aranyból; ugyanott 10 rézüst 10 lábakkal és pedig 5 a Ház jobb- és 5 a balfelén (Kir. I. K. VII. R.), továbbá 10 asztal, 5 jobb- és 5 balkéz felől (Kron. II. K. IV. R.); 10 parancsolat adatik a zsidóknak (M. II. K. XX. R.); Ábrahám Istennek mindenekből 10-edet ad (M. I. K. XIV. R.); Ábrahám szolgája 10 tevét vesz urának te-

véi közül (M. I. K. XIV. R.); A fattyak, az ammoniták és a moabiták 10-ed ízig ne menjenek be az Úr gyülekezetibe (M. V. K. XXIII. R.); Boáz 10 vént hív tanuságul (Ruth IV. K.); Dávid 10 ifjakat küld Nábálhoz (Sám. I. K. XXV. R.); Dávid királynak 10 ágyasa van (Sám. II. K. XV. R.). Jeruzsálem újból való felépítésénél minden 10 emberből egyet visznek lakóul (Nehém. X. R.); Jákob 20 évig szolgál Lábánnak (M. I. K. XXXI. R.); Józsefet testvérei 20 ezüstpénzen adják el (M. I. XXXVII. R.); Kánaán királya 20 esztendeig elnyomja a zsidókat (Bir. IV. R.); Sámson 20 évig bírja a filiszteusoknak (Bir. XV. R.); 20 árpakenyeret hoznak az Isten emberének, Elizeusnak (Kir. II. K. IV. R.); az özönvíz 40 nap és 40 éjjel tart (M. I. K. VII. R.); Izsák 40 éves korában vesz feleséget (M. I. K. XXV. R.); Ézsau szintén (M. I. K. XXVI. R.); József a holt Jákobot 40 napig drága kenetekkel keneti (M. I. K. L. R.). A zsidók 40 évig esznek mannat a pusztában (M. II. K. XVI. R.); Mózes 40 nap és 40 éjjel van a Sinai hegyen (M. I. K. XXV. R. — M. V. K. IX. R.); a zsidók 40 évig bujdokolnak a pusztában (M. IV. K. XIV. R.); a kémek Kánaán földjének kémleléséből 40-ik nap térnek meg (M. IV. K. XIII. R.); az Úr a Horeb hegyén 40 nap és 40 éjjel való böjtölés után adja Mózesnek a két kőtáblát (M. V. K. X. R.); a bűnösökön 40 üttessék (M. V. K. XXV. R.); Othniel, Deborah, Gedeon és Éli bírák, Dávid és Salamon királyok 40 évig uralkodnak (Bírák III, V, VIII. R. Sám. I. K. IV. R.; II. K. V. R. és Kir. I. K. XI. R.); az Úr a zsidókat 40 esztendőre adja a filiszteusok kezébe. (Mahler E. Naptári és vallástörténeti tanulmányok. Ethn. XVIII. 1907. 38).

A görögöknél: Uranosnak és Gaeának 10 gyermeke van; Zeus avval fenyegeti az isteneket, hogy villámütötte sebök 10 évig sem fog begyógyulni; a titánok harca 10 évig tart; a trójai háború ugyancsak 10 évig; Agamemnon 10 talanton aranyat ad váltságul; Demeternek a tisztelőtetre szeptemberben 10 napig tartó nagy misztérium van; az Iliasban ilyen kitéltet találunk: „volna bár 10 nyelvem, volna bár 10 ajkam”. *Athénben* Klisthenes idejétől kezdve 10 phile (törzs) van. Igen gyakran 10 a tisztviselők száma, így mindenekelőtt a 10 strategos, azután a 10 astronomos, 10 agronomos (5 Athén és 5 Piraeus számára), 10 athlotae: a versenyjátékok díjainak kitűzői, 10 a fiatalok felügyelője, 10 kincstárőr, 10 számvevő. (Fustel de Coulanges: Az ó-kori község. Budapest 1883. 498.). A három főhivatal — a királyé, a 9 archoné és a polymarchosé — kezdetben 10—10 évig tartott. A 20-asra is sok példát találunk az *Iliasban*: Chryseist 20 révésszel bíró gálya viszi Agamemnonhoz; Oineus Bellephontest 20 napig marasztja vendégül; Agamemnon Achillesnek Briseisért többek közt 20 ragyogó üstöt ad váltságul s megígéri, hogy Trója elestekor a legszebb 20 trójai hölgy közül választhat; Agamemnon pajzsán 20 csik tarkállik szürke ölből; Idomeneus sátrában 20 dárda van a falhoz támasztva; a haldokló Patroklos mondja Hektornak, hogy 20-annyi magafajtáját is leverte volna dárdája, ha Leto fia nem segíti; Euphorbos, Patroklos első megsebzője aznap 20 daltát ver le szekéréről; Hephaistos 20 tripost készít s műhelyében a kohóba 20 fűvő fűj; Achilles a haldokló Hektor szavaira mondja, hogy 10-szer, sőt 20-szor annyi aranyért se adná ki testét. Az *Iliasban* ilyen kitéltet is találunk: „adna 10szer annyit, adna 20szor annyit.... Agamemnon iránt szívem mégse lágyul”.

Az *Odysseia*-ban, ahol az ősi pásztorkodást más foglalkozások (földművelés, kereskedelem) keresztezik, többnyire a 20-as jelenti a sok-at: Odysseus bujdosása 20 (10 + 10) évig tart; Laertes Odysseus dajkájáért Eurykleiáért 20 tulkot fizet; Telemachos 20 társával hajózik el; 20 evezőjű hajó a legnagyobb; Odysseus Paros szigetén 20 hosszú napig marad; Aigisthos 20 daliát küld Agamemnon kíméléseére; a kérők Telemachos elvesztésére szintén 20 daliát küldenek; Odysseus 20-ad napra ér a phaeakok szigetére; Kalypso 20 szálfát dönt le; Odysseus a bort 20 annyi vízzel keveri; Penelope 20 lúddal álmodik; Eurymachos 20—20 ökröt ígér váltságul; az argonauta Cepheusnak a monda szerint 20 fia van. De találunk példát az *Iliás*-ban a 40-es, sőt a 80-as számra is: 40 hajója van a phokisiaknak, a dulichionbelieknek, a lokroknak, az euboiainak, a philakosiaknak, az ormenionbelieknek, az aitoliaknak; Polypoites és Leonteus 40 hajót vezérelnek, úgyszintén Prothos, a magnesok vezére is; az elisiek 4 vezére 4×10 hajót vezérel; Diomedes az argosiak 80 hajója felett vezérel; a krétaiak is 80 hajóval vesznek részt a trójai harcban. A görög monda szerint Epimenides krétai jós álma 40 évig tart.

A rómaiaknál, a pontifexek száma az ősi 5, de az uralkodó tízes rendszer révén más számviszonyok megkettőződnek s az 5-öst a 10-es váltja fel: „elég a tanuk, kezesek, előjárók szokásos 10-es számára, a vidéknek 10 curiára való osztására s általában a végigmenő decuriákra, a limitáció-ra, az áldozati és földművelési tizedre, a megtizedelésre s a Decimus előnévre gondolnunk“ (Mommsen i. m. I 273.). A hadvezér a szerzett zsákmány tizedét, a kereskedő a nyert haszonnak tizedét mutatta be Herculesnek (U. o. I. 239.). Sulla a quaestorok számát 20-ra, Caesar 40-re emelte föl.

Az ázsiai török népeknek 10-es számrendszerük volt s az 5-ös is rendkívül tisztelt náluk. A *jakutok* mondája szerint 5 törzsük. Jelleg 5 fiától származott (Vámbéri i. m. 181.). Török népeknél általánosan előírt az 5-szöri mosakodás és imádkozás, de már Vámbéri írja, hogy a *kirgizeknél* az 5-szöri mosakodást és imádkozást csak az öregek végzik (Vámbéri i. m. 365.). *Csuvasoknál* áldozatkor 5 öregember szerepel (Mészáros Gy. i. m. 133.). A daemon 5 halmon képzelte (Vámbéri i. m. 575.). Más török népeknél is kedvelt szám az 5-ös, például a Kaukázusban egy hegy neve Bisdag = „5 hegy“; egy mező neve Erzerum környékén Bizova = 5 síkság; gyakran előforduló helynév Ázsiában az „5 forrás“. (Vámbéri i. m. 575.). A török népek az idők folyamán szintén átmentek a 10-es, 20-as, 40-es számrendszerek és számképzetek fokozatain. Hogy azonban náluk az 5-ös számrendszer volt az első határ, erre fényt vet az, hogy az ember teremtéséről szóló altáji mondában az Ördög (Erlík) a teremteskor 5 hold földet kér, de Isten még ennyit sem ad. A *10-esre és 20-asra* példák: *jakutoknál* a kalim 10 ménből, 10 kancából csikóstul, 10 erős ökröből, 10 jó tehénből áll, ehhez járul még 20 híztott ökör és tehén húsa. (Vámbéri i. m. 195.). *Özbegeknél* a vőlegény és a menyasszony a menyegző első napját 10 barát és 10 barátnő társágában a szabadban töltik. (U. o. 445.). A *40-esre* példák: *Kirgizeknél* a gyerekekről 40 nap múlva húzzák le a születéskor kapott inget (u. o. 260.); a kazak-kirgizek szerint a kara-kirgizek 40 lánytól és egy kutyától erednek (U. o. 317—318.). *Özbegeknél* a gyermeket a 40-ik

nap veszik ki a pólyából (U. o. 446.). *Keleti turkesztánoknál* a gyermeknek a 40-ik napon adnak nevet (U. o. 410.). *Csuvasoknál* a halotti tor a 40-ik napon van, addig a rokonoknak minden mulatságtól tartózkodniok kell (U. o. 580.). *Oszmán törököknél*, ha egy asszonyt gyereket szeretne, 40 napon át kell rózsát szednie (Mészáros Gy. Az oszmán török nép babonái Ethn. 1906. 32). A perik (tündérek) 3-an, 7-en, vagy 40-en vannak. (U. o. 21). Török népmesékben igen gyakoriak az ilyen kitételek: 40 napi, 40 éji lakodalom, 40 mázsa hús, 40 hordó víz, 40 királyfi, 40 leánytestvér (Kunos I. Török népmesék Budapest. 1889.)

A finnugor népek közül a *Vogul-osztjások*, akiknek 10-es számrendszerük van s 1000-ig számolnak, szintén átmehettek azon a stádiumon, amelyben az 5-ös, 10-es, 20-as számok jelentették a sok-at. Ősi énekeikben a következő kitételek fordulnak elő: „5 gerenda magasságú öreg“, „5 kiáltást kiáltottak fel“, „5 ideje múltig“, „5 úrgazda“, „hófehér 5 rénökör“, „5 egész kötés készítettett“, „csalán 5 egész csomójával készítettett“, „5 nyírfa teljes egészében készítettett“, „5 páncélos testű 5 férfi“, „5 rovásfájú násznép“. 5 bálványsszellem jelenik meg egy rontásban. A 10-es számrendszer is igen régi keletű a vogul-osztjásoknál, amit a következő kitételek mutatnak: „10 fogú fogas száj“, „10 fogas-közü szám“, „kiszáradt szarvú 10 tehén“, „zabolás (vasas) szájú 10 ló“, „deres fejű 10 ló“, „10 rénörző eb“, „sok férfi lakta 10 házú házas falu“, „10 deszkájú deszkás ház“, „10 férfiból álló férfias vendégsereg“, „10 csengőtől csengő szánkó“, „szentfolyó vidéki 10 ifjú“, „búvármadárfalvi 10, sok ifjú“, „10 nyírfa takarójú asszony“, „10 oldalbordával teli kebelzug“, „lapátos 10 embert hadd adjon, fejszés 10 embert hadd adjon“, „10 medvefogas-közü szájába“, „10. abroncsú abroncsos hordócska“, „földhányó 10 lapáttal temették el“, orra felé 10. úr, fara felé 10. úr száll be“. A 20-as szám is szerepel, de aránytalanul ritkábban: „20 deszkájú deszkás ház“, „20 férfiból álló férfias vendégsereg“, „20 férfi lehozza az ezüstlapot“, „20 nő által lakott örzőház“, „20 rőfnyi gubát készítettek számára“, „20 rénbika futotta víz“, „a fejedelemnek 20 csődöre“. A 40-re is találunk példát: a Világügyelő férfi 40 húros kobozt szerkeszt; Pairazta világügyelőt az Égatya 40 ölnyi mély gödör fenekére veti s onnét Kaltes testvére, aki 40 rőfnyi hajfonattal ékes leány, szabadítja ki. Patkanov egy hősi regét említ, amelyben ezüst csengésével járó rénbika szerepel, melynek koronája 40 ézbe nyúlik; északi-voguloknál a halott tűzének ápolása 40 évig van előírva; a vogul ember árnyéka 40 évig visszajár. A 80-ra vonatkozó kitételek: „réti tájékbeli 80 állatról híres nevem“, „rénökör lábú 80 fejedelem“, „80 erdei manót ülték meg“, „80 jávor bőréből szabdaltak szögeket“. A „Jancsi fejedelemfi“ vogul népmesében a fejedelemfi 3 napon át őriz 20 lovat, ebből 40, majd 80 csődör lesz. (Mindezekre nézve l. Munkácsi B. *Vogul Népköltési Gyűjtemény I–IV*) *Votjakoknál* nem szabad egy helyen 40 évnél tovább lakni s a falut ilyenkor vagy más helyre kell helyezni, vagy embert kell áldozni. (Krohn: A finnugor népek pogány istentisztelete 1908. 215.). Hitük szerint a mennykő 40 rőfnyire megy alá (Munkácsi B. *Votják népköltési hagyományok* Budapest, 1887. 7.)

(Folytatjuk.)

Bibó István.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

II. Géza, IV. Béla és a magyar urak székei.

(Válasz Cs. Sebestyén Károlynak.)

Cs. SEBESTYÉN KÁROLY fenti címen szóvátette (*N. és Ny. VI. 14.*) „A magyar szék eredetéhez“ című cikkecskémnek, (*Ethn.-Ért. XXIII*) egyik, II. Gézával és IV. Bélával kapcsolatos állítását, s ott azt mondja, hogy „szék-kérdés magyarázatom egészen téves“. Helyette aztán egy másikat javasol.

Engedje meg, hogy ehhez röviden hozzászólhassak. 1. „Először is nagy kérdés — írja — hogy vajjon ez a ma itt-ott észlelhető szokás (nem itt-ott, hanem szerte az országban *B.*), hogy öreg asszonyok vagy leányok templomba vagy özszejövetelekre magukkal visznek egy kis széket, ősi szokás-e?“

Nem tudom miféle bizonyítékokat kíván erre vonatkozólag tőlem *S.*, mert hiszen ilyen okoskodással — bocsásson meg — pld. azt is kérdezhetné, mivel igazolnám azt, hogy falusi népünk szokott-e az Árpádkorban a ház előtt üldögélve beszélgetni, úgy, amint ma cselekszi.

A hangsúly azonban itt azt hiszem nem a hordozáson van (amire különben hoztam fel példát a régiségből), hanem a kiszékek megvoltán. (Erről legvégül). Mert ha voltak ilyenek, akkor épúgy hordhatták őket, miként — mint említettem — pld. az evőszerszámokat a torokra. Hogy egyébként veteményező munkákhoz, ültetéshez, gyomláláshoz (már Szent-Gallenben) és gabonaszóráshoz (még ma is) hordozták a székecskéket, szintén meg van írva.

Erre a pontra úgyhiszem felesleges sok szót vesztegetnem, mert bármelyik kézikönyvben megtalálható, hogy gyalogszékek, (különösen háromlábú tőkeszékek, tripodák stb.) a Homéroszi kortól kezdve egész kontinensünkön divatban voltak. Két, bennünket közelebbről érdeklő hagyománytartó területre (ahol a gyalogszékalakok és használatbeli gyakorlatuk is feltűnő módon megegyezik), a Balkánra és Kaukázusra, külön is felhívtam a figyelmet. Hogy ebből a kontinentális elterjedésből miért maradt volna ki éppen Magyarország, nem tudom elképzelni.

Hogy a honfoglalók hozhatták magukkal — talán éppen kaukázusi hagyatékképpen széket — mint cikkemben mondtam — a szék szó őtörök eredete is valószínűsíti. Atilláról is azt írja *Priszkosz*, hogy a király és idősebbik fia dobogós diván — trónfélén, kisebbik fiai, Onégéziosz és a vendégek pedig egyes (föltehetőleg alacsonyabb) széken ültek. De az persze

nem bizonyos, hogy ezek azért gyalogszékek voltak. Lehettek azonban ilyenek az alacsonyabb rétegek körében.

2. „De még ha ősi szokás is, semmivel sincsen bizonyítva — mondja S. — hogy valamikor az urak körében is dívott volna, pláne tanácskozás stb. alkalmával.“

Erre ismét csak annyit, hogy gyalogszékeket sűrűn emlegetnek a nyugati források a XI. sz.-tól kezdve városi házakban, várakban, sőt még királyokkal kapcsolatban is. De ha a később említendő S.-féle ikszlábú székeket hordozhatták az urak magukkal a király udvarába, nem tudom megérteni, miért nem vihették az általam hangoztatott kis, (háromlábú?) korong v. félkorong-ülőkékét is? Ha S. egy helyen azt mondja, hogy ilyeneken „legfeljebb a parasztasszonyok ültek“, akkor megfelekeznek arról, hogy az alsó és felső réteg kultúrvagyona valamikor nem vált annyira szét, mint ma, sem nálunk, sem sehol, de különösen a Balkánon és Keleten még ma sem, ahol éppen a férfiak, az urak, s a megtisztelt vendégek ülnek gyalogszékeken, az asszonyok pedig csupán csak a tűzhely mellett a munkássámkáikon, ha ugyan nem a földön kuporognak.

3. Az én „egészen téves magyarázatom“ helyett, amit írása folyamán még két ízben is hangoztat S., mivel kárpótól hát bennünket?

Két feltételezéssel: u. m. a) „Teljesen érthetővé válik ez a szék-ügy azzal a természetes feltevessel, hogy a magyar királyok udvari élete a középkorban nem igen különbözhetett a nyugat-európai királyi és fejedelmi udvarokétól“ és b) „Ez a szék tehát (t. i. a német *Faltestuhl*) a XII–XIII. sz.-ban *kiváltságos bútor is volt* és összehajtvá könnyen vihető is volt s ezért *valószínűnek tartom*, hogy ilyenfajtajúak lehettek azok a székek, amelyeket a magyar urak magukkal vittek, vagy inkább vitettek, amikor a király udvarába mentek“. Ebből áll az új magyarázat.

S. tőlem a fenti első két pontra „bizonyítékokat“ kér, jogom van tehát nekem is ilyeneket kérni tőle.

Kérdem már most tisztelettel, vajjon bizonyítékok-e az itt elmondottak?

De a két egymásra épített feltevéshez kapcsolva, még másokat is kérdenék tőle. Nevezetesen: Azt írja, hogy a) „Százával maradtak fenn (t. i. Nyugaton) gyűléseket ábrázoló régi képek, metszetek stb. s ezeken mindig *egy* trónusszerű széket látunk, amelyen vagy az uralkodó, vagy a püspök ül, mindenki más pedig áll, vagy a terem szélein padokon ül. Még a XV. sz.-ban is ez volt a divat“.

Nyugaton eszerint az országtartó urak a király terméiben még a XV. sz.-ban is álltak vagy padokon ültek, ellenben nálunk, akik az udvari szokásokban Nyugatot utánoztuk, már a XII. sz. elején faltestuhlokat vitettek az udvarba, vagyis olyan székeket, amelyeket már akkor tőlük kölcsönöztünk.

Hogyan értsük ezt?

Ha a német fejedelmi származású Ottó freisingi püspök ezt a magyar szokást érdemesnek tartotta följegyezni, abból én azt következtettem, hogy a német udvarokban az nem volt divatban. Úgy látom fenti hivatkozásával S. is ezt erősíti meg.

b) Ha a német *faltestuhl* S. szerint a középkor folyamán még a *királyi palotákban* is egyesével állott, miképpen lehetséges az, hogy a magyar királyság megszületése után alig száz év múlva az már a *magyar urak házaiban* is otthont talált, mert hiszen onnan hordták azokat S. szerint az udvarba?

Meg kell itt még — bár mellékesen — azt is jegyeznünk, hogy a kezdetben római mintára főleg fém-ből és elefántesontból készített előkelő *faltestuhl*-t — tudtommal csak a középkor vége felé kezdték fából könnyed formában utánózni. Felégetni pedig (IV. Béla alatt t. i.) csak ezeket lehetett volna.

c) A német *faltestuhl* az úri palotákból, idők folyamán tudjuk, leszállott a nép közé is s helyel-közel, persze fából faragva, még ma is megtalálható. Kérdezzük, most, hogy ez a S. szerint már a XII. század elején nálunk meghonosodott bútort miért nincs meg a mi kulturánkban is?¹

d) A *faltestuhl*-t, tárgyat és nevet átvette a németből a francia is (mai neve: *fauteuille*), a nevet átvette a németből a használat is (*faldisterium*), kérdés miért nem vette át a magyar is mondjuk *falteszék* formában a *sámelszék*, (már a Margit legendában) *szeccelszék*, *zsöllyeszék* stb. példájára?

Az is különös, hogy *zsöllye* szavunk, mely mint bútort, S. szerint a *faltestuhl* leszármazottja, a középlatin *sella*-ból származik.

Az is feltűnő, hogy még IV. Béla latinnyelvű oklevélírója se használja a *faldisterium* nevet, pedig akkor már S. elmélete szerint jól meg kellett fészkelnie magát nálunk a székeknek, hanem — mintegy pejorativ értelemben — aliqua sedes-ről („valami székről”) beszélt.²

¹ Összehajtható és lőhátra rakott (de háromlábú) „tábori székek” az újkorban, persze nálunk is meghonosodtak. De ezek nem közvetlen leszármazottai annak, hanem kései átvételek.

² Csupán *Bartha* szótára említi a *faldisteriumot*, a primási szék megnevezésére, de az is 1792-ből. „Összefogható széket” (*sedes plicatilis*) egyedül *Pápai Páriz* szótárában találunk majd ugyanazon időből. (*Nyt. Sz.*)

Mikor „A magyar székek eredetéhez” című cikkecskémet írtam, én is, széttekintettem az irodalomban s nekem is megakadt a szemem a sok középkori úri, (néha, *Stephani* szerint tréfásan kalandos-alakú) *faltestuhl*-on, amik egészen külön formát képviselnek a székfajták között, de ugyanakkor, magyar vonatkozásban, fölmerültek bennem a fenti aggodalmak is. Ez volt egyik okom arra, hogy magyarázatomban nem vettem őket figyelembe s nem befolyásolt összecusukható, tehát — főleg ha fából lettek volna — könnyen szállítható voltuk se. Döntőnek tekintettem azonban a több érveléssel valószínűsített ősmagyar székek — szerintem gyalogszékeféle — meglétét. Úgy nézem ez az, amit S. nem akar elhinni, pedig maga mondja, hogy „a régi magyaroknak korongalakú ősi (alacsony) asztaluk volt. Ennek nyomai ma is megmaradtak s azt gyalogszékekkel ülik körül”. (*N. és Ny. II 175.*). Itt tehát az a furesza helyzet áll elő, hogy volt (s helyenként ma is van) alacsony asztalunk s annak „ősi magyar neve is volt, de — szerinte — elenyészett”, van aztán gyalogszékünk is, sőt annak neve is fennmaradt (a székek szóban), de székekünk mégse volt, mert a székek első jelentése S. szerint *pad* volt. (*Ethn.-Ért. XIX. 63*). Ez azonban aligha jár együtt a korongasztallal!

Ilyenformán bajos lesz ugyan megértenünk egymást, mégis kérem kell S.-t, oszlassa el aggodalmait.

Bátky Zsigmond.

*

Engedje meg BÁTKY ZSIGMOND, hogy felelhessek az ő megjegyzéseire. Csak azért teszem ezt, hogy ha lehet, eloszlassam aggodalmait.

Azt én nem tagadom, hogy a magyarságnak ne lett volna régen is egészen alacsony kis székecskéje. Sőt én is ezeket tartom a magyarság legrégebbi *egy* székeinek. Csak azt tagadom, hogy a kereszténnyé lett és nyugati lovagi szokásokat felvett magyarok királyi udvarában ilyen kezdetleges alacsony székecskéket használtak volna — *kivéve láb alá való számolynak*. Azt én is jól tudom és vallom is, hogy az alsó és felső réteg kulturavagyona valamikor nem vált annyira szét, mint ma, *de csak a keresztény vallás felvételéig és a főúri rend kialakulásáig*. Ha ez a székhordozás ősi szokás lett volna, ugyan mi oka lett volna IV. Bélának megharagudni rá, annyira megharagudni, hogy tűzre dobatta az ellenkező főurak székeit.

Hogy miért kell itt a Balkán népeire hivatkozni, azt nem értem. Én is Nopcsa könyvéből tudom, hogy pl. Albániában a megtisztelt vendégek gyalogszékeken ülnek — de nyilván csak

azért, mert más, rendes magasságú szék nincs is az egész házban. Nem hiszem azonban azt, hogy II. Géza király megtisztelt férfi vendégeit háromlábú székecskékre ültette volna a tiszta szobában, miközben idei karcossal kínálta meg őket, egészen alacsony korongos asztalról (sajnos pipával nem kínálhatta meg őket közismert okból), Eufrozina királyné pedig ezalatt udvarhölgyeivel és női vendégeivel a pitvarban kuporodott volna a nyitott tűzhely mellett... Most is azt mondom tehát, hogy II. Géza király élete valószínűleg jobban hasonlíthatott III. Konrád császár udvari életéhez, mint a prizreni vagy skopljei knyázokéhoz.

A nyugati uralkodók termeiben még a XV. sz.-ban is vagy álltak az urak a király jelenlétében, vagy padokon ültek, ha ettek vagy tanácskoztak. Freisingi Ottónak ezért tűnt fel az, hogy a magyar urak is *széken* ültek a király jelenlétében, mert nyugaton ez nem volt szokásban. És hogy ő csak *ezt* jegyezte fel, ez azt mutatja, hogy egyébként valószínűleg olyanak találta a magyar udvart is, mint amilyen az ő uralkodójáé volt, csak éppen ez a *székügy* tűnt fel neki, mert ez a nyugati szokástól eltért.

Hogy a *Faltestuhl* mennyire volt *kiváltságos bútor*, azt meg lehet találni minden szakkönyvben. Egyik francia forrásunk (M. Violet-Le-Duc, Dict. d. mobilier) szerint: „C'est un pliant de bois ou du métal que l'on pouvait transporter facilement, ... servait de siège aux souverains, aux évêques, aux seigneurs: c'est, à proprement parler, un trône. — ... le moyen âge en fit de nombreuses applications, et le fauteuil fut toujours considéré comme un siège d'honneur. La fauteuil de l'évêque ... désigne la juridiction spirituelle qui est annexée à la dignité pontificale ...” (i. m. I, 109). Erről a székformáról mondják, hogy ősrégi forma, amely a rómaiak idejétől kezdve ismeretes mint „*sella curialis*”, a tisztelet- és tisztviselő-ülés fogalmaként. Ezt a kivételes jelentőségét megtartotta az egész középkoron át. A legtöbb képes kéziratban, amelyen király vagy bíró van ábrázolva, az mindig ilyen X-lábú széken ül. És előtte mindig ott van a láb alatt való scabellum, a kisszék. Erről a székről vezetik le a régi német jognak azt a szokását, hogy a bírónak mindig *négylábú* széken kell ülnie, míg minden más szék, amelyről a régi német jogban van szó, *háromlábú* szék. (Falke, Gesch. d. deutschen Kunstgewerbes, 4). Még a magyar lexikon is azt mondja, hogy ez „az a *hordozható* szék, melyen a püspök egyházi ünnepek alkalmával akkor ül, ha a *nem mozdítható* püspöki trónust igénybe nem veheti”.

Azt mondja BÁTNY, hogy *gyalogszéket* sűrűn emlegetnek a nyugati források a XI. sz.-tól kezdve városi házakban, várakban, sőt még királyokkal kapcsolatban is. Ez tagadhatatlan, de meg kell nézni a forrásokat arra nézve is, hogy milyen szerepe volt a gyalogszéknek abban az időben a fent említett helyeken. Erről is felvilágosít fent idézett francia forrásunk: „*L'escabreau... ou marchepied* [gyalogszék!] (*scabellum*)... désigne la puissance temporelle, qui doit être soumise à la puissance spirituelle... il devient un appendice obligé des fauteuils laïques aussi bien que des trônes épiscopaux dès le XIIe siècle.“ (i. m. 111.)

Kell ennél több bizonyíték a faltestuhl előkelő és a gyalogszék alacsonyrendű szerepéről a középkori magasabb körökben? Melyikre a kettő közül ültek le tehát a magyar urak, amikor a király elé mentek? És megharagudott volna-e a magyar király annyira, hogy elégettette széküket, ha *gyalogszék*-re ültek volna?

Azt rosszul tudja BÁTNY, hogy a faltestuhlt csak a középkor vége felé kezdték *fából* utánozni. Szó sincs róla. Eredetileg és mindenütt fából készült s csak a rómaiak idején készült fémből is, mint ahogy a rómaiak egyéb *díszbútora* is egy időben fémből készült. Már az egyiptomi királysírokban is fából való ilyen székeket találtak, Európa északi részein, Északnémetországban, Dániában, Svédországban már a bronzkorban voltak ilyen *fából* való székek. De nem is kell ilyen messzire a múltba mennünk például, találunk ilyen a minket jobban érdeklő középkorban is. Salzburgban, a Nonnbergen levő ősrégi apácakolostorban láttam azt az X-lábú *faltestuhlt*, amelyet 1242-ben II. Eberhard salzburgi érsek ajándékozott *díszülőkének* a kolostor fejedelmasszonyának II. Gertrudnak. A széknek anyaga vörösre festett *fa*, amelybe csontfaragványok vannak erősítve, a lábak vége öntött bronzból készült oroszlán körmök, felső végükön pedig csontból faragott oroszlánfejek vannak. Egy másik ilyen szék a Lahn melletti Limburg dómjából származik s most a wiesbadeni múzeumban látható. Egy harmadik példányt a barcelonai múzeumban őriznek. Szóval voltak már II. Géza és IV. Béla idejében is *fából* való faltestuhlok, amelyeket *lehetett elégetni*.

Ami BÁTNY ama kérdését illeti, hogy miért nincs a magyar nyelvben egy *falteszék* szavunk, arra csak annyit válaszolhatok, hogy én sem értek a magyar nyelvészethez, tehát nem szólhatok hozzá. Ez a nyelvtudósok dolga, akik talán figyelmükbe veszik ezt a kérdést.

Abban csakugyan igaza van BÁTKNAK, hogy egész alacsony, korongos asztalt padokon nem lehetett körülülni. Lehetett azonban úgy ahogy a keleten szokás: minden szék, tehát kisszék nélkül is, egyszerűen a földön, illetve a szőnyegen guggolva. Annál könnyebb lehetett ez így, mivel ez az asztalfélénk akkor még csak tenyérnyi magas lehetett, ilyent pedig még kisszékeken sem lehet körülülni.

Abban is igaza van BÁTKNAK, hogy én az ő székmagyarázata helyett egy másikat javasolok. Úgy is van, én egy *újabb* és szerintem *jobb* magyarázatot akartam adni. Ezt pedig fenntartom most is teljes egészében. Hogy kettőnk között ki-nek van igaza, vagy kinek a magyarázata valószínűbb, azt egészen nyugodtan rábizhatjuk a pártatlan olvasóra.

Cs. Sébestyén Károly.

Kopaszi kákó.

A gyékény ágatlan szárával s hengeralakú termős virágzatával egészen olyan, mint a buzogány, s így is hívja a nép sok helyütt, s a székely *nád(i)-botikó*, *-butikó* is azt jelenti, mert a *bot* volt régen a buzogány neve is. A németben is *Kolbe* 'buzogány' és a 'gyékény' is. *Sumpfkolbe*, *Rohrkolbe*, *Teichkolbe*, *Wasserkolbe*, *Weiherkolbe*, *Lieschkolbe*, *Deuterkolbe* (az utóbbi már az ófelnémetben is előfordul) nevein kívül *Narrenkolbe* is a gyékény (vö. lat. *sceptrum morionis* Grimm). De a bolondok fejét magát is nevezték a *Kolbe* szóval, mert rövidre nyírt haját kellett viselniük, mint a jobbágyoknak, s ma is a raboknak, s csak a nemes ember viselhetett a középkorban hosszú haját. A kopaszra vagy rövidre nyírt fej szintén hasonlított a „buzogány”-hoz. Ennek a nyomát őrzi a magyar *Kopaszi kákó*. Hajdúszoboszlón mondják tréfásan az olyan gyerekeknek, akiknek a haja nagyon rövidre van lenyírva: „*Te kopaszi kákó!*” Ez a kifejezés bizonyára másutt is használatos az Alföldön (kérünk rá adatokat!), így a Nyr. 9:183 idézi Szatmár, Szabolcs és Ugocsa megyéből, de minden értelmezés nélkül, s így közli az MTsz. is. Ugyancsak Hajdúszoboszlón *'kopaszi kákó'* hosszú gallyaitól letisztított kampós bot; erre akasztják a korsót vagy kantát, ha a szőlőben a kávas kútból vizet akarnak meríteni (MNy. 5:95.) A 'kampós bot' jelentésű *kopaszi kákó*-ban levő *kákó* valószínűleg más szó, amely az Alföldön és a Palócságban magában is használatos, s a MTsz. *gágó* és *kajkó* alakjait is közli. A *kopaszi* jelző eredetileg csakis fejre vonatkozhatott, de a zalamegyei Tapolcán a nép a gyékényre is mondja *kopasz kákó* (MNy. 5:95). Nem lehetetlen azonban,

hogy a nógrádmegyei Litkén a leányok hajviselésében előforduló *kákó* is a gyékény jelentésű *kákó*. Borbás Vince, a híres botanikus így írja le: A haját elül, azaz a fej közép síkjában választják el s arc felől csinálják a *garast*, melyet a nyalkább lányok, menyecskék ki is tolnak. Hátul a haját befonják, még pedig ha a haj még nem elég hosszú, két választékban, s a felső, a *kákó* végét az alsóhoz fonják. Ha a haj kicsi s elül se lehet garast csinálni, akkor *tyúkhúrba* fonják. (Nyr. 4:225; a *tyúkhúr*, *tikhúr* szintén növénynév).

A régi magyar nyelvben a hitvitázók gyakran csúfolták egymást *kákó*-nak. A szónak a NySz. nem tud biztos jelentést adni, s így értelmezi: 'homo plumbeus; tölpel, dumm? nugator; schwätzer?', s a kák 'vrocito; krächzen?' szintén bizonytalan jelentésű igére utal. Réthei Prikkel Marián, MNy. 3:393, szintén a *kák* melléknévi igenévi alakjának tartja. A fönnebiek után talán nem valószínűtlen az a feltevés, hogy ez a *kákó* is a 'káka' alakváltozata, s rövidre nyírt fejűt vagy kopaszt, tehát bolondot jelentett.

Beke Ödön.

Trádor.

A 'három nyüstös vászonfajta' jelentésű *trádor* szót HORGER a N. és Ny. ezidei 1.—3. számában a tévesen tárgyesetnek értett t végű szavakból való elvonások közé sorozza. Magyarázata szerint a német *dreidraht*-ből, illetve annak zöngétlen *D*-s kezdetű hazai nyelvjárási *Dräidrät* alakjából a várható *trádrót (*trádröt) alakon át a *bokrot*:*bokor*, *kaprot*:*kapor* irányító sorok alapján elvonással keletkezett a *trádor* alak.

Ha csakugyan létezett a magyarban 'három nyüstös vászonfajta' jelentésű *trádor* szó, akkor az valóban csak így keletkezhett. Azonban, mint alább ki fog tűnni, az ilyen jelentésű *trádor* szó létezéséhez kétség fér.

KRESZNERICS 1832-ben megjelent Magyar Szótára II. kötetében ezt találjuk: „*Trádor*. Három szálas materia. Csuzi, Sip. p. 570. Tromb. p. 13.” Ez nála azt jelenti, hogy az ilyen alakú és jelentésű szó Csúzi Zsigmond idézett helyein található. KRESZNERICS, úgy látszik, a Csúzinál kétszer is előforduló *trádor* szó jelentését nem ismerte fel és szótárában 'három szálas materia'-nak értelmezte. Kérdés azonban, hogy azért-e, mert korábban valóban élt egy 'három szálas materia' jelentésű másik *trádor* szó is, melyet azonban egyetlenegy Kr.-tól független adattal sem tudunk igazolni. Leghihetőbb, hogy az előtte ismeretlen szövet fajtát jelentő *trádor* szót csak az ő etimoló-

gizáló hajlama hozta összefüggésbe az akkor élő *drájdrot* szó feltehető **trádrót* alakváltozatával.

A mult század első felében ugyanis valóban volt nyelvünkben egy 'három nyüstös vászonfajta' jelentésű *drájdrot* szó, melyet az EtSz. Márton 1807, 11, 16, Leschka (1825), Dank. Lex. (1833—36) szótárakból idéz. Ehhez járul még a Gyarm. Voc. (1816) adata, ahol a GYARMATHI-nál oly gyakori ékezethibákkal ez olvasható: „Drajdrotmateria, Ge. Dreydrot.“ (Az EtSz.-ban a Gyarm. Voc.-ból idézett alakváltozat törlendő.) Ha még a négy szótár adatait egymáson alapulónak is vesszük, 1831-ből ismerünk egy másik adatot is. A Bp. H. 1932. V. 1. Mell. III. lapján egy 1831-ből idézett hirdetésben a vásznak és szövetek közt a „3 *Drátok*“ is szerepelnek.

A Kr.-féle 'három szálas materiá'-nak értelmezett *trádor* szó aztán szótárról szótárra vándorolt. Megtaláljuk többek közt Dank. Lex.-ában, (hogy DANKOVSKY Kr.-ből merített, vö. Dank. Lex. 259 *Duffat*, 382 *Goklesz* c.), Fog. NMSz.³ (1852), CzF., NySz., EtSz. (*drájdrot* a.)

De térjünk vissza a másik, régebbi *trádor* szóra. Mint látuk, Kr. Csúzi két helyére hivatkozik. Ezt a két idézetet, megtaláljuk a NySz.-ban. (III. 775.) Mind a két adat 1723-ból való. „A kik hihorban 10: biborban] járnak és selyemben, trádorban sokkal nagyobbra böchültetnek hogy-sem a paraszt kalibában zellyér-kedő gubás czondrások (Csúzi : Tromb. 13). Mi-képen a vont-arany tradorban ugy szúrbe oltoztetett (!) jött üdvözette-ni (Csúzi : Síp. 670).“

Ezek az adatok azonban nem állanak egymagukban. Ime még három adat: 1722-ben a pozsonyi királyfogadtatásról ezt olvassuk egy egykorú levélben: „az esztergomi érsek eleibek menvén ott két trador vánkusra letérdepelvén ő felségek, mindketten előtte elvették az benedictiót.“ (Szabó, A sárvár-felsővidéki Gróf Széchenyi család története, I. 422.)

II. Apafi Mihály özvegye szebeni ingóságainak 1725-ben készült összeírásában is előfordul a *trádor* szó. (Száz. XVII. 801.) A közlő a leltár ismertetésében ezt írja: „Egy német kabátot [*Tunical*, köznyelven *Kaniszol*-t (!) selyem és arany ezüst kelméből készítnek (!), s neve *Trador*, becsára 80 r. ft.“ Nyilvánvaló, hogy a német kabát neve *kamizol*, a kabát anyaga pedig *trádor* volt. A mondat azonban meglehetősen zavaros fogalmazású. Így történhetett meg, hogy a MLSz. a mondatból a 'tunica germanica, alias Camisol' jelentést következtette ki.

Pedig a MLSz. másik idézetében a *trádor* határozottan a

kabát anyaga: „Tunica aestivalis ex materia trador, cum nodis lapideis coeruleis.“ Ez az adat kb. egy évtizeddel régibb a többi négy adatnál. (Arch. Rák. VIII. 315. id. MLSz.)

Ha a rendelkezésre álló öt idézetből a *trádor* szó jelentését ki akarjuk hámozni, a mondatok értelme már eleve kizárja, hogy valami egyszerűbb, három nyüstös vászonfajtról legyen szó. Csúzi egyik helyén ugyanis a bíbor, selyem és trádor, mint a fényűzés jelképei állanak a szegények igénytelen öltözetével szemben. Az 1722. évi idézet a királyi felségek térdeplő zsámolyánál külön megemlíti, hogy trádorból készült. Bizonyára azért, mert valami értékes szövet volt. Erre vall az 1725. évi adat is. A trádorból készült kabátot az összeírók 80 rénes forintra becsülték, holott ugyanakkor egy selyem kabátot 15 r. ft-ra, egy posztóból való német felsőkabátot pedig csak 10 r. ft-ra értékelték. (Száz. XVII. 802.)

Csúzi másik helyén a *trádor*-nak *vont-arany* a jelzője. Ez a pleonasztikus jelző aztán rávezet a szónak nemcsak a jelentésére, hanem az eredetére is. A *trádor* szó jelentése valószínűleg 'vont-arany szövet', vagyis arannyal átszőtt szövet volt. Magyar megfelelője a *vont-arany* szó, amely a *vont-ezüst*-tel együtt a régiségben gyakran előkerül. Jelentése: 1. golddraht, PPB., 2. goldstoff, mit gold durchwirkter zeug. NySz. I. 111. III. 1252.

A *trádor* szó is, mint annyi más, ma is meglevő és még több már rég feledésbe ment szövetnevünk nyugat felől Bécs közvetítésével került hozzánk. Végző forrása az 'arany szövet, arannyal átszőtt szövet' jelentésű fr. *drap d'or* (olv. *drādōr*), mely hozzánk német nyelvjárási zöngétlen *D*-s kezdetű alak közvetítésével kerülhetett. A francia szónak a német nyelvben való meglételét hirtelen csak újabb adatokkal tudjuk igazolni, mint Kaltschmidt, Fwb.⁶ (1863); Meyer, ConvLex.⁴ (1889); Hoffmann, Fwb.²¹ (1897).

Összegezve az elmondottakat, megállapíthatjuk a következőket:

1. A XVIII. század elején a magyarban volt egy 'vont-arany szövet' jelentésű *trádor* szó, amely német közvetítéssel a fr. *drap d'or* átvétele.

2. Két ilyen 'vontarany szövet' jelentésű *trádor* szót Kr. három szálas materiá'-nak értelmezett.

3. Kr. az előtte ismeretlen jelentésű szót valószínűleg a XIX. század elején élő *drájdrot* (*trádrót) családjába vonta és így állapította meg jelentését.

4. Ha azonban a mult század elejéről más, Kr.-től független adat is igazolná a 'három nyüstös vászonfajta' jelentésű *trádor* szó létezését, akkor ez a 2. *trádor* valóban újabb adat lenne a tévesen tárgyesetnek értett alanyesetből való elvonásokhoz.

5. A MLSz. értelmezése ('*tunica germanica*') egy pongyola fogalmazású mondaton alapul.

(Gyula.)

Implom József.

NÉPNYELV, NÉPHAGYOMÁNY.

Mesekutatás és mesegyűjtés.

A népmesegyűjtésnek két célja van. Az egyik, hogy az irodalmat gazdagítsa a nép szájáról ellesett, vitathatatlanul nagy irodalmi és esztétikai értékkel bíró népmesékkal; különösen a gyermekirodalomnak van szüksége erre. A másik célja, a gyűjtésnek, hogy a népmese tudományos kutatásához szolgáltasson anyagot. Ezekben a sorokban csak azt szeretném pár szóval megbeszélni, hogy a népmesekutatóknak a mese milyen lejegyzésére van szüksége — a gyűjtés másik célja, az irodalom gyarapítása, már az író dolga, nem a folkloristáé.

A népmesekutatásnak is különféle céljai. Elsősorban a népmese eredetének megállapítására törekszik: amikor több mint száz évvel ezelőtt a Grimm testvérek munkássága nyomán megkezdődött a tudományos mesevizsgálat, ez volt az egyetlen probléma. Arról az elhamarkodott törekvéstről, hogy egy csapásra minden mese eredetét megtalálják, hamar le kellett mondani. Az egyes mesetipusok eredetének kutatása lett a főszempont főképpen azóta, amióta finn tudósok: Krohn Gyula, Krohn Károly és Aarne Antti kidolgozták az u. n. történet-földrajzi módszert.¹ Ez a módszer merőben analitikus. Szükség van hozzá a vizsgált mesetipusnak minél több változatára, a világ minden tájáról.² Ezekből a változatokból rövid kivonatokat készít magának a kutató és nem törődik mással, mint a cselekvés és leírás lényeges elemeivel. Azután mozzanatról mozzanatra összehasonlítja egymással a változatokat. Ilyen összehasonlító analitikus uton állapítja meg a mese eredeti alakjának valószínű

¹ L. Kaarle Krohn: Die folkloristische Arbeitsmethode, Oslo 1926.

² A legújabb mesemonografiák, mint Walter Anderson könyve a cinkotai kántorról (FFCommunications 42.) vagy Jan de Vriesé az okos lány meséjéről (FFC 73.) már 400—700 változattal dolgoznak.

tartalmát, valamint keletkezésének helyét és idejét. Az összehasonlító mesekutatót tehát csakis a mese tartalma érdekli.

De vannak a mesekutatásnak egyéb céljai is. Igaz, hogy ezek nem annyira világosan megállapítottak, munkamódjaik nem annyira módszeresek, mint az analitikus vizsgálaté. Nem is lehetnek, mert az összehasonlító mesekutató már száz éves; nemzetközi szervezet (a Folklóre Fellows), számos nagyszerű segédkönyv és bibliográfia (Bolte és Polivka jegyzetei a Grimm-mesékhez,³ Aarne-Thompson mesetípusjegyzéke⁴ és az ennek alapján az FFC füzetek között megjelent nemzeti mesekatalógusok, a megjelenőben lévő német meselexikon⁵ és a mesemotívumoknak ugyancsak megjelenőben lévő hatalmas katalógusa⁶ áll rendelkezésére az egységesen kidolgozott módszer mellett. Ugyiszlván nem is volt idejük a mese tudósainak arra gondolni, hogy a népmesének más problémái is vannak. Csak egy rövid átmeneti időszak adott erre alkalmat. A múlt század végén, amikor már teljesen készen volt az összehasonlító mesetudomány célkitűzése, de a finn módszer még nem volt kidolgozva, kételkedni kezdtek abban, hogy a kitűzött célt el lehet-e érni egyáltalán. Két nagyjelentőségű munka⁷ kerekén kijelenti, hogy a mese eredetének megállapítása lehetetlen.

Ezért Rittershaus Adelina a mesekutatásnak egy új céljára gondol. Egy nép mesekincséből lelki világára kell következtetni, mert a mese jelentősége nem a tárgyában rejlik — a tárgy nemzetközi is lehet — hanem a formában, amellyel minden nép és korszak kifejezi a primitív és közös témát.⁸ Rittershaus tehát már a mesék nemzeti jellemvonásaira gondol, de a tartalomban keresi ezeket. Azt vizsgálja, hogy a mesetárgyat életkörülményei hogyan változtatják meg.

Elkezdődik a mesének, mint irodalmi műfajnak körülhatárolása is ebben a korszakban. Ludwig Felix Weber⁹ megállapítja a tündérmesének és tréfás mesének — a mese e két fő válfajának — alapvető határozmányait és különbségeit. Ő az első, aki a mesét esztétikai bonckés alá veszi, hogy világos képet adhas-

³ Anmerkungen zu den Kinder und Hausmärchen der Brüder Grimm I. — V. Leipzig 1913—1932.

⁴ The types of the folk-tales, FFC 74., Helsinki 1928.

⁵ Handwörterbuch des deutschen Märchens (szerkeszti Lutz Mackensen), Berlin u. Leipzig 1931—

⁶ Stith Thompson: Motif-index of folk-literature I—III. FFC 106—108., Helsinki 1933—1934.

⁷ Joseph Bédier: Les fabliaux, Paris 1894², 254. l. és Adeline Rittershaus: Die neuisländischen Volksmärchen, Halle a. S. 1902, XLV. l.

⁸ I. m. XLVI. l.

⁹ Märchen und Schwank. Diss. Kiel 1904.

son külső és belső formájáról, világfelfogásáról, jellemzéseiről és leírásairól. Az ő munkáját folytatja W. A. Berendsohn¹⁰ azzal, hogy a meséköltést „stiláris“, vagyis a tartalom kompozícióján alapuló kritériumokkal műfaj-csoportokra tagolja. A mese kompozíciójának „epikus törvényeit“ Axel Olrik¹¹ fejti ki. Csatlakozik ehhez az irányhoz August von Löwis of Menar,¹² aki egyben Rittershaus célkitűzésének is eleget tesz. Ő a német és orosz mese hősenek életét, jellemét és cselekedeteit vizsgálja külön-külön, majd összehasonlítva. A mese esztétikai megismerését szolgálja az ő munkája is. — A mesekutatóknak ez a stilus- és kompozícióvizsgáló csoportja is csak a mese tartalmára kíváncsi.¹³

Minden irodalmi mű az emberi lélek alkotása, a mese azonfelül — legalább egyes elméletek szerint — a 'primitív' ember lelkéé. Vizsgálni lehet tehát a mesét a lélektan szempontjából. Wilhelm Wundt¹⁴ az emberiség fejlődépszichológiájába kapcsolja bele a népmese vizsgálatát és meg akarja magyarázni, hogyan jön létre a primitív ember primitív gondolkodásában a költészet első megnyilvánulása: a mítosz-mese, hogyan éli ez virágkorát az emberiség totemisztikus korszakában és későbbi időkben hogyan válik a kulturnépek alsó rétegének szórakoztatójává.

A mesetudomány az ilyen meggondolásokban az etnológia területén érintkezik a vallástörténettel. Angol etnológusok¹⁵ már meglehetősen régen belekapcsolták a mesét a primitív vallások vizsgálatába és vontak le a primitív vallásokból tanulságot a népmesére. Nálunk Solymossy Sándor egyes mesetanulmányai¹⁶ és megjegyzései¹⁷ hangoztatják a mesének a

¹⁰ Grundformen volkstümlicher Erzählerkunst, Hamburg 1921.

¹¹ Zeitschrift für deutsches Altertum 51. 1909. 1. Az ő nyomán Kaarle Krohn i. m. 100. l. bővebben és újabb szempontból tárgyalja a kérdést.

¹² Der Held im deutschen und russischen Märchen, Jena 1912.

¹³ A stiluselemző csoporthoz lehet sorolni a mese állandó fordulatainak, főképpen kezdő és záró formuláinak vizsgálatát (R. Petsch: Formelhafte Schlüsse im Volksmärchen, Berlin 1900; Bölte-Polivka i. m. IV. 13. l.), amelynek szavakkal kell foglalkoznia — de ezek a szavak nem a mesélőéi, hanem hagyományos kötött szövegek, úgy hogy nem tartoznak teljesen a mesekutatás keretébe, vizsgálatuk a népdalokéval analóg.

¹⁴ Völkerpsychologie II. 29. l., III. 348. l.; Elemente der Völkerpsychologie, Leipzig 1912, 267. l.

¹⁵ Edward Taylor: Research into early history of mankind, London 1865; Primitive culture, London 1871; Andrew Lang: Custom and myth, London 1885²; Myth, ritual and religion, London 1887. L. összefoglalóan Bédier i. m. 57. l.

¹⁶ A matriarchatus nyomai a folklórebán, Társadalomtudomány 1:139. A „vasorrú bába“ és mitikus rokonai, Ethn. 38:217; Magyar ősvallási elemek népmeséinkben, Ethn. 40:133.

¹⁷ Pl. Ethn. 43:39.

primitív vallásokban való gyökerezését. Hogy egy modern, nem annyira az egymást gyakran megdöntő irodalmi adatokon alapuló ethnológiai, hanem inkább a vallásos lélek és a vallásos világtények közvetlen felismeréséből és átérzéséből kiinduló vallástörténeti¹⁸ szemlélet, — a mesének a szellemét és a lényegét megfogni akaró interpretálása — mennyire viheti előre a mesetudományt, azt talán éppen a legközelebbi jövő fogja megmutatni. Egy magyar mesetanulmányra már utalhatok is, amely ilyen nyomokon indul.¹⁹

Különben is abba az irányba mutat a mesetudomány fejlődése, hogy a szöveg-, adat- és cédulafilológiának mindig kevesebb és kevesebb helye lesz benne, és hogy a mesekutatás 'iskolái', amelyek sokaságukkal és sokféleségükkel az igazi mese-ismeretet lehetetlenné teszik, helyet fognak adni egy másfajta szemléletnek. Ha az eddigi mesekutatást a maga rendszerbe foglaló és mindent a rendszer kedvéért tevő tudományosságával — vagy helyesebben mondva tudományosságával — 'rendszeresnek' nevezzük, úgy a jövőben a 'lazábbra fogott', szellemileg rugalmasabb, nagyobb egységeket észre-vevő és látni akaró mesetudomány eljöveteletét várhatjuk vagy óhajthatjuk. Ez a mesetudomány nem lesz olyan válogatós az eszközeiben, mint az eddigi, és az ismeretszerzésnek a legimmanensebben 'tudománytalan' módjait sem fogja megvetni. Viszont válogatósabb lesz az eredményeiben, és nem fog aprócseprő megtudásokkal megelégedni ott, ahol nagy megismerésekre és átélésekre van szüksége az emberi szellemnek.

De talán kár most a jövőbe néznünk, amikor a múlttal meg a jelennel foglalkozni a kitűzött célunk: hiszen tisztára praktikus dolgokat akarnak ezek a sorok tisztázni. Vissza kell még térnünk a mesekutatás ismertetésére, mert nagyon termékeny gondolatú kutatók azok, akiket még nem említettünk.

Vannak, akik az egyén lelki életéből igyekeznek a mesét magyarázni. A lelki jelenségek közül az álom áll a mese lélektanához a legközelebb. A mese és álom kapcsolatával először Ludwig Laistner²⁰ foglalkozott behatóan, utána Fr. v. d. Leyen²¹ hangoztatja a mese álomelméletét. Freund Zsigmond az ideg-

¹⁸ V. ö. Kerényi, EphK. 57, 1933, 112.

¹⁹ Kerényi Károly: A csodaszarvas az Ezeregynapban. Ethn. 41:145. A modern vallástörténeti alapú mesevizsgálat módszereivel óhajt eljárni a magam készülő dolgozata is a „Halhatatlanságra vágyó királyfi” meséjéről.

²⁰ Das Räthsel der Sphinx, Berlin 1889.

²¹ Zur Entstehung der Märchen, az Archiv f. d. Studium der neueren Sprachen u. Literaturen 113. és köv. kötetekben; és kis kézikönyvében: Das Märchen, Leipzig 1925³, 51. l.

orvoslás számára az emberi léleknek számos addig rejtett tulajdonságát és funkcióját tárta fel. A pszichoanalitikusok az új felfedezéseket csakhamar alkalmazták a szellemtudományokra, nem utolsósorban a mesére is, és a mese létrejöttének titkához a pszichoanalitikus módszerrel igyekeztek hozzáférközni.²² Az etnológus és pszichológus kutatóknak is természetszerűen a mese tartalmából kell kiindulniok.

A mesekutatásnak ezek a formái alapjukban véve mind összehasonlíthatók. Nem az egyes mesével foglalkoznak úgy, ahogy azt egy bizonyos mesemondó egy bizonyos alkalommal előadja, hanem mint típust és változatokat, vagy mint műfajt nézik a mesét. Csak legújabban, főként az orosz tudományban vetődött fel a mesekutatásnak egy új problémája, amely végre felfedezi a mesét mint művészi egységet. Rittershaus és Löwis of Menar azt vizsgálják, hogy a közös mesetárgy az egyes nemzeteknél milyen tartalmi, felfogásbeli és kompozícióbeli helyi formát vesz fel. Az orosz kutatók egy csoportja²³ tovább megy és felteszi azt a kérdést, hogy a mesemondó egyénisége hogyan nyomja rá a bélyegét a mesére. A mesekutatásnak ez az egyetlen iránya, amelynek a mese szavaira is szüksége lehet: a mesélő egyéniségének ismeretéhez nyelvezetét, kifejezőkészségét, stílusát is ismerni kell. De a mesekutatásnak ez az iránya még csak a kezdetén van. Problémáinak megoldásához alig járultak hozzá mással, mint mesegyűjtemények bevezetésekkel, ahol néhány szóval méltatják a mesemondókat is.²⁴ Önálló dolgozat csak egy foglalkozik ilyen témával: Asadowskij idézett munkája. Módszer, munkaprogramm még semmi. Nem csoda hát, hogy a mesélő egyéniségéig is az összehasonlító kutatások kényelmesen kitaposott ösvényén akarnak eljutni és a mesében szintén csak a tartalmi elemet juttatják szóhoz.

*

Aki végiggondolja azt, amit elmondottunk, arra a következtetésre juthat — és sok mesekutatónak az is a meggyőződése — hogy elég, ha a gyűjtő a mesének csak a tartalmát közli a feldolgozó tudóssal. A mesegyűjtőtől általában mégis gyorsírási, hangtani pontosságú szöveget szoktak követelni,

²² Módszerük összefoglalását l. Braun Soma: A népmese, Budapest é. n. 59. l.

²³ L. Mark Asadowskij: Eine sibirische Märchenerzählerin, FFC 68., Helsinki 1926, 5—23. l. (A könyv további fejezetei egy „mesefa” mintaszzerű jellemzése.)

²⁴ Német gyűjtők ezt szórványosan már régebben is megtették: Wisser: Plattdeutsche Volksmärchen, Jena 1914; Jahn: Volksmärchen aus Pommern, Norden 1891.

és nem is ok nélkül. Aki fonetikus szöveget hoz haza gyűjtő-útjáról, a tájnyelvtanulmányozásnak tesz hasznos szolgálatot, már pedig áll az a szép elv, hogy minden tudományszak tőle telhetően segítse a másikat. A gyorsírásos, szószerintilejegyzés pedig a hitelességet biztosítja. Az összehasonlító mesekutató témája feldolgozásában az egyes meseváltozatokból kivonatokat készít, de ezekben tekintettel van minden vonásra, ami összehasonlító munkájában érdekli; sőt nem csak azt figyeli meg, hogy mi van a szövegben, hanem azt is, hogy mi hiányzik belőle. De ha már a gyűjtőtől is kivonatot kap — vagy nem egészen hű mását az elmondott mesének — sohasem tudhatja, hogy a gyűjtő egyéni belátása vagy önkénye nem hagyott-e ki olyan mozzanatokat, amelyek számára fontosak, és azt sem tudhatja, hogy egy bizonyos motívum hiánya az elbeszélőtől, vagy a gyűjtőtől ered-e. Egyszóval: a mesekutató nem bízhat meg az olyan szövegben, amelyből kiérzik a gyűjtő egyénisége is. Hogy mi fontos a tudósnak, mi nem, azt csak a tudós maga döntheti el munka közben az íróasztalánál. A gyűjtőt nem lehet azzal megterhelni, hogy figyelmét a fontos és nem-fontos megkülönböztetésére fordítsa, még ha a gyűjtő maga is volna az, aki majd a gyűjtött anyag összehasonlító feldolgozását végzi. Ilyen szelekciós munkát a gyűjtés közben a gyűjtővel nem szabad végeztetni.

De ha nem bízunk kiválasztó munkát a gyűjtőre, vajjon rábízhatjuk-e, hogy kiválassza, mit érdemes egyáltalán feljegyezni, és mi az értéktelen anyag, ami a leírást nem érdemli meg? Hiszen lehet rosszul, csonkán, zavarosan elmondott, vagy nyilvánvalóan irodalmi forrásból, ponyvából származott mesét is hallani, ami a nyomdafestéket valóban nem éri meg, de talán a folklóre-irattári helyet sem. Fennállhat ugyan az a szempont is, hogy mindent le kell jegyeznünk. Ha összehasonlító a kutatásunk: a rossz változat is csak változat, ami esetleg valami fontos vonást is tartalmazhat, vagy legalább is arról tanuskodik, hogy ismerik a mesét illető vidéken is; ha pszichológusok vagyunk, érdekelhetnek bennünket a lelki folyamatok, amelyek az eredetileg 'jó' mesét elrontották; ha a mesemondó egyéniségével és egyéni stílusával foglalkozunk, problémákat adhat élénk a rossz mesélőnek hagyományos tárgyhöz való viszonya. Ha irodalmi eredetű a mese, érdekelheti a kutatót, hogy milyen változásokkal került a nép szájára. Mindamellettsősorban mégis a jó változatokat fogja a gyűjtő keresni, mert a rendelkezésére álló időt minél hasznosabban akarja felhasználni — és a legmegrögzöttebb mesefilológus sem

állíthatja azt, hogy a rossz változatok épp olyan értékesek, mint a jók.

A következőkes ragaszkodás egy a priori felvett álláspont-hoz az elmélet terén talán még megjárja, de olyan gyakorlati dolognál, mint a mesegyűjtés, nem helyénvaló. A gyűjtő, ha az összehasonlító kutatás szempontjából jól is teszi, ha feljegyez kisebb egyéni értékű meseváltozatokat is, ha a teljes hitelesség és korlátlan felhasználhatóság végett szószerint is jegyzi a mesét, mégsem passzív eszköze a mesetudománynak. Ellenkezőleg, a mesegyűjtés nagy ügyességet, rátermettséget, tehetséget és képzettséget megkívánó dolog, és a gyűjtőnek nagyon sokat kell tehetségéből és tudásából beleadnia a gyűjteménybe. Már a gyűjtés kezdete: a mesemondó felkutatása is olyan feladat, hogy a gyűjtő saját megítélése — szelekciója — nélkül el sem képzelhető. Azonkívül, ha azt mondanók, hogy a gyűjtőnek nem szabad válogatnia, azt is el kellene néznünk, hogy mese helyett népdalt, vagy babonát ír le — mert hát a gyűjtés közben nem nézheti azt, hogy mire mennyi szüksége van a mesekutatónak. A néphagyományok gyűjtője természetesen nem specializálhatja magát teljesen egy műfajra, és ha mesegyűjtő programmal is indul, alkalomadtán felír mást is, ami éppen kínálkozik, de a mesekutatónak beterjeszteni a többivel együtt ezt nem fogja azzal, hogy ő illetéktelen minden válogatásra. Tehát az a rideg elvi álláspont, hogy a gyűjtő nem értékelhet, tarthatatlan.

Az összehasonlító kutatásnak csak a hitelesség kedvéért van szüksége szószerinti lejegyzésre. De minél pontosabb a lejegyzés, annál hitelesebb, és van a szószerinti meseszövegénél is pontosabb. Nemcsak a mondatok, a szavak, a hangok követhetik a mesemondót mindenben, hanem még a beszéd tempója, a szünetek, a hanghordozás is. Ha abszolút hitelességet kívánunk, el kell jutnunk oda, ahova a zenefolklorisztikai gyűjtés már régen eljutott: a fonográfhoz.

Tény, hogy a mai mesekutatás a fonográfhengerre vett mesékkel semmivel sem menne többre, mint a gyorsírással. Hiszen a mesekutatás legújabb iránya, a mesemondó egyéniségének vizsgálata sem tudott még annyira elszakadni a hagyományoktól, hogy a mese szavaiból is ki tudna valamit hozni. Ha az irodalmi stílusvizsgálat célkitűzéséhez és módszereihez csatlakozik, a szavaknak már hasznát tudja talán venni, de a beszédtempó és a hanghordozás felhasználásától még nagyon messze tartunk. A 'lazábbra fogott' meseszemlélet fejlődésnek várható iránya sem vezet a szavak és a beszéd túlérté-

kelése felé. De a jövőbe nem lehet látni; és kár könnyelmű jóslatokkal hasznavehetetlenné tenni munkánkat a jövő szá-
mára. Az interpretálás különben is mindig pontos szöveget kíván.

A gyűjtőnek arra is kell gondolnia, hogy évek vagy év-
tizedek multán is használni lehessen majd a gyűjteményét;
akkor is, amikor már egészen más szempontjai lesznek a ku-
tatásnak, mint amilyenek a gyűjtés idejében voltak. Ezért, el-
sősorban ezért kell a lejegyzésnek olyan hitelesnek, olyan min-
den árnyalatra kiterjeszkedőnek lennie, hogy még a jövő év-
tizedek kutatójának is minden kérdésére válaszolni tudjon. A
fonográfós gyűjtés ezért a legkívánatosabb és legtökéletesebb.

Hátrányai vannak ugyan ennek is. Mindenekelőtt az,
hogy a fonográfhenger drága. Ennek az lesz az eredménye,
hogy a gyűjtőnek háromszor is meg kell gondolnia, amíg a
gépbe mondat egy-egy mesét. Így azután túl sokat kell a gyűjtő
elbírálására bízni, nem lehet sok mesét gyűjteni — pedig a még
virágzó összehasonlító kutatás szükséglete a lehető legnagyobb
számú variáns — és a fonográfba vett szöveg talán nem is lesz
tökéletes, mert a mesélő akkor már másodszor mondja el a me-
sét (az első elmondáskor kell a gyűjtőnek eldöntenie, hogy érde-
mes-e géppel lerögzíteni) és így esetleg fáradt vagy feszélye-
zett lesz. Igaz, hogy ez az utolsó hátrány az írásos lejegyzésnél
is előfordulhat és a gyűjtő ügyességének a dolga, lehetőség
szerint elhárítani.

Ha fenntartjuk azt a követelésünket, hogy lehetőleg sok
mesét, és nem csak a legjobbakat, kell lejegyezni — már pedig
az összehasonlító kutatás érdekében fenn kell tartanunk — ak-
kor a csak fonográfós gyűjtést nem tarthatjuk elégségesnek
(ha csak olyan paradicsomi állapotok nem állanak elő, hogy
minden gyűjteni való mesére jut fonográfhenger). Egyelőre a
gyorsírásos, esetleg fonetikus lejegyzés a legcélszerűbb, mert
viszonylagosan teljes hitelesség mellett a gyűjtő legnagyobb
függetlenségét biztosítja. Azonban, ha mód van rá, már most
is gondolhatunk arra, hogy egy-egy kiváló mesemondónak
egy-egy jó meséjét géppel felvegyük.

Honti János.

NÉPI FOGLALKOZÁSOK, NÉPSZOKÁSOK.

A szerelem Ajak-on a házasséletig.¹

Vasárnap, ebédután játszanak a palánk mellett az uccán, vagy a csűr közeliben az udvaron a kis gyerekek. Középutti táncol egy *jány*, a többi kézenfogva körül-körül kerülgeti. Énekelnek:

Pistuka fíjam, mit hozott apád
Bundárul?
Cseppecske korsót, böndőcskét,
Feketeszemű menyecskét.
Vagy életem, vagy halálom
Tülled rózsám aszt kívánom,
Száj ki mán, vén vagy mán.

Pedig még ugyan fiatal a lány. De már kilenc éves korában is mondogatja, hogy szeretőt tart, aki a tizedik, vagy tizenegyedik évében jár. Ez persze csak olyan szólás-mondás: a gyerekek jópajtások, de a pajtáságnak házasság is lehet a vége. (Látjuk majd, hogy nem is messze az idő odáig). Általában az a rend, hogy tizennégyéves korában kezdje meg a „szerető“-tartást a lány. (A legalsó konhatár a tizenkettedik esztendő — ez ritka már). Van úgy, hogy a lány *szerzi a le-gényt*: biztatja valamelyik asszonyrokonát. „*Megrendezhetné*

¹ *Ajak* szabolcsmegyei, rétközi község a kisvárdai járásban, Kisvárdától kb. 3 km.-re fekszik. A lakosság száma (I. Magyar Statisztikai Szemle, Bp., 1932. 192. o.) 1930.-ban 2690, ezek jórésze: 1662 r. k.: 660 g.-kat., 300 ref., 63 izr. vallású. (A következő lakodalmi szokások ismeretése is a katolikus és gör.-katolikus szokásanyagon alapszik.) (Lakosai magyarok s egyik Eszterházy telepítette őket ide, így tudósít Vályi András 1796-ból; Vályi András: Magyarországnak leírása..., Budán, 1796. I. 22. o. Magyaroknak mondja őket Balogh Pál is „A népfajok Magyarországon“ c. művében a 894. o.-n. (Budapest, 1902.). Viszont az ajaki katolikus plébánostól, Gell Antaltól úgy hallottam, hogy ruthén származásúak s úgy telepítette őket ide az Eszterházyak egyike; az ajakiak magukat igaz magyaroknak vélik, ruházatukat is „*ősmagyar*“ viseletnek nevezte az öreg Sós bácsi. Szabolcsvármegye monografiája sem tud arról, hogy ruthének lennének. Mégis Gell A. véleményét erősíti e megmagyarosodott ruthén lakosságról a Magyar Statisztikai közlemények 1896. Új folyam XII. kötet 369. o.-n levő adat, ahol is olvasható, hogy a vármegye 1720-iki kimutatása szerint Ajak község lakossága egészen ruthén. Így hát a megmagyarosodásnak — nem annyira a szokásokban, hanem a történeti tudatban és az azonosulásban — szép példáját mutatják. A község néprajzi vizsgálata már ezért is kíváncsú.

nekem azt a legényt.“ „No várj, majd rendezek én neked“ — feleli. El is kezd hát a rokon a szeretőszerezést, dicséri a legénynek a lány derekasságát, elemlegeti a vagyont is, a földet, nógatja mindenkép. A legény hajlandóságát, lányfelé fordulását így fejezik ki: „Látom no, hogy *beszél veled* a Jani.“ „*Beszél hát*, mer vagyonos vagyok“ mondja a lány kedvvel.

A legény vasárnap, vagy ünnepnap délután kezdi meg a *beszélést*: a lányok danolnak, táncolnak az uccán, oda megy a legény, átfogja a derekát, megtáncoltatja. Hazafelé menet is átölelve tartja a lány derekát; leülnek a ház előtt a *dücskőre* vagy a *lókára*. Némelyik lány, ha nagyon szereti a legényt, már első este is, *elsőre* is behívja a házhoz — a másik egy *évig* a kapu előtt tartja. A kapun belül nagy ritkán a kerítésnél beszélgetnek, de inkább behúzódnak a ház alá, elülnek az istállóhoz, hogy az uccáról ne lássák őket. A beszélgetés kinek-kinek a természete szerint indul. „Hogy vagy? Mit dolgoztá?“ A legény már az első napon átöleli a lányt, sőt egyszer-egyszer meg is csókolja, bár hát gyávább is akad. A lány szabódik: „Erigy mán! Mi van veled?“ A legény kéri, hogy csókolja meg. „Hisz még azt sem tudom, mi a csók“ — pironkodik a lány, az illendőség is úgy kívánja. Idő múltán küldi *elfele* a legényt a lány. Egyik-másik csak azt várja, hogy *sürvedjen* ('alkonyodjon'), de néha már közel az idő az éjfélhez.

Ezután már a szokáshoz híven csak kedd, csütörtök, szombat, vasárnap este, az ünnep *viliáján* (vigilia), ünnepkor beszélgetnek. Vacsora után bejön az udvarba a legény, ha sötét van, kocog az ablaküvegen: „Ilony, Ilony gyere ki!“ Néha bizony óra hosszat is kell rimánkodni, ha *kényes a jány*. Énekel is, hátha az kicsalja:

Nem jó csillag lett volna én belőlem,
Nem sokáig ragyogtam vón az égen,
Este, mikor legszebben kén ragyogni,
Akkor megyek a babámhoz mulatni.

vagy még búsabbat is tud (a falu nagyon *nótás*):

De szeretnék csillag lenni az égen,
Kis-ajakot végigsütni erősen,
Meglátnám, hogy ki sétál a faluba,
Kivel beszél a babám a kapuba.

Ha már bejáratos a legény a szobába, a *házba*, akkor nem kopog az ablakon, egyenesen indul befele. Kínálgatja borral

Ilony, ha éppen nagyon szerelmes szívű és tartani akarja a legényt.

Két-három hét múltán elválík: egyetértének-e vagy sem. *Csütörtöki napon* kéri a legény: „Aggyá zsebkendőt, meg virágot is.” (Természetes, hogy az időhatár itt is változhatik: előbb, vagy későbben merészkedik elő kérésével a legény — ez mindig a lány magatartásán múlik.). Szombat este aztán valóban megkapja a *pár* zsebkendőt, selyemből van ez, a lányok a kisvárdai vásáron veszik 1-50—3 P-ért. A zsebkendő mellé rozsmaringot vagy mályvát is ad. Minden hét szombatján este vissza hozza az elpiszkolt zsebkendőket, s megkapja az új pár tisztát. A lány a piszkos zsebkendőt csak egynéhányszor mossa ki, még a szegényebbje is, újat vesz: így hozza a tisztesség magával. Némelyik módosabb lánynak ilyenformán harminc-negyven pár zsebkendője is marad. A szombati napon kívül még karácsony, húsvét előtt és lakodalomkor is kap tiszta zsebkendőt a legény.

Így aztán a legény is tudja a tisztességet. Legtöbbször egyedül csak a kiválasztott lánnyal táncol, s mindig *őt viszi ki elsőnek a táncba*. Éneklik is tánc közbe:

Fekete a kökény, fejr a virága,
Bort iszik a legény, piros az orcája,
Asz' iszik a jányok, hogy pünkösti r^aózsza,
Pedig a szerelem fénye ragyog rajta.

vagy emezt az ismerőset:

Ez a lábom ez, ez, ez,
Jobban járja, mint emez,
Vigyázz lábom, j^aó vigyázz,
Mer a másik legyaláz.

Lakodalomkor a páru válaszottal *ötször-hatszor* is táncol, mig mással *egyszer*. Vásárkor, vagy a kisasszonynapi (szept. 8.) búcsúkor² nagy a készülődés. *Bemegy* a legény, lány s együtt járják a vásárt, fogja szorosán a karjával a lány derekát a legény, félre is csapódik a hat-nyolc egymásra vett szoknya. *Veszen* neki perezet, cukrot, fűgét, narancsot; karácsony-vásárkor karácsonyfát, fejrevaló delinkendőt, vagy

² A kisasszonynapi *pócsi* búcsúra csak a fiatalok, legények, lányok mennek. A Nagyboldogasszony búcsúján (aug. 15.) viszont csak a házasok, öregek zárandokolnak el Máriapócsra. Ma már ez a különbségtevés nem olyan szigorú.

ehelyett két nagy mézeskalácsszívet. Ha Máriapócsen moziba, cirkuszoshoz, a gyórsfényképészhez mennek, ott is a legény fizet mindent; a búcsún imakönyvet, olvasót, pántlikát vesz a lánynak.

Husvétba a második nap járnak *locsolódni* a legények. Korán reggel a kisgyerek locsolja meg a *kisjánt*: *himest*, két fillért s pohárka bort kap. Délután a litánia végeztével (három óra körül) a szerető és két jó cimborája beállítanak a lányos házhoz. Nehezen kerül elő a lány: nem gyors munka az ünneplőre fölvetett sok piros, zöld, kék szoknyából, keményre vasalt alsóból kibújni, letenni a *reklit*, kikapcsolni a nyakból a fodros, csipkés *mizlit* s ócskásan öltözni a hideg vízhez. Kicsikét huzakodik az öntözés előtt. A két cimborá fogja a karját, kiviszik a kúthoz. A szerető föl húzza a vizet s jól megöntözi a *vedérrel* a lányt, aki ugyancsak sikít. Hideg husvét idején a szülők csak a *bádoggal* (kisebb ivóedény) engedik meg a locsolást. (A legény rendszeren csak a szeretőjét és cimboráinak szeretőjét öntözi meg — akad olyan is, főként a szegényebbje között, aki az egész falut végiglocsolja.) Átöltözik a lány sebesen, már a szobába perdül, s kínálja szíves szóval a vendégeit. Sárga túró, főtt kolbász, szalonma, kemény tojás, sódar, kalács, bor van az asztalon. Pusztítják is jó étvággyal. Este aztán nagy a danolás, bál is van, ahova a lányok tiszta fehérbe, hajadonfőtt mennek:

Alacsony fán terem a ribizli,
Illik az én babámnak a mizli,
Felfésüli gesztenyeszín haját,
Fujja a szél piros pántlikáját —

ahogy a nóta is mondja. A báli költségeket a legény fizeti. Ha kinn van a *kerengülő* (ringlispil), vagy a kis cirkusz, ide is a legény fizet.

Május havának elején, rendszeren vasárnapon éjjelután a lányos házhoz lopakodik a legény. Világos az éjszaka így is, el úgyse téved. Hozza a májusfát. Vagy cigánnyal megyen, vagy csak úgy magányosan és egyedül dalol. A májusfát óvatosan, gyengédeden odatámasztja a *velécéhez* (a tornác kerítés formájú kis ajtaja) vagy még inkább a *pitar* ajtajához. Ha a lány jó szívvel veszi a májusfát, három szál gyufát gyújt az ablaknál és a lánggal égő gyufát fölfelé hajítja. A cigány a nótázás után elmegy. De a legény nem mehet: ott ólálkodik vizsga szemekkel, éberül a porta körül: vigyázza a májusfát! Különben a szomszédság, vagy akárki más elemelné a sokat

érő, teliaggatott májusfát. Hogy ez nem tréfadolog, nóta is tanúsítja:

Ma van május első vasárnapja,
Kinn alszik a legény a kapuba.
Kejj fel legény, oda van a kalap,
A májusfa zöld erdőbe' maratt.
Nem maratt ott, mer én elültettem,
Mit tehetek, ha ellopták tüllem.

Mikor aztán kivilágosodott, az önködő legény nyugodtan hazaballaghat: a lány örvendező lélekkel beemeli a díszes fát. Mert bizony szép valami is a májusfa. Szilvafát, *ficfát*, almafát kerít a legény persze *kiskorút*, s a gyökerét gondosan levagdálja. Embere válogatja, hogy mekkora s minémű legyen a májusfa: olyik embermagasságú is, vagy egy kidőlt fa sudaras nagyága, aki nem keríthet ilyet, beéri kisebb ággal is s azt díszíti fel. Csak *meddő* (száraz) ne legyen az ág. Az ágra, vagy fára fejrevaló kendőt, csokoládét, almát, fügét, különbözőfajta cukrokat aggat a legény. A lány természetesen tudja jól, hogy ki is hozhatta a májusfát. Érdeklődik mégis, ki hozhatta? A legény eleinte tagad: ő ugyan nem. No, gondolkodóba esik a lány — hát akkor ki is? tán csak nem ez — meg ez? Erre már mégiscsak beadja a derekát a legény. Kárát nem vallja.

A nyári nagy munka után őszön a *dörzsölő*-nél találkozik a fiatalság. Mikor a kender rostját *kitilják*, még meg kell dörzsölni a szösz, hogy ne legyen éles. Az ilyen munkára összehatalálkoznak a szomszédságbéli, együvé tartozó cimbora-lányok. Az udvart jó tisztára fölsöprik, két hordót vagy szapulót letesznek s rá helyezik a *lábtót* (létra) s emellett a földön meztláb a talppal dörzsölik a szösz. A dörzsölés után kitisztítják, kimossák. Dalolnak. A legények is beállítanak és segítenek a nótázásba:

Felsütött a holdvilág,
Mulat a fíjatalság,
Dörzsölőbe, a bálba,
Jaj Istenem, a faluba
Csak magam vagyok árva.

Nincsen nagyobb gyötrelem,
Mint a titkos szerelem,
Mert aki azt próbálja,
Eje-huja a faluba
Nincsen megmaradása.

Munka után a lányokat behívja a gazdasszony a pitarba, vagy a tiszta házba s szalonnát, kenyeret, gyümölcsöt esznek. A legényeknek is küldenek ki. A dörzsölés után a legény kíséri haza a szeretőjét, aki a hazaküldött almából, körtéből ad a legénynek is.

A szösz *kitisztázása* után mennek fonóházat kérni. Ahány *banda* lány van, annyi a fonóház. Első este nincs munka, *áldomást* isznak. Egy liter bort hoz minden lány, de csak a gazda iszik, meg a legények. Énekelnek:

Majd ha egyszer eggyé leszünk Sára,
Együtt megyünk majd el a vásárra,
Ránk adja a pap az úr áldását,
Annak ígyuk most az áldomását.

Áldomáskor nagy a tánc. Mindenféle játékot játszanak. Így: kútbaestem, ki húz ki? (Mindig a szeretőjét hívja segíteni.) Szombat este kivételével minden este fonnak, ünnepkor, vasárnap danolászni járnak össze. Fonásközbe beszélgetnek, mesélnek. Néha ilyenkor a lány megfélekedzik magáról, vagy tán meg is akar néha felejtkezni s a szemfüles legény elkapja az orsót. Azt pedig csak csókkal lehet visszaváltani. Öt pár csók, tíz pár csók — nagy az alkudozás, kicsi az ígéret. Ha nem egyeznék bele a lány — ez ritka — a legények leszedik az egész fonalat s csak a kopaszon maradt orsót adják vissza. Kedd, csütörtök és vasárnap este a legény kíséri haza a lányt a fonóházból. Ha fonásközben egyik legény már *elfele* megy, egy lány mindig kikíséri, különösen az iparkodik, aki *megfele szeretné szerezni* a legényt.

A fonókázás ideje alatt sokfajta játék adódik. Néha *maskarát* játszanak. Egy legényt halottnak öltöztetnek; párnára fektetik, az arca lisztes, krumpliból ragasztanak neki fogakat, hogy fel ne ismerjék. A jányok feketébe öltöznek s szívhasogatóan siratják: Jaj, jaj, ki eszi meg már azt a nagy hordó káposztát, ki eszi meg azt a nagy *fazik* babot? Végiglátogatják az összes fonóházat; a ház előtt két legény négykézláb áll, rajtuk fekszik a lisztes orcájú halott lepedővel leterítve. Mögötte egy papnak s egy kántornak öltözött legény siránkozik a lányokkal együtt. Mikor aztán az idegen fonóházból indulnak *elfele*, a házbeliek éneklük nekik:

Haj, ne menj el, ne menj el,
Hájj itt velem az éjjel.
Még az éjjel itt hálók,
Babám veled mulatok.

Másutt „cigánylányt“ öltöztetnek: két lány harminc-harminc, vagy még több szoknyát vesz magára, gyöngyöt fűz a hajába. Nyakukba két *mizlit* kötnek s a hajukat hajtűvel sütik, kibodorítják. A szomszédfonóházban két lány előre megy, szállást kérnek két cigányleánynak. Adnának-e? Hogyné adnának. Enekszóval várják őket:

Gyere be rózsám, gyere be,
Csak magam vagyok idebe,
Három cigánylgény hegedül,
Csak magam járom egyedül.

A két helyre cigánylány táncolva jön be, csípőretett kézzel körültáncolják a szobát s mondogatják, dalolják:

Fogd a kontyot, hogy ne lógjon,
Séj, hogy a hajtű ki ne lógjon. (2-szer.)
Hopp Sáríka, hopp Mária,
Séj, gyere velem egypár táncra. (2-szer.)

vagy:

Ha megfogom az ördögöt,
A ládába zárom,
Mennél jobban vickándozi,
Anná' jobban zárom.
Muszáj felállni,
Jukra tanálni,
Jam tiraré ram.

Ezután a cigánylányok kolbászt, szalonnát kérnek s kapnak is. Indulnak nótaszóval:

El kell menni, ha esik is,
Mán ha nehezen esik is,
Nehezen esik a járás,
Tőled babám az elvállás,
Jam tiraré ram.

A kapott ételféléket csak a lányok fogyasszák el.

Megy a játék a saját fonóházban is. Ilyen játék: *megy a kosár*. A bíró egy befont törölközővel csapdossa a lányok tenyerét. Mi jár? — kérdik. — Kosár. — Mi megy benne? — Jány, legény. — Aggy egyet belőle. — Válassz. A lány a sze-

retőjét választja, az odamegyen melléje. Mikor minden lányt sorra kérdett, hozzáfordul újra valamelyikhez: teccik a szomszéd? — Teccik! — mondja a lány s megöleli, megcsókolja a legényét. A másik imígy szólal: Nem teccik a! — Kié teccenék? — A Ragány Annáé. — A bíró megkérdi Annát: Adod? — Nem! — S ekkor a kicsi Ragány Annának el kell túrni egy *tucetet*: a bíró tizenkettőt ver a tenyerére. Ha adja, akkor párt cserélnek.

Halált hordanak: egyik legény a másik vállára áll. A felső lepedőt terít magára, a szájából krumpliból vágott fogak viczorognak elő, kezébe sarló. Az alsó eleinte *guborog* a lepedő alatt, majd lassan emelkedik: nő a halál. Nagy az ijedelem.

A *gyóntatás* pedig úgy történik, hogy kimegy a „pap“, meg a „kántor“ a pitarba, s idő múltán beszól a kántor: Nem férek magam egy csuporba? Bentről kérdik: Kitül? — Pétertül. A kiszólitott legénynek ki kell menni a sötét pitarba, ahol már az ajtónál várja a bekormozott markú pap, s meg fogja az arcát: *surujja* is mindenfele.

Legényes játék a *juhherélés* is: az egyik legényt vállra kapják s ülepen öntik egy kupa vagy csupor vízzel nagy nevetés közben.

Ha a nagyobb legények szeretnék, hogy a *süheder* legénykéek *kiszúrjanak* (kimenjenek) onnan, akkor az egyik az idősebbek közül megkérdi a háziasszonyt: Van-e kenyere? Szabad-e kenyeret sütni? Nincs bizony kenyér, süssetek csak! — feleli az asszony készséggel. Két *üdös* legény erre sorba állítja a fiatalokat egymás háta mögé. Kivülről egy hosszú piszkafát hoznak be, a kis legénykéek pedig széjjelvetett lábokkal állanak nagy szerényen. Ragyog az arcuk. A legénybíró (ilyenkor *pékes-nek* hívják) kezébekapja a piszkafát és kótorja keményen a kemencét: a fiatalság lábaközit. Szívják is a fogukat azok. Aztán elkezd lisztet szitálni: két tenyerébe lóbálja a fejüket s nem hímes tojás módjára. A szitálás után dagasztani kezd. Összefogott marokkal a lapocka közibe vág a legénynek és kihajítja az ajtón. Nem is tér vissza egy sem.

András nap (nov. 30.) viliáján (nov. 29.) a lányok a fonóban egy fazik vizet forralnak föl. Papírdarabkákra fiúneveket írnak, s a vízbe vetik, mikor feljön a papír, mindegyik kikap egyet: olyan nevű legény lesz majd az ura. Ugyanekkor egy csomó górért markolnak a fonóház udvarán, s ha páros számú a góré, még abban az esztendőben bekötik a lány fejét, máskülönben még egy évet az eladó sorban kell töltenie. A férjhez menetelt úgy is tudakolják ilyenkor, hogy szalmából

koszorút csavarnak, feldobják a fára, s ha ott fennakad, még az évben fejére teszik a koszorút. András' nap este meg bele-rúgnak a dísznóól palánkjába: ha párosat röffent a hízó, még az esztendő alatt férjet talál.

(Folytatjuk.)

Ortutay Gyula.

TÁRSADALOMRAJZ.

Egy parasztváros társadalmi szerkezeze. II.

5. A kispazda.

A szó mint társadalmi és politikai megjelölés a háború utáni idők szülötte és tartalmi jelentésében magán viseli az átmenetnek minden bélyegét. Tudatos *programmja* nem sokban különbözik a megelőző lojális parasztkövetelésektől, de a kísérő tudattalan magatartások korszakos jelentőségre emelik. Hogy első nekifutása nem lett azzá, amivé lehetett volna, az egyrészt a kínálkozó helyzet időelőttiségén, másrészt a vezetői kongeniálítás hiányán múlt. A mozgalom *reprezentatív man-je* kétségkívül Nagyatádi volt. Az ő vakvágányra futása tükrözi az egész mozgalom első szakaszát. Ma, bár más oldalon emeltek föl a zászlót, — tán éppen ezért — a kifejlődéshez e második fázisban sincs remény.

Nem is a politikai szereplése fedí fel igazában a mozgalom értelmét, hanem inkább a kísérő jelenségek, a *társadalmi kép*. Mindarra a szerkezeti változtatásra mutatnak, amely megváltoztatja a parasztság egész társadalmi szerepét és képét. Legtöbbit mond maga a *név*. A társadalom szemlélet gyökeres megváltozását jelzi az, hogy aki eddig paraszt volt, ezentúl nem vállalja a nevet és nyilván a mögötte lévő társadalmi szerepet sem, hanem kispazdának nevezi és neveztetí magát. E sorok írója az elmúlt esztendőben a makói Gazdasági Egyesületben előadást és vitát akart rendezni a paraszt, földmíves, gazda és kispazda nevezetek értelme felől, de csak a pusztá említés is olyan borzadályt keltett, hogy le kellett tennie róla. Nem szabad, nem illik beszélni róla, de a probléma mindenütt ott van és beárnyékolja az összes magatartásokat.

Jelképes erejű jellemzője a mozgalomnak a *nagyatádi kocsi*. Maga a neve messzi kapcsolatokra utal. Nem úri, nem paraszt kocsi, nem jó sem teher, sem személyszállításra, nem is

szép, de azért jelent valamit, egy lépés eltávolodást a paraszt formáktól.

Mindazonáltal a kiskazda elsősorban *politikai alak*. Az új paraszt gazda politikai alakja. A magyar negyedik rend jelentkezése. A parasztság társadalmi fölszabadulásának tünete lévén, beláthatatlan politikai kilátásokat tár fel. A *kiskazdák csoportját* általában nagyobbak gondolják, — a láрма után — mint amekkora és már Weisz István is helyesen utal a gondosabb számbavételre. Nem tartoznak közéjük azok, akiket nem kezdett ki még az idők szele és változatlanul őrzik a multat.

Mint osztályküzdelem a *kiskazda politika* nem mond semmit. Vagy a mult paraszt osztályküzdelmének a színeit viseli, vagy csak alig tér el tőle. A programot olyanok csinálták, akik vagy belül álltak és nem láttak széjjel, vagy kívül állnak és nem látnak be.

A kiskazda mozgalom az egyetlen *együttes* parasztmegmozdulás, de még ez is távol áll attól, hogy az egész parasztság mozgalma legyen, vagy akárcsak a nagyobb részé. A zselléreknek egészen más a valósága és a követelménye. A többi utak meg igazán egyéniek, akár az osztályharcos szocialista fronton, akár keresztény-nemzeti tájakon kanyarognak is.

A kiskazda mozgalom Makón országos viszonylatban is jelentékeny szerepű. Egyfelől a makói Gazdasági Egyesület és a nemzeti egység pártja erősen kiskazda színezetűek, a felsőház egyik kiskazda tagja is makói, másfelől pedig a Gaál Gaszton-féle kiskazdapárt terjeszkedik erőteljesen.

6. Osztályrétegződés.

Az osztályrétegződés legáltalánosabb jellemzése az lehet, hogy Makó, mint minden parasztváros ugyanazt a keresztmetszetet adja, amelyet a földművelő falvak, csak hogy megnövekedett arányokban. A város társadalmának nem egyszerűen egyik számbeli része a parasztság, hanem a társadalom egész szerkezetének tartója és meghatározója. Am a parasztság csak a többi osztályokhoz viszonyítva mondható egységesnek, osztályhatárain belül egyes csoportok lényeges különbségeket mutatnak. A belső tagozódás szigorúan követi a földbirtoklás megoszlását általában, Makón azonban a hagymatermelés kissé elváltoztatja az arányt, olyképpen, hogy a hagymás földbirtokát megillető csoport felett helyezkedik el. A parasztság belső tagozódása egyébként teljesen fokozatos, annyira, hogy e fokozatos különbözőség akárhány darabra szakítható indokoltan.

Kettőt azonban okvetlen meg kell különböztetnünk: a birtokosok és a birtoktalanok, a gazdák és zsellérek osztályát. Ám éppen a mai időkben számottevő a különbség a nagyparasztok és a kis, vagy törpe birtokúak közt. Makón már 50 hold föld nagygazdává tesz. Részint kisebb gazdákból, részint földtelenekből tevődik össze a hagymások rétege. Egységük és különállásuk kétségtelen minden vonatkozásban. Legfőbb megkülönböztető jegyük bizonyos belsőbb és kritikusabb művelődés, s ez teszi őket a parasztság avant gárde-jává. Makó páratlan birtokelosztása mellett is a nagyobbik rész a földtelenek és zsellérek osztálya.

A *földtől távol állók* a tipikus megoszlást és elhelyeződést mutatják. A tulajdonképeni polgárságot a közigazgatás, tanügy és gazdasági élet vezetői képviselik. E réteg két szélső pólusa a zsidóság és bizonyos gentry elem. A parasztság mellett legnagyobb csoport a műhelyek és irodák kispolgársága. Ez a réteg adja Makó kisvárosi színét és ez a réteg a parasztság legközvetlenebb példaképe a városiasodásban. Az ipari munkásság elenyésző a földmunkásokhoz képest.

Érdekes képződménye Makó társadalmának *egy paraszt, iparos és kereskedő* réteg. Téglavetők, cserepesek, faltömők foglalkozásukban teljesen ipari munkások, de minden egyébben parasztok. Viszont a zöldség- és hagymaköfák kereskedő mesterségűek és mégis semmi társadalmi különállást nem mutatnak.

7. Felekezeti tagozódás.

A felekezeti megoszlás jellemző és hatékony egységekké osztotta a mult századi paraszttársadalmat. A csoportosulás területi közösséget is jelentett és egyébkén is jelentékeny különbségeket idézett elő. Növelte az eltéréseket, hogy történelmi származás tekintetében is mások voltak az egyes felekezetek tagjai. Mindamellet Makó egész történelme folyamán példás jóviszony uralkodott a felekezetek közt, amit már Szirbik Miklós is kiemelt.

A felekezet szerint való rétegeződés ma már jóval *elmosódottabb*. Oka ennek az, hogy a változás jelenségei között ott szerepel a paraszt vallásosság elgyengülése. Távlabbi oka pedig, hogy a jelen változást előidéző okok át-meg átjárták a felekezeti határokat, egyformán érintve minden felekezetbelit. A felekezeti egybetartozás természetesen szigorú zárttsággal megvan és ma is megnyilatkozik egyes vasárnapi tényekben, de tovább nem is hat. Van azonban egy igen *határozott csoport*

tosulás, amely a vallással függ össze, de metszi a felekezeti határokat, az t. i., hogy vannak hívők, hitetlenek és közömbösek. Ennek a rétegződésnek a számszerű állása és más rétegződéshez való viszonya világot vetne jónéhány összefüggésre, azonban e féle adatok nincsenek. Megkockáztatok azért néhány becslésen alapuló tájékoztató összehasonlítást. Bizonyos, hogy a kisebb gazdák közt van a legtöbb hívő, bár a legbuzgóbbak a zsellérek közül valók. Az egyházi életben általában a nagygazdák járnak elől. Az is bizonyos, hogy a földművelők jóval nagyobb mértékben hívők, mint a többiek. A katolikus felekezetbeliek közt több a hívő, mint a protestánsok közt. A protestánsok legbuzgóbb elemei jórészen nem is maradnak az egyház tágabb keretei közt, hanem vagy a Bethánia egyletben buzgólkodnak, vagy kilépnek felekezetükből és nazarénusok vagy szombatosok lesznek. Ezeket úgy is hívják Makón, hogy hívők. Legkétségtelenebb összefüggés pedig az, hogy az új parasztok sokkal kevésbé hívők, mint a régiek.

A különböző felekezeti *vallási megújulás* általában még nem hajlítja el a fejlődés irányát, azonban minden osztály és felekezeti ifjúság kebelében vannak egyletek és körök, amelyek igen hatékony munkát végeznek és erősítik a felekezeti egységeket.

8. Pártok, egyesületek.

A pártok szerint való rétegződés Makón nyugvó csoportosulás, amely csak választások idején elevenedik meg. Olyan pártegységek, amelyek állandó pártéletet tartanak fenn, általában nincsenek. A legújabb idők mutatnak ilyen irányú fejlődést.

Régtől fogva hatékony és valóságos pártegység a *szociáldemokrata párt* a munkásotthonnal. Ez egyben iskola, templom, kaszinó, könyvtár és táncterem is a tagok számára. A párt egyébként nem nagy és a földművelők felé nehezen terjedt és terjed, bár a legaktívabbak benne éppen a hagyományos és egyéb földmunkások. Ez évben lépett az állandó pártok sorába a *nemzeti egység párt*, amelynek makói főtámaszai a makói közalkalmazottak és a nagygazdák. Hasonlóképpen állandó pártéletet igyekszik megteremteni egyre több sikerrel.

Legrégibb a *48-as függetlenségi párt*. Ez egyaránt foglal magában gazdákat, zselléreket és iparosokat. A párt szellemi vezetését régebben egy európai nivójú, nagyrészt zsidó intellektuel csoport látta el. Sajátságos liberalizmust ápolgatnak e pártban, amelyben az ellenzékieskedés és a kuruckodás a lé-

nyeges. Régebben, Justh Gyula idejében ez volt Makón a főpárt.

Ujabb, de erősen fejlődő pártalakulat a *kisgazda párt*. Jelek szerint a 48-as Kossuth párt örökébe lép. Elsősorban gazdák a párttagok, de zsellérek is vannak kevesen.

Nagyrészt *másodlagos társadalmi tagozódás* keretei az egyesületek. Osztályon, felekezeten belül való csoportosulások. Így a polgárságon belül: Uri Casinó, Vívóegylet, Tennisz Klub, Evezős Egylet, Mansz. A kispolgárságban: Ipartestület, dalárdák, sportegyesületek. A parasztság egyesülési keretei: Gazdasági Egyesület, Hagymakertészek Egylete, külterületi gazdakörök. Felekezethöltek: Kath. kör, ref. olvasókör, nőegyletek, legény- és leányegyesületek. A munkásságnak mindene együtt a Munkásotthon.

Az egyesületek ábrázolják legjobban a *társadalom felszabadultságát*. Gyakorlati tevékenységükkel is, de még inkább célkitűzéseikkel. Minden csoport önmagáért törtet, elhatárolja magát a másiktól és ellenfélként acsarkodik. A parasztság egyesületei ezenfelül a *parasztváltozás színeképét* is mutatják. A gazdasági egyesület a polgárosodó gazdák egyesülete, a gazdakörök ellenben a maradéké. Az ifjú gazdák egyesülete pedig egészen városi szellemű.

9. A család.

Paraszttársadalom nélkülözhetetlen elemi közössége a család. Minél több egyént foglal magában, annál inkább szolgálja a célját. A paraszt család egészen a múlt század hetvenes éveig nagy kiterjedésű *nemzetségi színezetű volt*. A fiúk nem szabadultak föl nőülésükkal az apai hatalom alól, a lányok kikerültek ugyan apjuk családfősége alól, de belekerültek férjük családjába. Ez a család mindaddig együtt maradt, ameddig az apa minden gyermekét ki nem házасította és maga nyugalomban nem vonult. Régebben fönnállt egészen a családfő haláláig.

A család mindenekelőtt *gazdasági egység*, munkaszervezet. A mezei termelés önmagában is minél több egyén összeműködését követeli meg, régebbi formájában pedig, amikor sok ipari munka is hozzája tartozott, még inkább megkövetelte. A családtagok kor- és nembeli helye egyúttal a termelőszervezetben való munkakör meghatározása is volt. A családfő volt az elosztó és felügyelő, de mindig személyes példájával vezetett, a legidősebb fiú volt a helyettese és a részletmunkák vezetője. A családanya a házimunkák, az aprójószág, tehéntenyésztés dolgaiban irányított, mellette dolgoztak menyei és felnőtt lá-

nyai. A nagyobb lányok rendes szerepe volt a szövés, fonás, míg a legényeké az elvégezhető kovács- és famunkák. Kicsi lány és fiú a kisebb állatok őrését kapta föladatul.

Nem sokkal kisebb jelentőségű a család, mint a *társadalmi érintkezések* leghatékonyabb látható *egysége*. A családhoz tartozás a társadalmi helyzet megjelölését jelentette. A család tagjai a közös névvel az összes társadalmi viszonyok közösségét kapták: közös, számba nem vett termelést és fogyasztást, közös vallást, a legközösebb együttlakást tartotta fenn a közös tekintély, a családfő. Csak harmadsorban szolgálta a család az *utódok felnevelését*. A harmadrendűség társadalmi harmadrendűséget jelent, azt, hogy a gyermekek a család egységében alárendelt szerepet játszanak, az ő érdekük egyedül a családi vagyoni megőrzésében érvényesül.

A család nemzeti formája már az *átalakulás* legkezdetén szétbomlott alkotó egységeire. Gazdasági szerepét azonban máig megtartotta, persze jelen formájában kevésbé tudja betölteni, ellenben erősen lecsökkent általános társadalmi és nevelő szerepe. A családi közösség, mint az egyes érintkezések egysége már csak azért sem lehet különös fontosságú, mivel nagyságában erősen megfogyatkozott, de egyéb okból is át kellett adni a szerepét más egységeknek. A családtagok különböző érdeklődési tagjai más családtagok hasonló tagjaival kerülnek erős kapcsolatba és mivel a családfői tekintély nem olyan erős összetartó erő, mint volt a családi kötelékek rovására az egyesületi, szomszédsági, pártbeli kapcsolatok erősödnek meg. A család nevelői szerepéből pedig jelentékeny részt elvett a szervezett iskolai nevelés. Ma élő öregek közt széltére hallható panasz, hogy a mai gyermekek nem fogadnak szót szülőknek, minden családtag „megy, amerre lát”.

A család mind a multbeli, mind a jelenbeli paraszttársadalom *kötelező egysége*. Akármilyen nemű és korú egyénnek is lehetetlen családon kívül élnie, de ezenfelül tiltott is. A társadalom elítélte és elítéli azt az egyént, aki elhagyja a családját, még inkább, ha másikba sem kerül bele. A korai megházasodás, a ritka elválás a legszembeötlőbb megnyilatkozása e fölfogásnak.

10. Az ifjúság rétegződése.

Leülepedett szerkezetű társadalomban szó sem lehet a fiatalok külön rétegződéséről. Ők mindenkor vagy követik szülőik útját, vagy meghatározott, kijegecesedett eljárás szerint illeszkednek a társadalom egyéb rétegébe. Ma a társadalom

szerkezeti átalakulása folytán nagyon gyakori eset, hogy a gyermekek nem a szülők rétege felé törekszenek, törekvésüknek viszont nincsenek egyformán járható útjai. Legtipikusabb útja az ifjúság társadalmi átváltásának az iskola. Az iskolák szabályai szerint ugyan bármely osztály gyermekei előtt nyitva állanak, azonban ténylegességükben osztályiskolák. Makón a gimnázium a polgárság iskolája, a polgári iskolák a kispolgárságé, a gazdasági és ismétlő iskolák a parasztságé. Mindenkor új helyzet áll elő, ha a szülő nem a saját osztályának megfelelő iskolába adja a gyermekét. Elválnak egymástól szülő és gyermek, sokszor tragikusan. Az iskolákban megtestesülő ifjúsági rétegződés tehát nem esik egybe a szülők megfelelő rétegződésével. De bizonyosan nem esik egybe a jövő felnőtteinek rétegződésével, ezért van jelentősége az ifjúság külön tagozódásának a mai társadalomban. Ám ha nem is lesz ugyanaz a legközelebbi jövő társadalmi rétegződése, mint amelyet a mai ifjúság iskolai rétegződése mutat, az az egység, amelyet pl. a gimnázium teremt az összekerült gentry, kispolgár és paraszt ivadék közt, az nem enyészik el nyomtalanul, hanem alakítani fogja a jövő társadalmát.

Erdei Ferenc.

KÉRDÉSEK.

69. kérdés. Ismerik-e Félegyházán vagy máshol: *Mióta kétágú?* Mi a jelentése? Hol ismerik?

M. G.

70. kérdés. Milyen állatokat he-

rélnek vagy heréltek foggal?

71. kérdés. Milyen eljárást alkalmaz a nép olyan esetben, ha a tehén nem akarja leadni a tejet?

M. E.

FELELETEK.

Feleletek a 42. kérdésre.

A *bérc* szó a nép nyelvében *bérces*, *erős föld* jelentésben használatos.

Jászberény. *Hagyó György.*

Bérces mész = kemény mész.

Jászberény. *Sápy János.*

A *bérc* valaminek éle, taraja, kiálló része.

Szombathely. *Kincs Elek.*

Feleletek a 43. kérdésre.

A *gólyakörömke* egy kicsi sárga virág.

Jászfényszaru. *Winkler György.*

U. a.

Jászberény. *Turái Kiss István.*

U. a.

Jászberény. *Bálint Károly.*

Gólyakörömke. Ez a szó itt nem használatos. Azonban általánosan ismert a gólyaorrú fű, amelyet Csapó Katalin, 1752-ben halasi

boszorkány, gyógyításra használt. — Van azonkívül a búzatáblákban tenyésző, apró rózsaszín virágú folyondár féle növény, tapadó kacsokkal, ezt *Kányaköröm* nek nevezik.

Kiskunhalas.

Nagy Szeder István.

Feleletek a 45. kérdésre.

A világ közepének Tápét csúfolják. Ha tápai embertől megkérdezik, mikor lesz Tápén szatyorszentalés, szörnyű dühbe gurul.

Szeged. Moldoványi Imre.

Jákóhalmát nevezi világ közepének a lakossága, hogy dícsérje.

Jászzákóhalma. Papp József.

Boldogasszonyhalmát nevezik a világ közepének.

Jászberény. Vida József.

A büszke, nagyzóló embert nevezik világ közepének.

Jászberény. Makay József.

Egert tartják a világ közepének.

Jászberény. Simon Pál.

A szatymazi nép Tápét tartja a világ közepének, mert jelentéktelen kis hely.

Szatymaz. Zsák József.

A nagyzóló embert csúfolják világ közepének.

Jászberény. Péter István.

U. a.

Jászberény. Torma Gyula.

Vidékünk emberek egy része azt mondja, hogy a világ közepe Magyarország, másik része, hogy „ahol állunk”. „Aki nem hiszi, mérje meg”.

Jászzákóhalma. Révfy Imre.

Jászberényben az akasztófa hídját nevezik világ közepének.

Jákóhalma. Moller Agnes.

Jászberény határában van egy nagy domb, omladék. Allítólag itt volt hajdan fölépítve Attila fapalotája. És mivel Attila birodalmát nevezték a világ közepének, Attila palotájáról ez a hely kapta a világ közepe nevet.

Jászberény határa.

Hagyó György.

Világ közepének a hevesi kocsmát tartják.

Jászberény.

Világ közepének a dósai halmot tartják.

Jászberény. Pesti Miklós.

A Jászdósa alatt lévő Boldogasszonyhalmát nevezik világ közepének.

Jászberény.

Simon Pál Szilveszter.

A világ közepének Eger városát nevezik.

Jászberény. Simon Béla.

Ha valaki jól érzi magát, azt mondja: úgy érzem itt magam, mintha itt lenne a világ közepe!

Jászberény. Holló János.

„Voltál-e már Egerbe?

Ott a világ közepe.

Voltál-e már Abonyba?*

Ültél-e már bagonyba?

Ha nem voltál Abonyba,

Nem is ültél bagonyba.”

Tiszanána. Csillik Bertalan.

Világ közepének a nép a magukat nagyra tartó embereket nevezi.

Jászberény. Ehrlich Vera.

Jászdósa alatt lévő Boldogasszonyhalmát nevezik világ közepének.

Jászberény. Szívós Mihály.

* Füzesabony.

Világ közepének nevezi a mi népünk azt, amit nagyon meg akar becsülni, tisztelni. Pl. Hol lakik kend bátyám? Én öcsém, Szelevényen. — Merre van az? — Hát nem tudod? ott születtem, ott a világ közepe. (Vagy:) Mikor mentünk mendegéltünk Galiciában, egyszer csak elértünk egy falut. A nevét már nem tudom, de olyan messze volt, hogy oda már nem messze lehet a világ közepe.

Szentes. Zsoldos Andor.

Nógrádmegyében van Kistere nye mellett egy kis község, Mac onka. Odavaló emberek azt tart ják a *világ közepének*. A meséje a következő: „A Balogéknak a kútyába, még a nagyapám mon ta, eccör bele esött az aranyalma. Mink osztán mögpóbátuk kiveny nyi, de borzasztóan méj, oszt nem tanátuk fenekit. Így oszt abba maratt a próbákozás, de tuggyuk ám, hogy ott van, mer ott a vil ág közepe. Az alma azír me rült le, mert „aranybú vót“.

Jászberény. Orosz Miklós.

A *világ közepe* Cinkota. Mikor Mátyás király megkérdezte a cinkotai kántort, hol a világ kö zepe, azt felelte: Cinkotán.

Jászfényszaru. Móczó Sándor.

Ha valaki büszke vagy gőgös, azt mondják rá: azt hiszi, hogy ő a *világ közepe*.

Jászfényszaru. Török János.

Ezen a vidéken az akasztófa hídját nevezik a *világ közepének*.

Jászberény. Moller Pál.

U. a.

Jászberény. Tóth János.

Recsét nevezik a világ közepé nek, mert ott esett le az arany alma.

Jászberény. Sápy János.

A makói ember Makót tartja a világ közepének, de hogy miért, azt maga sem tudja.

Makó. Diós Szilágyi Sámuel.

A *világ közepe* a hevesi kis kocsma, mert a következő vers van ki írva rá:

„Itt a világ közepe,
ha nem hiszed, gyere be“.

Zsámbok. Lakos Ferenc.

„Világ közepe“ a romlott nő szeméremteste.

Gödöllő. vitéz Endre László.

Tápét nevezik a világ közepé nek, de az elnevezés eredetét nem ismerik.

Pusztamérges Elöljárósága.

A világ közepe Tápé. Azért ne vezik annak, mert valamikor a kismembereknek nagyon könnyű volt itt a megélhetése. Mert: *csu ka terem a nádon, alma terem a fűzfákon*.

Sándorfalva Elöljárósága.

Községünkben világ közepének Tápé községet nevezik.

Kiskundorozsma Elöljárósága.

Tápén egyes öregek szerint egy szer a mai templom környékén egy török pasa lovagolt, amikor a ló egyik lába valami üregbe süppedt. Mire a pasa azt mondta volna, hogy ott a világ közepe.

Tápé Elöljárósága.

Ezen a vidéken Tápéra mond ják, hogy a világ közepe. Ugyan is tudákos népnek tartják a tá péiakat. Mikor egy tápéi embert kérdeznek s az felel reá, azt mondja a kérdező: Kend csak tudja, kentek a világ közepén laknak.

Algyő Elöljárósága.

Mindszenten, Csongrádon, Hód mezővásárhelyen, Szegváron a *világ közepének* a Szeged melletti

Tápé községet hívják. Jelentéktelen kis helynek tartják, csúfolód-nak is vele:

Szeged híres város,
Tápéval határos...

Kiskunfélegyháza.

Takács Béla.

Szerep, biharmegyei községre mondják, hogy a világ közepe.

Püspökladány.

Rettegi Istvánné.

Orosházán így mondják: Tápén van a világ közepe, akki nem hiszi, mérje ki. (= mérje ki.)

Benkő István.

Tápé községet mondják a világ közepének. „Nyers“ jelzővel csúfolják a tápaiakat, és azzal a kérdéssel is, hogy „Mikor lesz Tápén szatyorvásár?“ E csúfolódások eredetét nem ismerem.

Szeged-Szentmihálytelek.

Almási Ferenc.

Vannak falvak, mint családok is, ahol mindent úgy mondanak el, mintha az náluk történt volna, és kizárólag csak náluk eshetett meg. Ezekre mondják gúnyosan: Persze, hiszen az a világ közepe!

Szombathely. *Kincs Elek.*

Ha valaki túlságosan dicséri szülőhelyét, faluját, ugratásképpen mondják neki, hogy: „Biztosan ott a világ közepe“.

Kunszentmiklós. *Báky Lajos.*

Feleletek a 46. kérdésre.

Tülök. Az ökörszarvból készült dudán kívül van sós-tülök, szarvból készült sőtartó. Ha az ökör vagy tehén nem akar a kívánt irányba haladni „tülkөн ütik“ azaz a szarvát vagy a sarva tövét ütik meg.

Kiskunhalas.

Nagy Szeder István.

Ha a tanuló nem tud felelni, azt mondják neki: ülj le te tülök.

Jászberény. *Simon Béla.*

Az értetlen, buta gyerekekre mondják: De tülök vagy!

Jákóhalma. *Lukácsi Imre.*

A tülök szónak más jelentését csak humoros értelemben ismerik itt. Pl. a nagy és piros orrú emberek mondja népünk, hogy tülök orrú.

Szentes. *Zsoldos Andor.*

Tülök. Buta emberre mondják.

Jászjákóhalma. *Révfy Imre.*

Tülök-nek régen a hurkatöltőt hívták.

Jákóhalma. *Moller Agnes.*

Tülök = kaszafenőtök, azonkívül hurkatöltő is, mert a régi világban azzal töltötték a hurkát.

Zsombok. *Lakos Ferenc.*

A tülök szót Szolnok környékén a nagyfejű emberre mondják.

Jászberény. *Bede György.*

A jásztelkieket hívják tülöknék.

Jászberény. *Bóna Péter.*

A kaszás ember abban tartja a „fenet“, amikor kaszál.

Jászberény. *Rédei Imre.*

Ha valaki valamit nem jól csinál Jászdósán, azt mondják, hogy olyan, mint egy tülök.

Jászjákóhalma. *Papp József.*

Lóporos-tülök az, amiben az előlötöltős puszkák idejében lőport tartottak. Rühelőzsíros-tülök, amelyben a juhászok a rühelőzsírt tartják, másképpen tokmány. Mindkettő marhaszarvból készül. Ha tökszárbból dudát csinál a gyerekek, akkor tülköl. A tanyás paraszt, ha át akarja hívni a jó messzire lévő tanyásszomszédját, kiveszi az eke taligakerekét és abba fúj bele, tülköl. Szerintem minden tülök, amibe — ha belefújnak — mély, bűgő hangot ad. Kunszentmárton. *Báky Lajos.*

A képmutogató.

Arany egyik, különösen szerkezetében igen érdekes, de holtáig zár alatt tartogatott, *kapcsos könyvébe* rekesztett s ezért máig is kevésbé ismert balladája: *A kép-mutogató*. (Csak 1900-ban került nyomtatás alá, közönség elé.) — A balladának; különösen szerkezetének, sajátságos keretének, két tanulmányt is szentelt TOLNAI VILMOS.¹ A kép-mutogató mester-ség multjának s Arany *Kép-mutogatója* indítékainak érdekes részleteire nézve itt talán elég utalnunk e két alapos dolgozatra, anélkül, hogy NAUMANN és TOLNAI kutatásának eredményeit, megállapításait a szükséges mértéken túl ismételniök.

ARANY a vásári embercsődítés e régi módját bizonyára maga is látta, hiszen láthatta a mai idősebb nemzedék is, legalább gyermekkorában. Remekbe szerkesztett balladájának keretét, élményei alapján, a vásári képmutogatás mozzanataiból alkotta meg; illően, szalontai szóval szólva *ahovaló*-an a ballada naivan borzalmas tárgyához: a gazdag grófkisasszony és a szegény írődeák tragikus szerelméhez, a lelketlen, gőgös apa rettentő bűnhődéséhez. Mint a vásári képmutogató rémes képei, úgy sorakoznak a ballada drámai fordulatai, miközben a költő az epikus még nem rezzenő kezével, (képmutogató vesszejével) mutogatja a rémdráma kereteit s a keretbe foglalt jeleneteket.

A német Bänkelsänger is, a magyar képmutogató is a kép, ének, zene együttesével igyekezett megfogni a sokfelé hallgató, bámész vásári sokadalmat. — A szöveg és kép régi német neve *moritat*, azaz gyilkos tett, amely a maga rémséges fordulataival legalkalmasabb volt a figyelem fölkeltésére. (Ma az utcai ujságok gyilkosságghirdető vastag címei pótolják a képeket.) A

¹ Arany Kép-mutogatójának személyes vonatkozásai. Irodalomtörténet. V. 1916. 167—179. l. — A kép-mutogató eredete. (A német *Bänkelsänger* s néhány magyar adalék. (Ethn. XXXII. 1921. 109—113. l. Az utóbbiban főleg Naumann kutatásait foglalja össze.)

moritat szelleméhez tartozott a földi és égi igazságszolgáltatás, ami képben és dalban mindenkor megtörtént.

NAUMANN megállapításaihoz csak egyet kívánunk itt hozzatenni, abban a hitben, hogy talán idetartozik. Szerinte a képmutogatás ama középkori legendaéneklés utóda lehet, amely a templomok falára festett képsorozatok előtt volt szokásos. Ahogy a legenda-képsorozat mozdíthatatlan volt, a Bänkel-sänger is mindig a vásárnak ugyanazon a hagyományos helyén akasztotta föl képeit. Az erdélyi Torda város középkori eredetű, (a XVI. század óta református) újtordai kerített templomának kapubástyája belső falain akasztotta ki s magyarázta szentképeit (s egyéb olajnyomatait), a mult század végén is, a képárús ember. Csak a hely hagyományosságával magyarázhatjuk azt a tényt, hogy a református egyház (más egyház nincs is Újtordában) szó nélkül nézte az egyház falain szentképek kifüggesztését és magyarázását.

Az eddig ismeretes egyetlen magyar képmutogató ponyva, amelyet a mult esztendőben sikerült megszerezniem a *Néprajzi Múzeum* számára s amelyet képben is bemutatunk, bár fele része magában véve komoly képsorozat volna, a ma hozzá tartozó, többé-kevésbbé országszerte ismert szöveg és dallam alakja szerint még ez a felerésze sem az, hanem — úgy látszik — ama csoportba tartozik, amelyet nevetségessé a képhez és meséhez fonáknak illesztett, a magyar nyelvet kerékbe törő németes nyelvforma tett, tetézve a keservesen német dallammal. Nevetségessé — a hallgató előtt. Hogy ebben a fonák míveletben mit kell tudatosnak tartanunk s mit egykori ponyvakiadók és terjesztők német voltának rovására írunk, — nem tudjuk. Efféle poézist a pesti árvízzől ARANY is hallott; ahogy TOLNAI idézi:

Azért isten hala legyen,
Hogy a Duna sok kár tegyen!

De idézhetek hasonlót, (sőt dallamát is bemutatathatom), magam is Szalonta szomszédságából, Nagyváradról:

Eszernolcszásznetvenkettő,
Mikor nem volt csepet sem hitek,
Háber hauszmájszter Léve Gitte
És álmótá a szerencse mek.
Gyi te hósza Isten ászon,
Nem lehet hé péméni a hászon.

Minthogy a képmutogató mesterség a múlté s ma már aligha van régi szabású képviselője, — aki pedig esetleg volna, a réginek alighanem csak parodizátora — a képmutogatás emlékeit ideje összeszednünk, már csak az ARANY-reáliák érdekében is, ha maga a mesterség nem is lelkezt a magyar lélekből. „Feltétlenül szükséges, — írja TOLNAI is — hogy emlékeit gyűjtsük, a vidéken még fel-felbukkanó képviselőiről biztos feljegyzéseket tegyünk; a *Néprajzi Múzeum*nak is meg kellene mentenie legalább egy-két ilyen ponyvát az utókor számára“.

Mikor nagyszalontai tanár koromban az ottani ARANY-Egyesülettel megterveztük ARANY népiességének múzeumát s a terv sikere érdekében (később) az álmos emberek ébresztgetésére fölvezoltam egy könyvecskében ARANY tárgyi néprajzát, főlemlítettem a képmutogatót is. Annál inkább, mert város-szerte többektől hallottam egy képmutogató-história töredékeit, nagyjában — szövege és dallama szerint — ugyanazt, amit itt egész mivoltában bemutatok. Mielőtt erre a burleszkszerű verselményre térnék, hadd lássuk legalább azokat a keretet adó képmutogató elemeket, amelyekbe ARANY a maga borzalmas (németes-romantikus) históriáját, mint szerinte nyilván legal-kalmasabb foglalatba, belefoglalta.

Débrecei sokadalom!

Nézz e képre, halld meg dalom:

Szomorú történet esett,

— Kin sok jámbor szív megesett —

E szomorú időben;

Arrul szerzék egy új verset

Ebben az esztendőben.

Így kezdi balladáját a költő a képmutogató köntösében s a keretet — amelybe énekes históriáját foglalta — később is épen úgy meg-megmutogatja, mint a történet tragikus fordulatainak képeit. A második versszakban így:

Első képem azt mutatja:

Gróf kisasszonyt feddi atyja....

A képmutogató pálcájával, azaz vesszejével rámutat a grófra:

Im, haragra lobban arca...

Azután rátér a második képre:

*Második kép: hogy az atyja
A deákot felhivatja...*

A szomorú történet gyorsan fordul a következő képre:

*Új kép váltja fel a régít:
(Nézni kell a vesszőm végét)
A leányt mutatja...*

A vessző vége aztán a leány kezére és derekára is rámutat:

*Avagy e kéz finom bőre
Áll-e a mosó teknőre?
Kit arasszal így fogunk át:?
E derék bír durva munkát?*

A gróf később az ebekkel tépeti le lerongyoltan, kétségbeesetten visszatérő leányát; e kép rettenetes voltát a keret is hangsúlyozza:

*Legszomorúbb ez a rajzon,
Ezt ne nézze terhes asszony,
Mert úgy jár, mint amit lát,
Mint a szegény gróf kisasszony,
Mikor üzték a kutyák...*

(Idétlent szül!) ... Aztán még kétszer látjuk a keret vonalait; a leány meghal, de árnya, hazajáró lelke meg-megjelenik atyjának.³

*Már nem élő, csak az árnya,
Sápadt, rongyos, — im, minő!*

Végül:

*Még egy kép jön, az utolsó:
Márvány kőből nagy koporsó...*

S a naiv előadás fogásainak egyik legszebb példája, mikor a költő e két sorhoz — a képmutogató vesszővel rámutattatva a háttérbe rajzolt kriptára — hozzáteszi:

(Benn egész sort rejt e kriptá)...

² Így! — bizonyára a másik kezével, arasszal mutatja.

³ A szakaszokat kissé másként értjük és értelmezzük, mint Tolnai. L. az idézett tanulmányban. Irodalomtörténet.

De lássuk magát a — már olyan amilyen, de eddig egyetlen — képmutogató ponyvát. E képmutogató tábla alapja vas-

tagabb, hajlékony papirlemez, mindkét oldalán vékony vászon-
nal beragasztva. A tábla két rövidebb végét két-két, egymással
páronként összeszegezett léc tartja ki; egyik pár léc félhenger-

szerű, (lapos felével összeszegezve), a másik pár négyélű. Az egész tábla hossza 1.34, szélessége 0.74 m. Egyik oldalán, egymástól elválasztott nyolc mezőben a szomorú történet szakaszai, a másik oldalán az u. n. görbelábú szék, (háromlábú szék, *faragószék*) *nótája* ábrái vannak fölrajzolva, fölpingálva. Az ábrázolások fontosabb vonalait, foltjait nem festették közvetlenül a vászonra, hanem litográfiai kőre s erről a kőről kerültek a vászonra — fekete nyomatként. Ebből arra következtethetünk, hogy egyszerre több példányban készültek. A könyomatú ábrázolásokat aztán piros, kék, zöld, sárga, barna színnel, kézzel színezték ki vízben oldódó festékekkel.

A tábla egyik felén levő, nyolc szakaszú ábrázolás Gulyás Miska és Káposzta Sára szomorú történetét ábrázolja, amelynek nyelvünket kerékbe törő németes szövegét és vízenyős dallamát ma még országszerte ismerik. E szakaszok a következők: — 1. A gazdag legény, Káposzta Sára, a szegény leány; Sára a szegény legényre néz: őt szereti. — 2. A szegény legény kiment a kútból Sárát; (kútba ugrott, mert szülei a gazdag legényhez kényszerítették.) — 3. Szülei elverik a lányt; a szegény legény haját tépve sír keserűségében; a gazdag egykedvűen nézi a lány szenvedését. — 4. Miska megszökteti Sárát. 5. A szegény Miska holtan fekszik egy fa alatt; a gazdagot, vasban, a csendőrök tetemre hívják. — 6. Miska a ravatalon; a leány siratja; kínjában megeszi a koszorút; (a szöveg szerint is). — 7. A gyilkos gazdag legény az akasztófán. — 8. A gazdag ördögök kezében a pokolban van, a szegényt angyalok a mennyországba viszik.

Hallható-e még ma is a vásárokon ez a vers és dallam, amely utóbbinak valamelyes változatai is élhetnek, — nem tudjuk. De abból, hogy országszerte ismerik a tárgyat, s a vers dallamát s legalább néhány sorát nagyon sokan emlegetik, arra kell következtetnünk, hogy nem régen még sok helyen hallható s talán látható is volt.

Az itt bemutatott tábla, — egyes jelekből ítélve, — a múlt század 80-as éveiben készülhetett s valószínűleg pesti ponyvakiadó sokszorosította a vásárokat járó, képmutogatással „dolgazó” bizományosai számára.

Különben évekkel ezelőtt maga a képmutogató forma egyik orfeumunkban is szerepelt aképen, hogy keretében napi politikai eseményeket figurázott ki egyik, akkoriban ilyen természetű műsoráról jól ismert, a legkönnyebb fajsúlyú muzsához szegődött énekesnő.

A bemutatott táblákhoz tartozó szövegek és dallamok közül azokat mutatjuk be, amelyeket GÖNYEY SÁNDOR dr. tanult

meg Kolozsvárt, e század első évtizedében, egyetemi hallgató korában. Ime:

Mostan minden ember idehallgass, — Mindenkinék fogd

be szád legyen, — Meghallgatni, hogy ez a rémséges — História milyen szép legyen.

Kulás Miska s a Gapusztá Sára — Et a másik naton szeretik, — Et a másért kitörik navala — Et a másiké nem lehetik. Fertik.

Kapusztá Sári esztet nem akarja, — Inkább kútba beleugrik, cupp! — S Kulás Miska a kutból kihuzta — És a nakán megcsókolta, cupp! Cupp, cupp!

Kapusztá János, ez a püszke baraszt — Sárít egy nagy bottal elveri, — Felesége, a Fazekas Mari — Nudlvalkerral segíti neki.

Kulás Miska lopta lovon nargal — S elrabolja szüz menasszonát. — Csikós Pali, püszke legén nalkás, — Nem foghatja csak a ló farkát. Farkát!

Kulás Miskát egy pixtol-puskából — Csikós Pali puff neked meglőtt. — Csikós Palit megfogja két sondár — És a kezit összekötözik.

Kapusztá Sári, hüséges szerető — Tépi haját rettenetesen, — Fájdalmába majt megpolontulja, — Pánatában koszorút mekett.

Csikós Pali, a gyilkos ebattát — Ördögök pokolba levisznek, — Kulás Miska hüséges szeretőt — Andalok a menbe cipelnek.

Jetzt khumt die Moral!

Ebből tanuljatok apák, anák, — Kit lán szeret, annak atoda, — Mert ha a lán iken naton szeret, — Naton könnyen mekpolontulja.

A görbelábú szék (faragószék) nótája pedig a következő:

Ez egyenes, ez meg görbe, ez meg itt a fakerék,
Egyenes, görbe, fakerék,
Ó be szép, ó be szép ez a görbe lábú szék!

Ez itt a kés, ez a villa, ez meg itt a koppantója,
Kés, villa, koppantója, egyenes, görbe, fakerék,
Ó be szép, ó be szép, ez a görbe lábú szék!

Ez a gólya, ez az orra, ez meg itt a hosszú lába,
Gólya, orra, hosszú lába, kés, villa, koppantója stb.

Ez a német, ez az óra, ez meg itt a bugyogója,
Német, óra, bugyogója, gólya, orra, hosszú lába, stb.

Ez itt a bor, a pálinka, ez meg itt a Bolond Miska,
Bor, pálinka, Bolond Miska, német, óra, bugyogója, stb.

Ez a Mózsi, ez a fia, ez meg itt az unokája,
 Mózsi, fia, unokája, bor, pálinka, Bolond Miska, német, óra,
 [bugyogója, gólya, orra, hosszú lába, kés, villa, koppan-
 [tója, egyenes, görbe, fakerék,
 Ó be szép, ó be szép, ez a görbe lábu szék!

A görbelábú szék nótája :

Gönyey Sándor éneke szerint lejegyezte Balla Péter

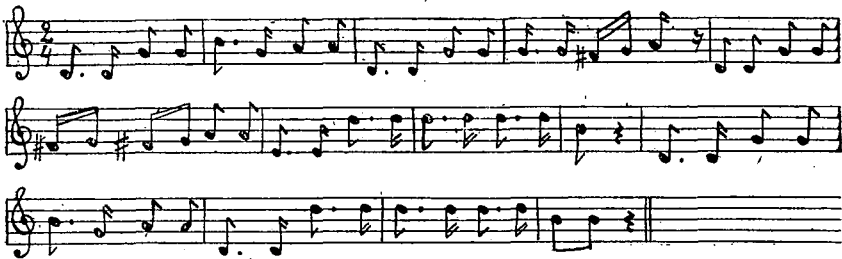
Gulyás Miska nótája :

Gönyey Sándor éneke szerint lejegyezte Balla Péter.

Az Eszernótszász kezdetű nóta :

Kovács Lidia följegyzése (Nagyvárad.)

A faragószék nótájának egyik változata — ugyancsak TOLNAI VILMOS közleményéből — már ismeretes a szakirodalomban. Német megfelelőit TRIEBNIGG—PIRKHERT ELLA közölte.⁴

Viski Károly.

⁴ Tolnai: A faragószék nótája. Ethn. 1930. 204—207. — Triebnigg—Pirkher: A faragószék nótájához. Uo. 1934. 77—78.

Szamártemetés.

Régi írásokat lapozgatva elég sűrűn találkozhatunk ezzel a szólásszerű kifejezéssel. Sokkal sűrűbben, semmint azt a NySz. adatai nyomán következtetni lehetne. A NySz. ugyanis mindössze csak három példát idéz a *szamártemetés*-re. Nem kívánhatni ugyan az említett szótártól, hogy valamely régi szónak vagy szólásnak valamennyi előfordulását följegyezze, azonban bizonyos, hogy több adatból több világosság derül az egyes szavakra és szólásokra. Ha a NySz. gyűjtői az említett három adatnál többet írtak volna ki a szótár forrásjegyzékében felsorolt munkákból, akkor a szótár szerkesztői előtt egészen nyilvánvaló lett volna, hogy a *szamártemetés* jelentése nemcsak az, amit a NySz. megállapít róla, t. i., hogy a. m. *inhumatum relinquere; das unbegraben sein*, vagyis nemcsak 'eltemetetlenség'-et jelent, hanem 'egyházi szertartás nélküli disztelen eltemetés'-t is, amint az alábbiakból nyilván kitetszik. De egyben az is kiderül belőlük, hogy Réthei Prikkel Mariánok nélkül sorozza a *szamártemetés*-t a magyar tréfaszók közé (MNY. III, 337), mert ennek a szónak sem az eredete nem tréfas, sem a jelentése, noha ma már kétségkívül annak látszik.

Hogy a *szamártemetés* kapcsán mennyire nem lehet szó tréfáról, az különben kitűnik már a NySz. példáiból is. Ezek közül az első Bornemisza Péter Prédikációiból (1584.) való: „Az Isten Joachim kiralt *szamar temetessel* fenyegetté, azaz hogy mint egy őő ői ki vetnec“ (564). A második Zvonarics Mihály Magyar Postilla c. munkájának (1626–27) II. kötetéből: „Nagy átoc és büntetés *szamár temetéssel* temettetni el, „...“ fenyegeti isten Jojakim királyt Jeremias prophéta által“ (413).

Ez a két idézet világosan megmutatja azt is, hogy a *szamártemetés* bibliai eredetű kifejezés. Jeremiás próféta könyvének XXII. részében, a 18. és 19. versben olvashatni az imént említett fenyegetést. Károli Gáspár fordítása szerint: „18. Azért azt mondgya az Ur Joachim felől, Josiasnak a' Juda királyánac fia felől, nem sirattyác őtet, mondván: Jaj atyámfia; vagy, jaj hugom! Nem sirattyác őtet; Jaj Uram, Jaj az ő dicsőségének. 19. *Szamárnac temetségével temettetic-el*, ki-vonnattatic és el-vetetic a'Jerusalem kapui kívől“ (1661-i kiad. 640). Káldi György fordításában: „18. Az okáért ezeket mongya az Ur Joákimnak a' Josias fiának a' Júda királyának: Nem sirattyák őtet: Jaj bátyám 's jaj néném: nem siránkoznak rajta:

Jaj Uram, és jaj nemessem. 19. *Szamár temetéssel temettetik-el, meg-rothad, és ki-vettetik a' Jerusaleem kapuin-kivül*" (1625, 716).

Palesztinában, Juda földjén, ahol Jeremiás próféta jóslata elhangzott, nem a ló volt a lovaglásra, teherhordásra használt állat, hanem a szamár. Szűz Mária szamárháton menekült a kised Jézussal Egyiptom földjére, Jézus Krisztus is szamárháton vonult be Jeruzsálem városába a pálmaágak vasárnapján. (Ezért nevezik Zemplémben, Abaújban a szamarat *isten lová-nak*. MTsz.) Mikor Jeruzsálemben egy-egy ilyen állat elhullott, nem temették el, hanem ahogy Keleten néhol még ma is szokás, kivitték a városból, és a kapukon kívül temetetlenül rothadt a test, vagy vált az ebek, hiénák, dögmadarak martalékává („ronda repesőknek utálatos étkül”. Arany). Annak az embernek, aki nagy bűnben találtatott, holta után szintén ez volt a sorsa. Nem volt szabad eltemetni, és vagy a kutyák falták fel (átkozódásban ma is hallható: *hogya a kutyák egyenek meg, faljanak fel!*), vagy vadmadár gyomra lett a koporsója. Antigoné történetéből tudjuk, hogy Creon király nem engedi meg eltemetni a hazája ellen feltámadt Polynicest. Antigoné azonban a világi törvényekkel szemben az istenek íratlan törvényeire hivatkozva eltemeti testvérét.

Mindebből teljesen nyilvánvaló, hogy a *szamártemetés*-en eredetileg olyan eltakarítást értettek, amilyen az elhullott számarának jutott osztályrészül. Első jelentése tehát csakugyan az volt, amit a NySz. állapít meg róla, vagyis a. m.' *to inhumatum relinquere; das unbegraben sein; eltemetlenség.* Ebben az értelemben említi Bethlen Miklós is, midőn Önéletírásában az öngyilkosságról elmélkedve ezt írja: „Miletum nevű szigetben egyszer a leányok neki bolondulván, kezdték magokat felakasztani szaporán, melyet az atyák és anyák semmiképen sem tudtak orvosolni, a mig osztán azt találták fel, hogy a magokat felakasztottaknak testeket lófarkon vontassák ki, s ne temessék el; ezt meglátván a leányok, megszűntek a magok felakasztásától; maga is az Isten a *szamártemetéssel*, ebek és madarak megevésevel azért fenyegetődzik az írásban“ (I, 44).

Később azonban már nem ezt, vagy legalább is nemcsak ezt értették rajta. Hogy mit, arra a NySz.-nak a *szamártemetés* címszó alatt közölt harmadik példája adja meg a feleletet. Ez Medgyesi Pál Erdély s egész magyar nép hármassajja (1653.) c. munkájából való és így szól: „Az illendő pompa-nélküli való temetség *szamár-temetés* és isten átka“ (II, 154). E szónak eddig ismert legrégibb előfordulása, melyet

1578-ból, Telegdi Miklós püspök nyelvéből idézhetünk, egy újabb vonással járul hozzá e kifejezésnek második jelentéséhez, mondván: „Es effele temetést, mely az régi temet, hely kívül löt, *szamar temetésnek* nevezi” (NyF. XVIII, 28). A temető szentelt földén kívül, a temető árkában és egyházi szertartás nélkül szokták eltemetni régebben, sok helyt még ma is, az öngyilkosokat. Volt idő, hogy még az elhantolást is megtagadták tőlük, tehát igazán *szamar-temetés*-ük volt bibliai értelemben.

A kitűnő egyházi szónok és nagyérdemű bibliafordító, amint magát nevezni szokta: „az Jézus alatt vitézkedő társaságbeli nagyszombati Káldi György pap” a Vasárnapokra való prédikációkban (1631.) egy akkoriban úgy látszik közkeletű hármas szóláshasonlat egyik tagjául említi a szamar dísztelen eltemetését, azt írván egy mives-emberről, ki midőn egyebek a templomba mentek imádságra és az Isten igéjének hallgatására, otthon dőzsölt: „Egykor igen meg-betegedvén, ... nyilván meg-vallotta; hogy az ő sok tobzódása-miatt semmi orvossága nem lehet, és így a' melly istentelenül élt, olly istentelenül holt is-meg, és a' mint szokták mondani, *úgy élt mint a' disznó, úgy holt-meg mint az eb, és úgy temettetett-el mint a' szamar*” (437). Ma az agglegényekről emlegetnek ehhez hasonlót szokásmondásban, mondván róluk, hogy *úgy élnek, mint az urak, vagy mint az angyalok, de úgy halnak meg, mint a kutyák*, t. i. gondozás nélkül, elhagyottan. Nemrégiben olvastam, hogy Szilágyi Dezső is ilyesfélét vallott, mert azt tartotta: *a házasember úgy él, mint a kutya, és úgy hal meg, mint egy isten; a legényember pedig úgy él, mint egy isten, és úgy hal meg, mint a kutya*. (Herczeg Ferenc írja, l. Új Idők XL, 226). Ez az utóbbi változat — ha ugyan hű a feljegyzés — valószínűleg a Szilágyi természetének megfelelőbb egyéni módosítás eredménye; az előbbieknél *úr* vagy *angyal* szava helyett az *isten* szót bizonyára az ellentét szertelen kiemelése vitte bele — a tréfa rovására.

Mint emberséges ember földi pályájának nem kívánt vége fordul elő a *szamar-temetés* Sebessi Boldizsár kapitálya [= állandó portai követ] egyik levelében, midőn 1636. június 27-én ezt írja Konstantinápolyból I. Rákóczi György fejedelemnek: „...nincs több fejem nekem is egynél, azt inkább [így!] akar-nám nemzetem között nagyságod hűsége mellett elfogyatnom, hogysem itt az idegen nemzet között *szamar-temetésem* lenne” (Beke-Barabás, I. Rákóczi Gy. és a porta, 258). Pár évvel utóbb Miskolczi Csulyak István zempléni ref. esperes egyházlátoga-

tási jegyzőkönyveiben találjuk említését. Ezeknek egy 1639. február 17-én kelt feljegyzésében azt olvassuk Nagygéres egyházközségének egyik eltévelyedett bárányáról, hogy: „Thót Miklós mivel sem templomban nem jár, sem soha nem communicál, ha meg kezd [= fog] halni, *számár módon temetessék el*“ (TörtTár 1906, 300). Ugyanezek a jegyzőkönyvek egy más alkalommal el is mondják, hogy körülbelül milyen lehetett ez a büntetésül rendelt temetés. Ime: „Cserépes György Zétényben bíró lévén, házánál sok egyet-mást elköltöttek, úgy találta az tanács, hogy érétte Ecclesiát kövessen, de nem cselekszi, noha igen vén ember. Ha Ecclesiát nem követ, ha meghal, tisztességes temetése ne legyen és csak egy esküdt ember is temetésére ne kísérje, temető kertbe is ne temessék“ (uo. 304). Még részletesebben szól róla az 1654. május 14-én Farkasdon tartott generális synodus határozata, mely szerint: „A részegségben megholt embereknek *számár temetések* legien: Harangozás, enek szoval való ki követés, az népnek kísértése az ollyaténokkal sem illendő és az közönséges Temetőn se adassék hely temetésekre. Jerem. 22. v. 19. Esa. 22. v. 18 (IrodTörtKözl. XI, 224).

Látnivaló, hogy a Farkasdon összegyűlt kálvinista egyházi férfiaknak ez a határozata nem mulasztja el, hogy ne hivatkozzék a rendelkezés bibliai alapjára. A rávonatkozó bibliai részeket fentebb már közöltem. Azt hiszem, hogy Jeremiás könyvének idézett sorai vetnek világosságot Székely István Krónikájának következő helyére is: „Megégeték pedig e Hussz Jánost a helyön, a holott a Pangrácius cardinál *egy vén szamarat eltemettete* vala“ (Újabb Nemz. Könyvt. III. folyam I, 38). Ezt alkalmasint úgy kell értenünk, hogy a Konstanc város falain kívül megégetett Husz János máglyája helyén a nevezett kardinális azért temettetett el egy vén szamarat, hogy megjelentsen vele: szerinte milyen temetést érdemel az általa is nagy bűnösnek tartott, tehát *számártemetés*-re méltó eretnek egyházi férfiú.

A *számártemetés*-t különben ismerik a németek is. Náluk *Eselbegräbniss* a neve és szintén harangszó és egyházi szertartás nélkül való temetést jelent (Nyr. XXIII. 64). Szólásfejtőik természetesen szintén a fent idézett bibliai helyből magyarázzák eredetét. A németben még egy szólás is céloz a *számártemetés*-re, ez a *den esel zu grabe läuten*. Ezt akkor mondják, ha a gyerek széken vagy padon ülve a lábát lógatja (Nyr. i. h.). Ekkor ugyanis a lábak munkája emlékeztet a harang lengé-

sére, de hang épúgy nem jár a nyomában, mint ahogy nem lehet harangszót hallani a *szamártemetés*-kor. Minálunk nem számár-ra harangoz a lábát lóbáló gyerek, hanem a *pap kutyájára harangoz*, vagy csak *kutyára harangoz*. Magam is halottam ezeket a kérdéseket: *Kinek a kutyájára harangozol? Kinek a kutyája döglött még, hogy harangozol? Talán a pap kutyája döglött még?* Hogy azonban a harangszó és egyházi szertartás nélküli temetést valahol *kutyatemetés*-nek mondanák, arról nincs tudomásom.

Csefkó Gyula.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Csicsó és társai.

A komárommegyei *Kocs* község határában, Kisigmánd és Mocsá határába is áttérjedve, a néhai *Kápolna-tó* környékén, a mai kocs-igmándi keserűvíz-kutak közelében terül el *Csicsó* dűlő. Régen falu volt itt *Csicsó* néven. Téglából épült templomának maradványa ott állott, a két emberöltővel ezelőtt élő emberek emlékezete szerint még mély tavacska partján.

Máshol említettem (*Földr. Közl.* 1918, 120), hogy ezen a vidéken előszeretettel keresték fel az apró telepek az itt sűrűn széthintett kis pataktavak mellékét, ami elsődlegesen egy jó szágtartó nép megüledés-formája.

A községet 1235-ben *villa*-nak mondják s részszerint kirélyi népek laktak benne. (*Csánki*.) Kétségtelenül régi telep tehát. A XVI. sz. legvégén, a Szinán pasa-féle rettentő dúlásban pusztult el. (Azóta nevezték e vidéket, a Győr megyébe is meszsze benyúló „egész tartományt Győri pusztának”, s hívják ma is Győr egyik járását „Pusztai járás“-nak).

A helyi köztudatban mindjobban halványuló emléke a „lesz még Csicsón bucsu” közmondásban is fennmaradt, amit azért hozok fel, hogy a néphagyományok szívós továbbélésére ilyen vonatkozásban is rámutassak.¹

A mondott veszedelemkor t. i. Kocs lakossága is bizonyára szétfutott, mert a korábban virágzó falut Török István hatalmas földesúr hívására 1612-ben kiskunok szállták meg, akik

¹ Én ugyanis, aki gyerekkoromban sűrűn hallottam ott ezt a fenyegető jelentésű szót, azt hiszem, hogy az itt keletkezett. *Sirisaka* a csallóköz-komáromi Csicsóhoz fűzi, de komolyabb indoklás nélkül. Megemlíti az *Ethnographia* is (1927, 33), de eredetéről nem nyilatkozik.

ő-ző környezetükben minden gúnyolódás és tanítói erőlködés ellenére is ő-ző nyelvjárást beszélnek. (Pápay I.: *Nyr.* XXV, 209). A lakosság tehát kicserélődött, de a szállóige és — mint nyomban látni fogjuk — a dülőnevek megmaradtak.

Hogy Csicsó ma családnév, egyik közismert nótánkból mindenki tudja. Hogy a mi falunk is személynévről kaphatta nevét, egy 1291-ben följegyzett *Csicsóharasztja* nevű dülője bizonyítja. (Fejér: *Cod. dipl.* I, 92). Ez a „Haraszt“, melynek párja ugyancsak dülőnévként Kocs határában ma is él, a *Csorda-út* nevű „nagy út“ közelében feküdt. Úgy látszik ez volt a pest-bécsi marhahajtó és fuvaros út, a napjainkig fennmaradt későbbi „Mészárosok útja“, amiből a katonai térképeken „Fleischauer Strasse“ lett. „Harashti hegy“ ma is van itt.

Csicsó nevének eredete régóta foglalkoztatott. Személynév voltát, más történeti adatok alapján az *Etym. Szótár* is elismeri, de a szó eredetéről csupán annyit mond, hogy az az *István*-ból lett *Csicsa* becéző névvel, szótörténeti okokból nem függhet össze.²

Jóval többet tudunk meg ennél a *MNy.-nek* (1927, 539) a *Csics* családnév eredetére adott szerkesztői üzenetéből *K. P.*-től. Itt azt olvassuk, hogy *Csicsó* egy föltehetőleg magyar *csics* alapszó ó képzős származéka.

Úgy látszik ebből a válaszból, hogy *Csicsó* személynévünket *K. P.* olyan becéző képzésnek tartja, mint amilyen *Jákó*, *Pető* stb. (a *Jakab*-ból és *Péter*-ből), mely képzésnek egyrészt magyar, másrészt ősrégi voltát *Melich* János mutatta ki, keresztneveikről írt pompás tanulmányában.³ Magával a *csics* szó magyarázatával azonban adós marad *K. P.*, enélkül pedig kételkedve fogadhatjuk el magyarázatát, bármily kifogástalan is az alaktanilag. Legyen szabad ehelyett egy másik megfigyelési kísérlettel előállanom, *még pedig abban a sorrendben, ahogyan az előttem kibőntakozott.*

Bars megyében Garamszentbenedektől északra — ahol a „tótkapu“ van, azaz a tótság kezdődik (*Bars vm. mon.* 302) — feküdt a XI. sz.-ban *Susolgi* (olv. *Susolgy*, v. *Susoldi*?) *terra*, később *Susul*, *Sussol*, *Susold* stb. *província* és *Susol castrum*.⁴

² *Csicsó* helyneveink vannak az EtSz. szerint Csík, Komárom, Somogy, Tolna és Zala megyében. A dobokai és alsófehéri *Csicsó* kifejejtődött a sorból. Úgy látszik tehát kedvelt és előkelő név volt valankor a *Csicsó*. *Csicsó Mihályt* említ a *Zichy Okmánytár Mutatója* 1412-ből Tolna megyéből.

³ *M. Ny.* 1914. Itt emlitem meg, hogy a dobokai *Csicsóvár* nevét a megye monográfusa — minthogy a vár hegyen feküdt — a *csűcs* szóból értelmezi. (*Szolnok-Doboka vm. mon.* II. 379.)

⁴ *Knauz N.*: A garamszentbenedeki apátság.

Valkóból is említenek egy *Susoli* (= *Susol* + é?) nevű községet 1476-ból. (*Csánki*.) Az alapszó mindezekben alkalmasint *susol* (*susal*), s ez föltehetőleg személynév. Egy *Susol* nevű családfőt csakugyan találunk a „Bakonybéli összeírás”-ban, egy *Sisol villa*-t pedig (1261-ben *Chichol*) a *Vár. Reg.*-ban 1214-ből Somogyból.

A név eredetére gondolva, nyomban az jutott eszembe, hogy a középázsiai törökök a kirgiz juhót *sisal*-nak hívják s talán ennek a szónak lehet köze a mi személynévünkhöz.

Ebben a nézetemben aztán megerősödtem, mikor *R. Nagy László* szép értekezése megjelent („*Vallacho—Turcica*” nyomtat Berlin 1927,⁵ amelyikben a *Susmán*, *Sismán*, *Sismánfi* stb. középkori bolgár, oláh és magyar történeti nevek magyarázatában azt bizonyítja, hogy azok a török *šismak* (šismek) = „fel-duzzadni, meghízni” stb jelentésű igéből vezethetők le.

Ebből az igéből származnak szerinte a következő török szók: *šiška* = „pohos”, *šišal*, *šišak*, *šišik* = „hízott juh”, *sisug* = „daganat”; és ezek a török személynévek: *Sisa*, *Sisik*, *Sisik oglu*. De ebből való a *šiš* = „daganat, kúp” és *šiškin* = „kövér juh” szó is.

Nézetem szerint a magyar *Susol*, török *šišal* (= „hízott juh”) egyeztetés nem ütközik különösebb nehézségbe. Amint *Žila*-ból lett *Gyula*, úgy lehetett a *šišal*-ból *Susol*. Az *u > o > i* változásra (*Susol* > *Sosol* > *Sisol*), l. pld. *Suklós* > *Šoklós* > *Siklós*.

Jelentéstanilag még ennyi nehézség sem mutatkozik a *Susol* illetén magyarázata esetében. Ha török névvel *Teké*-nek, *ökür*-nek, *Kolon*-nak stb. (= „kecske, ökör, csikó”) hívhattak magyar embereket, épúgy hívhattak *Sisal*-nak is. A *Nagy László* közölte *šiškin* = kövér juh, tudjuk közönséges tatár eredetű személynév- (család-) név az oroszban.

1209-ben barsi nevünk így fordul elő: *terra villa Susolul* (*Wenzel VI.* 339), amit *Susol* + *ul*-ra bontanánk fel, ahol az *ul*, mint pld. a *Bota-ul*, *Borcs-ol* besenyő, ill. kun neveinkben a török *ogul* = fi rövidülése. *R. Nagy László* i. m. szintén említ egy *Sisik oglu* = „juh-fi, bárány” török s egy *Sismánfi* magyar személynévet.

Ha már most figyelembe vesszük, hogy *Bars* vára is a török nevű *Bors* vezértől nyerte nevét, továbbá, hogy *Susol* közelében több, kétségtelenül török eredetű személynév van, ez még jobban valószínűvé tenné származtatásunk helyességét.

Ezek: *Tulmács* (ma *Tolmács*) török név, a törökök közt előkelő méltóság. Így hívták *Németh Gyula* megfajtése szerint

⁵ Ez a kis cikk még akkor készült.

a hatodik besenyő törzset. (*M. Ny.* 1925). *Tolmács* Németh szerint már 1333-ban előfordul nálunk helynévképen. A mi *Tolmácsunk* azonban már 1075-ben papirosra kerül, vagyis egyidős a szomszédos *Susollal*.

Tolmács mellett volt *Korszak*. Ez is törökből került személy-helynév. A szó jelentése „pusztai róka”. (A prémkereskedésben különben nemzetközi szó). Ebből van *Karcag* neve is. (Németh Gyula és R. Nagy László: *M. Ny.* 1922 és 1926).

A közelben van *Besse* is. Ez szintén török név (= „kánya”). Itt 1292-ben kunok laktak. (*M. Ny.* 1914, 294). Ime ma is itt van *Barak-major* (1: 36.000 méretű államnyomdai térkép, eredeti felvétel). *Barak* közönséges török név, a Kunságban most is élő családnév, a török *barmak* = „menekülni” igéből (*Föld és Ember* 1926, 171), szomszédja neki *Baracska* (korábban *Baraksa* > *Barakcsa*).

A barsi várjobbágyok 1275-ben földeket cserélnek. Az oklevélben néhány tótos név mellett sok jó törökös név van, mint teszém azt: *Tajna*, *Elka*, *Tiván*, *Korszán*, *Csomortán*, *Bala*, *Bas*, *Sisk* stb. (*Wenczel* IX, 134). Korábban (1229) szerepelt itt a szintén törökös nevű *Temercse* és *Berencs* is. (*F. és E.* 1929, 98).

Azt hiszem, hogy ez a török környezet — t. i. e helynevek és személynevek — eléggé igazolja, hogy a *Susol* magyaroztatát is török nyelvterületen keressük, s az is szöszólója annak, hogy *Susol* nevünk a török *Sisal* személynévvel azonos, az pedig a török *šišal* = „kövér juh” szóból való. A *šišal*-ról pedig R. Nagy László azt mondja, hogy a *šiš* = „felduzzadni”, meghízni ige származéka.

Azt hiszem, hogy ez a tör. *šiš*, illetőleg főnévi alakpárja rejtőzik több régi személy, ill. helynevünkben is. Ilyen volna a főntebb említett, 1275-ből való oklevélben szereplő *Sisk* sz.-név. Ezt a tör. *šiš* = „daganat, kúp” szó *k* kicsinyítő képzős alakjának gondolom. (V. ö. *Bas* + *k*, *Bán* + *k* stb.).⁶

Egy *Susi* (*Susy*) nevű birtokot említenek 1280-ból Szerémből. (*Csánki*.) Ez olyan képzés lehet a *šiš*-ből, mint *János* + *i*, *Pál* + *i*, *Péter* + *i* stb. Bábonyon (Borsod m.) volt *Susom* dülő. (*Orsz. Lltár*: mapp. arch. Nr 830). Ez megfelelne a *Barakom*, *Biharom*, *Bolgárom* stb. alakoknak. Az *Okl. Sz.*-ban találunk *Siska* sz.-nevet 1419-ből. Nem hinném, hogy ez az ott közölt szókkal (*siska* = „ágyú, madár”) függne össze, de azt sem, hogy benne a tót *siska*, *suska* = gubacs jelentésű jövevényszavunk

⁶ A *Sisk* alakot láthatjuk talán a baranyai *Siskóc* s a pozsegi *Siskove* nevében is. Ez utóbbi a *Sysak* család birtoka. (*Csánki*.) Nem lehetetlen, hogy a *Sysak* névben a R. Nagy László (i. m.) közölte *šišik*, *šišek* szó lappang.

volna (*Nyr.* 33. k. 56), vagyis nem a tör. *Siska* sz.-név lappangana. De lehet, hogy a nevet így kell tagolnunk *Sis + ka* (V. ö. pld.: *Szakmár + ka*), amikor ismét csak a *šiš* alapszóra lyukadnánk ki.⁷ *Siska* különben ma is elterjedt paraszt családnév nálunk.

Van az *Okl. Sz.*-ban *Suska* név is. A Szótár azt kérdőjellel a *Zsuzska* névvel egyezteteti. *Almásy György* „vándor utam” stb. című könyvében azt olvassuk, hogy a középázsiai kirgizeknél a vaddisznó neve: *šuška*. Ebből könnyen lehet tör. személynév, s nem lehetetlen, hogy azzal azonos fenti személynévünk is.

*

A százdi apátság alapító levelében (1067) előfordul azután ez a név: *Apa*, filius *Chicha* (*Wenzel: I*, 26), a *Vár. Reg.*-ban pedig (1229) egy *Chicha* (olv. *Csicsa*) nevű ember szerepel. E neveket az *Etym. Sz.* is *csicsá*-nak olvassa s róluk is azt mondja, amit a *Csicsóról*, hogy őket sem lehet összekapcsolni a kései *Csicsa* becéző névvel.

A *Vár. Reg.*-ban előjön egy *Susa* nevű község. Ez a mai, ref. magyar lakosságú *Susa* Gömör déli részén. Ugyanott volt egy *Susa* család is. A *Susa* alak továbbképzésének látszik a *Susán*. Ilyen nevű családot Pozsegából említenek. A család *Susinócon* volt birtokos. *Susinóc* Valkóban is volt. *Susán földje* volt Gömörben. Mai neve *Sushány*. (Az adatok *Csánkiban*). *Sisa* különben ma is járatos paraszt családnév, a Jászságban meg éppen törzsökös név.

A Csallóköz—komáromi *Csicsó* 1268-ban *Chychow*-nak, később *Chichou*-nak, *Chicho*-nak van írva, de 1172-ben *Sysou*-nak.⁸ Ezt föltehetőleg *Sisó*-nak, nem pedig *Csicsó*-nak kell olvasnunk. A mai somogyi *Csicsal(y)*-t 1261-ben *Chichol*-nak (*Csánki*), de 1214-ben (*Vár. Reg.*) még *Sisol*-nak írják, s ez nem *Csicsol*-nak, hanem minden valószínűség szerint *Sisol*-nak olvasandó. (L. fentebb: *Susa*).⁹

⁷ A *MTsz.*-ban tízféle jelentésű *siska* szót találunk. Hogy miképpen viszonylanak egymáshoz, nem tudjuk.

A Kisalföldön és a nyugati Palócságban (Pozsony, Nyitra, Bars, Hont, Esztergom) a boglyaalakú kemencét hívják *siska*, *siskó*, *suski*-nak. Ugyanott a gubacsot, gombócot és fánkot is *siská*-nak mondják s talán a gubacsoshoz hasonló alakjáról kapta nevét a kemence is. (L. még: *MNy.* 1925, 135. *susa*, *suska* = „sulyom”). Így csillag alatt említtem meg, hogy *Pallas* munkájában (Reise etc. St. Petersburg 1773, II. 27) egy baskírföldi *Siska* nevű hegyet találunk, mely szóról szerző azt írja, hogy az baskír nyelven szemölcsöt jelent.

⁸ *Szentpétery*: *Regesta* etc. Bpest 1930.

⁹ *Sisol*, *Sisal*-t esetleg a *Sisá*-ból is lehetne származtatni az *I* magyar képzővel. Példa talán: *Teve* sz.-névből *Tevel* (Veszprém stb.) s ebből *Tevel*d (Nyitra. L. fentebb: *Susold*, *Susoldi*). A *Sisol*-t gondolhatnánk talán az ungi *Sislócz* (1323: *Sisloch*) nevében is. (*Csánki*).

En azt hiszem, hogy a százdi apátság-alapító levélbeli és a *Vár. Reg.*-ban előforduló *Chicha* (Csicsa) nem más, mint a *Sisa* alakváltozata.

Az *s > cs* változásra közszoói példákat (*serény > cserény*) felesleges felhoznunk a magyar régiségből. (Ez a változás különben a török nyelvekben is megvan). Az *a > ó* változása legrégibb (1055) köznévi példánk *azoh > azo > aszó*. Tulajdonneves régi példánk a *Vár. Reg.*-ből *Gyurka* és *Gyurkó*¹⁰ s *Cata* és *Cató*. (Férfinév, ami a régiségben nem szokatlan). Egyszóval azt gondolom, hogy a fejlődés menete ez lehetett: *Sisa > Sisó > Csicsó* és *Sisa > Csicsa > Csicsó*. A *Sisa* pedig vagy a tör. *šiš* = daganat stb. jelentésű köznéből képzett török *Sisa* sz.-név közvetlen magyar átvétele, vagy a *Sis* török-magyar sz.-névnek magyar *a* képzős alakja.

B. Zs.

Sárhodik.

Székelyföldön mondják a kancákról, hogy *sárhoznak*, azaz párosodhatnak. A szó, mint képzője is mutatja, régi szókészletünkhöz tartozik, bár a NySz. csak 1655-ből idézi Apáczai Csere János Encyclopaediájából a *sárhodás* címszó alatt *sárhozás* származékát, de egy évszázaddal előbből magára az igére idézhetünk adatot: az *ýt walo menefek kýk Sarwarat woltak kýknek wemhek nem wolt azok ýdeyen meg Sarhottak wolt*, az *wemhelekben ýs meg Sarhottak wolt* de az *kýk kelen wemheztek wolt megh azok marattak el* (1549-ből, Levéltári Közl. 7:255); *ýt az farwaryák közöt hatnal töb nýncz kýknek wemhek wolna, azokba Eg három ha wolna kýk meg nem Sarhottak [vo]lna, mert kelen let wemhek (uo.)*. Ez az igekötős összetétel is használatos a székelyeknél: *megsárhozik, megsárhozik* 'megpárzik, ménlovat fogad' (MTsz.). Miskolczi Egy jeles vadkertjében (1702) *sárhodik, megsárhodik, öszvesárhodás* alak is előfordul, de a *sárhodik* ige Kassai József Szókönyve (1835, 4:275) szerint a Hegyalján is használatos. Az előbb idézett levélben erre is vannak adatok: *Es addýg myg az ýt walo men lewkan wolt adýg ammellynek Sarrodas kellyetet hozak Bochartattam. nagywb szwkleg lezen ha ýt az menefek el weghezýk az Sarodast. Zemplén megyében sárhít, a Hegyalján sárhozik* ige is használatos. Mind ez igék egy *sár* névszó származékai, s nyilván ugyanezen alapszó származéka a Baróti Szabónál előforduló *sárlík* (NySz.) s a Dunántúl ez az ige általános. Ebben az alak-

¹⁰ U. ott *Gyurkó* egyízben *Gyuri*-nak is van írva.

ban ugyan csak a régi Tájszótár idézi Baranya megyéből, másutt *sállik*, *sálik*, azonban értesülésem szerint a pestmegyei Apostagon és Aradon is megőrizték az eredetibb *sárlík* változatot. De másutt is vannak *h* nélküli alakok. Gömör megyében pl. *sárlík* (már Kassai följegyezte [i. h.]), Kecskeméten és Szegeden *sárlít*, (MTsz.), Bácsadorjánban *sárlít* (MNY. 9:237). Véleményem szerint a *sárlík* csupán alakváltozata a *sárlhozík*, a *sárlít* pedig a *sárlhít* igének, s úgy viszonylanak hozzájuk, mint a *helyez* a régi *helyhez* igéhez, melyet még Petőfi is használt. A *sárlhozík* valószínűleg eredetibb *sárlhoszík alakból fejlődött, ez pedig csupán változata a *sárlhodík* igének (vö. TMNY. 457). A Palócságban előfordul a műveltető *sárlat* 'hágat [kancát]', ez meg nyilván a székely [*megl*sárlhot 'meghág [kancát a ménlő]' változata (MTsz.). Tolnay S. Barmokat orvosló könyvében Csósz Gyula dr. főállatorvos úr szíves értesítése szerint *sárlík* változat van, de ez csak disszimilációs alakja a *sállík* igének.

A NySz. ez igéket a 'sárga' jelentésű *sár* melléknévhez kapcsolta, CzF. és Simonyi (Nyr. 32:28) pedig a *sár* főnévhez; Melich egyik véleményét sem fogadta el (MNY. 16:60). Nézetem szerint CzF. és Simonyi felfogása helyes, csak hogy egy 'váladék' jelentésű *sár* főnevet kell az említett igék alapszavául tekintenünk. Csósz főállatorvos úr szíves értesítése szerint u. i a sárló kanca gyakran vízel, s vizelete zavaros sárga színű. A *sár* szónak e jelentéséhez vö. a következő adatokat: *epesár* 'a kihányt, epetartalmú gyomornedv' Tiszadob; *sárvíz* 'epe, epesár' Csík m., Kisküküllő m. MTsz., 'sötétszínű, vízszerű hányadéka annak, akinek ismétlődő hányó ingere van' Torda NyF. 32:58, Bihar m. Tárkány MNY. 11:91; 'geny' Torontálvásárhely uo. 7:42; 'a testen támadt kelésben v. hólyagban levő v. sebből kiszivárgó sárgás nedv' Kiskúnhalas, Tiszadob, Túrkeve, Cegléd MTsz. (vö. Púp (kelés) támadt a dőrekamon és teli van sárvízzé MNY. 16:160). Valószínűleg idetartozik a NySz.-ban közölt 'epe' jelentésű *sár* is, vö. Calepinusnál: *bilis* — *Sár, tagokban folyó nedvesség.*

Beke Ödön.

Bámul és családja.

Bámul igénknek a nyelvtörténeti adatok szerint régebben *bárvul* alakja volt. Mai *m* hangú alakja a Magyar Etymologiai Szótár szerkesztőinek aggodalom nélkül elfogadható feltevése szerint a rokon jelentésű *ámul* hatása alatt lett. Még valószínűbb vagy mondjuk pontosabb azonban SIMONYINAK az a feltevése (Nyr. XLVI, 20), hogy a változás az *ámul-bárvul* iker-

szóban történt, mégpedig úgy, hogy ennek előtagja hatott az utótagjára, mint az *aprócsöpő* > *apró-csöpő*, *büvös-bájos* > R. *büvös-bávos*-féle esetekben (l. e jelenségről bővebben HORGER: A Nyelvtud. Alapelvei² 96. §), s. az így keletkezett *ámul-bámul* alakból aztán önálló használatra is kivált az *m* hangú új alak. Könnyen érthető, hogy ez utóbbinak hatása alatt aztán a R. *bávészskodik* igéből is *bámészskodik* lett. Mindebből pedig először is az következik, hogy ha a *bámul* ige eredetét akarjuk kutatni, akkor *v* hangú régiebb *bávul* alakjából kell kiindulnunk.

Az EtSz. szerkesztői kérdőjellel ugyan, és nagyon feltételelesen ugyan, de lehetőknek tartják, hogy a *bávul*-nak és a hozzátartozó egész szócsaládnak *báv*-töve azonos a szintén 'bámulni, meglepődni, elhűlni' jelentésű votják *pal'mi*, *pajmi* igének *pal'*, *paj*-tövével. Én azonban ezt a feltevést egyáltalán nem tartom valószínűnek. Mert azon, már az EtSz. szerkesztőitől is megemlített kételkedtető körülményen is túl, hogy ez a szavunk valamennyi rokon nyelv közül egyedül csakis a votjakban volna meg, homályos a szókezdő votj. *p* ~ magy. *b* megfelelés, és még homályosabb a tövégi votj. *l'* (> *j*, mert nyilván *l'* az eredetibb votják hang) ~ magy. *v* megfelelés. Emiatt tehát sokkal valószínűbbnek tartom azt a feltevést, hogy ez az igénk nem a közös finnugor korból való örökség, hanem a magyar nyelv külön életében keletkezett, mégpedig a szájtátást, csudálkozást, bámulást kifejező *bá!* indulatszó származékaként. A R. *bávul* (> *bámul*) *v* hangja e feltevés szerint természetesen úgynevezett hiátustöltő volna, ami nyelvünk történetében olyan közönséges jelenség, hogy egyáltalán nem szorul külön igazolásra.

Az EtSz. szerkesztői szerint a R. *bávul* > *bámul* családjába tartozik a N. *báva* melléknév is (amely az idegen eredetű *naiv* szó pótlására újabban már az irodalmi nyelvbe is behatolt), valamint a közhasználatú *bamba* is, de hozzáteszik ehhez, hogy „képzésmódjuk nem világos“ (EtSz. I, 265).

A *báva* szó képzése módját azóta már próbálták megfejtetni. Nyr. XLIV, 27 ugyanis ezt mondja erről SIMONYI: „... a 19. század vége felé kerül irodalmi használatba Szabó Endre által, még pedig a *naiv* fogalmára, az erőltetett *gyermeteg* helyett. A képzésmódja pedig elég világos: maga Szabó Endre igen helyesen a *bávászkodik* igéből magyarázta Nyr. XXXIV, 37; ez pedig a *bávászkodik*, *bávészskodik*, *bámészskodik* ige változata (s-sel a *vakoszkodik*, *kíváncsiskodik* analógiájára).“ Azt, hogy Szabó Endre „a *bávászkodik* igéből magyarázta“, nyilván úgy kell értenünk, hogy ezen igéből való elvonásnak magya-

rázta. S ez, semmi egyébre nem tekintve, nem is volna elfogadhatatlan (a *vakoskodik*: *vak*, *kíváncsikodik*: *kíváncsi*-féle viszony analógiás hatása alatt ugyanis könnyen keletkezhetett volna *bávaskodik* mellé is *báva*) csak hogy ennek az igének s hangú *bávaskodik* alakja egyetlen egyszer van közölve, s éppen magától Szabó Endrétől (Zemplén megyéből, Nyr. XXXIV, 37), tehát kérdés, hogy valóban hiteles-e, nem a közlő tévedése-e, mert más források szerint a régiségben és a mai népnyelvben is mindig csak *sz* hangú (*bávészskodik* >) *bávészskodik* van, ebből pedig semmiféle analógia alapján nem vonódhatott volna el a *báva* melléknév. És még kétesebbé teszi e magyarázat helyességét az a körülmény, hogy a 'bámész, szájtató' (> 'együgyű, bárgyú') fogalmát az Alföldön nemcsak a *báva* szóval fejezik ki, hanem a vele bizonyára egy tőről fakadt *bákó* szóval is (Csongrád, Nyr. XXVI, 117, Hódmezővásárhely, u. o. XLV, 42, Szalonta, u. o. XLV, 260, ezt se a MTsz., se az EtSz. nem ismeri) és ezt se lehet elvonásnak magyarázni. Tehát csakis *-kó*, *-kő* képzős becéző származék lehet. Hogy minnek a becéző származéka? Lehet, hogy magának a *bá!* indulatszónak, de az is lehetséges, hogy a R. *bávuló* vagy *bámuló*, a R., N. *bávészskodó* > *bávészskodó* vagy *bámészskodó* > *bámászskodó* igeneveknek olyan becéző csonkítása és továbbképzése, mint amilyenek pl. *Damkos*-ból *Damkó* > *Dankó* és *Lajos*: *Lajkó*, *Tamás*: *Tamkó* > *Tankó*, cseh-től *filek*: *filkó*, *borju*: *boci*, *bugyogó*: *bugyi*, *ital*: *itóka*, *mozgó*-(színház): *mozi*, *ravasz*: **rayka* (> *róka* stb. Ennek a N. *bákó*-nak a példájára pedig valószínű, hogy a N. *báva* sem egyéb, mint ugyanilyen csonkított tövű, csak hogy kicsinyítő *-a*, *-e* képzővel való becéző származék a R. *bávuló* vagy *bávészskodó* > *bávészskodó* igenévből. Vö. pl. *Borbála*: *Bora*, *Dorottya*: *Dóra*, *Ilona*: *Ila*, *Domokos*: *Doma*, *Zsigmond*: *Zsiga* stb.

De milyen eredetű a kétségtelenül ugyane szócsaládba tartozó *bamba* melléknév? Az *m* és *a* közötti *b* hangja nyilvánvalóan inetimológikus eredetű. Olyan, mint amilyen *m* és magánhangzó közötti helyzetben még több más szóban is fejlődött. (L. erről N. és Ny. VI, 199.) Szóvégi *a*-ja ugyanaz a becéző képző, mint a *báva* melléknévé, első magánhangzójának rövidsége pedig abból magyarázódik, hogy a *bámuló* vagy *bámészskodó* > *bámászskodó* igenév ebben az esetben nemcsak egyszótagú becéző tövé csonkult, mint a *báva* esetében, hanem ennek az egyszótagnak a magánhangzója még meg is rövidült. Tehát úgy, mint pl. a *Júlia*: N. *Jula*, *Julcsa*, *Lídia*: N. *Lidi*, *Bódog*: *Boda* (ma családnév), *Klébelsberg*: *Klébi* és *Bálint*: N. *Bali*, *Dániel*: *Dani*, *Gábor*: *Gabi*, *Gáspár*: *Gazsi*, *János*: *Jancsi*, *Jankó*,

Kálmán: Kali, Károly: Karcsi, László: Laci, Mária: Marcsa, Márton: Marci, Máté: Matkó (ma családnév), *Mátyás: Matyi* féle, vagy, hogy közneveket is említsek, *nyúl:nyuszi, szőke:szőszí, bárány:bari, barka* 'Julus, kätzchen'-féle esetekben. Tökéletesen ugyanilyen (eredetileg bizonyára csak tréfás, játszi) becéző származék *bámuló* vagy *bávészködő* > *bámészködő*-ból: **bama* > *bamba*.

Horger Antal.

A teremburáját.

Minden magyar ember tudja, hogy ez tréfás káromkodás, mely akkor hagyja el „fogaink sövényét“, mikor hirtelenül egy kissé megharagszunk valami miatt. De tudtommal eddig még soha senki sem próbálta megfejteni ennek a furesza alakú káromkodásnak az eredetét. Csak annyit említettek egyes nyelvészek már több alkalommal, hogy a *teremtő* és az *úr* szavak rejlenek benne, s hogy mai alakja valószínűleg euphemismus eredménye. Ezt magam is feltétlenül helyesnek tartom, csak hogy ezzel még egyáltalán nincsen megmagyarázva e káromkodás rejtélyes hangalakja.

Azt hiszem, hogy figyelmünket először is arra a körülményre kell irányítanunk, hogy ez a káromkodás a tárgyeset ragjával végződik. Ez ugyanis azt bizonyítja, hogy itt hiányos mondatról van dolgunk, mégpedig olyannal, amelynek elmaradt állítmánya tárgyias ige volt. Abból a körülményből pedig, hogy éppen az állítmány maradt el a mondatból, valószínűleg arra kell következtetnünk, hogy ez az igei állítmány „vaskos“ jelentésű volt. Nem nehéz ezek után kitalálni, hogy ez az elhallgatott ige csak a latin *futuo* magyar megfelelője lehetett. A káromkodásnak tehát eredetileg, a maga teljességében (euphemismusból itt is a latin igét használva), így kellett hangzania: *Futuo a teremő urát!* (T. i. annak a teremő urát, aki vagy ami azt, ami miatt én most haragszom, okozta).

Az euphemismusnak tehát ebben az esetben az volt az első hatása, hogy a káromkodó mondatból az állítmánynak elhagyása után csak ennyi maradt meg: *A teremő urát!* (Ugyanennek az állítmánynak elhagyásával keletkezett ez a szintén káromkodó hiányos mondat is: *Az istenit!*) De mivel még ez is nagyon világos volt, hisz mindenki könnyen kitalálhatta, hogy a káromkodó mit akar csinálni a megszidottnak teremő urával, ezért ez a hiányos mondat újabb euphemismus következtében másodszor is megrövidült: *A teremurát!* lett belőle, s most már eléggé el volt fátyolozva az eredeti jelentése. Sőt sokak

számára bizonyára már teljesen értelmetlenné vált s ez a körülmény aztán nagyon megkönnyítette azt, hogy e hangsornak *m* és *u* hangjai között egy inetimológikus *b* fejlődött, ami különben egyáltalán nem feltűnő jelenség, mert *m* és valamely magánhangzó közötti helyzetben több más szó hangsorában is megtörtént. Pl. R. *Balamér* > *Balambér* (EtSz.), *bámul*: *bamba* (l. erről N. és Ny. VI, 196.), *cimér* > N. *cimbér*, *csomó* > N. *csomó*, *Kelemér*: *Kelembéri* csn. (Az ilyen *b* fejlődésének okáról l. HORGER: M. Ny. XXIX, 263). Most tehát már csak az szorul magyarázatra, hogy hogyan lett végül *A teremburát!*-ből a ma általános *A teremburáját?* Ennek nézetem szerint csak az lehet az oka, hogy a régebben használt *A teremburát* és a ma is használt (de egészen más eredetű) *A kutya-fáját!* káromkodások hangsorai összevegyültek. A mai *A teremburáját!* alaknak *ájá* része ennek az összevegyülésnek a következménye.

A teremburáját! mellett azonban hallható néha *A teremburadat!* is. Ez nyilván úgy keletkezett, hogy a káromkodók nyelvérzéke a kétségkívül régibb *A teremburáját!* alakból ragtalan alanyesetnek egy (soha nem létezett) *terembura* alakot következtetett ki, és ezért akkor, mikor nem egy távollevő 3. személyű valakit vagy valamit akartak szidni, hanem egy jelenlevő 2. személyűt, ehhez a kikövetkeztetett **terembura* szóhoz a 3. személyű birtokosnak *-ja*, *-je* személyragja helyett a 2. személyű birtokosnak *-d* ragját tették.

Horger Antal.

NÉPRNYELV, NÉPHAGYOMÁNY.

Berze Nagy János szólásmagyarázatai.

BERZE NAGY JÁNOS „Magyar szólásaink és a folklóre” címmel tanulmányt tett közzé, melyben azt bizonyítgatja, hogy azok a szólások, amelyeket tanulmányában vizsgálgat: ősi néphit maradványának tekintendők, s egyúttal azt is mondja, hogy e szólások népmesék tartalmi kivonatából hiba nélkül megmagyarázhatók (vö. Ethn. XL. 153–161; XLIII. 97–141.).

Mindjárt előljárójában megmondhatom, hogy a fentnevezett ethnographus szerző tanulmánya módszerében is, eredményében is teljesen elhibázott; s ha mégis külön dolgozatban foglalkozom vele, annak az az egyedüli oka, hogy BERZE NAGY értekezése jellemző példája annak: milyen mesebeli, kacsalábon forgó várba juthat az ember a nyelvtudomány reális vilá-

gából akkor, ha nem vigyáz a módszerre, ha kritika nélkül, pusztán az előre kifundált, de meg nem bizonyított eredményhez igazítja a kutató magát a megoldandó problémát is.

A szóláskutatás: nyelvészeti feladat. Nyelvészeti feladat még akkor is, ha a szólásokat a nyelvben való sajátoságos helyzetük „a tulajdonképpeni nyelvészet, meg a stilisztika mesgyéjére veti“ (TOLNAI: A szólásról. MNy. V, 195. 1.). Az a tény, hogy a szólásban jelentés és nyelvi kifejezés van együtt, azt jelenti, hogy a szólás magyarázásakor hangtani, alaktani és jelentéstani részletfeladatokkal van dolgunk. — Mindennek meggondolását BERZE NAGY elmulasztotta, mert máskülönben nem történhetett volna meg az, hogy tanulmánya minden részletében elhibázott legyen.

BERZE NAGY tanulmányában azt a nagyon téves felfogást vallja, hogy szólásaink eredetileg mind konkrét jelentésűek voltak. Nyelvi jelenségek vizsgálásakor sohasem szabad ilyen általános törvényt előre felállítani, mert a beszéd psychophisikai dispositio, tehát a lelki jelenségekkel igen szoros összefüggésben van, már pedig a lelki jelenségeket nem szabad uniformizálni.

BERZE NAGYNak ezen téves elgondolásából azután az következik, hogy igen mulatságos eredményekre jut. Szerinte ez a szólás: *lelket önteni* valakibe, eredetileg valóban konkrét értelemben vett léleköntést jelentett (Ethn. XL, 155—56.). Ez a szólás meg: *nyúl szívű*, úgy keletkezett, „hogy a gyáva ember szíve vagy helyet változtatott, mint a léleknél és észnél láttuk — mondja BERZE NAGY, — vagy teljesen elveszett, vagy pedig *helyébe a nyúl szíve került*, melynek félénksége, gyávasága közmondásos“. (A szerző nem veszi észre, hogy a nyúl gyávaságának említésével a szólás helyes eredetére céloz. Vö. Ethn. XL, 157. 1.) — *Szemedet kilopja*: szintén így keletkezett. — *Egy test egy lélek*: BERZE NAGY szerint primitív felfogás emléke. — *Lelkem fele* „kifejezés a léleknek több egyén között való megosztottságáról beszélő emlék“ (Ethn XL, 155. 1.). *Tűzről pattant, hamvába holt* eredete „a kezdetleges lélekhit ősmultjába nyúlik vissza, ennek is ahhoz a verziójához tartozó hagyományok adják a magyarázatot, amely szerint a lélek égi tűzből ered, a testből való kiválása után többszörös megtisztulásnak, megújulásnak van alávetve s az ehhez szükséges folyamat során vagy újra tűzzé tud válni, vagy nem képes többé erre“ (Ethn. XLIII, 112. 1.). — *Halálnak halálával halni* szólásunk „az őshaza területéről a többszörös halál hitének emlékét hozta magával a négy folyó tájékára“ (Ethn. XLIII, 122. 1.). — A magyar em-

ber kedvesét *galambjának* is szokta nevezni; a BERZE NAGY-féle recept szerint ezt így kell magyarázni: „Tudvalévő, hogy a három narancs-típusú mesék nagy része azzal a jelenettel végződik, hogy a sokszor megölt leány végül — s a lélekvándorlás törvényszerűségei szerint nem ok nélkül — *galambbá* változik, ebben az alakban keresi fel az álfeleség mellett gyötrődő kedvesét, míg az meg nem fogja s kezében újra leánnyá nem változik, mint a fájáról leszakított rózsza“ (Ethn. XLIII, 130. l.).

Ennyit, azt hiszem, elég bemutatni a türelmes olvasónak BERZE NAGY szólásmagyarázataiból. Nyugodt lélekkel kimondhatjuk, hogy BERZE NAGY megállapításai szilárd nyelvi adatokkal sohasem bizonyíthatók. Alapvető tévedésének tehát az a szükségképpen következménye, hogy bizonyítékokért a népmesékhez kell neki fordulnia; oda, ahol minden lehetséges; ahol az ember kétszer-háromszor meghalhat és újraéledhet; ahol a mesebeli hős szemét ellophatják és ismét visszalophatják; ahol a lelkeket egymásba tölthetjük, stb.

Nagy hibát követett el BERZE NAGY akkor, amikor a tárgyalta szólások eredetét népmesék tartalmi kivonatából igyekezett megvilágítani. A mesék tartalmát — ne feledjük — BERZE NAGY foglalja össze és ő magyarázza a szólásokat is! Bizonyítékai tehát erősen subiectív természetűek. Annyira subiectív természetűek, hogy e bizonyítékokban rajta kívül senki sem talál semmiféle bizonyító erőt. BERZE NAGY az általa közölt mesék tartalmi kivonatának tengeráradatába maga magyarázta bele a bizonyító erőt; ezért nem látja, hogy ezeknek a tartalmi kivonatoknak a kérdéses szólásokhoz semmi közük nincsen.

Allításom igazolására hadd idézzem a következőket: „Ismeretlen helyről származó magyar mesében az összeaprított Vas Lacit *tűzre teszik*, kígyók által összehordott füvekkel megmossák, feltámad s *még szebb lesz*; lóvá változik, azt is megölik; két csepp véréből almafa nő; ezek forgácsából aranyhal, ebből pedig újra Vas Laci, ki a sárkányt megöli“ (Ethn. XLIII, 119.).

Most megkérdem, hogy mit gondol e sorok olvasója: ugyan melyik szólás eredetéről árul el valamit ez a rövid népmesekivonat? Ki látja itt a szólásnak legalább a csíráját? De ha volna is valami szólásféle ebben az idézetben: ki merné róla azt állítani, hogy ez az ebben a kivonatban nem-létező szólás ősmagyar hagyomány emléke? — Ha nem lehet belőle semmi okosat kitalálni, nézzünk meg még egy „bizonyítékot“, hátha ez rámutat a megoldandó problémára. „Hirtelennőttet egy óriásfiú megöli; a holtat egy özvegyasszony életvízzel feltá-

masztja. Hirtelennőtt hattyúvá változik s kalitkába repül; az óriás meg akarja fogni, a hattyú a földre repül, visszaváltozik s az óriásfiút megöli“ (u. o.).

Ez az idézet sem visz közelebb a megfejtendő kérdéshez; nem is találná ki senki, ha BERZE NAGY meg nem mondaná, hogy ez a két idézet, sok más társával együtt a bibliában előforduló és már a magyar HB. óta ismeretes *halálnak halálával halsz* szolás ősmagyar eredetét bizonyítja, és ez „az őshaza területéről a többszörös halál hitének emlékét hozta magával a négy folyó tájékára“ (Ethn. XLIII, 122.).

Először is BERZE NAGY elmulasztotta megállapítani, hogy ez a szolás ezt jelenti: „rettenetes halállal halsz”; és ha a nevezett szerző a biblia nyelvét jobban szemügyre vette volna, meg kellett volna állapítania, hogy ez a szolás mégis csak bibliai eredetű. Az igaz ugyan, hogy ez a szolás ebben az alakban nincs meg sem a héberben, sem pedig a görög-latin fordításban, de vannak ilyen kifejezések: „És mondá: Átkozott lészen Kanaán, szolgáknak szolgája lészen az ő atyafiai között = Ait: Maledictus Chanaan, servus servorum erit fratribus suis“ (Mózes I, 9:25). / Hanem ezt míveljék ő vélek, hogy éljenek és meg ne haljanak, mikor járulándanak a' szentlégeknek szentlégéhez = Sed hoc facite eis ut vivant, et non moriantur, si tetigerint Sancta sanctorum (Móz. IV, 4:19.). / Mert a' ti Uratok Istentek, isteneknek Istene, uraknak Ura, nagy Isten, hatalmas és rettenetes, ki nem személy válogató, sem ajándékot nem vészen = Quia dominus Deus vester, ipse est Deus deorum et Dominus dominantium, Deus magnus et potens, et terribilis, qui personam non accipit, nec munera (Móz. V, 10:17.). / Az isteneknek Istenek az Úr... = Fortissimus Deus Dominus... (Liber Jos. XXII:22).

Énekek éneke = 'igen szép ének'; halálnak halála = 'szörnyű halál.'

A biztos nyelvi adatok figyelembevételével a szolás eredetéről azt kell mondanunk, hogy: *halálnak halálával halsz* magyar nyelvben keletkezett ugyan, de az analogiát a bibliai latin nyelv szolgáltatta s úgy gondoljuk, hogy vég-eredményben a héber nyelvben gyökerezik.

Telhetetlen papzsák szolásunk BERZE NAGY szerint „hasonlatot rejt magában s alapja a rászédett ördög sokaságú mesecsaládjába tartozó hagyomány“ (Ethn. XLIII. 97. l.).

Hogy hasonlatot rejt magában: az igaz; hogy népmeséből, illetve népmesében őrzött hagyományból származik: az nem igaz.

Mert nem olyan könnyű ám elképzelni az ilyen szólásoknak népmesékből való kiválását! Vagy talán azt képzeli BERZE NAGY, hogy primitív eleink a népmese terjengős szövegéből kihamozták a mese lényegét és szólássá sűrítették össze? E szólásra vonatkozó két lapra terjedő népmese kivonatok ismertetését nyugodt lélekkel mellőzhetem, mert azok úgysis értéktelenek számunkra; ehelyett jobban tesszük, ha felfigyelünk erre az adatra: „Telhetetlen papzsák (Koldusbarát zsákja.) K. V.“ (Marg. 604. l.). Én azt hiszem, hogy a népmesék tartalmi kivonatainak özöne helyett jobb lett volna az általam kiemelt koldusbarát zsákjára terelni a figyelmet, mert ez a művelődéstörténeti megjegyzés azt mondja, hogy ez a szólás a kolduló barátok életmódjával függ össze.

Egy másik szólásról az ethnographus szerző imígy okoskodik: „*Az égre dobott kő visszaesik fejedre*... A szólast már Sirák könyvében is (27) megtaláljuk... Konkrét (én ritkítottam) alapjára két mesében akadtam. Oláh mesében a megölt s megfőzött árva fiú eltemetett csontja kakukká válik. A mostoha a fára repült kakukot *kősóval* meg akarja dobni, az azonban reá *visszaesik* s agyonüti“ (Ethn. XLIII. 109–111.). Ilyenféle bizonyítékokkal három lapon bíbelődik, persze: az említett szólás eredetéhez ezeknek újra semmi közük, sőt az a véleményem, hogy e népmesék még egymással sincsenek mindig rokonságban — de hát ez más kérdés.

BERZE NAGY tanulmánya ezen fejezetének legalább megvan az a haszna, hogy céloz a bibliai előfordulás helyére és így valamit mégis segít a szólás eredetének helyes megfejtésében. A bibliában ezt olvassuk: *Qui in altum mittit lapidem, super caput eius cadet: et plaga dolosa, dolosi dividet vulnera* (Liber Ecclesiastici XVII: 28.). — Hasonlítsuk csak össze ezt a bibliai részt a szólás változataival: „*Égre követ ne dobj, mert fejedre fordul* KV.; *égre követ ne vess, mert fejedre fordul* D. (MARGALITS: 227.); *ki követ vett égre s leesik fejére, nem jajgathatja sebet* (BERZE NAGY, Ethn. XLIII, 109.); nehéz Istennel követ dobni (ERDÉLYI: Magyar Közm. Könyve: 3930. sz.).

A biblia nyelve a magyar népnyelvre is, meg az irodalmi nyelvre is nagy hatással volt. Bizonyítgatnom ezt felesleges, de szemléltetés céljából hivatkozhatom erre a két szélteben ismeretes bibliai eredetű szólásra: *Ne kössék fel száját a' gabona nyomtató ökörnek* (Mózes V, 25: 4.); *Okos, mint a Bálám számára* (eredete Mózes IV. könyvének 22. részére vezethető vissza):

Ez a két példa azt bizonyítja tehát, hogy a bibliából kerülhetett be a népnyelvbe szólás, s az idézett példák egybevetése bizonyossá teszi azt, hogy az *égre dobott kő visszaesik fejedre* szólás igenis: bibliai eredetű.

BERZE NAGYNak másik alapvető tévedése az, hogy ha két különböző népnél azonos, vagy hasonló jelentésű szólást talál, mindjárt közös eredetre gondol. *Gyerünk együtt, nem megyünk gyalog* szólásunkról például így ír: „Jan de Vries híres művében Indiából származó európai és ázsiai meséket említ, melyekben az utazók így szólnak egymáshoz: „rövidítsd meg az utat“ vagy: „vigy engem s én is viszlek“. Ezzel a megszólító fél azt akarja mondani: mondjunk egymásnak történeteket, azaz: meséljünk... A szólás eredetét tehát, mint sok esetben, kelet felé kell keresnünk“ (Ethn. XLIII, 111—12.).

Ugyan!?

Talán azért, mert a magyar is olyanféleképpen fejezi ki gondolatait, mint az indiai mese utasa? „Én részemről azt, hogy minden emberi nyelv között hasonlóságok léteznek, ép oly természetesen találom, mint azt, hogy a madarak egyes nemei, habár tengerek által elválasztva, hasonló módon csiripelnek“ (Eötvös: Gondolatok: 201.). Ha talán Eötvös véleménye nem elég meggyőző, hivatkozhatom szakavatott szólásmagyarázó véleményére is: „két szólás egyezéséből korántsem szabad mindjárt kölcsönvételre következtetnünk; azonos, vagy hasonló körülmények az egymással nem érintkező helyeken is azonos vagy hasonló eredményekkel járnak“ — mondja MARGALITSCSAL TOLNAI (A szólásokról. MNy. V, 198.).

A magyar nyelv szólásmódokban igen gazdag. Szólásaink között — elismerem — vannak szép számmal idegen eredetűek is, de azt is mondom, hogy a magyar népnyelv sok szólást teremtett. A magyar ember érzi a szólás stilisztikai szerepét; a beszéd szemléletessé, elevenné való tételére könnyen megteremtí a maga jellegzetes és beszédjébe illő kifejezését. Azt mondom hát én, — s velem együtt bizonyára nagyon sokan — hogy: *gyerünk együtt, nem megyünk gyalog* szólásunk a magyar nyelvben termett. Magyar ajakon hangzott el először, függetlenül minden indiai mesétől, s éppen úgy keletkezett, mint a tizsasi ember ajkán az alkalmi szemléltetés tudattalan szükségérzete diktálta hasonlat, amikor a téli nap hideg sugarára azt mondotta, hogy *annyi melege sincs ennek, mint egy darab sülttöknek* (A sülttököt hidegen eszik!).

Tudjuk, hogy a magyar nép ősidőktől fogva ismeri a lovat, maga a ló szavunk is ősi finn-ugor eredetű. Ha ez igaz —

mint ahogy csakugyan igaz — akkor bizonyára termett egy pár szólás is a lóval kapcsolatban. „A jó ló a magyar embernek mindenkor a legkedvesebb, legtöbbre becsült állatja volt, most is az — írja ECSERI LAJOS „A szegény emberről“ című könyvében. — Azt tartja (a magyar ember), nagyon okos állat, csak éppen hogy nem beszél, de megérti a szót... Kevély embert úgy jellemez a nép, hogy *lőhátról beszél*, nem lehet vele gyalog beszélni; ha bajbajut, alább adja, *leszáll a lóról*. Nincs kevélyebb, mint a szegény, ha megszedi magát. *Koldús, ha lóra kaphat, két* sarkantyút köt*“ (39. l.). „A lovat, mikor heverésben van, többnyire töreken, péván, mikor dologban van, vetett szénán, főleg lucernán tartják s nagyobb munka idején abrakoltatják is, mert: *ló elli a lovat, de abrak az anyja*. Átvitt értelemben a könnyelműen költelező emberről mondják: „*Nagyon szalad a lóva*“ (40. l.). „*Közös lónak túros a háta...*“ Szegény ember lovában legjobb tulajdonság, ha győzős, ki nem tikkad, ha napestig hajtják is. Az nem olyan nagy baj, ha öreg is a ló, ha már *elhányta is a csikófogát*. Ezt a mondást öreg asszonyra is alkalmazták, ha pedig cifrán öltözik, azzal vágják, hogy *vén lónak kell a cifra kantár*. Vak lovat is megveszik szántani, már kocsiba fogni veszélyesebb, mert *vak lóval temető szélén jár az ember*. Még nagyobb baj, ha rugós, mert könnyen megesik a szerencsétlenség. Mikor egyik szomszédom ilyen rugós lovat talált venni a vásáron, nagy fejcsóválva mondta a másik szomszéd: *Nem tudom melyik fiának vette a sógor ezt a koporsót*“ (i. m. 41. l.).

Ezek a példák mind egy könyvből valók, s annak a ténynek emlékeztetbe való idézésére említem, hogy a szólásmóddal való élés a magyar stílus, az élő magyar beszéd egyik nevezetes sajátja.

BERZE NAGY módszerének helyességében és ítéletének biztosságában annyira bízok, hogy eddig helyesnek ismert szólásmagyarázat helyett is jobbat tud ajánlani. Azt mondja, hogy „*feni a fogát valakire*“ szólásunknak nem volt mindig stilisztikai szerepe, „hanem szó szerint kellett venni, a m i n t a n é p m e s e i g a z o l j a“ (Ethn. XL, 159; én ritkítottam). No, most jönnek a bizonyítékok, persze népmesék tartalmi kivonatában: „Alföldi magyar mese szerint a tizenkét sorfogú leány mindenkit felfal, csak egy kovácsot nem, ki *fogát élesíti*, hogy Vérojtót megegye. Mikor ez a kovács előtt elnyargal, még két sorfoga

* A szólás ebben az alakjában hibás. A hiba frott szöveg olvasásából csúszott be, mert Bibó István szíves közlése alapján a szólás helyes alakja ez: Koldús, ha lóra kaphat, *réz* sarkantyút köt.

élesítetlen volt“ (Ethn. XL, 159.). A többi nem idézem, hanem ideírom BERZE NAGY végső megállapítását: „A népmesék híradása félre nem magyarázható. Aki bosszút akar állni valakin, elhatározta, hogy megeszi s hogy ezt megtehesse, fogait, hogy élesebbek legyenek, vagy maga fente ki, vagy mással élesíttette meg. A szólás ősi kannibáli életmód emléke“ (Ethn. XL, 159.).

Kritikátlan és lehetetlen megállapítás. Az ember elámul az ítélőerő ekkora fogyatékoságán. BERZE NAGY olvasta a KERTÉSZ-féle magyarázatot (Szokásmondások 25.), amely e szólást a vadállatok fogainak fenésével hozza kapcsolatba; mégis megint és újra népmese...

Hasonló a helyzet az *ütheti bottal a nyomát* szólás magyarázatával is. Maradjunk csak itt is KERTÉSZ magyarázata mellett (Szokásm. 25. l.). Mert annak, hogy „Mecklenburgi német babonás eljárás szerint a tolvaj lába nyomába *koporsószeget vernek*; a tolvajnak ettől meg kell halni“ (Ethn. XL, 160), — annyi köze sincs a szóláshoz, mint a kapanyélnek a kisüstönfőtt pálinkához.

Nem lehet célom e dolgozat minden hibájára részletesen rámutatni és azt pontról-pontra megcáfolni, hibáinak logikai sorrendjére rámutattam; azt e rövid kritikai elmefuttatásban is sikerült kimutatnom, hogy a bizonyítékoknak semmi közük a bizonyítandó tételekhez, ezzel a mesék színes világából újra visszazökkentünk a nyelvtudomány reális területére.

Az az összekötő kapocs tehát, amit BERZE NAGY tanulmányának címében kifejezett, önként széthullott, ez a módszer meghalt. De halálán nem kell szomorkodnunk, mert a magyar szóláskutatás mesterei: TOLNAI, KERTÉSZ és CSEFKÓ biztos utat mutatnak a szóláskutatás helyes módszeréhez.

Csurgó.

Nyíri Antal.

NÉPI FOGLALKOZÁSOK, NÉPSZOKÁSOK.

A fonás és a cifra.

A huszadik század minden kézimunkát elpusztító gépipara ma már a kendertermesztést és fonást-szövést — mondhatni — teljesen kiszorította. A század első tizedében a világháborúig láttam öreg ceglédieket, kik még télen is gatyában jártak, bundát vetve vállukra. Most azonban már csak aratáskor, gépeléskor szorítja ki a meleg a nadrágból az embert.

De mintha spórolnának a matériával, a régi bő ráncos gatyá megszőkül. Szabására nézve olyan, mint a komisz gatyá. Az újabb generáció nem áttall olyan kis alig gatyában pucérkodni, mely csak féltérdig ér. A felső testen ujjatlan, mélyen kivágott trikót viselnek. Sőt hogy tovább menjünk, félmésztelenül végzik a munkát, majmolva a ráérő strandolókat. Az ilyen munkásnak mintha másképpen állna a kasza, kapa a kezében. Egyrészt ez a nagyfokú ruhátlanság, másrészt a gyorsnemű olcsósága ásta meg a sírját a kendertermesztésnek.

Vidékünkön ma már csak a *kendőrföldek*, *kendő-utca* elnevezése őrzik a kendertermelés meglétét. Az asztalokról a bolti abrosz leszorítja a házilag készült szőttest. Csak régi gazdag helyeken találunk ilyen abroszokat, törülközőket, szakajtóruhákat, hamvasokat, ahol az eladó lány sok tucatjával kapta az e nemű fölszereléseket. A mai lányok már nem tudnak fonni s csak névről ismerik a padlásra fölrakott fonókészégeket, de a velük való bánást nem szokták meg.

A télen alkalmam volt egypár fonónénikével beszédbe elegyedni, kik a régi termésből kimaradt szőst fonogatták. Az idő kerekét csavarjuk vissza 7–8 évtizeddel.¹

A kendert Szent György nap táján (áprilisban) vetik. A virágos kender aratás után *kinyövik* (kitépi), a magvast otthagyják. A magvas kender csak szeptemberben nyövik. A virágos kender kékébe kötve megszáritják. Egy kéve egy markocskával van. Ha megszáradt a kender, áztatókba karók közé teszik s földet is vetnek rá, hogy föl ne vesse. A vízben 9 napig áll, azután *kivetik*. Megszáritják. Megtörik, azután tilolják. A tilolás már finomítás számba megy. Elnagyolják (*énagyójják*) nagy *gerebénnyé*, a simább *gerebénnyé* finomítják. Amit a nagyobb gerebény kihúz, az a *kóc*, amit a kisebb gerebény kihúz az a *szösze* (*szösz*), ami megmarad a kézben az a *feje-kender*.

A fejekendert *bábuba* csavarják. A szőszit meg a kócot *gugyélába* tekerik (gugyélázzák).

A bábút fölágazzák a guzsojra vagyis fölkötik a rokára. A bábunak a közepe vastagabb, a két vége vékonyabb. Az ágyazás úgy történik, hogy a bábút megdörzsölik s a két végénél fogva széthúzzák. A két vékony véget balkézbe fogják

¹ Dr. Ébner Sándor: A Budapesti-környéki községek népi kendermunkája és eszközei ([Ethn.] Népelet 1927. 2. füz.) c. cikkében részletesen leírta a kenderrel való bánást. Ezért én csak röviden foglalkozom a kenderfeldolgozásával (a szövéssel egyáltalán nem), hanem inkább a vele járó, Cegléden divatos népszokást írom le. A szerszámokat ugyanez a cikk ábrákon is bemutatja.

s a jobbal szétszaggatják. A kiszálalt kendert papírba csavarják, úgy, hogy a két vége egy-felé álljon. A rokkára vékony végével kötik fölfelé. A fonalat orsóra fonják. Az orsóról a fonalat *motollára föl* motollálják. A motollára egyszerre *egy darabot* motollálnak, amiből 1 rőf vászon lesz. Orsóra nem egyformán tudnak fonni, van, aki három orsóra fölfon egy darabot, más azonban 8—10 orsóra is alig. Egy darabban van $4\frac{1}{2}$ *negyven*. Egy negyven negyven íge, egy íge 12 rőf (a motollán 3 szál). Egy negyven 120 szál, vagyis 480 rőf. Egy darab, 180 íge, melyből egy rőf vászon lesz.

A *fejekenderből* font fonalból szőtték a finomabb vásznat, melyből alsóruhákat varrtak. A *szősziből* font fonalból szőtték a valamivel durvább vásznat, melyből fölső gatyát, hamvast csináltak. A szőszinek a motollálása, elosztása ugyan olyan volt, mint a fejekenderből font fonálé. A kóccából fonták a darócot, zsák, ponyvának valót, zsáknadrágot. A kócfonalat 60 ígébe motollálják, negyvenekre nem osztják.

A fejefonalat és szőszfonalat, hogy puhább és fehérebb legyen, hamulugba teszik. Benne áll $1\frac{1}{2}$ nap. Azután zsákba teszik s bedugják egy jól kifűtött kemencébe (leginkább kenyérsütés után használták föl az alkalmat, hogy ne kelljen külön a kemencét fölfűteni. Még régebben, mikor még télen a kemence mellett melegedtek, mindig megvolt az alkalom. Amár a fehérítés nem egészen téli munka volt). A kemencéből kivett fonal puhább és fehérebb lett, azután még kimosták, kiszáritották s úgy került a takácshoz szövésre. Mielőtt a vásznat fölszabták volna, még többszörös fehérítéssel ment keresztül.

* * *

Nagyanyáink korában fonni mindenki tudott. A lányt már kicsi korában kapatták a fonásra. Eleinte bizony csak kócot font, csak amikor már egészen belejött, akkor fonhatott szőszit és fejekendert. Egy lányra az volt a legszebb dicséret, ha az öreg asszonyok meg voltak elégedve a fonásával. Azt tartották: ki hogy veti ágyát, úgy alussza álmát. Amilyen fonalat font, olyan volt a *stafirungja*.

De nemcsak az asszony nép nyálazta egész télen a fonalat, hanem az emberek is. A fonás nem egészen ember-munka, de mindent el kell végezni. Ők leginkább csak kócot szoktak fonni. Néha-néha bizony a bajusz is besodródott. Ugyanis a fonás mesterséghez nem elég a két kéz, hanem még a szájjal-foggal is bele kell segíteni. Ki kell igazítani a csepűt, ami a gerebenyezés után maradt a kenderszálon. A fonás úgy megy, hogy

a rokkát fölteszik a székre vagy kemencepadkára. Félaltalára ráülnek, balkézszel huzogatják a bábu aljából, közben a foggal igazgatva, a jobb kézben forog az orsó. Az orsó nem ér a földre, hanem forog közel a földhöz. A jó fonó 5—6 rőfnyit is megfon az újjaira mottollálva s egyszerre hajtja föl az orsóra, azután megint hurkot vet az orsó végére s pörögeti tovább.

Nappal otthon fontak. Ez bizony elég unalmas mesterség lett volna így hétről-hétre, mert néha-néha a beszélgetés fonala is elszakadt. Azonban a fiatalok segítettek a bajon. Nem mentek ők este a *muziba*, hanem mentek a fonóházakba. Mondhatnánk, ez a mai tánciskolának felelt meg. Legények lányok voltak együtt s zsíroskóc-világnál eltöltötték az estét. A lányok fontak, a legények eléjük ültek a gyalogszékre s beszélgettek. A lánynak nagyon kellett vigyázni, mert ha az orsót elejtette, csak csókért válthatta ki a *szémfüles* legénytől. Ha vonakodott kiváltani, a legény a fonalát a kilincsre csavarta. Még más veszély is várt a lányokra, a legény egy óvatlan pillanatban a kötőjébe hullott *csépüt* a szemébe szórta. Így ment ez a hétnek öt napján.

Szombaton vitték a *cifrát*. A fonóház ablakán bekopogtattak, hogy be szabad-e menni. Holmi tréfás huza-vona után beengedték őket. Egyik legény maskarábban volt fölöltözve, mint a másik. Mindenféleképpen kicifrázott, fölécimázott rokkát vittek. Vagy állatseregletet utánóztak a hangjukkal. Vagy halottat vittek s mindenféle hókusz-pókusz közepette elbűcsúztaták. Hogy ilyen alkalmakkor micsoda szokásos mondókákat mondtak, arra nem tudtam érdemleges adatot hallani. Ha csak ez a következő tréfás halotti sirató nem méltó a följegyzésre. Egyik ilyen *cifra-vivés* alkalmával így siratták a halottat:

Ó Mácsai Gyur-gyur-gyur,
Tököd a patkán, magad a deszkán,
Még ténnap tötöttgalambot éhetnék vót,
Máma még mán a deszkán feksző.
Hm-brü-hü-hüm!

Ilyen volt a beköszöntés. Azért nem játékkal töltötték ám el az egész estét, hanem fontak is. Ezen a napon a fonóház asszonyának fontak. Tehát mindenki vitte magával a rokkáját, orsóját üresen.

Némelyik lánynak nagyon szépen kicifrázott rokkája volt. S az ilyen ünnepi alkalmakra csinált rokkát közepén szét is lehetett venni, hogy kényelmesebb hordozású legyen. Ugyancsak ilyen szép faragású volt a motolla is.

Mikor már eleget fontak, félretették a rokkát s táncrea perdültek. Mindig akadt a legények között, aki tudta a citerát kezelni. Így szórakoztak nagyanyáink Cegléden a hosszú téli esteiken.

* * *

A cifravívés is olyan népszokás, ami már csaknem feledésbe ment. A mai öregek is már csak hallomásból tudják, vagy esetleg, mint nézők vettek részt a cifrán.

Túri Károly.

A szerelem Ajak-on a házasesletig. II.

Idő multán kérdi a legény a lánytól, hogy lehet-e *kérni*? Ha a lány szülei beleegyesülnek, akkor gondoskodhatik a legény a lánykérésről.³ A legény a *komja* (komája), a sógor, a férfitestvére (de ez csak akkor, ha már nős ember) beállítanak a lányos házhoz, ahol már a *nagyházban*, a *tiszta házban* összegyűltek a lány rokonai. Azzal állítanak be a kérők, hogy messziről jött utasemberek, nagyon elfáradtak. Adnának-e szállást? *Egy csillag vezette őket idáig.* — Hát csak pihenjenek le, bár nem lehessen tudni még, hogy szállást kaphatnak-e. Mi járatban volnának? — Leülnek azok szép kényelmesen és elmondják, hogy egy virágszálat hoztak, annak keresik a párját. Vagy hogy vadgalambot fogtak s most annak a párját keresnek. Nohát ide utasították őket. Erre a házbeliék előhoznak egy száal virágot. — Nem ilyen kell nekünk, nagyobb virágot adjanak! — Levágnak egy nagyocska gallyat. De hát az se kell:

³ Olyan beszédet is hallottam, hogy Ajakon a leánykérés és a házasság csak akkor történik, mikor a lány már 3—4 hónapja áldott állapotban van: így erőszakolják ki a szülők beleegyezését. Vagy néha a lány ilyen réven akarja lépni csalni a legényt. Ez azonban nem igaz: szórványos s egyáltalán nem jellemző — másutt is megtörténhetik ez. A megeseett lányt feleségül nem veszi senki: „*használják*”, de nem szerelem az. Az igazság az, hogy nagyon korán házasesodnak, s mindenki tudja jól, ki kinek a párja: a nagyon szerint történik a párvalasztás. A lány 16—18 éves, a legény 20—22 éves az esketés előtt. 15 éves lánynak is nem egyszer bekötik a fejét, s a férfi a felesége mellől megy leszolgálni a katonai éveket. Húsz éven túl már vén a lány, ahogy a nóta is mondja:

Szép a reték hónapos korába,
Szép a kisjány húszéves korába,
Húsz év után sirattya az anya,
Hogy a jánya nem megy férhez soha.

A fiatalon való házasesodás magyarázza, hogy sok a gyerek a faluban. (Nincs egyke!) Előfordul, hogy a fiatal anyának idősebb gyereke is van saját édestestvérénél. Így történik meg nem egyszer, hogy az anya szoptatja édestestvérét, vagy a nagyanya az unokáját.

ők élő virágot akarnának. — Tán *járó virág* kell? — Olyan, olyan! — bizonyítgatják. No, behoznak egy kis macskát s virágot kötnek a nyakába. Hanem ez se jó, mert két lábon járó virágot keresnek. Hamar hoznak egy ijedten kotyogó tyúkot. Ez se lesz az igazi; beszélni tudó virág kell. Apróka gyereket vezetnek be maskarásan felöltöztetve: megilletődötten vigyorint a kölyök. Ettől nagyobb kell — utasítják el a kínálást. Hoznak egy nagyobbacska lányt. Még ettől is nagyobb kellek: magosabb, testesebb. Bejön nagy szoknyasuhogással egy menyecske, tán ez csak jó lesz. Hanem ő se kell: neki már van virágja. No, behoznak egy vénecske özvegy asszonyt, hisz ennek nincs párja. Bólogat az öreg csöndesen. — Ez már csak vót virág, hervad elfelé. — Ekkorra aztán kifogynak a tréfából s bevezetik a férjhez menendő lányt. Pirul erősen. — Ez az, akit mi kerestünk! — lelkesedeznek. A lány kezét fog a legény, leülnek.⁴

Csak ezután látnak hozzá jó étvággyal az evéshez, iváshoz. Eddig hiába is kínálták őket. Húsleves, kolbász, kalács van az asztalon, az üvegekben bor. Reggelig együtt mulatoznak hangos énekszóval.

Másnap délelőtt elmegy a vőlegény anyja a *menyasszonyéknál* (m.-hoz). „Erre jártak tegnap a mi embereink. Egy kis maradékot nem adnak?” — „Mi ugyan nem tudunk semmiről, — válaszolják — de azért gyöjjön csak befele.” — „Nyomát szeretném én látni a tegnapi mulatásnak, azt keresem.” — Hiába kínálgatják. Neki *jegy* kell a tegnapi napról. A *jegy* egy szép s nagy nyakbavaló kendő, amelyet belekötnek batisztzsebkendőbe s átkötik pántlikával. Hozzáadnak még gyöngyös rozmaringot is. Előbb azonban *próbajegyet* adnak: ócska kendőt piszkos zsebkendőbe kötnek s kínálgatják. Ezt azonban nem fogadja el. Mikor kezébe kapta a jegy-et, esznek-isznak egy keveset, siet haza a fiához.

A vőlegény addig már felöltözött, eszimat húzott, fekete zsinóros nadrágot, zsinóros mellényt s fekete rövid kabátot. A menyasszonnyal együtt elmegy a főjegyzőhöz, aztán a paphoz: *feladják* a hirdetést.

A szabályos háromszori kihirdetés után veszi kezdetét a lakodalomra való előkészület. A lakodalmat mindig *keddi* napon tartják, hogy a fiatal párnak *kedvek* legyen az életben, mondják. A lakodalom előtt való vasárnapon a menyasszony a

⁴ Hozományról sem ekkor, sem utána nem esik szó. Az egész falu jól ismeri egymást, sok a rokon: tudják jól, hogy ki mennyit fog örökölni. Hisz a párjukat is elsősorban ezen az alapon választják ki.

legkedvesebb lány-cimborájával, a vőlegény a már kiválasztott első *vőfénnnyel* elmegy meghívni a *saját* rokonait külön-külön. A lányok ünneplősen *fejérbe* vannak, a vőlegény meg a vőfény *viackból* meg gyöngyből készült koszorút visel a kalapja mellett ilyenkor. A lányok (s a vőlegényék) kéri a szülei nevében, hogy engedjék el lányukat (fiukat) *nyoszojójány-nak* (a legényt *vőfénynek*). Az asszonyokat pedig nyoszojóasszonyoknak kéri ily szóval: „Néném megtiszttelem magát nyoszojóasszonynak“. A lány még *jány-kiadót* is kér, egyet szokás, de a *nagy nemzetből* valók (tehetősek) hat jánykiadót is szoktak kérni. A vőlegény meg násznagyot kér. Rendesen kettő a *számos* (szokásos). De hatot is kérnek némelyek — mostanság négy násznagy a divat.

A meghívás után, hetfői napon van a *vőlegényhivogató*. Ezt a vőlegény legjobb barátja, vagy valamelyik férfitróna végzi. Kap a vőlegényes háznál is, a menyasszonyos háznál is egy-egy kendőt, melyet kétréthajtva a baloldalán a nadrágja mellé tűz, s úgy lógatja a combja mellett. (A kendőt — törülköző kendő, két végén himzett — a mezőkövesdi kendős asszonyoktól vásárolják, 2 P. körül van az ára). *Pácát* veszen a kezébe és minden házat meghív ilyenformán: „Én általam tiszteltet Hasulló János, a mi kirájunk. Hónap estére egy tányér étére, egy pár pohár borra, egy pár fürge táncra szívesen elvárjuk egész csalággal együtt“. Mikor olyan házhoz érkezik, ahol nyoszojójány is van, pántlikát kér a pácára. A falu bejárása után: *letudta a dógát*.

Vasárnap a menyasszonyi házhoz a rokonság tojást, cukrot, tejet, szegényebb helyen még lisztet vitt és a hivatalosak számára való kendőt (ugyan olyan, mint a vőlegényhivogató-é) visz. A lakodalom napján pedig a vőlegényes házhoz félfont húst, tányér lisztet, két tojást szokás vinni. A vacsorát nem ebből tartják, ez az ajándék a lakodalom utánra szól, a család *el is teszi férőbb* ilyenkor. Hetfűn este készítik a jóféle töltött káposztát a vőlegény-háznál. Mókáznak, dalolnak, hús helyett egyik-másik káposztalevélbe tengeri csutkát rejtenek — lesz nevetés majd a másnapi vacsorán valaki rovására.

Kedden reggel a násznagyaival elmegy a vőlegény a menyasszonyért, vagy pedig a templom előtt találkoznak egymással. Mindketten meggyónnak, s az áldozás előtt felteszik a menyasszony fejére a koszorút. Mise után kivonulnak a templomból s a templom előtt a menyasszony első nyoszojóasszonya minden *hivatalos* vendégnek kiosztja a kendőt. Ez bizony drága divat, mert egy nagy lakodalmon 100–120 ilyen kendőt

elosztogatnak, s még a szegény lakodalmon is előkerül 30–35 darab! A kendő kiosztása után a vőlegény a sor élén megindul a násznagyokkal a községházára. Utána megy a menyasszony a nyoszojóasszonyokkal, sorjában a többiek. A községházán leteszik a *polgáreskü*t. Kijövet már karonfogvást haladnak a templom felé, utánuk jönnek külön-külön a násznagyok s a nyoszojóasszonyok. A templomi esküvő után, kifelé menet néha csak leplezgetve versenyeznek a fiatal férj és feleség, hogy ki lép ki előbb a templomajtón, aki előbb lépi át a küszöböt, az lesz a családba a hatalmasabb s az él tovább. Néha valóságos versengés lesz ebből, szinte futnak is. Esküvő után szokás az is, hogy a menyasszonyi koszorúból és a vőlegény-bokrétából elégetnek egy darabot, hogy a házasságot rontás ne érje. Azt tartják, ha ezen a napon férfi hal meg a faluba, a férj, ha pedig asszony, akkor a feleség hal meg előbb az új párból.

Az esküvő után a menyasszonyos házhoz mennek, ott vendégeskednek a násznagyok, nyoszojóasszonyok, meg a jánykiadók. A csirkehúslevest, pecsenyét, vagy paprikást, buktaszeget s más süteményt (sok a városi közöttük) esznek, s a bor is fogy. Ezután a reggeli étkezésnek számító vendégeskedés után a vőlegény, helyesebben az új férj a násznagyokkal elmegy a vőlegényes házhoz, az új asszony otthon marad. A vőlegényes háznál már húzza a cigány, mulatnak a meghívottak s a vőfények, nyoszojójányok, az új asszony és szülei, meg a jánykiadók hiányzanak. Csak a vőfények, násznagyok, zenészek esznek — a jányok, a menyasszony is odahaza. Ebédre szalonma, kenyér, bor van, nagynéha gulyásleves. Ebéd után, félkettő körül, a cigányok két nótát muzsikálnak, s ezalatt az első vőfény vőfénybotjára (csak neki van) pántlikát köt az egyik nyoszojójány. Ekkor rákezd a cigány a „Ritka búza, ritka árpa . . .” dallamára, nótavégeztével az első vőfény felnyújtja a botot: „A nyoszojójányok és nyoszojóasszonyok kezét megfogni” — kiáltja. A vőfények a nyoszojóasszonyok, a vendégeskedő legények a nyoszojójányok kezét fogják meg, de ha egyik vőfény szeretője nyoszojójány, akkor odapárosodik hozzája, a vőlegény a násznagyokkal előreáll, utánuk sorakozik a többi. Az első vőfény ráhúzatja a cigánnyal az *elmenőt* (a Rákóczi-induló) s megindulnak. A friss férj anyja utánuk megyen a kapuig s meghinti őket szentelt vízzel. Menetközben az első vőfény felnyújtja a botját, erre a cigányok csárdásba kezdenek s a párok táncra perdülnek az út közepén. Párat fordulnak csak, s újra tovább haladnak, néha tizenötször is táncra kerekednek. A menyasszonyos háznál, a kapuba húzatnak egy csárdást, benn a lakásban felöltözködöttén vár már a fia-

tal asszony. A *verőce* előtt áll a fiatal férj a násznagyokkal, de be nem mehetnek, mert a jánykiadók nem engedik őket. A „vőlegény” hátrább áll óvatosan, hogy a jánykiadók le ne kapják a kalapját, mert ugyancsak csúfolnák: „Milyen király, akinek nincs koronája!” Vagy behúzzák s kiáltozzák: nincs király! A násznagyok be akarnak törni, nem engedik. Kérdik: „Miféle ellenség ez?” „Napkeletről jöttünk, megakarunk szállni, im hozzuk a kirajunkat”. Bentről írást követelnek, adnak is valamit: ujságpapírt, mit. Isznak egy korty bort s ezután beengedik őket az *első házba* (ucca felőli szoba), ahol a násznagyok követelik a menyasszonyt. Tréfálkoznak: cigánygyereket, vén asszonyt hoznak be. Végre előkerül az új asszony, kezét fog a férjével.

Ezalatt a vőlegényes háznál befognak a kocsiba, a lovakat kicsengőzik, kendőt kötnek a fülükhöz. A kocsin hat asszony ül meg a kocsis. Danolnak, literes üvegből öntözik a „bort”: paprikás vizet. Az ágyért mennek a menyasszonyos háznál (h.-hoz), de őket sem akarják beengedni: ki kell váltani az ágyat. Követelik az *ágypénzt*. Egy-egy vőfény s egy-egy nyoszorjóasszony 50—50 fillért fizet, s ekkor kiadják a holmit. Egy felvetett ágyat kap a vőlegény 9—12 párnával, két dunnát, pokrócot, *komót* (komód), rajta a *bazárt*: cserep szenteket, szentképeket, karosládát, rávaló pokrócot, kredencet terítővel. A komót, láda, kredenc teli ruhával, fehérneművel, ágyterítővel, van *szűnyogháló* is: ezzel fedik be a lebetegedett asszony ágyát, *gyócsból* van, csipkés. Még két *jegyínget* s két *jegygyatyát* kap az új férj. Ekkor osztogatnak a kocsit rakóknak zsebkendőbe kötött *menyasszonypogácsát*, s most kapják meg a kendőt azok, kik az esküvőn nem voltak, hanem csak a lakodalomra jöttek elő. Az ágy fölrakása után még kendőt kér a hat asszony egyike a lovak fülére s bort az üvegbe a víz helyett. A módosabb család néha ilyenkor ad tehenet a menyasszonnyal, a tehenet a kocsis után kötik, úgy ballag szegény pára megdagadt tőggel, mert reggel óta nem fejték meg: *tőggel megyen*, mondják. Danolva mennek vissza a vőlegényes házhoz, s danolással rakodnak le az *első házba*, ahol *felvetik* az ágyat.

Ezután ők is iparkodnak vissza a menyasszonyos házhoz, hol is az új asszony rokonai *pászkakalácsot*, pogácsát, bort kínálnak a vendégeknek. Elhúzzák a vőlegény-nótát:

Elmenyek a hegyek közé lakni,
Ott fogok én szeretőt tartani,
Léteszem a büszke legénységem,
Ölelem a betyár feleségem.

Utána menyasszony-nótát:

Megkötötték nékem a koszorút,
Zöld levele a kötőmbé hullott,
Hullj le, hullj le koszorúm levele,
Úgysem teszlek többet a fejemre.

Ezután az új asszony kínálja lánycimboráinak, a vendégnépnek a pogácsát, bort. A cigányok pár nótát húznak, s öt-hat órákor kezdődik a félórás *búcsúztatás* az első szobában. Már világ 'lámpás' ég akkor. Az új asszony a jó ismerős legényekkel, lányokkal (!), apjával, testvéreivel s legvégül a *búcsúztató*val táncol egy sort. A búcsúztató kezébe veszi a vőfénypalcát s érzékeny rigmusokban beszél a házasságról, a lányt elbúcsúztatja apjától, anyjától, testvéreitől, lánybarátaiktól, legényektől, alsó és felső szomszédoktól, a vendégseregtől. A lány ugyancsak sír. A búcsúztatás után csárdást kezdenek, a búcsúztató párat fordul az egyik nyoszojójánnyal, az új asszony pedig esőkkal elbúcsúzik szüleitől, lánybarátaiktól. Kilépnek az udvarra s a vőlegény vigasztalja a párját, aki már nem léphet vissza az apai házba, mert baj érné.

Az új pár egymást átölelve megy a vőlegényes házhoz, előttük a násznagyok, utánuk párosan a vendégsereg. Az örömanya is szentelt vizet hint utánok. Az örömszülők nem tartanak velük, s a vacsorán sem vesznek részt. Mint jövet, most is nótával, táncal érnek a vőlegényes házhoz: itt sem akarják beengedni őket, betöröknek, rablóknak vélik. Egy darabka papírral mégis tanúsítják, hogy békés szándékú útasok. A vőfény itt is szaval a vőfényes könyv ismerős rigmusaiból. Az ajtóban az új asszony megcsókolja apósát, anyósát. Az udvaron vacsoráznak, hosszú lókákon ülnek, az ételt magosabb lókákra tálatják. Négyen-öten esznek egy tálból, csak kanalat kap hozzá mindenki. Disznó-, vagy juh-húsos húslevest adnak, meg töltött káposztát. A bor se hiányzik. Régente csak *pájinka* és sós kenyér volt a vacsora ilyenkor. Vacsora előtt s utána is imádságot mondanak. A tálakat a vőfények hordják körül s az első vőfény mondja a rigmusokat. Mikor vacsorázni mennek, az anyós az új asszony kezébe egy egész kenyeret ad, hogy mindig legyen kenyerük. Az új pár alig eszik valami keveset, mert azt tartják, hogy annyi gyerekük lesz, ahány kanál ételt esznek. Vacsora végeztével behúzódnak valamennyien az első házba. Kinn először a házas embereknek húzzák a *rezgőt*, aztán kezd mindenki a tánchoz, amely reggelig eltart. A vőfények addig esznek, amíg a házas-ember tánc van, utána már

ők kormányozzák a tánc rendjét. A menyasszony, vőlegény is kinn táncol, itt menyasszony-tánc nincs, bárki táncolhat véle. Éjjélkor az új pár s a cigányok harapnak valamit — más nem eszik. Hajnalra kevesbednek a mulatók, behúzódnak a házba. Reggel kontyolják fel az új asszonyt, akinek a neve ekkor lett igazán asszony, megveregetik a kontyát: „Egészséggé viseld!” kívánják. Reggel egyik közeli rokonával templomba megy az új asszony: *menyasszony-avatásra*. Ekkor ül először székebe, mégpedig az első padba, eddig csak a székek előtt állva hallgathatta a misét. Az első padba ülve hallgatja most végig a misét. — Az örömanya korán reggel egy tarisznyát pogácsával, pászkával rak tele, s viszi a vőlegényes házhoz, hogy a fiataloknak legyen mit enniük.

A fiatal pár megegyezés szerint vagy a vőlegény, vagy a lány szüleinél fog lakni, ami hasznos nekik, mert a koszt, lakás közös, gyerekeikre ügyelnek, állatot is könnyen tarthatnak. De ha a jány nem egyezik, akkor külön költöznek. A menyecske azonban egy hétig semmikép sem mehet vissza a szülői házhoz, hogy vissza ne vágyjon. A következő vasárnap abban a ruhában, amelyikben avatásra ment, fején fehér féketővel, melyre piros delin, vagy fekete selyemkendőt köt, elmegy anyjáékhoz, akik az új férjet s családját, rokonságát is meghívták ebédre. Ez a menyecske első látogatása szüleihez a búcsúztató után.

A menyecske anyja még a lagzi után ad az új párnak *pinatódót*: tehenet, malacot, libát, aprójószágot — kinek milyen a módja.

*

Húshagyó kedden a férjhez nem ment nagy lányok ablaka alatt *kongóznak* a fiatalabb legények, gyermekek. Rossz pléhdarabot, *vedért* ütögetnek, *fajfát* (belül üres fanyél, melyre a fonalat tekerik), *górétrombitát* fújnak s bekiáltoznak:

Húshagyó,
Itt maradt az eladó.

De belülről se hallgatnak:

Emejj dücsköt, szakaggy meg,
Mér nem házasottá meg.

Vissza kiáltanak a kongatók:

Akinek van nagy jánya,
Hajcsa ki a gujára.

Ha ilyen háznál legényfiú van, ostorral szalad a kongató után, s ha eléri, jót húz rája. Ortutay Gyula.

TÁRSADALOMRAJZ.

Régi tervek a szegedi közlegelő hasznosítására.

A múlt század 40-es éveiben a magyar nép, életének hosszú idők óta legdöntőbb szakaszához érkezik el: most kell átérnie az ősi halászatról, állattenyésztésről a modernebb, intenzívebb földművelésre. Ez a változás, átalakulás különös közlegről érinti a nagyhatárú alföldi városokat, közöttük Szegedet is. Ez új életformát, kísérő nyugtalanságnak Szegeden érdekes irodalmi dokumentumai vannak,¹ amelyek főképpen a közlegelő sorsára, célszerű felhasználására vonatkoznak. Kicsinyben ez a vita is tükrözi a reformkor magyarságának súlyos problémáját: hagyománynak és haladásnak harcát.

A vitára PETROVITS István, Szeged tanácsnoka szolgáltatott alkalmat, aki 1846 június 1-én javaslatot nyújtott be a város tanácsához, amely egyidejűleg nyomtatásban is megjelent. Az elején röviden jellemzi Szegednek akkori közgazdasági életét és megállapítja, hogy az utóbbi időkben Szeged népében jelentékeny kereskedői érzék fejlődött ki. „A gabona minden nemei, dohány, sertés, fa, gyapjú, szappan gyártásra való, paprika, toll, rongy és több másféléveli kereskedelemmel, szoda-, szesz- és hajógyártással számos lakosok — kik azelőtt szántással és marhatenyésztéssel szerzették élelmüket — foglalatostkodnak“. A lakosság tekintélyes része azonban a mezei gazdálkodással keresi kenyerét és „olgy öröklött hajlama van a' marhatenyésztés és szántás-vetés iránt, hogy azt, városunknak kiterjedt határát, és a' Tisza 's Maros szabályozásával mind inkább biztosan remélhető kiszáritások általi szántó-földjének szaporultát tekintve — nem ápolni nem lehet“.

Gondolni kell azonban arra, hogy a határ roppant kiterjedése² ellenére is — a gazdálkodásnak hagyományos módja, a népességnek szüntelen szaporodása és ezzel kapcsolatban a nagyobb birtoktesteknek folytonos osztódása a szegedi gazdát igen válságos helyzetbe sodorhatja.

Az orvoslásnak két módja van. Az egyik az, hogy okszerű gazdálkodással a kisbirtok értékét és jövedelmét növeljük. A

¹ Néhány felületen sorban utal rá Reizner János: A régi Szeged. Szeged, 1884. I: 84.

² A város tanácsa 1835. földadókataszter létesítését rendeli, amely 1842., a telekkönyv pedig 1845. lett kész. Petrovics szerint 1846. Szegednek 185222 ¹¹/₁₂₀₀ hold kiterjedésű határából 83319 ⁹⁹⁵/₁₂₀₀ hold volt a közlegelő.

másik lehetőség pedig az, hogy a művelés alá fogott földek határát a legelők rovására kiterjesztjük. Minthogy pedig Szegednek nemcsak mint kereskedelmi centrumnak, hanem mint földműves városnak is ígéretes jövője van, ez utóbbi megoldást kell választani, a közlegelőket (évi jövedelmük: 3055 forint 15 krajcár) kell célszerűbben fölhasználni.

Petrovits tehát azt javasolja, hogy a Szegedről Bajára vezető országúton két helyen, a szabadkai országúton a körösi csárda táján, a budai országúton a Feketehalom körül, tehát „összesen négy contractualis városi hatóság alatt maradó helység, vagy a'mint nevezni inkább tetszend, kertészség olly módon telepítenék, hogy minden illy hely 100 számból álljék, minden szám után 1 hold belső telek három osztályú (calcutura) 10—10 hold, összesen 30 hold szántó, 5 hold kaszáló és 20 hold legelő a' benső telket kivéve egy testben kiadattassék, ekép minden helység összesen 5600 holdakból állván, a' négy helység kiegészítő határjaul 22400 hold kimetszendő lenne, a' középületekre, útakra és zselléri telkekre, és különösen jövődre ezek szaporultát tekintve, minden helység határját úgy nevezett 400 hold majorsági földdel szaporítani kelletvén, az egész 24000 holdaknak a' közlegelőből kimetszetését igényelné. A' szerződés szerint minden egyes lakos minden szolgálattól, díjtól és bár mi czím alatti uradalmi adózástól menten, egyedül haszonbér czím alatt, 32 évek alatt évenként egy holdtól egy pengő forintot kétszerre, Szent György és Szent Mihály napokra fizetni köteleztethetne és így a négy helység összes évi jövedelme 22400 frtra rugna“. Ehhez járulna még 4 húsárulási jogú kocsmá, 2—2 szárazmalom és egyéb jövedelem. Ezzel szemben kiadás lenne egy biztosnak és néhány alkalmazottnak a fizetése, továbbá némi beruházás. A tiszta jövedelem szép összeget tenne ki.

Amint látjuk, Petrovits szeme előtt nagyjából a délmagyarországi telepes községek lebegtek. A letelepülő lakosság egzisztenciáját, erősödését mindenképpen biztosítani szeretné. Az új helységek különben autonómiát nem kapnának, jogilag továbbra is a városhoz tartoznának. És még így is, ha Petrovits terve *akkor* megvalósulhat, a szegedi tanyavilág képe, jellege sokkal kedvezőbben alakult volna. A későbbi kirajzások ugyan is szükségképpen alkalmazkodtak volna e, már meglévő faluszerű településekhez és ma már föl sem mérhető közgazdasági, kulturális és szociális eredmények jártak volna a nyomukban. Amikor majd egy félszázad múlva Szeged városa elszánja magát a tanyai központok létesítésére, akkorra a szegedi tanya-

világ már lényegében kialakult, a központoknak érdemesleges hatása tehát nem lehetett.

Petrovits szerint e „telepítvényeknek“ a következő hasznuk lehetne: A Város jövedelmei tetemesen gyarapodnának. A közbiztonság megszilárdulna. A gazdálkodás olcsóbb és okoszerűbb lenne.

Indítványozza még, hogy a Város 1000 holdas tanyáján alocsúti módszer szerint rendezzenek be mintagazdaságot, ahol az érdeklődők ingyen kiképzésben részesülnének, majd a „telepítvényekben“ földhöz juttatnák őket és kötelességükké tennék a tanultak szerint való gazdálkodást.

Ahogy nagy elődjét, Vedres Istvánt nem igen értették meg polgártársai, Petrovits nemes optimizmusa, haladó szelleme is sok ellenkezőre talált.

Kollégája, Kolb Ádám főjegyző kissé személyeskedő iratban³ „Szeged Lakóihoz“ apellál. Petrovits szociálisabb felfogásával szemben Kolb a merev jog álláspontját képviseli. Munkájából különben valami józan önelégültség szava csendül ki: „nem kívánni többet, mint a mi jelen helyzetünkben túlfeszítés nélkül létesíthető“. A város privilégiumai szerint a legelő a polgárságnak közös tulajdona, tehát csak a polgárság egyetemes beleegyezésével lehet rajta „gyarmatokat“ telepíteni, avagy haszonbérbe adni. Megengedi ugyan, hogy a közlegelő fenntartása problematikussá vált, a megoldást azonban rábízza az időre. „13 mérföld lévén határunk kiterjedése, és 50.000 népességünk száma, minden mérföldre 3846 lélek jut, 's e' szám egy nemzedék múlva a' négyezret is meghaladandja. Így tehát nézetem szerint alig fog egyéb mód fönmaradni legelőnknek szabályozására, mint a' belső 's külső birtok szerinti arányos osztály“. A legelő szerinte tehát automatikusan fog magánbirtokká válni. Távolsági következményekről és lehetőségekről nem beszél.

A vitához Korda János polgár is hozzászól.⁴ A hagyományok képviselője, a marhatenyésztéshez ragaszkodik. A telepítés iránt nem táplál reménységet. Fél, hogy a „gyarmatosok“ nem tudnak a maguk lábán megélni, vagy bérlelengedésért folyamodnak, vagy megszöknek. Szerinte a közbátorság sem fog javulni, mert a telepítések jöttmentekből fognak állani. Fél, hogy Szeged határában a homok silánysága miatt a fogyasztás nagyobb lesz a termelésnél. (Korda itt teljesen félreismeri a

³ Kolb Ádám: Szeged Lakóihoz. Szeged, 1847. márc.

⁴ Korda János v. p.: Még egy szó Szeged lakóihoz. Szeged, 1847.

szegedi tanyás szívósságát és becsületességét, hiszen az eredményeket tekintve, föltevésének éppen az ellenkezője következett be.)

Indítványozza, hogy a siványokat adják el, de csak szegedieknek. A megmaradó siványokat a Város költségén, Vedres István eljárása szerint be kell ültetni. Indítványozza azt is, hogy a szántóföldek között elterülő székföldeket (szikesekeket), amelyek szintén a Városéi: hasonlóképpen árverezzék el, mert ezeken a legeltetés a gazdáknak sok kárt okoz.

A marhatenyésztésnek híve, tehát ezen az úton akarja a Város jövedelmeit gyarapítani. Kívánja ennél fogva a jószágállomány pontos összeírását és az eddiginél szigorúbb megadóztatását. Ha azonban másképpen nem lehet a jövedelmet fokozni, akkor mint végső lehetőség „nem maradna más mód, mint a' legelő tagosítása olykép, hogy mindenki, ki Szeged városában telepedési jogot nyert és három év alatt már adót is fizetett (lábas jószágait ide nem értvén) a' legelőből adójához aránylag annyi térséget nyerjen tulajdonul, mint bár mellyik polgár fekvő vagyonáért fizetett adói mennyiségéhez aránylag nyerend. Ezen tagosítás által nyerendő egyes tulajdoni birtok azonnal vetessék adó alá“.

Végül röviden említsük még meg Nagy Pál polgár nevét, aki a vasútépítést ajánlja a Város figyelmébe.⁵ Indítványozza, hogy a Város 1,000.000 pengőforinttal járuljon az építkezésekhez hozzá. A kamatok fedezésére a járásokból 40.000 holdat kellene haszonbérbe adni. A részletekkel azonban adós marad.

Az egész, kissé akadémikus jellegű vitából az tűnik ki, hogy a szegedieket komolyan foglalkoztatta a közlegelő problémája, megérezték a jövőre is kiható jelentőségét. A legkonzervatívabb hozzászólók is számolnak azzal az elkerülhetetlen körülménnyel, hogy a pusztákat eke alá kell fogni, át kell térni a földművelésre. Egységes felfogásban és eljárásban azonban nem tudnak megegyezni. Nem bontakozott ki határozott vélemény a legelő sorsára vonatkozólag. Nem csodálhatjuk tehát, hogy a tanyák kialakulása is határozott terv és eszmei irányítás nélkül történt meg.

Föltett szándékunk, hogy a szegedi tanyavilágnak e *valóságos* kialakulását is nyomon fogjuk kísérni.

(Szegéd.)

Bálint Sándor.

⁵ Nagy Pál v. p.: Szózat Szeged községéhez. Pest, 1847.

A budapesti Uj Iskola és Leányliceum növendék munkáinak kiállítása

szegedi indításból született és már azért is meg kell emlékezni róla. De az eredmények általános érdekűek is: ez a kiállítás tanuság az etnográfia és a nevelés kapcsolata mellett. A különböző technikával készült munkák: rajzok, modellek, agyag-, fa-, kartonmunkák, az utolsó iskolai hónapok termése.

Jó pedagógiai gondolat volt a gyermekek kézi munkálkodását egy közös gondolatkörből kifejleszteni és látszik a kiállításon, hogy a tanítók szerencsés kézzel lendítették azt. Sikerült felébreszteni a vágyat a gyermekekben, hogy megismerjék a népet, melyhez tartoznak, hogy behatoljanak az ősi foglalkozások, településmódok, házi iparűzés, díszítő törekvések megannyi részletébe és az így megszerzett ismereteket, a valóság mása által szemléletesen maguk elé állítva, megrögzítsék. Az egyes osztályok különböző vidékeket választottak tanulmányuk tárgyául, így az Alföld, Erdély és a Dunántúl különböző vidékeinek megismerését tűzték ki célul. E tanulmányhoz az adatokat néprajzi munkákból keresték ki. Kikutatták a vidék legjellemzőbb vonásait és ezeket jelenítették meg egyszerű eszközeikre rácafoló, ügyes mesterkedéssel. A balatoni téli halászatból a növendékek egy csoportja valóságos tanulmányt csinált. Ott látjuk a Balaton jegét ábrázoló modellt a lécekkel, az emberek figuráit a téli halászat eszközeivel. Egy sematikus rajz a háló pontos útját adja, amit a jég alatt megtesz. A talált adatokat eszerint feldolgozzák, tapasztalataikat rendezik.

A feldolgozásnak egyik módja tehát a sematizálás, mely a foglalkozás mechanikájának lényegét és rendszerét tünteti fel. Másik módját a fejlődés szempontjának alkalmazásában láttuk. Pl. a tűzhelyalakok modelljei megmutatják, hogyan fejlődik az emberi szükségletek kielégítésének módja. Így kap a gyermek az ismerettel együtt élményt is: az emberi művelődés útját éli át az, aki ilyen munkát megcsinált.

Általában az egész kiállítás egy, az etnografiában és pedagógiában egyaránt érvényes funkcionális szempontot fejez ki: a népi alkotás nem magában érdemes a tanulmányozásra, hanem mert emberek munkája, szükségleteik kielégítésére, képzeletük gyönyörködtetésére szolgál; az ismeret sem magában értékes, hanem mert az ember foglalkozása, tevékenysége, élete ad neki jelentőséget. Természetesen számunkra a magyar ember az, aki tárgynak, ismeretnek a hátteret adja.

A könyvből való adatszerzés mellett — amint hallottuk —

a valóság tapasztalását is megszerezték egyes gyermekek, kik elmentek az illető vidékre és első kézből gyűjtöttek adatokat. élményüket társaikkal is megosztva azáltal, hogy elmondották nekik tapasztalásaikat. Különösen fontosnak tartjuk azt, hogy az élmény, a közvetlenség érzelmi erősítőjén keresztül színesedjék és gazdagodjék. Ugyancsak az élmény gazdagítása céljából törtéphetett az is, hogy — amint a meghívón látjuk — a tárgyi néprajzi adatokat kiegészítették a növendékek folklorisztikus elemekkel és az évszázó ünnepélyen népszokások és ünnepek jeleneteit játszották el.

Nem részletezzük az etnográfia és a pedagógia kapcsolatának lélektani mozzanatait, amiket a németek nagy tanulmányokban fejtettek ki és melyek felfedik, hogy a népi élmény és a gyermeki élmény mily közel vannak egymáshoz; csak arra utalunk, hogy ez a kiállítás végre megmutatta, hogyan kerülhetnek bele a magyar iskola munkájába a magyar népi művelődési értékek, amik oly sokáig, sajnálatosan távol voltak tőle.

Baranyai Erzsébet.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Barna János a fészületfaragó. Írta MADARASSY LÁSZLÓ, Budapest, 1934. Szerző kiadása. — A magyar juhászok közismert jó faragóművészek, akik sok ráérő idejükben mindenféle használati tárgyukat a legkülönbébb faragással szokták díszíteni. Ezek a pásztorfaragások minden magyar néprajzi gyűjteménynek kiváló díszei. Nógrád megye déli részében is élt és faragott hosszú évtizedeken keresztül egy Barna János nevű egyszerű juhász, aki eltérően többi művészkedő juhásztársától, faragó kedvét abban lelte, hogy faragott tárgyainak legtöbbször valóságos vagy bibliai tárgyú alakokat vagy jeleneteket faragott ki. Gyűjtőtartóra, juházkampóra stb. faragta ki: a mennyekben trónoló Atyaistent, Kaint és Ábelt, a szívét mutató Jézust, Mózeszt a tizparancsolat táblájával, a jó pásztort stb. De faragott különálló szobrocskákat is, néhány szűzanyát a Jézuskával, azután egy sor fészületet. Mindezek a tárgyak tanuiejlei egy pásztoremlék egészen egyéni művészetének. Kiváló kézbeli ügyessége, felfogásának emelkedettsége, művészkedésének a köznapi dolgoktól való elvonatkozottsága révén egyaránt megérdemli, hogy számára megkülönböztetett helyet jelöljenek ki a palóc fafaragás történetében. Szerző érdemes munkát végzett azzal, hogy megmentette a feledéstől ennek a maga rendjében kiváló és a magyar népművészet keretében számottevő fafaragó juhásznak emlékét, hogy megmentette az elkallódástól, egy sor még fellelhető munkáját. — Külön meg kell említeni, hogy

a könyvecske tizenhat ábráját HORVÁT JENŐ, néprajzi munkák mintaszerű illusztrátora, rajzolta művészi kézzel. A könyvecske mint a Palóc Könyvtár első száma jelent meg, s a szerzőnél kapható, ára 1.20 P. Reméljük, rövidesen megismerkedünk a sorozat többi köteteivel is. S.

Még egyszer a nyugatmagyarországi német helynevek kérdéséhez.

, Meglepett, hogy Schwartz Elemér szükségét érezte reflektálni a nyugatmagyarországi német helységnevekről szóló könyvéről írt kritikámra (N. és Ny. VI, 37 ll.). Nem tudtam ugyanis még csak elképzelni sem, hogy az abban foglaltakkal szemben mit lehetne felhozni.

Schwartz Elemér válaszában (v. ö. EPhilK. 1934, 122/126.) úgy találja, hogy a „tudósvilág etikettjét“ nélkülöző „rendszer-telen“ megjegyzéseim egy része nem egyéb, mint a Burgenländische Heimatblätter ismertetője kifogásainak átvétele. Fejtegetéseim minden olvasója megállapíthatja, hogy Schwartz Elemér ezen állítása csupán költői túlzásnak tekinthető. Ezért megelégszem egyedül annak leszögezésével, hogy az idevonatkozó anyagomnak csak egy harmadát használtam fel és tettem közzé ismertetésemben, amint erre cikkem végén már céloztam is.

A továbbiakban néhány dologra nézve Schwartz Elemér védekezni próbál, de úgy látszik csupán azért, hogy a végén ezt írja le: „A 'Megjegyzések' többi részére, ami csupa személyeskedés, nem reflektálok“. Ezek szerint személyeskedésnek a következő megállapításaim tekintendők: hogy Schwartz Elemér 1. elhanyagolta a magyar névanyagot, 2. a német névanyag nem csekély részét, 3. az eltűnt faluk neveit, 4. a vízneveket; 5. nem ismerte a legnevezetesebb forrásokat, 6. nem nézte meg és nem használta fel magukat az okleveleket és az idézett forrásmunkákat, 7. a történeti és földrajzi valósággal nem törődött, 8. forrásaival szemben kritikát nem gyakorolt, 9. nem kísérelte meg az egyes nevek átvételének korát nyelvészeti vagy más úton megállapítani, 10. az előforduló hangmegfelelésekről összefoglalást nem adott; 11. a szlavisztikához és a magyar nyelvészethez nem ért stb. Úgy látszik, személyeskedés az is, amit egy serég falura vonatkozó téves adatközlésére nézve felhoztam; ugyanis csak a Bányácskára vonatkozó tévedését ismeri el, míg a többről és pedig a súlyosabbakról hallgat. Végül — úgy látszik — személyeskedés számba megy

az is, amit több német eredetű helynévnek nála olvasható etimológiai tekintetében felhoztam.

Ezek után lássuk, hogy mi az, amit Schwartz Elemér még menthetőnek gondol.

Fonétikai tájékozatlanságára vonatkozó megjegyzéseimmel szemben azzal próbál mentegetőzni kissé — talán tudatosan — zavaros fogalmazásban, hogy a fonétikai jelek felsorolásánál csupán egy is szócska felejtődött ki nála: ő t. i. a *η* jellel a *ny*-t is jelölni kívánta. Tekintettel kellett ugyanis lennie nyomdájá betűanyagára is. Igazán csodálatos volna, hogy Schwartz szerint a pécsi egyetemi nyomdában nem tudták a *n'* jelet szedni, ha a művéből világosan ki nem tűnne, hogy a jelekkel már jegyzeteiben és kéziratában is takarékoskodott, amennyiben ezen zseniális jelegyszerűsítés segítségével sikerült néhány helynév eredetét is „megmagyaráznia“.

A továbbiakban „fenntartja“, hogy a Schreibersdorf nevet a 14. sz.-ban, vagyis egészen pontosan 1388-ban Nyugatmagyarországon *i*-vel írták volna. Ezen feltézés képtelenségére már rámutattam; sőt Schwartz figyelmét felhívtam a Házi-féle oklevéltárra is, amelyből könnyen meggyőződhetett volna arról, hogy a 14. sz.-ban nem úgy írtak Nyugatmagyarországon, mint ahogy ő azt elképzelte.* Schwartz Elemér azonban — úgy látszik — még utólag sem hajlandó ebbe a nevezetes, soproni oklevélgyűjteménybe ingyen-potyára belepillantani; ezért már kénytelen vagyok részére itt a nagy nyilvánosság előtt 10 P, azaz tíz pengő pályadíjat kitűzni. Ennyit vagyok ugyanis hajlandó neki fizetni minden egyes ezen gyűjteményben található szóért vagy névért, amelyben az irodalmi német *ei* még *i*-vel van írva. Nem tudom, hogy ezen ajánlatom nem nélkülözi-e „a tudósvilág etikettjét“, de mindenesetre világos beszéd. — Schwartz Elemér azonban ezzel is tulajdonkép úgy van, mint Bodóné a borral: nem írássajátságról van itt tulajdonkép szó, hanem arról, hogy ő a bajor diphthongizálódás időpontja tekintetében tévedett csekély 400 évet, mert hisz a Leiden névvel kapcsolatban is kinyilvánította, hogy az *i*-ből az újfelnémetben lett *ei*.

Emlékezni fognak talán még az olvasók azokra a nyelv-

* Természetesen Ausztriában sem írták a 14. sz.-ban az *ei*-t már sohasem *i*-vel. Sőt a 14. sz. első felében már Csehországban, a 14. sz. második felében pedig már Sziléziában is diphthongusokat írnak. Ez minden kis tankönyvecskében benne van és ezért én is csupán Michels kis „Mittelhochdeutsches Elementarbuch“ c. művére tartom szükségesnek hivatkozni, amelynek 85. lapján részletesen ki vannak fejtve ezen dolgok. Vagy talán Schwartz csupán olvasóinak tájékozatlanságára számított?

szeti botrányokra, amik Schwartz művében a derék *Haro*-val megestek.** Schwartz ezen „névmagyarázat“ utolsó nyelvészeti salto mortaléját menthetőnek véli. Azt állítja ugyanis, hogy ő nem a gyenge gen. végződését tévesztette el a gyenge acc.-éval, amikor egy ófelnémetnek mondott névalakot rekonstruált, hanem ő ezt így akarta is kezdetől fogva, mert egy szorgalmas német tudósnek a statisztikája szerint Ottfriednál 7-szer fordul elő a gyenge gen. -on végződéssel. Bámulatos ez az akribia! Egy csupán a hiba: Schwartz elfelejtette megmondani azt, hogy hány tizezrelék az a hivatkozott 7, a normálistól eltérő végződés. A helyzet t. i. az, hogy az Ottfriednál előforduló -on végződésű gen.-k egyszerű íráshibák, aminthogy Braune sem tartotta szükségesnek nagy ófelnémet nyelvtanában megemlékezni ezen szokatlan szóalakokról, bár a Schwartz által idézett művet ő is felhasználta. Sokkal egyszerűbb lett volna Schwartz számára, ha egyszerűen sajtóhibának nyilvánítja a hibás névalakot. Ebben az esetben ugyanis még nekem sem lett volna jogom állításában kételkedni; így azonban senki sem fogja neki elhinni, hogy ő tudatosan alkotott ilyen hibás képzésű névalakot azon a címen, hogy néhány ilyen hibás szóalak az Ottfried-kódexekben is akad, hisz semmi oka sem lehetett arra, hogy fantasztikusan összetákolta, ófn.-nek mondott névalakjához ne a normális gen. végződését akassza, ha már annak szükségét látta. Így tehát tulajdonképp maga Schwartz szolgáltatott számunkra bizonyosságot abban a tekintetben, hogy az ófn. gyenge gen. végződését tényleg összetévesztette a gyenge acc. végződésével.

A *Lutzmannsburg* helynévben Schwartz a *Ludwig* név modern becéző alakját *Lutz*-ot nyomozta. Rámutattam ezen feltevés képtelenségére, amire Schwartz sem tudott semmit sem „válaszolni“, de mégpróbált belekapaszkodni abba a mellékes megjegyzésembe, hogy indogermán népeknél a becéző névalak (Kurzform) nem szokott újabb névképzés alapjául szolgálni. Arra hivatkozik ugyanis, hogy a 13. században Svájcban olyan családnevek jöttek divatba, amelyekben valamely becézőnév van összetéve -man-nal. A családnevek azonban egyáltalán nem személynevek, hanem megkülönböztető nevekből fejlődtek; így tehát, ami egy vidék családneveire érvényes, az még egyáltalán nem alkalmazható ófn.-kori személynevekre, amit mi sem bizonyít jobban, minthogy ilyen képzésű személynevet Sch. sem tud említeni, bár bizonyosan próbált ilyet találni.

A megkülönböztető névből akkor lesz családnév, amikor az

** V. ö. N. és Ny. 6, 107.

örökletessé válik. Hogy pedig a németeknél a 12. sz.-ban még csak megkülönböztető nevek voltak és pedig nyugaton, az a Sch.-nál olvasható félbenmaradt idézetből is kitűnik. Így tehát hiába is erőlködik, a magyar *Kőszeg* helynév nem származhatott 12. sz.-i német *Güssing* családnévből. A Kőszegiek pedig már csak azért sem nevezhették volna magukat Németújvárról (*Güssing*), mert Németújvár a 14. sz. elejéig nem is volt birtokukban; különben is okleveleinkben, ha nem egyszerűen személynévvel említik a Kőszegieket, mindig mint generatio Hedre szerepelnek, amit időközben már Sch. E. is megtanulhatott volna, ha t. i. belepillant Karácsonyi azon értekezésébe, amelyre ismertetésemben hivatkoztam, ahol mellékesen azt is megtanulhatta volna, hogy a németektől kapták a Kőszegiek a magyar *Küszüg* helynév alapján a *Graf von Güssing* nevet.

Schwartz szerint az állítólagos 1187.-iki *Nagfalu* névalak azért nem származik egy 15. sz.-i hamisítványból, mert a várható *Nogfolu* névalakot a 18. sz.-ban Heimb kiadványában is modernizálhatta. Hivatkozik e tekintetben Fejérre, akinek oklevélkiadványaiban helyel-közzel tényleg előfordulnak modernizált névalakok. A hiba ebben csak az, hogy ezt Heimbra ráfogni nem lehet. Heimb ugyanis az általam kifogásolt 12. sz.-inak mondott névalakhoz a következő megjegyzést fűzi, amint erről magának Sch.-nak közleményéből szereztem tudomást (92. l.): „quae hodie Nagyfalva, Badafalva, Janafalva, Pacsfalu patria (sic!) dialecto nuncupantur“. Ez bizony azt tanúsítja (v. ö. *Nagfalu: Nagyfalva*), hogy Heimb nem modernizálta a névalakot, mégha ezt Sch. egy hibás etimológiája érdekében — elfeledkezve saját maga korábbi közléséről — rá szeretné is fogni.

Schwartz etimológiai népmondáit én csupán értékteleneknek mondtam, de őt nem gyanúsítottam meg német ismertetőjéhez hasonlóan kitalálásukkal, amire nézve velem szemben védekezik.

A nyugatmagyarországi németiség eredetének megítélését illetően szükségesnek tart Sch. E. velem szemben bizonyos prioritást hangoztatni. Szerinte ugyanis ő felfogását már egy teljes évvel előttem, vagyis már 1928-ban hozta német nyelven a nyilvánosság elé. A Schmidt-Schilling-féle „Das Deutschtum in Rumpfungarn“ c. mű 45. lapjára hivatkozik, ahol Schilling Rogér fogalmazásában azt olvashatjuk, hogy Schwartz Elemér egy legközelebb megjelenő németnyelvű munkájában be fogja majd bizonyítani, hogy a nyugatmagyarországi németiség főleg a tatárjárás után húzódott be a szomszédságból Nyugatmagyar-

országba. A bejelentett német nyelvű műnek azonban — úgy látszik — mind a mai napig csak a címe készült el. A mi pedig a nyugatmagyarországi németiség betelepülésének időpontját illeti, arra nézve a ténylegesen megjelent magyar nyelvű munkájában sem tudott a legcsekélyebb tudományos bizonyítékot sem produkálni, amint ezt ismertetésemben kifogásoltam is. Az ilyen minden bizonyítást nélkülöző, nyilván baráti szíveségből származó bemondásból prioritási igényeket talán mégsem lehet támasztani, aminthogy külföldön sem Sch. közvetett bemondásaira, hanem az én tudományos bizonyításon alapuló fejtegetéseimre szoktak ebben a kérdésben hivatkozni és bármilyen keserű is ez Sch. számára, mégis csak utódomnak és bizony méltatlan utódomnak mondják. — Az igazság érdekében azonban azt is meg kell állapítanom, hogy a nyugatmagyarországi németek betelepült voltára az első tudományos bizonyítékot, tehát nem Sch.-féle bemondást, nem én, hanem Schmidt Henrik produkálta és pedig a Schwartz által idézett mű 12–16. lapjain. Ő ugyanis a hienc nyelvjárás bizonyos jellegzetes nyelvi sajátságának figyelembevételével arra a megállapításra jutott, hogy a nyugatmagyarországi németiség zöme legkorábban a 12. sz.-ban települt be Alsóausztria északi vidékéről. Azt azonban ő is hangsúlyozza, hogy ez a körülmény nem zárja ki azt, hogy a régi nyugatmagyarországi német telepesek egy része nem maradhatott volna meg a magyar honfoglalás után is ezen a vidéken. Schmidt Henrik fejtegetéseit első e tárgyra vonatkozó németnyelvű tanulmányomban még nem használhattam fel és nem is hivatkozhattam rájuk. Schwartz Elemérnek ellenben már bőségesen lehetett ideje és alkalma Schmidt fejtegetéseinek megismerésére; Sch. művében azonban még csak nyoma sincs annak, hogy ezeknek meglétéről mégcsak tudomása is lett volna... Ne feszegessük tehát a prioritás kérdését...

Végül pedig meg kell kérnem Schwartz Elemért, hogy a jövőben — ha már levelezésünket megkérdezésem és hozzájárulásom nélkül a nyilvánosság elé kívánja majd vinni — ne egyes kiragadott mondatokkal tegye ezt meg, hanem a teljes levelet kipontozások nélkül tegye közzé. Így t. i. eljárása némileg talán majd mégis inkább magánviselné a jólneveltség etikettjét...

Ezért én is kénytelen vagyok az ügy előzményeit a nagyközönség elé vinni. Schwartz Elemér t. i. azon kéréssel küldte meg nekem könyvét, hogy azt majd a Zeitschrift für Ortsnamenforschung c. folyóiratban ismertessem. Kérése teljesí-

tésére nem volt kedvem vállalkozni. Nem csekély munkával megszerzett külföldi tudományos presztízsemet valami pajtáskodó kritikával kockára tenni nem akartam, de viszont arra sem szívesen vállalkoztam volna, hogy erről a könyvről egy külföldi folyóiratban kendőzetlenül megírjam az igazságot, már csak azért sem, mert legtekintélyesebb tudományos intézetünk nevét viselte címlapján. Ezért hozzáintézett levelemben, melyben küldeményét megköszöntem, valami kifogással éltem kérését illetőleg. Ezenkívül egyes dolgokra nézve néhány kritikai megjegyzést is tettem, végül pedig udvariasságból — legalább így látom Sch. közleményéből — néhány elismerő szót sem sajnáltam tőle. Ezeket talán legyen szabad néhány szóval kommentálnom is. Hogy ravaszsággal az adatok hiánya csak részben pótolható, azt magamat illetőleg pl. láttam a *Patafalva* név esetében (v. ö. N. és Ny. VI. 103); a hiba azonban itt is és más esetekben is az volt, hogy Schwartz semmit sem tudott kezdeni új névadataival, mert hisz az én téves etimológiáimat átvette, amint erre ismertetésemben hivatkoztam is. — Ami impozáns adattömegét illeti, biz én csak a későbbi vizsgálatnál jöttem rá nem csekély bosszúságomra, hogy adatközlései megbízhatatlanok. — Ami pedig azt a bókomat illeti, hogy Sch. etimológiái legnagyobb részben teljesen helytállóak, ezt a kijelentésemet az utolsó betűig ma is fenntartom. T. i. a legtöbb név ilyen: St. Martin, Heiligenkreutz, Königsdorf, Petersdorf, Jakobshof stb. Már pedig ilyen neveknek az etimológiáit Schwartz Elemér csak nagyon ritka esetben hibázta el.

Moór Elemér.

KÉRDÉSEK.

72. kérdés. Felkérjük tisztelt olvasóinkat, hogy gyűjtsék össze a népnyelvi növény- és állatneveket. A leírásban fontos a nevek kiejtésének megjelölése és főképen az illető állatok és növények pontos meghatározása. Segítségünkkel nagy szolgálatot tennének a néprajzi tudománynak.

73. kérdés. Mi a katicabogár neve az egyes helységeekben s a

gyermekek milyen verset mondanak neki?

74. kérdés. Van egy piros-fekete színű bogár, amely seregestül sütkérezik a napon (Pyrrhocoris apterus), mi ennek a neve?

75. kérdés. Hol ismerik a Petőfinél előforduló számarkényér növénynevet s melyik növény ez? B. Ö.

FELELETEK.

Feleletek a 46. kérdésre.

A *tülök* szó dudán kívül még 'lőportartót' is jelent. Növényeknél a fiatal levél és hajtás csücsát fedi, a levél kifejlődésekor lehull.

Jászfényszaru.

Winkler György.

A tehén vagy juh szarvából készült sőtartó a *tülök*.

Szentlőrinc-káta. *Turza Pál.*

Tülök a kaszafenő- és sőtartó, azonkívül a ló patája felett lévő szőr.

Jászberény.

Moller Pál.

Ha valaki valami szamárságot mond, azt mondják rá, hogy: Te *tülök-marha*.

Jászberény. *Halász Béla.*

Tülök a szarvból készült dudán kívül a tokmány, amiben az arató ember a fenét tartja.

Jászfényszaru. *Móczó Sándor.*

Tülök a fénkőtartó (= fenőkő-tartó).

Jászfényszaru. *Török János.*

Bicskanyél, só-, paprikatartó, lőportartó készül *tülök-ből*.

Kecskemét. *Garzó Béla.*

A fésűre nem azt mondják, hogy szaruból készül, hanem azt, hogy *tülök-ből*.

Szeged-Szentmihálytelek.

Almási Ferenc.

Tülök = az eke szarva. Eltört az ekém tülke (Csongrád). A levágott nád *kotuja*, tövön maradt része a *nádtülök* (Csongrád). Tülből van a fésű; a bicska tülöknyelű; tülkből készítik a tokmányt, a kaszafenőkő tartóját. (Kiskunfélegyháza). Jelenti azt is, hogy 'ostoba, buta'. Ne beszélj annyit, te tülök! (Csongrád,

Kecskemét, szabadszállás). „Nagy: De tülök orrod van! (Alsóher-nád). *Tülkös* = makacs, csökönyös. Nagyon tülkös ez a gyerek (Dévaványa).

Kiskunfélegyháza.

Takács Béla.

A mezőre kijáró munkások *tü-lökben* tartják a sót, paprikát. *Sóstülök*-nek, vagy *paprikástü-löknek* nevezik. Ivóedénynek is használják. A kondás és csordás hajnalban *tülökszóval* hívja össze a jószágot. Minden negyed-órában tülköl a ref. templom toronyőre is.

Derecske.

Fekete Béla.

Gyerekeknek, ha durcás, ezen a vidéken azt mondják: Jaj, de vadtülök vagy!

Püspökladány.

Rettyegi Istvánné.

Tülök szó alatt Túrkevéen első sorban a szarvból készült kürtöt értik, *sóstülök* név alatt a szarvból készült sőtartót.

Használják a *tülök* szót a butaság jelzésére is. Különösen gyermeknek mondják: de tülök vagy! azaz, de buta vagy!

Túrkeve.

Minay Lajos.

Feleletek a 47. kérdésre.

A *mirhó* kedves hazai szó Szentesen. Az a vízlefolyás két sor háznak a lábában, amely nagy esők után vagy ősszel-tavasszal él, nyáron meg száraz. De újabban már nyáron sem. Legtöbb házhoz be van vezetve az artézi kút, azt folyton folytatják, hogy a *mirhó* valamennyire megteljen. lehessen belőle méríteni, mert a csapot nem győzik kívánni. A ház-sor végén a *mirhó* az utcára

ér, ott árok a neve, de lehet, hogy újra átkerül a kocsúton: a híd alatt a kertek alá és megint mirhó lesz. Több mirhó és árok vize abban a nagy főárookban hagyja el a várost, amely már folyóba megy. Szentesen két ilyen főárok van, a Kisvögy, meg a Nagyvögy.

Szentes. *Sebők János.*

A *mirhó* árkokban, gyepen előforduló növény, szaga is van.

Kiskunfélegyháza.

Toldy Jenő.

A *mirhó* a kertek végén elvezető nagyobb árok, mely az esővíz és az ártézi kutak vizét vezet le egy nagyobb érbe, mely a közeli folyóval van összeköttetésben.

Szentes. *Pálinkó László.*

Mirhó. 1. Dévaványán egy pusztát elnevezése. A szó jelentése, „lapály, alacsonyan fekvő, veszélyes hely”, mert a Tisza régebben, szabályozás előtt a Mirhópusztát gyakran elöntötte. *Mirhós* ± mocsaras, süppedékes, vakondtúrásos terület.

2. Mocsaras víz tetején úszkáló békanyál (Csongrád).

Kiskunfélegyháza.

Takács Béla.

Mirhó: Kisújszállás és Dévaványa között az egykori Sárrét területein fekvő határrész. Az álnomás neve is Mirhó. Tréfás értelmezése: mir hó? (= miért hó? miért kell megállni?)

Miskolc.

Marjalaki Kiss Lajos.

A beltelkek farmesgyéjén lévő levezető árok a *mirhó*. Amelyek a nyílt utcán vezetnek, azok csatornák. A *mirhók* sohasem vezetnek az uccákon, hanem mindig a házak között és pedig elhagya-

tott, zárt helyen. Kerítések tövében stb. ritkán tisztítják. Felverj a gaz, a lapu, a sás. Rendesen az esővizek levezetésére szolgál. A mirhó mindig zárt.

Szentes. *Zsoldos Andor.*

A *Mirhó* szó mint tulajdonnév ismeretes Túrkevéen.

A Túrkevéhez tartozó Ecsegpuszta mellett van egy vasúti megállóhely (örház), a Kisújszállás-Gyoma közötti vasútvonalon, ennek a neve Mirhó. A név eredetének meséje a következő:

Régen, amikor még nem ismerték ezen a vidéken a vasutat, a mai örház helyén egy névtelen csárda volt, egy mezei út mellett. Ezen az úton egy alkalommal több szekér haladt egymásután. Az első szekér a csárda előtt megállt s kocsisa, hogy figyelmeztesse az utána jövő szekereket, hangosan elkiáltotta magát: Hó, megálljunk! A legutolsó szekér kocsisa erre torkaszakadtából azt kérdezte, hogy: Mir hó? Mir hó? (miért hó?). Mert ihatnám! — volt a lakonikus felelet. Ettől kezdve, akik a csárda mellett elmentek, mindig megkérdezték, hogy „mir hó?”

Igy lett a csárdából „Mirhó csárda”, majd később a csárda helyén épült vasúti örházból a „Mirhó” nevű feltételes megállóhely.

Túrkeve. *Minay Lajos.*

Feleletek a 49. kérdésre.

Csihész. A béresek között a legalantasabb foglalkozású egyén, többnyire kevésre használható személy, aki a többi béresek között gúny tárgya szokott csak lenni. Ha a jószág kimegy az istállóból, a csihész takarítja az is-

tállót, eleséget hord a jószágnak stb.

Kiskunhalas.

Nagy Szeder István.

A *csihés* szót az ijedős ember megjelölésére használják.

Kiskundorozsma *Elöljárósága.*

A *csihés* régi szó abból az időből, mikor az emberek a pipát taplóval és kovával gyújtották.

Tápé *Elöljárósága.*

Nincsen elég esze s reá mondják: *csihés*.

Algyő *Elöljárósága.*

Csihés, csijés. 1. Dologkerülő, veszekedős suhanc, gyerek (Kiskunfélegyháza). 2. Tanyai béres-gyerek, aki libákat, malacokat őriz (Szabadszállás, Kiskunfélegyháza). 3. „Nagy csihés ez a gyerek!” = rosszalkodó, haszontalan (Csongrád). 4. Kicsiny szalmakazal. „Hozz egy csihés szalmát, pörköljük meg a malacot!” (Dévaványa). 5. Bugris, buta paraszt. 6. Köhögős, krákogós, kehes. „De csihés ez az öreg ember!” (Csongrád).

Kiskunfélegyháza.

Takács Béla.

Bárádon a rendetlenkedő gyereknek szokták mondani: „nyughasz már te *csihés*!”

Derecskén nem ismerik ezt a kifejezést, hanem *csíje* néven nevezik a megrakott szénás- vagy szalmás-szekeret. Azt, aki a szénát vagy szalmát szekérre rakja „*csíjhés*”- v. „*csíjjés*”-nek hívják. Derecske. *Fekete Béla.*

Szatmárban mindennapos kifejezés ez, hogy *csihéssé* tesz. Jelen-tése: holtra ijeszt, rettegővé tesz, eszméletvesztő módra megijeszt.

Szombathely.

Kincs Elek.

Hódmezővásárhelyen, aki veszekedéssel felfordítja a házat, a veszekedésbe mindenkit belevon, az „*csihéssé*” teszi a házanépét. Aki hirtelen nagyon megijed, az „*csihéssé*” lesz.

Hódmezővásárhely.

Recher Róza.

Csihésnek olyan valakit neveznek, kiből mindenki gúnyt űz.

Jászfényszaru.

Winkler György.

Csihésnek az olyan embert nevezik, akin mindenki kifog, aki nem igazi eszű.

Jászberény.

Sápy János.

A *csihés* félkegyelműt jelent, akivel mindenki tréfát űz és ki-gúnyol.

Jászberény.

Kopácsi Béla.

Ha valaki valamitől annyira megijed, hogy az a szívére káros hatással van, azt mondják, hogy *csihés* lett.

Szentes.

Pálinkó László.

A *csihés* szó Jászberény határában használatos és gyenge, erőtlen gyerekre mondják.

Jászberény határa.

Hagyó György.

(Nekiszaladt valaki hátulról). „Úgy megijesztettél, majd *csihéssé* lettem bele”. „Annyira megverte a kanászat, hogy szinte *csihéssé* lett bele”.

Szentes.

Sebők János.

A beteg lovat *csihésnek* nevezik.

Jászberény.

Horváth Ferenc.

Beteg lóra mondják, hogy *csihés*.

Jászberény.

Bálint Károly.

Erken, ha valaki sokáig öltözködik, azt mondják neki: Ne *csihéskedj* olyan sokat.

Jászfákóhalma.

Papp József.

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG

NÉPRAJZI, TÁRSADALOMRAJZI, NYELVÉSZETI ÉS IRODALOMTÖRTÉNETI SZAKOSZTÁLYAINAK
TÁMOGATÁSÁVAL MEGJELENŐ
KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

SZERKESZTI

BIBÓ ISTVÁN

SZEGED

KIADJA A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG

1934

TARTALOM:

	Lap
<i>sz. Györffy István: A matyók mezőgazdasága I.</i> — — — —	1
<i>Bátky Zsigmond: Alföldi kamdallós-istálló és ősi magyar tűzhelyes ház</i> — — — — — — — — — —	8
KISEBB KÖZLEMÉNYEK. <i>Cs. Sebestyén Károly: II. Géza, IV. Béla és a magyar urak székei. Csefkó Gyula: Üszögös Szent Péter. Horger Antal: Trádor. if.: Hengerbóc</i> — —	14
NEPNYELV, NÉPHAGYOMÁNY. <i>Gunda Béla: Földberezített kincs a békésmegyei nép képzeletében</i> — — — — —	21
NÉPFOGLALKOZÁSOK, NÉPSZOKÁSOK. <i>Szendrey Zsigmond: Apróbb szokások, népszokástörödékek I.</i> — — —	24
TÁRSADALOMRAJZ. <i>Kiss Lajos: Szellemlátók</i> — — —	29
KÖNYVISMERTETÉS. <i>Moór Elemér: Helynévkutatás és nyelvészet. (Megjegyzések egy. könyv módszeréhez). Schwartz Elemér: A nyugatmagyarországi német helynevek c. könyvének ismertetése I.</i> — — — — —	37
KÉRDÉSEK — — — — — — — — — — — — — — —	47
FELELETEK — — — — — — — — — — — — — — —	47

TUDNIVALÓK.

A folyóiratra, valamint a Szegedi Alföldkutató Bizottság néprajzi, társadalomrajzi, nyelvészeti és irodalomtörténeti szakosztályaira vonatkozó mindennemű közlés (kézirát, ismertetési példány, kérdés, tudósítás, tagajánlás, reklamálás, cím- és lakásváltozás bejelentése, pénzküldemény stb.) **Bibó István szerkesztő** címére (Szeged, Központi Egyetem, Egyetemi könyvtár) küldendő. Pénzküldeményeket legcélszerűbb a szerkesztő postatakarékpénztári csekk-számlája útján (Bibó István dr., Szeged, 38.674. szám) befizetni. Mivel ez a csekkszámla kizárólag a „Népünk és Nyelvünk“ céljait szolgálja, a beküldött összeg rendeltetését külön feltüntetni felesleges. Postatakarékpénztári befizetőlapok minden postahivatalnál kaphatók. Ha postautalványon küldjük a tagdíjat, írjuk a szelvényre: „A 38.674. számú csekkszámlára telepítendő“.

A folyóirat évenként 12 füzetben jelenik meg.

Előfizetési díj évi 10 pengő, az Alföldkutató Bizottság tagjai részére 6 pengő. Külföldre, Európa területére 12 pengő, az Északamerikai Egyesült Államokban 2 dollár.

Alapítói díj 200 pengő. Az alapítók a folyóiratot alapítói díj fejében kapják. Egyes szám ára 3 pengő.

Az első és második évfolyamból csak néhány példány áll rendelkezésre. Az első évfolyam ára 20 pengő. A második évfolyam ára 10 pengő.

A Szegei Alföldkutató Bizottság Néprajzi, Társadalomrajzi és Nyelvészeti Szakosztályának kiadásában megjelentek:

1. Györffy István: A matyókról. Ára 1 pengő.
2. Mészöly Gedeon: Mióta lovas nép a magyar? Ára 50 fillér.
3. Banner János: A békési pásztorok élete a XVIII. században. Ára 75 fillér.
4. Szendrey Zsigmond: Lakodalmi kurjantások. Ára 1 pengő.
5. Pais Dezső: Kecskemét. Ára 1 pengő 25 fillér.
6. Bibó István: Földrajzi szempontok a magyar lélek mai megítélésében. Ára 1 pengő 25 fillér.
7. Kiss Lajos: A szegény ember malaca. Ára 1 pengő.
8. Mészöly Gedeon: Pálóczi Horváth Ádám énekeskönyve. Ára 1 P 25 fillér.
9. Viski Károly: Birópecsét. Ára 1 pengő.
10. Mészöly Gedeon: A cserény szó eredete. Ára 1 pengő.
11. Bátky Zsigmond: Kecskemét és Kecskeszár. Ára 1 pengő 25 fillér.
12. Bibó István: Nomád népek lángelméi. Árpád. Ára 1 pengő.
13. Erdei Ferenc: A makói tanyarendszer. Ára 1 pengő.
14. Mészöly Gedeon: A „darvadoz” szó eredete. Ára 50 fillér.
15. Bálint Sándor: Lakodalmi szokások Szeged-Alsóvárosán. Ára 1 pengő.
16. Moór Elemér: A magyar nép eredete. Ára 2 pengő.
17. Bibó István: Nomád népek lángelméi. Géza és Sarolt. Ára 1 pengő.
18. Cs. Sebestyén Károly: A szeged-vidéki parasztház és az alföldi magyar háztípus. Ára 1 pengő.
19. Csefkő Gyula: Tarhonya. Ára 1 pengő.
20. Banner János: A békési községi levéltárban őrzött Litterae Currentales viselet történeti adatai. Ára 1 pengő.
21. Ortutay Gyula: A magyar lélek alapvonásai népi kultúránkban. Ára 1 P
22. Irmédi Molnár László: Tápé község háziipara. Ára 1 pengő.
23. sz. Györffy István. A matyók mezőgazdasága. Ára 1 pengő.

- I. A Népünk és Nyelvünk első évf. német- és angol-nyelvű kivonata. Ára 2 pengő.
 II. „ „ „ „ „ második „ „ „ „ „ „ „ „ 2 „

Megrendelhető a kiadóhivatalban.

A magyar nép, a magyarokkal rokon népek és a magyarság között élő idegen népfajok tanulmányozásának legrégebb magyar tudományos orgánuma az 1830-ban megindult

ETHNOGRAPHIA-NÉPÉLET

című évnegyedes képes folyóirat. (A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának Ertesítője című állandó képes melléklettel.)

A folyóiratnak, amelyet Solymossy Sándor és Madarassy László (illetve Bátky Zsigmond) szerkeszt és a Magyar Néprajzi Társaság (illetve a Magyar Néprajzi Múzeum) ad ki, évi előfizetési ára 10 pengő. (A Magyar Néprajzi Társaság tagjai évi 8 pengő tagdíjuk ellenében kapják!) Az előfizetésre és tagságra vonatkozó felvilágosítást (levélben is) készséggel ad a Magyar Néprajzi Társaság Titkári Hivatala (Budapest, X., Elnök-utca 13., Néprajzi Múzeum.)

TÉR és FORMA

az egyetlen

magyarországi kritikai és építőművészeti folyóirat.

Megjelenik havonta circa 36 oldal terjedelemben.

Előfizetési díj:

1/1 évre	P 28.—
1/2 „	15.—
1/4 „	8.—
Egyes szám	3.—

Kiadóhivatal:

Budapest, VI., Podmaniczky ucca 27.

SZÉPHALOM

IRODALMI ÉS TUDOMÁNYOS
HAVI FOLYÓIRAT

Kiadja

a SZÉPHALOM KÖR, Szeged (Egyetem)

Szerkeszti:

ZOLNAI BÉLA.

Előfizetési ára egész évre: 10 pengő
(Szeged-Csongrádi Takarékpénztár).

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG

NÉPRAJZI, TÁRSADALOMRAJZI, NYELVÉSZETI ÉS IRODALOMTÖRTÉNETI SZAKOSZTÁLYAINAK
TÁMOGATÁSÁVAL MEGJELENŐ
KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

SZERKESZTI

BIBÓ ISTVÁN

SZEGED

KIADJA A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG

1934

TARTALOM:

	Lap
<i>Mészöly Gedeon</i> : Móra Ferenc — — — — —	49
<i>Dér József</i> : Magyar trónöröklés a X—XII. században — — — — —	50
<i>sz. Győrffy István</i> : A matyók mezőgazdasága II. — — — — —	63
KISEBB KÖZLEMÉNYEK. <i>Viski Károly</i> : Szültü. <i>Horger Antal</i> : Gregus és Gegus — — — — —	71
NÉPNYELV, NÉPHAGYOMÁNY. <i>Ortutay Gyula</i> . Nyíri rétközi nóták — — — — —	78
NÉPI FOGLALKOZÁSOK, NÉPSZOKÁSOK. <i>Fél Edit</i> . Ruházkodás Hartán — — — — —	80
TÁRSADALOMRAJZ: <i>Erdei Ferenc</i> : Egy, parasztváros társadalmi szerkezete — — — — —	89
KÖNYVISMERTETÉSEK. <i>Ortutay Gyula</i> : Szegedi Kis Kalendá- rium. <i>Moor Elemér</i> : (Helynévkutatás és nyelvészet. Meg- jegyzések egy könyv módszeréhez). <i>Schwartz Elemér</i> : A nyugatmagyarországi német helynevek c. könyvének ismer- tetése II. — — — — —	100
KÉRDÉSEK: — — — — —	111
FELELETEK: — — — — —	111

TUDNIVALÓK.

A folyóiratra, valamint a Szegedi Alföldkutató Bizottság nép-rajzi, társadalomrajzi, nyelvészeti és irodalomtörténeti szakosztá-lyaira vonatkozó mindennemű közlés (kézirát, ismertetési példány, kérdés, tudósítás, tagajánlás, reklamálás, cím- és lakásváltozás be-jelentése, pénzküldemény stb.) **Bibó István szerkesztő** címére (Sze-ged, Központi Egyetem, Egyetemi könyvtár) küldendő. Pénzkülde-ményeket legcélszerűbb a szerkesztő postatakarékpénztári csekk-számlája útján (Bibó István dr., Szeged, 38.674. szám) befizetni. Mi-vel ez a csekkszámla kizárólag a „Népünk és Nyelvünk“ céljait szol-gálja, a beküldött összeg rendeltetését külön feltüntetni felesleges. Postatakarékpénztári befizetőlapok minden postahivatalnál kapha-tók. Ha postautalványon küldjük a tagdíjat, írjuk a szelvényre: „A 38.674. számú csekkszámlára telepítendő“.

A folyóirat évenként 12 füzetben jelenik meg.

Előfizetési díj évi 10 pengő, az Alföldkutató Bizottság tagjai ré-szére 6 pengő. Külföldre, Európa területére 12 pengő, az Északameri-kai Egyesült Államokban 2 dollár.

Alapítói díj 200 pengő. Az alapítók a folyóiratot alapítói díj fejében kapják. Egyes szám ára 3 pengő.

Az első és második évfolyamból csak néhány példány áll ren-delkezésre. Az első évfolyam ára 20 pengő. A második évfolyam ára 10 pengő.

A Szegedi Alföldkutató Bizottság Néprajzi, Társadalomrajzi és Nyelvészeti Szakosztályának kiadásában megjelentek:

1. Györffy István: A matyókról. Ára 1 pengő.
2. Mészöly Gedeon: Mióta lovas nép a magyar? Ára 50 fillér.
3. Banner János: A békési pásztorok élete a XVIII. században. Ára 75 fillér.
4. Szendrey Zsigmond: Lakodalmi kurjantások. Ára 1 pengő.
5. Pais Dezső: Kecskemét. Ára 1 pengő 25 fillér.
6. Bibó István: Földrajzi szempontok a magyar lélek mai megítélésében. Ára 1 pengő 25 fillér.
7. Kiss Lajos: A szegény ember malaca. Ára 1 pengő.
8. Mészöly Gedeon: Pálóczi Horváth Ádám énekeskönyve. Ára 1 P 25 fillér.
9. Viski Károly: Birópecsét. Ára 1 pengő.
10. Mészöly Gedeon: A cserény szó eredete. Ára 1 pengő.
11. Bátky Zsigmond: Kecskemét és Kecskeszárász. Ára 1 pengő 25 fillér.
12. Bibó István: Nomád népek lángelméi. Árpád. Ára 1 pengő.
13. Erdei Ferenc: A makói tanyarendszer. Ára 1 pengő.
14. Mészöly Gedeon: A „darvadoz” szó eredete. Ára 50 fillér.
15. Bálint Sándor: Lakodalmi szokások Szeged-Alsóvároson. Ára 1 pengő.
16. Moór Elemér: A magyar nép eredete. Ára 2 pengő.
17. Bibó István: Nomád népek lángelméi. Géza és Sarolt. Ára 1 pengő.
18. Cs. Sebestyén Károly: A szeged-vidéki parasztház és az alföldi magyar háztípus. Ára 1 pengő.
19. Csefkó Gyula: Tarhonya. Ára 1 pengő.
20. Banner János: A békési községi levéltárban őrzött Litterae Currentales viselettörténeti adatai. Ára 1 pengő.
21. Ortutay Gyula: A magyar lélek alapvonásai népi kultúránkban. Ára 1 P
22. Irmédi Molnár László: Tápé község háziipara. Ára 1 pengő.
23. sz. Györffy István. A matyók mezőgazdasága. Ára 1 pengő.

I. A Népünk és Nyelvünk első évf. német- és angol-nyelvű kivonata. Ára 2 pengő.
 II. „ „ „ „ második „ „ „ „ „ „ „ „ 2 „

Megrendelhető a kiadóhivatalban.

A magyar nép, a magyarral rokon népek és a magyarság között élő idegen népfajok tanulmányozásának legrégebb magyar tudományos orgánuma az 1890-ben megindult

ETHNOGRAPHIA-NÉPÉLET

című évnegyedes képes folyóirat. (Illetve a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának Értesítője című állandó képes melléklettel.)

A folyóiratnak, amelyet Solymossy Sándor és Madarassy László (illetve Bátky Zsigmond) szerkeszt és a Magyar Néprajzi Társaság (illetve a Magyar Néprajzi Múzeum) ad ki, évi előfizetési ára 8 pengő. (A Magyar Néprajzi Társaság tagjai évi 4 pengő tagdíjuk ellenében kapják!) Az előfizetésre és tagságra vonatkozó felvilágosítást (levélben is) készséggel ad a Magyar Néprajzi Társaság Titkári Hivatala (Budapest, X., Elnök-utca 13., Néprajzi Múzeum.)

TÉR ÉS FORMA

az egyetlen

magyarországi kritikai és építőművészeti folyóirat.

Megjelenik havonta circa 36 oldal terjedelemben.

Előfizetési díj:

1/1 évre	P 28—
1/2 „	15—
1/4 „	8—
Egyes szám	3—

Kiadóhivatal:

Budapest, VI., Podmaniczky ucca 27.

SZÉPHALOM

IRODALMI ÉS TUDOMÁNYOS
HAVI FOLYÓIRAT

Kiadja

a SZÉPHALOM KÖR, Szeged (Egyetem)

Szerkeszti:

ZOLNAI BÉLA.

Előfizetési ára egész évre: 10 pengő
(Szeged-Csongrádi Takarékpénztár).

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG

NÉPRAJZI, TÁRSADALOMRAJZI, NYELVÉSZETI ÉS IRODALOMTÖRTÉNETI SZAKOSZTÁLYAINAK

TÁMOGATÁSÁVAL MEGJELENŐ

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

SZERKESZTI

BIBÓ ISTVÁN

SZEGED

KIADJA A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG

1934

T A R T A L O M:

	Lap
<i>Bibó István</i> : A számok szerepének és jelentésének kialakulása az emberiség történetében I. — — — — —	113
KISEBB KÖZLEMÉNYEK: <i>Bátky Zsigmond</i> : II. Géza, IV. Béla és a magyar urak székei. (Válasz Cs. Sebestyén Károlynak). <i>Cs. Sebestyén Károly</i> : Felelet Bátky Zsigmondnak. — <i>Beke Ödön</i> : Kopaszi kákó. — <i>Implem József</i> : Trádor — — — — —	141
NÉPNYELV, NÉPHAGYOMÁNY: <i>Honti János</i> : Mesekutatás és mesegyűjtés — — — — —	151
NÉPFOGLALKOZÁSOK, NÉPSZOKÁSOK: <i>Ortutay Gyula</i> : A szerelem Ajak-on a házasságig I. — — — — —	159
TÁRSADALOMRAJZ: <i>Erdei Ferenc</i> : Egy parasztváros társadalmi szerkezete. II. — — — — —	167
KÉRDÉSEK — — — — —	173
FELELETEK — — — — —	173

TUDNIVALÓK.

A folyóíratra, valamint a Szegedi Alföldkutató Bizottság néprajzi, társadalomrajzi, nyelvészeti és irodalomtörténeti szakosztályaira vonatkozó mindennemű közlés (kézirát, ismertetési példány, kérdés, tudósítás, tagajánlás, reklamálás, cím- és lakásváltozás bejelentése, pénzküldemény stb.) **Bibó István szerkesztő** címére (Szeged, Központi Egyetem, Egyetemi könyvtár) küldendő. Pénzküldeményeket legcélszerűbb a szerkesztő postatakarékpénztári csekk-számlája útján (Bibó István dr., Szeged, 38.674. szám) befizetni. Mivel ez a csekk-számla kizárólag a „Népünk és Nyelvünk“ céljait szolgálja, a beküldött összeg rendeltetését külön feltüntetni felesleges. Postatakarékpénztári befizetőlapok minden postahivatalnál kaphatók. Ha postautalványon küldjük a tagdíjat, írjuk a szelvényre: „A 38.674. számú csekk-számlára telepítendő“.

A folyóírat évenként 12 füzetben jelenik meg.

Előfizetési díj évi 10 pengő, az Alföldkutató Bizottság tagjai részére 6 pengő. Külföldre, Európa területére 12 pengő, az Északamerikai Egyesült Államokban 2 dollár.

Alapítói díj 200 pengő. Az alapítók a folyóíratot alapítói díj fejében kapják. Egyes szám ára 3 pengő.

Az első és második évfolyamból csak néhány példány áll rendelkezésre. Az első évfolyam ára 20 pengő. A második évfolyam ára 10 pengő.

A Szegedi Alföldkutató Bizottság Néprajzi, Társadalomrajzi és Nyelvészeti Szakosztályának kiadásában megjelentek:

1. Györffy István: A matyókról. Ára 1 pengő.
2. Mészöly Gedeon: Mióta lovas nép a magyar? Ára 50 fillér.
3. Banner János: A békési pásztorok élete a XVIII. században. Ára 75 fillér.
4. Szendrey Zsigmond: Lakodalmi kurjantások. Ára 1 pengő.
5. Pais Dezső: Kecskemét. Ára 1 pengő 25 fillér.
6. Bibó István: Földrajzi szempontok a magyar lélek mai megítélésében. Ára 1 pengő 25 fillér.
7. Kiss Lajos: A szegény ember malaca. Ára 1 pengő.
8. Mészöly Gedeon: Pálóczi Horváth Adám énekeskönyve. Ára 1 P 25 fillér.
9. Viski Károly: Birópecsét. Ára 1 pengő.
10. Mészöly Gedeon: A cserény szó eredete. Ára 1 pengő.
11. Bátky Zsigmond: Kecskemét és Kecseszázaz. Ára 1 pengő 25 fillér.
12. Bibó István: Nomád népek lángelméi. Árpád. Ára 1 pengő.
13. Erdei Ferenc: A makói tanyarendszer. Ára 1 pengő.
14. Mészöly Gedeon: A „darvadoz” szó eredete. Ára 50 fillér.
15. Bálint Sándor: Lakodalmi szokások Szeged-Alsóvároson. Ára 1 pengő.
16. Moór Elemér: A magyar nép eredete. Ára 2 pengő.
17. Bibó István: Nomád népek lángelméi. Géza és Sarolt. Ára 1 pengő.
18. Cs. Sebestyén Károly: A szeged-vidéki parasztház és az alföldi magyar háztípus. Ára 1 pengő.
19. Csefkő Gyula: Tarhonya. Ára 1 pengő.
20. Banner János: A békési községi levéltárban őrzött Litterae Currentales viselettörténeti adatai. Ára 1 pengő.
21. Ortutay Gyula: A magyar lélek alapvonásai népi kultúránkban. Ára 1 P
22. Irmédi Molnár László: Tápé község házlipara. Ára 1 pengő.
23. sz. Györffy István. A matyók mezőgazdasága. Ára 1 pengő.

- I. A Népünk és Nyelvünk első évf. német- és angol-nyelvű kivonata. Ára 2 pengő.
 II. „ „ „ „ második „ „ „ „ „ „ „ 2 „

Megrendelhető a kiadóhivatalban.

A magyar nép, a magyarral rokon népek és a magyarság között élő idegen népfajok tanulmányozásának legrégebb magyar tudományos orgánuma az 1890-ben megindult

ETHNOGRAPHIA-NÉPÉLET

című évnegyedes képes folyóirat. (illetve a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának Ertesítője című állandó képes melléklettel.)

A folyóiratnak, amelyet Solymossy Sándor és Madarassy László (illetve Bátky Zsigmond) szerkeszt és a Magyar Néprajzi Társaság (illetve a Magyar Néprajzi Múzeum) ad ki, évi előfizetési ára 8 pengő. (A Magyar Néprajzi Társaság tagjai évi 4 pengő tagdíjuk ellenében kapják!) Az előfizetésre és tagságra vonatkozó felvilágosítást (levélben is) készséggel ad a Magyar Néprajzi Társaság Titkári Hivatala (Budapest, X., Elnök-utca 13., Néprajzi Múzeum.)

ACTA

LITTERARUM AC SCIENTIARUM UNIVERSITATIS HUNGARICAE FRANCISCO-JOSEPHINAE

SECTIO PHILOLOGICO-HISTORICA ET GEOGRAPHICO HISTORICA.

A M. KIR. FERENC JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM ÉS A ROTHERMERE-ALAP
TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA:

AZ EGYETEM BARÁTAINAK EGYESÜLETE.

Dzér, Josef: Heidnische und Kristliche in der Altungarischen Monarchie.
Ára 5— P.

Horger Antal: A magyar igeragozás története. 1931. Ára 8— P.

Marót, Karl: Der Eid als Tat. 1924. Ára 2-20 P.

Nemes Zoltán: A magyar parlamenti nyelv leggyakoribb szavai. Összeállította
Nemes Zoltán. 1933. Ára 2— P.

vitéz Somogyi Ferenc: A vogul kettősszámképző eredete. 1933. Ára 150 P.

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG

NÉPRAJZI, TÁRSADALOMRAJZI, NYELVÉSZETI ÉS IRODALOMTÖRTÉNETI SZAKOSZTÁLYAINAK
ÉS A SZEGEDI EGYETEM BARÁTAINAK EGYESÜLETE TÁMOGATÁSÁVAL MEGJELENŐ

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

SZERKESZTI

BIBÓ ISTVÁN

SZEGED

KIADJA A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG

1934

TARTALOM:

	Lap
<i>Viski Károly</i> : A képmutogató — — — — —	177
<i>Csefkó Gyula</i> : Szamártemetés — — — — —	186
KISEBB KÖZLEMÉNYEK: <i>Bátky Zsigmond</i> : Csicsó és társai. <i>Beke Ödön</i> : Sárhotik. <i>Horger Antal</i> : Bámul és családja. <i>Horger Antal</i> : A teremburáját — — — — —	190
NÉPNYELV, NÉPHAGYOMÁNY: <i>Nyíri Antal</i> : Berze Nagy János szólásmagyarázatai — — — — —	200
NÉPFOGLALKOZÁSOK, NÉPSZOKÁSOK: <i>Túry Károly</i> : A fonás és a cifra. <i>Ortutay Gyula</i> : A szerelem Ajak-on a házasságig II. — — — — —	207
TÁRSADALOMRAJZ: <i>Bálint Sándor</i> : Régi tervek a közlegelő hasznosítására. <i>Barcnyai Erzsébet</i> : A budapesti Új Iskola és Leányliceum növendék munkáinak kiállítása — — — — —	218
KÖNYVISMERTETÉSEK: S.: <i>Madarassy László</i> , Barna János a fészületfaragó. <i>Moór Elemér</i> : Még egyszer a nyugatmagyarországi német helynevek kérdéséhez — — — — —	223
KÉRDÉSEK: — — — — —	229
FELELETEK: — — — — —	230

TUDNIVALÓK.

A folyóíratra, valamint a Szegedi Alföldkutató Bizottság néprajzi, társadalomrajzi, nyelvészeti és irodalomtörténeti szakosztályaira vonatkozó mindennemű közlés (kézirát, ismertetési példány, kérdés, tudósítás, tagajánlás, reklamálás, cím- és lakásváltozás bejelentése, pénzküldemény stb.) **Bibó István szerkesztő** címére (Szeged, Központi Egyetem, Egyetemi könyvtár) küldendő. Pénzküldeményeket legcélszerűbb a szerkesztő postatakarékpénztári csekk-számlája útján (Bibó István dr., Szeged, 38.674. szám) befizetni. Mivel ez a csekk-számla kizárólag a „Népünk és Nyelvünk“ céljait szolgálja, a beküldött összeg rendeltetését külön feltüntetni felesleges. Postatakarékpénztári befizetőlapok minden postahivatalnál kaphatók. Ha postautalványon küldjük a tagdíjat, írjuk a szelvényre: „A 38.674. számú csekk-számlára telepítendő“.

A folyóírat évenként 12 füzetben jelenik meg.

Előfizetési díj évi 10 pengő, az Alföldkutató Bizottság tagjai részére 6 pengő. Külföldre, Európa területére 12 pengő, az Északamerikai Egyesült Államokban 2 dollár.

Alapítói díj 200 pengő. Az alapítók a folyóíratot alapítói díj fejében kapják. Egyes szám ára 3 pengő.

Az első és második évfolyamból csak néhány példány áll rendelkezésre. Az első évfolyam ára 20 pengő. A második évfolyam ára 10 pengő.

A Szegedi Alföldkutató Bizottság Néprajzi, Társadalomrajzi és Nyelvészeti Szakosztályának kiadásában megjelentek:

1. Györffy István: A matyókról. Ára 1 pengő.
2. Mészöly Gedeon: Mióta lovas nép a magyar? Ára 50 fillér.
3. Banner János: A békési pásztorok élete a XVIII. században. Ára 75 fillér.
4. Szendrey Zsigmond: Lakodalmi kurjantások. Ára 1 pengő.
5. Pais Dezső: Kecskemét. Ára 1 pengő 25 fillér.
6. Bibó István: Földrajzi szempontok a magyar lélek mai megítélésében. Ára 1 pengő 25 fillér.
7. Kiss Lajos: A szegény ember malaca. Ára 1 pengő.
8. Mészöly Gedeon: Pálóczi Horváth Ádám énekeskönyve. Ára 1 P 25 fillér.
9. Viski Károly: Bőropecsét. Ára 1 pengő.
10. Mészöly Gedeon: A cserény szó eredete. Ára 1 pengő.
11. Bátty Zsigmond: Kecskemét és Kecskeszár. Ára 1 pengő 25 fillér.
12. Bibó István: Nomád népek lángelméi. Árpád. Ára 1 pengő.
13. Erdei Ferenc: A makói tanyarendszer. Ára 1 pengő.
14. Mészöly Gedeon: A „darvadoz” szó eredete. Ára 50 fillér.
15. Bálint Sándor: Lakodalmi szokások Szeged Alsóvárosán. Ára 1 pengő.
16. Moor Elemér: A magyar nép eredete. Ára 2 pengő.
17. Bibó István: Nomád népek lángelméi. Géza és Sarolt. Ára 1 pengő.
18. Cs. Sebestyén Károly: A szeged-vidéki parasztház és az alföldi magyar háztípus. Ára 1 pengő.
19. Csefkó Gyula: Tarhonya. Ára 1 pengő.
20. Banner János: A békési községi levéltárban őrzött Litterae Currentales viselet-történeti adatai. Ára 1 pengő.
21. Ortutay Gyula: A magyar lélek alapvonásai népi kultúránkban. Ára 1 P
22. Irmédi Molnár László: Tápé község háziipara. Ára 1 pengő.
23. sz. Györffy István: A matyók mezőgazdasága. Ára 1 pengő.

I. A Népünk és Nyelvünk első évf. német- és angol-nyelvű kivonata. Ára 2 pengő.

II. „ „ „ „ „ „ „ „ „ „ „ „ „ „ 2 „

Megrendelhető a kiadóhivatalban.

A magyar nép, a magyarokkal rokon népek és a magyarság között élő idegen népfajok tanulmányozásának legrégebb magyar tudományos orgánuma az 1890-ben megindult

ETHNOGRAPHIA-NÉPÉLET

című évnegyedes képes folyóirat. (Illetve a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának Ertesítője című állandó képes melléklettel.)

A folyóiratnak, amelyet Solymossy Sándor és Madarassy László (illetve Bátty Zsigmond) szerkeszt és a Magyar Néprajzi Társaság (illetve a Magyar Néprajzi Múzeum) ad ki, évi előfizetési ára 8 pengő. (A Magyar Néprajzi Társaság tagjai évi 4 pengő tagdíjuk ellenében kapják!) Az előfizetésre és tagságra vonatkozó felvilágosítást (levélben is) készséggel ad a Magyar Néprajzi Társaság Titkári Hivatala (Budapest, X., Elnök-utca 13., Néprajzi Múzeum.)

ACTA

LITTERARUM AC SCIENTIARUM

UNIVERSITATIS HUNGARICAE FRANCISCO-JOSEPHINAE

SECTIO PHILOLOGICO-HISTORICA ET GEOGRAPHICO-HISTORICA.

A M. KIR. FERENC JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM ÉS A ROTHERMERE-ALAP
TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA:

AZ EGYETEM BARÁTAIÁK EGYESÜLETE.

Deér, Josef: Heidnische und Kristliche in der Altungarischen Monarchie.
Ára 5— P.

Horger Antal: A magyar igeragozás története. 1931. Ára 8— P.

Marót, Karl: Der E-d als Tat. 1924. Ára 2-20 P.

Nemes Zoltán: A magyar parlamenti nyelv leggyakoribb szavai. Összeállította
Nemes Zoltán. 1933. Ára 2— P.

vitész Somogyi Ferenc; A vogul kettősszámképző eredete. 1933. Ára 1-50 P.